

Наукові перспективи
Видавнича група

ВІСНИК науки та
освіти
ISSN 2786-6165 (ONLINE)

серії: філологія, культура і мистецтво,
педагогіка, історія та археологія, соціологія

№ 1(1) 2022

Видавнича група «Наукові перспективи»
Громадська організація
«Християнська академія педагогічних наук України»

«Вісник науки та освіти»

*(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 1(1) 2022

Київ – 2022

Publishing Group «Scientific Perspectives»

Public organization

"Christian Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine"

"Bulletin of Science and Education"

***(Series" Philology ", Series" Pedagogy ", Series" Sociology ",
Series" Culture and Art ", Series" History and Archeology")***

Issue № 1(1) 2022

Kiev – 2022

«Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал. 2022. № 1(1) 2022. С. 382

Рекомендовано до видавництва Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 01.07.2022, № 1/7-22)

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної академії наук Азербайджану, громадської наукової організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання» та громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»

Журнал публікує наукові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів філології, соціології, науки про освіту, історії, археології, а також, культурології та мистецтвознавства з метою їх впровадження у сучасний науково-освітній простір.

Цільова аудиторія: вчені, лінгвісти, літературознавці, перекладачі, мистецтвознавці, культурознавці, педагоги, соціологи, історики, археологи, а також, інші фахівці з різних сфер життєдіяльності суспільства, де знаходить застосування тематика наукового журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), Research Bible, міжнародної пошукової системи Google Scholar.

Головний редактор: Гурко Олена Василівна - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних спеціальностей Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, (Дніпро, Україна).

Редакційна колегія:

- ✚ Александрова (Верба) Оксана Олександрівна – доктор мистецтвознавства, доцент, професор кафедри теорії музики Харківського національного університету імені І. П. Котляревського, (Харків, Україна)
- ✚ Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- ✚ Вакулик Ірина Іванівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та мовної комунікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)
- ✚ Волошенко Марина Олександрівна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Державного університету "Одеська Політехніка" (Одеса, Україна)
- ✚ Головна Алла Василівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- ✚ Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- ✚ Колмикова Олена Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Дунайського інституту Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- ✚ Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- ✚ Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Куриш Наталя Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- ✚ Линтвар Ольга Миколаївна - кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Литвинська Світлана Віталіївна - кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету, (Київ, Україна)
- ✚ Матійчин Ірина Мстиславівна – кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри методики музичного виховання і диригування Навчально-наукового інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)
- ✚ Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✚ Мацько Віталій Петрович - доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Хмельницький, Україна)
- ✚ Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- ✚ Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

- ✚ Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- ✚ Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завдувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- ✚ Міщенко Ірина Іванівна - кандидат мистецтвознавства, доцент, Заслужений працівник культури України, член Національної спілки художників України, доцент кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Київ, Україна)
- ✚ Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методикі її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- ✚ Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- ✚ Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- ✚ Приходькіна Наталя Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- ✚ Прокопович Лада Валеріївна - доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософії культури Національного університету «Одеська політехніка» (Одеса, Україна)
- ✚ Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завдувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- ✚ Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (Одеса, Україна)
- ✚ Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- ✚ Сидоренко Сергій Іванович - кандидат філологічних наук, доцент, завдувач кафедри англійської філології і перекладу Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- ✚ Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- ✚ Скляр Ірина Олександрівна - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології, доцент кафедри світової літератури Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ Донбаський Державний педагогічний університет, постдокторант (м. Дніпро, Україна)
- ✚ Степанова Наталя Михайлівна - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, заступник з науки директора ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)
- ✚ Супрун Володимир Миколайович – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- ✚ Тележкіна Олеся Олександрівна - доктор філологічних наук (спеціальність "Українська мова"), доцент, професор кафедри мовної підготовки, педагогіки та психології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, (Харків, Україна)
- ✚ Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- ✚ Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- ✚ Хитровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- ✚ Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- ✚ Чикарькова Марія Юріївна - доктор філософських наук (спец. "філософія культури"), професор кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна)
- ✚ Шандра Наталя Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- ✚ Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- ✚ Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- ✚ Щербак Олена Володимирівна - кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна)
- ✚ Янкович Олександра Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завдувач кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)
- ✚ Ярослав Сирник - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)

ЗМІСТ

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

- Гаврилюк Н.А.** 11
*ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНИХ
СТАТЕЙ (МОВНА ПАРА УКРАЇНСЬКА-АНГЛІЙСЬКА)*
- Давидченко І.Д.** 26
*ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО
СТАНУ В УКРАЇНІ*
- Жукович І.І.** 39
*АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ЗАСОБІВ ЕМОТИВНОСТІ У РОМАНІ
«THE HANDMAID'S TALE» М. ЕТВУД*
- Онуфрієнко Г.С.** 54
*ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АКТУАЛІТЕТИ ГЛОСАРІЯ ЯК
НАУКОВО-ДОВІДКОВОГО МАКРОТЕКСТУ У ФОРМАТІ
СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА ДЛЯ ЗВО*
- Романюха М.В.** 59
*СТИЛІСТИЧНИЙ КОНТРАСТ В АНГЛОМОВНОМУ
НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ТЕКСТІ*
- Урись Т.Ю., Бабіч О.В.** 80
ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА ШОВКОШИТНОГО
- Шалагінов Б.Б.** 92
*НІМЕЦЬ В ІТАЛІЇ: ПРОСВІТНИЦТВО І НАЦІОНАЛЬНО-
КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ
«ІТАЛІЙСЬКОЇ ПОДОРОЖІ» Й. В. ГЕТЕ)*
- Шевчук О.Г.** 104
*КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ ЯК ОБ'ЄКТ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ*

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

- Бублій М.П., Дегтяр А.О., Заблоцький В.В., Пшинка Г.В.** 116
*НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЕКОНОМІСТА-МЕНЕДЖЕРА*
- Джолос О.В.** 128
*ІНОВОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ВІЙНИ*
- Єна А.С.** 138
*СТРЕС: ПРИЧИНИ ТА МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ СЕРЕД
МОЛОДІ*
- Єнгалічева І.В.** 147
*ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПІД
ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Захаренко Л.М., Юрченко-Шеховцова Т.І.** 157
*МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ
ВИПУСКНИКІВ МАГІСТРАТУРИ*
- Кононенко Л.В., Оришак О.В., Селіщева Є.В.** 169
*ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК
ОСНОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ*
- Корнійчук О.Е.** 181
*РОЗВИТОК ІНЖЕНЕРНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ПРИКЛАДНОЇ МАТЕМАТИКИ*
- Куртакова А.О.** 193
ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА
- Михєєва Т.О.** 204
*СУЧАСНА ВИМОГА МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ –
ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-
МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ*

Пономарьова М.С., Должикова І.С., Маршуба І.О. 216
*ОСОБЛИВОСТІ ФУНДАМЕНТАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
ТА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ*

Ревть А.Б., Будулич Т.П. 229
*ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ДОШКІЛЬНИКА*

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

Ахновський Д.В., Петрова І.В. 238
*АНАЛІЗ ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СПОРЯДЖЕННЯ,
ОБЛАДУНКІВ ТА УНІФОРМИ У ПОЛЬСЬКОМУ
БАТАЛЬНОМУ ЖИВОПИСІ ХІХ-ХХ СТОЛІТТЯ*

Гетьманчук М.П. 252
*РОСІЙСЬКІ ЕСЕСІВЦІ В ШТУРМОВІЙ БРИГАДІ СС
«ДІРЛЕВАНГЕР»: ІЗ ІСТОРІЇ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ
РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ
ВІЙНИ (1942 – 1945 РР.)*

Корсак К.В. 268
*КОРИСНІСТЬ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНЦІВ У ВІЙНІ-2022
ЗНАНЬ З НООІСТОРІЇ ТА БАГАТЬОХ ІНШИХ НООНАУК*

Котельницький Н.А. 287
*«ПИСЬМА ИЗ ЧЕРНИГОВА» В.М.ХИЖНЯКОВА ЯК
ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКОГО ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ
НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (60-80РР.ХІХСТ.)*

Краснікова О.М. 296
*ФІНАНСОВИЙ СТАН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ТОВАРИСТВ ПОЛТАВЩИНИ ЯК ФАКТОР
ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ НА РУБЕЖІ ХІХ-ХХ СТ.*

Левицький В.О., Сірко А.А. 305
*ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ УРЯДУ НА
СТАНОВИЩЕ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ
УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ
ХХ СТОЛІТТЯ*

- Матвієнко Л.В.** 320
НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ТА УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
- Санкович М.В.** 335
«НЕСЕМО НОВУ КУЛЬТУРУ» - ДРУГА РАДЯНІЗАЦІЇ ПРИКАРПАТТЯ
- Сахновський О.Є.** 345
СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СВІТЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИМОГ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
- Свинаренко Н.О.** 359
ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 1932-1933 РР.. У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ
- Синявська О.О., Садова І.В.** 372
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА НІМЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ В ОДЕСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

**Слава Україні! Героям Слава!
Шановні колеги!**

Радо вітаю із випуском першого номеру журналу «Вісник науки та освіти», який містить публікації авторитетних науковців із філології, педагогіки, історії та суміжних наук.

Приємно відзначити, що редакційна колегія видання, видавнича група «Наукові перспективи», автори не послабили своїх зусиль навіть сьогодні, під час російської агресії на землі України. Дозвольте подякувати Вам за той внесок, який Ви робите до процесів соціального та гуманітарного розвитку українського суспільства, за ті рекомендації, що Ви їх надаєте за результатами сучасних наукових досліджень.

Маю надію, що наукові розробки та пропозиції, розміщені на сторінках журналу «Вісник науки та освіти», знайдуть своїх вдячних послідовників і стануть вельми корисними для практичного втілення й реалізації задля процвітання науки та освіти в Україні.

Бажаю миру, злагоди, нових творчих здобутків, імплементації цікавих проєктів, міцного здоров'я та благополуччя!

**З повагою,
Головний редактор,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської мови для нефілологічних
спеціальностей Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара**

Олена Гурко

**ШАНОВНІ ДРУЗИ ТА КОЛЕГИ!
СЛАВА УКРАЇНІ! ГЕРОЯМ СЛАВА!**

Перший випуск журналу «Вісник науки та освіти» підготовлений у час, коли усі українці живуть з надіями на перемогу, захист державного суверенітету та територіальної цілісності України від вторгнення РФ, повернення до мирного життя.

Нині, науковці служать у лавах Збройних Сил України і Територіальної оборони України, займаються волонтерською роботою та продовжують здійснювати освітянську та науково-дослідну діяльність.

Цей номер часопису містить багато змістовних публікацій, присвячених: дослідженням педагогічної системи формування професійної компетентності економіста-менеджера та надання пропозицій з її удосконалення; проблемам українськомовного наукового тексту як інтелектуального продукту авторської індивідуальності, інструменту реалізації освітньо-наукової парадигми та формування мовнокомунікативної компетентності здобувача вищої освіти; історичному обґрунтуванню моделі формування професійної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання з урахуванням діджиталізації.

Бажаю міцного здоров'я, щастя, миру, злагоди, добра та перемоги!

**Щиро Ваша,
директор Видавничої групи
«Наукові перспективи»**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЯ»

УДК 811.11

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-11-25](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-11-25)

Гаврилюк Наталія Андріївна викладач кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики, Державний заклад Південноукраїнський Національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, тел.: (048) 753-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3566-9180>

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНИХ СТАТЕЙ (МОВНА ПАРА УКРАЇНСЬКА-АНГЛІЙСЬКА)

Анотація. Сучасне суспільство можна охарактеризувати надзвичайно високою політизованістю та зростаючим інтересом громадськості до політичних подій. Широке поширення засобів масової інформації мації сприяло перетворенню політичної комунікації на найбільш відкриту та доступну форму політичного процесу, через що мова політики, мовні особи політиків, безсумнівно, викликають інтерес широкого кола дослідників, зокрема лінгвістів.

У сучасній лінгвістиці приділяється велика увага до вивчення поняття «політичний дискурс», значну кількість робіт присвячено його аналізу.

Політичний дискурс є одним із специфічних різновидів публіцистичного дискурсу. Він має певний набір ознак (мета спілкування, учасники спілкування, спосіб спілкування: обираються стратегії та тактики), характерних для даного типу дискурсу, а також обслуговує різні комунікативні ситуації, об'єднані особливими просторово-часовими відносинами та правилами поведінки комунікантів.

Відмічено, що вивчення політичного дискурсу та комунікативної діяльності у політичній сфері може сприяти виробленню конкретних рекомендацій для політичних діячів та представників засобів масової комунікації.

Політичний дискурс нерозривно пов'язаний з медіадискурсом ЗМІ, оскільки, реалізуючись у медіапросторі, він впливає на нього, але також і сам зазнає змін.

Політичний дискурс має прагматичний характер, тобто, орієнтований на досягнення певної мети. Так, наприклад, мова політичного діяча спрямована на те, щоб вплинути на адресата.

Вивчення політичного дискурсу та комунікативної діяльності у політичній сфері може сприяти виробленню конкретних рекомендацій для політичних діячів та представників засобів масової комунікації.

Політичний дискурс нерозривно пов'язаний з медіадискурсом ЗМІ, оскільки, реалізуючись у медіапросторі, він впливає на нього, але також і сам зазнає змін.

Ключові слова: політичний дискурс, публіцистичний дискурс, переклад, комунікація.

Havrilyuk Nataliya Andriyivna Lecturer of the Department of theoretical and Applied Linguistics of the state institution South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky, Staroportofrankivska St., 26, Odesa, 65020, tel.: (048) 753-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3566-9180>

GENRE FEATURES OF TRANSLATION OF POLITICAL ARTICLES (UKRAINIAN-ENGLISH LANGUAGE PAIR)

Abstract. Modern society can be characterized by extremely high politicization and growing public interest in political events. The widespread use of mass media has contributed to the transformation of political communication into the most open and accessible form of the political process, which is why the language of politics, the linguistic personalities of politicians, undoubtedly arouse the interest of a wide range of researchers, in particular linguists.

In modern linguistics, much attention is paid to the study of the concept of "political discourse", a significant number of works are devoted to its analysis.

It is noted that the study of political discourse and communicative activity in the political sphere can contribute to the development of specific recommendations for political figures and representatives of the mass communication media.

The political discourse is inextricably linked with the media discourse of the mass media, since, being implemented in the media space, it influences it, but also undergoes changes.

Political discourse is one of the specific types of journalistic discourse. It has a certain set of features (purpose of communication, participants of

communication, method of communication: strategies and tactics are chosen) characteristic of this type of discourse, and also serves various communicative situations united by special spatial-temporal relations and rules of behavior of communicants.

Political discourse is pragmatic in nature, that is, it is focused on achieving a certain goal. So, for example, the speech of a political figure is aimed at influencing the addressee.

The study of political discourse and communication activities in the political sphere can contribute to the development of specific recommendations for political figures and representatives of mass communication.

Political discourse is inextricably linked to the media discourse of the media, because, being implemented in the media space, it affects it, but also undergoes changes itself.

Public political vocabulary is used to inform the public about their activities, form a certain attitude to their activities, and attract like-minded people to their side. At the same time, political discourse will unfold within the framework of Popular Science terminology, without the use of narrow political terms that are incomprehensible to ordinary people. The academic sphere of political communication is designed to carry out scientific research analyze real practical activities, create political concepts and justifications, train specialists in the field of professional political communication, taking into account the cyclical existence of the political term system.

Keywords: political discourse, journalistic discourse, translation, communication.

Постановка проблеми. На сучасному етапі існування людство активно розвивається у трьох напрямках: економіка, релігія та політика. Кожен аспект має своє призначення, завдання та різні способи досягнення результату. На відміну від перших двох сфер, політика є однією з найвпливовіших галузей, оскільки має відношення до кожної сфери людської діяльності, вона виступає у ролі рушійної сили у будь-якому аспекті нашого життя.

Проаналізувавши проблеми та питання перекладу політичного дискурсу, виявилось, що незважаючи на велику кількість досліджень у цій галузі, все ще залишаються не дослідженими питання лексико-стилістичних особливостей перекладу політичних промов з англійської мови українською.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти формування та розвитку сучасного перекладацького наукового

дослідження становлять роботи В.І. Карабана, І.Ю. Синяговської, С.Б. Моркотуна, А.О. Колесника, С.А. Остапенка, Т.А. Пастуха, Д.О. Полевика, М. Ю. Ребенко та ін. Однак питання перекладу текстів політичного дослідження полягає у недостатньому вивченні лексикостилістичних особливостей перекладу політичних статей з англійської мови українською.

Мета статті – наукового дослідження є проаналізувати лексико-стилістичні особливості, які виникають при перекладі політичних текстів з англійської мови українською та виокремити основні лексичні та стилістичні перекладацькі трансформації, які застосовуються при перекладі політичних промов.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство можна охарактеризувати надзвичайно високою політизованістю та зростаючим інтересом громадськості до політичних подій. Широке поширення засобів масової інформації мації сприяло перетворенню політичної комунікації на найбільш відкриту та доступну форму політичного процесу, через що мова політики, мовні особи політиків, безсумнівно, викликають інтерес широкого кола дослідників, зокрема лінгвістів.

У сучасній лінгвістиці приділяється велика увага до вивчення поняття «політичний дискурс», значну кількість робіт присвячено його аналізу.

Політичний дискурс є одним із специфічних різновидів публіцистичного дискурсу. Він має певний набір ознак (мета спілкування, учасники спілкування, спосіб спілкування: обираються стратегії та тактики), характерних для даного типу дискурсу, а також обслуговує різні комунікативні ситуації, об'єднані особливими просторово-часовими відносинами та правилами поведінки комунікантів.

Політичний дискурс має прагматичний характер, тобто, орієнтований на досягнення певної мети. Так, наприклад, мова політичного діяча спрямована на те, щоб вплинути на адресата.

Вивчення політичного дискурсу та комунікативної діяльності у політичній сфері може сприяти виробленню конкретних рекомендацій для політичних діячів та представників засобів масової комунікації.

Політичний дискурс нерозривно пов'язаний з медіадискурсом ЗМІ, оскільки, реалізуючись у медіапросторі, він впливає на нього, але також і сам зазнає змін.

Таким чином, ґрунтуючись на трактовках, що існують у лінгвістиці, ми зупиняємось на наступній характеристиці політичного

дискурсу: це сукупність всіх мовних актів, які у політичних дискусіях і дебатах, правил публічної політики, перевірених досвідом та традицією, а також текстів політичного характеру, що публікуються у ЗМІ.

Як ознаки, характерні для мови політики виділяють наступні: смислову невизначеність (подання своєї думки в максимально узагальненому вигляді), фантомність (знаки політичної мови без реального денотата), фідеїстичність (іраціональність, опора на підсвідомість), езотеричність (справжній сенс багатьох політичних висловлювань зрозумілий тільки обраним), дистанційність та театральність.

У процесі політичної комунікації маніпулювання здійснюється вербально, тобто з допомогою різних мовних засобів і мовних прийомів. Політична мова використовується, зокрема, для пропаганди тих чи інших ідей, маніпулювання, а також емотивного впливу на адресатів з метою спонукання їх до політичних дій. Звідси випливає одне з ключових особливостей політичного дискурсу – здатність надавати вербальний вплив (маніпулювати) адресата.

Таким чином, на закінчення зазначимо, що політичний дискурс – це сукупність усіх комунікативних ситуацій та мовних актів, представлених під час політичної комунікації; однією з ключових характеристик політичного дискурсу є його націленість на надання необхідного на адресата. Такий вплив можна також назвати маніпулюванням.

Мова політичної комунікації включає лексику і терміни, необхідні для професійного обслуговування спеціальної галузі знання та формування професійної мовної картини світу, яка знаходиться у центрі уваги лінгвістів-когнітологів. Вони вивчають взаємодію термінів із загальнонавживаною лексикою, метафоризацію як спосіб концептуалізації та категоризації у професійній комунікації.

Через зростаючу політизованість сучасного суспільства та потреби в курсах іноземної мови професійної спілкування все частіше увага прикладної лінгвістики звернена на механізми актуалізації політичної картини світу у мовній системі, у текстах, у комунікативному акті[1,3].

Більше того, сучасна політична лексика має кілька відмінних характеристик:

1) фантомність - відсутність реального предмета позначення, що виявляється у відсутності референта в багатьох політичних термінів, тобто, інтерпретація значення цих термінів залежатиме від поглядів тих, хто їх вживає;

2) міфологічність як результат пошуку владними структурами способу легітимізації прийнятих ними рішень;

3) динамічність, оскільки політична комунікація існує у часі та просторі;

4) аргументативність, зумовлена основною функцією політики – боротьби за владу, що призводить до конфлікту інтересів різних груп та індивідуумів;

5) невизначеність, оскільки політична діяльність має переважно мовний характер.

Визначимо функції політичної лексики:

1) інструментальна, обумовлена використанням мови як інструмент політичної влади. У рамках цієї функції виділяють такі аспекти:

- соціального контролю (створення передумов для уніфікації поведінки, думок, почуттів та бажань великої кількості індивідуумів);

- легітимізації влади (пояснення та виправдання рішень щодо розподілу влади та громадських ресурсів);

- соціальної солідарності чи інтеграції у межах всього соціуму чи окремих соціальних груп;

- відтворення влади (зміцнення прихильності до системи);

- орієнтації (через формулювання цілей і проблем, формування картини політичної реальності у свідомості соціуму);

- акціональну (проведення політики через мобілізацію (активізацію та організацію прихильників) або «наркотицацію») (відволікання уваги, присиплення пильності) населення);

- соціальної диференціації (відчуження соціальних груп);

- агональну (ініціювання та вирішення соціального конфлікту, вираження незгоди та протесту проти дій влади);

2) референтна: картина світу не так відображається в політичному тексті, як інтерпретується. В результаті інтерпретації створюються різні картини політичної реальності, що наводить до спотворення об'єктивної реальності та до маніпулювання суспільною свідомістю. Тут деякі вчені виділяють креативну та магічну функції;

3) висування, суть якої полягає у контролі над розповсюдженням інформації, тобто у висуванні інформації до центру або на периферію суспільної уваги;

4) регулятивна, орієнтована на адресата та регулююча його поведінка шляхом спонукання до дії, заборони дії або повідомлення інформації з метою зміни наміру адресата вчинити будь-яку дію за допомогою мови.

Незважаючи на різноплановість та варіативність політичної лексики, необхідно виділити три стійкі комунікативні сфери політичної взаємодії: професійну, публічну та академічну. Безперечно, центром є чітко структурована професійна сфера, яка обслуговує процес професійної політичної діяльності. Професійна лексика є результатом вербалізації елементів професійної мовної картини світу у межах моделі «спеціаліст – фахівець».

Публічна політична лексика використовується для інформування суспільства про свою діяльність, формування певного ставлення до своєї діяльності, залучення однодумців на свій бік. При цьому політичний дискурс розгортатиметься в рамках науково-популярної термінології, без застосування вузьких політичних термінів, незрозумілих обивателям. Академічна сфера політичної комунікації покликана здійснювати науковий

аналіз реальної практичної діяльності, створювати політичні концепції та обґрунтування, вести підготовку фахівців у галузі професійної політичної комунікації з огляду на циклічність існування політичної терміносистеми.

Неоднорідність мови професійної комунікації пояснюється присутністю як мінімум трьох форм взаємодії (офіційної, неофіційної повсякденної та неофіційної оцінки), на лексичному рівні вона представлена трьома основними групами одиниць: термінами, усною професійною лексикою (професоналізмами) та професійними жаргонізмами. Вступаючи

у політичну комунікацію необхідно враховувати, що різні лексичні пласти відрізняються як змістом трансльованого знання, і прагматичними властивостями. При цьому саме термінологія відіграє роль ядра та комунікативного центру мови професійного спілкування.

Лексичні засоби сучасного англomовного політичного дискурсу є досить різноманітними. Функцію повідомлення допомагає реалізувати політична професійна термінологія, книжкова лексика, куди входять загальну книжкову лексику; лексику публіцистичного, ділового, наукового стилів; власні імена, що включають географічні назви, персоналії, назви установ, новинних агенцій тощо; клішовані фрази, притаманні політичній публіцистиці; запозичення із класичних мов, аббревіатури і т.д. Для описання подій, що відбулися, і створення емоційно-оцінної експресивної складової в тексті журналісти залучають фразеологізми, образний лексичний фонд мови (метафори, порівняння, епітети та ін), розмовну лексику, експресивно-оцінну лексику. Для стилістики англomовного політичного

тексту характерні виразні мовні засоби, журналістські штампи, приклади словотворчості, неологізми, а також слова, пов'язані з інтернет-середовищем, що має великий вплив на мову ЗМІ.

У текстах політичного дискурсу яскраво проявляється інтертекстуальність, тобто присутність у тексті «чужих» текстів, повторення того, що було сказано або написано раніше. Наочними прикладами явища інтертекстуальності є в текстах власне цитати та алюзії. Граматичний аспект політичного тексту характеризується переважним використанням складнопідрядних речень; часто речення передаються у прямій мові (через велику кількість цитат) або у непрякій мові; речення переважно оповідного характеру; короткі та численні абзаци у тексті часто починаються зі стереотипних зачинів. З погляду морфології, текст носить переважно номінативний характер, проте велике місце відведено прикметникам і прислівникам, що мають певну структуру і семантику, а також дієслова, серед яких часто зустрічаються дієслова, що репрезентують процес обговорення політичних питань і прийняття рішень щодо них; дієслова, що виражають упевненість, надію на якнайшвидше вирішення політичних проблем; дієслова активної дії, що відображають динаміку політичних та інших процесів; дієслова, що передають значення політичного впливу та ін.

У своїй роботі я спираюся на визначення В. Комісарова, оскільки, на нашу думку, воно найбільш точно відображає сутність поняття «перекладацька трансформація (ПТ)». Загалом, виходячи з вищезазначеного визначення, можна стверджувати, що ПТ – це міжмовні перетворення, перебудова елементів вихідного тексту та операції перефразування з метою досягнення перекладацького еквіваленту. Нині відсутня єдина класифікація ПТ, оскільки кожен дослідник, маючи на увазі одні й ті самі ПТ, ділить їх на види відповідно до свого власного бачення.

Так, видатний лінгвіст В. Комісаров виокремлює види трансформацій:

1. Лексичні, які містять транскрибування та транслітерацію, калькування, лексико-семантичні заміни (конкретизація, генералізація, модуляція).

2. Граматичні, серед яких науковець розрізняє синтаксичне уподібнення (дослівний переклад), граматичні заміни (заміни форм слова, частин мови, членів речення), членування і об'єднання речень.

3. Комплексні, або лексико-граматичні, до яких належать експлікація (описовий переклад), антонімічний переклад та

компенсація. Також окремо він визначає технічні прийоми перекладу: додавання, переміщення та опущення.

При аналізі перекладу англословенських статей політичного дискурсу ми використовували наступні перекладацькі трансформації: дослівний переклад, калькування, граматична заміна, описовий переклад. З вищезазначених статей для аналізу було відібрано 50 англословенських лексичних одиниць.

На наступному етапі проведемо аналіз лексичних одиниць з виборки нашої розвідки. Мною було прийнято за об'єкт дослідження За допомогою перекладацької трансформації *дослівного перекладу (калькування)* було перекладено 48,15 % лексичних одиниць з нашої вибірки, так:

1. China - Китай;
2. pardline stance – жорстка позиція;
3. South China Sea – Південно-Китайське море;
4. China Sea – Китайське море;
5. White House - Білий Дім;
6. our countries – наші країни;
7. Japan – Японія
8. North Korea - Північна Корея;
9. productive weekend – продуктивні вихідні;
10. President - президент;
11. Businessman – бізнесмен;
12. Trump Tower – Вежа Трампа;
13. Vice President – Віце-президент;
14. Deputy Prime Minister – заступник прем'єр-міністра;
15. North Carolina – Північна Кароліна;

Зустрічаємо також *антонімічний переклад*:

"Astonishingly, there was little looting" [10]. І «Дивно, але випадків мародерства тут майже не було» [8]. - У цьому прикладі перекладач міг би зберегти вихідний варіант «було мало випадків мародерства», однак і тут знадобилася б трансформація, довелося б додати слово «випадків», оскільки переклад «було мало мародерства» некоректний. У цій ситуації був би абсурдний і буквальний переклад.

16. But that is not bad...- Але це добре;

17. Free ride on intellectual property should not be condoned - Не можна заохочувати безплатне використання інтелектуальної власності.;

18. Astonishingly, there was little looting - Дивно, але випадків мародерства тут майже не було;

19. Ultimately I have no doubt that we'll win that particular case. - Зрештою, я впевнений, що ми виграємо цю конкретну справу;

У разі потреби перекладач часто звертається до прийому **конкретизації** значення тієї чи іншої мовної одиниці, особливо при перекладі з англійської на українську. Це з тим, що у англійській мові лексичні одиниці мають ширше значення, ніж в українській. Конкретизація значень це заміна широкого значення одиниці вихідної мови більш конкретним значенням мови перекладу.

Наприклад, одним із найпоширеніших слів англійської мови, які необхідно конкретизувати у російській мові, є слово "thing". В залежності від контексту це слово було перекладено як – проблема, завдання, процес.

20. foreign leader – голова іноземної держави;
21. thing - проблема, завдання, процес;
22. hosting armed forces – розміщення збройних сил;
23. office-установа;
24. economic issues – економічні питання;
25. dialogue – перемовини;

Прямо протилежний конкретизації прийом **генералізації** значень. Цей вид трансформації полягає у заміні приватного загальним, у разі заміні англійського поняття ширшим українським.

"Yet it is quite wrong in confining USA policy to afore-mentioned dubious tools offoreign policy" [12]. - «Однак буде помилкою зводити зовнішню політику США до цих сумнівних інструментів впливу».

Поняття «вплив» значно ширше поняття «зовнішня політика», яке описує лише політичні зусилля у якомусь регіоні. Впливати можна лише з допомогою зовнішньополітичних засобів (наприклад, дипломатії), у цьому прикладі прийом можна зарахувати до генералізації. Цей вид перетворення під час перекладу не самоціллю, а служить збереженню сенсу оригіналу.

26. alliance – союз;
27. Yet it is quite wrong in confining USA policy to afore-mentioned dubious tools offoreign policy - Однак буде помилкою зводити зовнішню політику США до цих сумнівних інструментів впливу.;

Цікавою перекладацькою стратегією є **стратегія смислового розвитку**. Вона передбачає відхід від прямого словникового відповідності перекладеному слову чи словосполучення і виключає словникові заміни. Заміни можуть також мати метафоричний або метонімічний характер.

У своїй роботі перекладач має справу не з окремими знаками словесними, а з єдиним понятійним цілим. Перекладач повинен розуміти, що автор вихідного тексту думав не про те, яке слово йому

вжити, а про те, як висловити свою думку. Неприпустимо виривати слова з контексту, оскільки вони можуть набувати зовсім іншого сенсу.

28. ... leaving an already overstretched health care system and weakened economy to deal with the burden of a new national crisis" [9].

Слово "overstretched" має пряме значення "перетягнутий", проте в контекстах, коли йдеться про нестачу людей, обладнання, ресурсів і т.д., це слово набуває значення перевантаженості. Перекладач приймає таке рішення:

«...внаслідок чого система охорони здоров'я, яка і без того працювала на межі своїх можливостей, а також економіка будуть змушені прийняти на себе тягар чергового національного кризи» .

Перекладач використовує стійкий вираз «на межі своїх можливостей», зберігаючи сенс крайності ситуації, закладений автором.

29. Britain would face four choices: current Brexit deal; no deal; revoking Article 50; or accepting a long extension" [10]. - «Британія має чотири варіанти на вибір: нинішня угода по Брекситу, вихід без угоди, скасування статті 50 або згоду на більш тривале продовження термінів» .

В українській мові немає еквівалента для англійського дієслова "to face smth" у значенні «зустрітися віч-на-віч». Можна було б спробувати перекласти "Britain would face four choices" як "Британія стане перед вибором", опустивши інформацію про кількість варіантів, але статті на політичні теми часто перекладаються в умовах дефіциту часу, і у перекладача немає часу підбирати слова, простіше замінити неперекладне явище нейтральним виразом, що передає зміст оригіналу.

Прийом додавання є розширення тексту оригіналу, яке пов'язано або з необхідністю передачі всієї повноти його змісту, або з відмінностями в граматичному ладі іноземної мови та мови перекладу. У першому випадку додаються слова, що мають власне значення, що ми можемо назвати лексичним додаванням. У другому випадку йдеться про граматичні додавання, коли при перекладі додаються граматичні компоненти, такі як артикль, корелят, допоміжне дієслово.

Додавання слів при перекладі з англійської допускається, коли з різних причин доводиться включати слова, яких немає в оригіналі. Ця перекладацька трансформація використовується у перекладі текстів політичного характеру досить часто, оскільки перекладач прагне уникнути недомовленості чи неясності. Через неточність у перекладі міра відповідальності перекладача може бути дуже високою.

30. oversee - вести спостереження;

31. nuclear programme - програма створення ядерної зброї;

32. The US said... - Уряд США заявив, що...;
33. To invest – вкладати гроші;
34. slow the pandemic" - уповільнити поширення пандемії.

Додавання слів може поєднуватися з його **опущенням**, що допомагає уникнути перевантаженості в перекладі:

35. The American people - американці;
36. to take this opportunity – скористатися можливістю;
37. people of the United States – народ США;
38. And we are looking forward for good results to ensue from the debate between the experts. - І ми чекаємо на хороші результати дискусії між експертами.;

Часто при перекладі з англійської мови на українську перекладач опускає надлишкові інфінітиви та присвійні займенники, намагаючись наблизити текст до норм мови.

Зустрічаємо також **транскрипцію** при перекладі власних назв

39. Perl Harbor - Перл-Харбор;
40. Hawaii – Гаваї;
41. Donald – Дональд;
42. Washington – Вашингтон;
43. New-York - Нью-Йорк;
44. Aso – Асо;
45. Pence – Пенс;
46. Senkaku – Сенкаку;
47. Henoko's – Хеноко;
48. Michigan – Мічіган;
49. Pennsylvania – Пенсильванія;
50. Obama - Обама.

Як видно з результатів аналізу, під час перекладу англійських лексичних одиниць вибірки статей політичного дискурсу вживався прийом дослівного перекладу (калькування) та транскрипція. Більш за це, ці прийоми значно переважають над іншими, складаючи майже половину випадків. Це можна пояснити тим, що англійські слова політичного дискурсу, щільно ввійшли в лексику української мови у вигляді запозичень, слів іншомовного походження, але значення цих слів вже не є для українців незнайомим.

Деякі лексичні одиниці було переведено за допомогою антонімічного перекладу, конкретизації та генералізації. Таким чином, можна зробити припущення, що в сфері політики на сьогодні немає сталої термінології з певних тем на українській мові, з чого слідує висновок, що потрібні подальші дослідження цього типу дискурсу, що охоплюють більшу кількість джерел і лексичних одиниць.

Висновки. За підсумками проведеного аналізу прикладів можна дійти висновку у тому, що у перекладі текстів політичного характеру істотно виділення важливих елементів сенсу. Пріоритетним є значення цілого. Можна принести в жертву незначні деталі та непринципові моменти, але зберегти задум автора тексту оригіналу, вдавнившись для правильної передачі основного сенсу до перекладацьких трансформацій.

В результаті аналізу емпіричного матеріалу було встановлено, що при перекладі у сфері політичної комунікації найчастіше перекладач звертається до прийомів калькування і транслітерації. Також зустрічаємо антонімічний переклад, додавання, конкретизацію та генералізації значень, смисловий розвиток, опущення.

Як видно з результатів аналізу, під час перекладу англословянських лексичних одиниць вибірки статей політичного дискурсу вживався прийом дослівного перекладу (калькування) та транскрипція. Більш за це, ці прийоми значно переважають над іншими, складаючи майже половину випадків. Це можна пояснити тим, що англословянські слова політичного дискурсу, щільно ввійшли в лексику української мови у вигляді запозичень, слів іншомовного походження, але значення цих слів вже не є для українців незнайомим.

Деякі лексичні одиниці було переведено за допомогою антонімічного перекладу, конкретизації та генералізації. Таким чином, можна зробити припущення, що в сфері політики на сьогодні немає сталої термінології з певних тем на українській мові, з чого слідує висновок, що потрібні подальші дослідження цього типу дискурсу, що охоплюють більшу кількість джерел і лексичних одиниць.

Вибір відповідної стратегії перекладу детермінується контекстом та самою комунікативною ситуацією. Раціонально використовуючи та комбінуючи перекладацькі трансформації, перекладач зможе вирішити надзавдання – створити текст, адекватний та еквівалентний оригіналу. Правильно вибрані стратегії перекладу можуть виявити імпліци ні способи передачі смислів, які перекладач високого класу розкриває та розшифровує у процесі перекладу.

Переклад політичного дискурсу є трудомістким процесом, тому що сучасна термінологія даної сфери є досить неоднорідний пласт лексики, де поряд з термінами, спеціально створеними для позначення певного поняття, існують і широко використовуються одиниці, утворені на базі загальноновживаних слів. Дослідження політичного в перекладацькому аспекті викликано необхідністю встановлення закономірностей і виведення алгоритмів міжмовних трансформацій.

Підбиваючи підсумки аналізу цієї розвідки, можемо ще раз наголосити на нагальних потребах розвитку і вдосконалення фахової мови, особливо в сфері політики в словниках різних типів та тематики.

Література:

1. Биданцева М.Г. Прагматичні проблеми перекладу суспільно-політичного тексту з англійської мови на українську.
2. Діденко М.О. Політичний виступ як тип тексту (на матеріалі виступів німецьких політичних діячів кінця 20 століття) : автореф. дис. Одеса, 2001. 15 с.
3. Романчук Л.О. Лексико-стилістичні прийоми сугестивного дискурсу в політичній сфері. Гуманітарний вісник. Іноземна філологія. 2004. Вип. 8. С. 122–125. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-8877-2020-91>.
4. Семенюк О. Засоби збереження аргументації англomовного політичного дискурсу при перекладі (на матеріалі передвиборних промов американських політичних діячів). URL: http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Olesia_Semeniuk.pdf
5. Четайкіна В.В. Функції біблеїзмів у промовах Дж.Буша-молодшого. Іноземна філологія. 2013. Вип. 125. С. 77–83. Doi.org/10.30970/vpl.2019.70.9913. 2.
6. Barack Obama's Inaugural Address. URL: <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches>.
7. Expert IQ Report: Trump's Inaugural Address through the Lens of AI. URL: <http://www.expertsystem.com/expert-iqreport-donald-trumps-inauguration-speech/>.
8. Inaugural Address, January, 20, 1961. URL: <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/inaugural-address-19610120>.
9. Layton's Last Words. URL: <https://www.theglobeandmail.com/news/politics/ottawa-notebook/laytons-last-words-love-is-better-than-anger-hope-is-better-than-fear/article617801/>.
10. Remarks by President Obama to the United Nations General Assembly. – United Nations Headquarters. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/09/28/remarks-president-obama-united-nations-general-assembly>.

References:

1. Bidanceva, M.G. *Pragmatic problems of translation of socio-political text from English into Ukrainian* [in Ukrainian].
2. Didenko, M.O. (2001). *Politychnij vistup jak tip tekstu (na materialy vistupiv nimec'kih politychnih dijachiv kincja 20 stolittja)* [Political speech as a type of text (on the material of speeches of German politicians of the late 20th century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
3. Romanchuk, L.O. (2004). *Leksiko-stylistichni prijomi sugestivnogo diskursu v politychnij sferi* [Lexical and stylistic methods of suggestive discourse in the political sphere]. *Gumanitarnij visnik. Inozemna filologija - Humanitarian Bulletin. Foreign philology*, 8, 122–125 [in Ukrainian].
4. Semenjuk, O. *Zasobi zberezhenja argumentacii anglomovnogo politychnogo diskursu pri perekladi (na materialy peredvibornih promov amerikans'kih politychnih dijachiv)* [Means of preserving the arguments of English-language political discourse in translation (on the material of election speeches of American politicians)].

www.chnu.edu.ua Retrieved from http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2011_3/Olesia_Semeniuk.pdf [in Ukrainian].

5. Chetajkina, V.V. (2013). Funkcii bibleizmiv u promovah Dzh.Busha-molodshogo [Functions of biblicalisms in the speeches of George W. Bush]. *Inozemna filologija - Foreign philology*, 125, 77–83 [in Ukrainian].

6. Barack Obama's Inaugural Address. URL: <http://millercenter.org/scripps/archive/speeches>.

7. Expert IQ Report: Trump's Inaugural Address through the Lens of AI. URL: <http://www.expertsystem.com/expert-iqreport-donald-trumps-inauguration-speech/>.

8. Inaugural Address, January, 20, 1961. URL: <https://www.jfklibrary.org/archives/other-resources/john-f-kennedy-speeches/inaugural-address-19610120>.

9. Layton's Last Words. URL: <https://www.theglobeandmail.com/news/politics/ottawa-notebook/laytons-last-words-love-is-better-than-anger-hope-is-better-than-fear/article617801/>.

10. Remarks by President Obama to the United Nations General Assembly. – United Nations Headquarters. URL: <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/09/28/remarks-president-obama-united-nations-general-assembly>.

УДК 378.011.3-051:373.2: [81'1: 005/336/2]

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-26-38](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-26-38)

Давидченко Інна Дмитрівна кандидат педагогічних наук, доцент, керівник навчального відділу, викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, провулок Руставелі, 7, м. Харків, 61001, тел.: (067) 122-53-78, <https://orcid.org/0000-0002-3461-6255>.

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Анотація. Сучасне життя висуває високі вимоги до підготовки здобувачів вищої освіти – майбутніх педагогів. Завдяки цьому володіння мовленням допоможе майбутнім фахівцям освіти стати справжнім майстром своєї справи з високим рівнем знань і навичок педагогічної діяльності. Найважливішим засобом оголення людини, витончення її почуттів, душі, думок, почуттів є краса і велич, сила і виразність рідної мови.

Лінгвокультурологічна компетентність реалізується у знанні матеріальної та духовної культури, історичного розвитку українського народу, фольклору, традицій, звичаїв та обрядів рідного народу, а також умінні використовувати культурні знання у професійній діяльності. Важливо виробити вміння характеризувати феномен української культури, історію її розвитку, визначати місце в системі світової культури, поцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути спроможним до діалогу культур, уміти висловлювати й обґрунтовувати власну позицію до питань, що стосуються ціннісного ставлення до історичної минувшини.

На виконання Указу Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №2102-ІХ» навчання здобувачів вищої освіти денної та заочної форм навчання та проходження практики в закладах вищої освіти здійснюється у дистанційному (синхронному) або дистанційному (асинхронному)

режимах віддалено за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Сучасне життя висуває високі вимоги до підготовки здобувачів вищої освіти – майбутніх педагогів. Завдяки цьому володіння мовленням допомогти майбутнім фахівцям освіти стати справжнім майстром своєї справи з високим рівнем знань і навичок педагогічної діяльності. Найважливішим засобом оголення людини, витончення її почуттів, душі, думок, почуттів є краса і велич, сила і виразність рідної мови.

У статті розглядаються теоретичні аспекти формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного часу в Україні.

Феномен «лінгвокультурологічна компетентність» є складним і багатоаспектним явищем у системі життєдіяльності людини, її соціалізації, освіті, навчанні, вихованні.

Ключові слова: лінгвокультурологічна компетентність, здобувачі вищої освіти, майбутні педагоги, професійна діяльність.

Davydchenko Inna Dmytrivna Candidate of Pedagogical Sciences, docent, Head of the Educational Department, Lecturer of the Department of Ukrainian Linguistics, Literature and Teaching Methods, Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy of the Kharkiv Regional Council, Rustaveli Lane, 7, Kharkiv, 61001, tel.: 067-12-25-378, <https://orcid.org/0000-0002-3461-6255>.

THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION OF LINGUISTIC AND CULTURAL COMPETENCE APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. Modern life places high demands on the training of applicants for higher education – future teachers. Due to this, speaking skills help future educators to become a true master of their craft with a high level of knowledge and skills of teaching.

Linguo-cultural competence is realized in the knowledge of material and spiritual culture, historical development of the Ukrainian people, folklore, traditions, customs and rites of the native people, as well as the ability to use cultural knowledge in professional activities. It is important to develop the ability to characterize the phenomenon of Ukrainian culture, the history of its development, to determine the place in world culture, to appreciate cultural achievements based on knowledge of the historical

context of their creation, to be able to dialogue cultures, to express and justify their position. historical past.

Pursuant to the Decree of the President of Ukraine №64 / 2022 "On the imposition of martial law in Ukraine", approved by the Law of Ukraine "On approval of the Decree of the President of Ukraine" On the imposition of martial law in Ukraine "of February 24, 2022 №2102-IX" and distance learning and internships in higher education institutions are carried out remotely (synchronously) or remotely (asynchronously) modes remotely using information and communication technologies

The Law of Ukraine on Higher Education sets the task for higher education institutions to train highly qualified, educated specialists with the appropriate intellectual potential.

The article considers the theoretical aspects of the formation of linguistic and cultural competence of higher education students. It is expedient to define the central concepts – "linguocultural" and "competence" and on the basis of complex scientific reflection to determine the content of linguistic and cultural competence.

The phenomenon of "linguistic and cultural competence" is a complex and multifaceted phenomenon in the system of human life, socialization, education, training, upbringing.

Keywords: linguistic and cultural competence, applicants for higher education, future teachers, professional activity.

Постановка проблеми. Найважливішим завданням професійної підготовки здобувачів вищої освіти – майбутніх педагогів у закладі вищої освіти є формування необхідного й достатнього рівня професійної компетентності. Професійні компетенції визначаються відповідно до професійної діяльності та освітньо-професійного рівня [1].

На виконання Указу Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №2102-IX» навчання здобувачів вищої освіти денної та заочної форм навчання та проходження практики в закладах вищої освіти здійснюється у дистанційному (синхронному) або дистанційному (асинхронному) режимах віддалено за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Актуальність пошуку шляхів розв'язання проблеми дослідження посилюється необхідністю подолання виявлених суперечностей між:

актуалізацією потреби сучасного суспільства в оптимальному рівні міжкультурної взаємодії та недостатністю наукових досліджень, що закладають теоретичні основи лінгвокультурологічної компетентності педагогів; значним потенціалом змісту освітнього процесу закладу вищої освіти щодо підготовки здобувачів вищої освіти та недостатнім науково-методичним забезпеченням процесу формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти; необхідністю застосування сучасних інноваційних форм, методів і технологій підвищення готовності здобувачів вищої освіти до професійної діяльності й недостатнім інформаційним та технологічним забезпеченням зазначеного процесу.

Особливості розвитку та формування готовності здобувачів вищої освіти – майбутніх педагогів до професійної діяльності є досить актуальною проблемою, оскільки для жодної іншої професії не висувається таких вимог до людини, як професія педагога, викладача, учителя, вихователя. Саме від професійності педагога залежить інтелектуальне, духовне, соціальне, емоційне становлення особистості вихованців. Безперечно, ефективність роботи закладів освіти залежить не лише від програм навчання й виховання, а й від особистості педагога, його взаємин із дітьми та професіоналізму. Кожен талановитий, висококваліфікований, вдумливий педагог поєднує у своїй практиці загальнотеоретичні досягнення педагогіки, власний досвід, особистісні переваги та особливості дітей та їх батьків, із якими він працює.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що теоретичні аспекти формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти інтенсивно розглядаються у психолого-педагогічній літературі. На підставі аналізу і узагальнення положень наукових праць (М. Алефіренко, А. Арутюнова, Д. Башуріна, В. Воробйова, І. Давидченко, О. Дортман, О. Зінов'єва, В. Кононенко, В. Красних, В. Маслова, Г. Нурулліна, Л. Саяхова, Ю. Степанов, В. Телія, І. Харченкова, В. Шаклеїн та ін.) визначено, що лінгвокультурологічна компетентність – це інтегративна якість фахівця, що відображає готовність і спроможність до взаєморозуміння і взаємодії з представниками іншого лінгвокультурного соціуму на підставі оволодіння знаннями про іншу лінгвокультуру і соціонормативним комунікативним досвідом з метою їх реалізації в різних сферах професійної педагогічної діяльності.

Мета статті – розглянути теоретичні аспекти формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного часу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Феномен «лінгвокультурологічна компетентність» є складним і багатоаспектним явищем у системі життєдіяльності людини, її соціалізації, освіті, навчанні, вихованні. Визначення суті досліджуваного феномена насамперед передбачає уточнення змісту таких споріднених понять як «культура», «компетентність», «лінгвокультурологія» й, на основі цього, – розкриття суті поняття «лінгвокультурологічна компетентність здобувачів вищої освіти».

Культура поведінки, культура спілкування, культура мовлення, тобто все, що пов'язане з поняттям «культура», сьогодні є досить актуальним. У Законі України «Про культуру» наводиться таке визначення: «культура – сукупність матеріального й духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), накопиченого, закріпленого та збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, охоплює всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти» [2].

Із нашого погляду, саме культура мовлення кожної особистості має вирішальне значення для подальшого її розвитку, вона народжується з готовим апаратом мовлення, який розвивається в життєвих умовах. Процес розвитку мовлення й оволодіння дитиною мовою розвивається з певними віковими закономірностями. Опанування культурою мовлення й мовленнєвого спілкування починається ще в дошкільному віці й залежить від родини, де панує любов і взаємоповага, від вихователів закладів дошкільної освіти, від вчителів та викладачів закладів освіти. Культурою мовлення охоплюється спосіб життя, основні права людини, системи людських цінностей, традиції, вірування. Культурою мовлення формується мисляча людина, людина-творець, людина, спроможна аналізувати себе та своє оточення [3].

Із погляду М. Пентилюк, підвищення рівня як загальної культури, так і культури мовлення, мислення, формування мовної особистості, яка вільно володіє мовою, із високим рівнем комунікативної компетентності, незалежності суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, спроможність орієнтуватись у світі духовних цінностей, уміння приймати рішення й нести відповідальність за свої дії і вчинки [4].

Лінгвокультурологічна компетентність реалізується у знаннях матеріальної й духовної культури, історичного розвитку української нації, фольклору, традицій, звичаїв та обрядів рідного народу, а також

у вміннях реалізовувати культурознавчі знання в професійній діяльності. Важливо виробити вміння характеризувати феномен української культури, історію її розвитку, визначати місце в системі світової культури, поцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути спроможним до діалогу культур, уміти висловлювати й обґрунтовувати власну позицію до питань, що стосуються ціннісного ставлення до історичної минувшини.

Отже, лінгвокультурологічну компетентність ми розглядаємо як систему знань про культуру, утілену в певну національну мову й сукупність спеціальних умінь оперування цими знаннями в практичній діяльності, а найбільш узагальнено як знання мовцем або слухачем, усієї системи культурних цінностей, виражених у мові [3].

Формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти в умовах воєнного часу в Україні здійснюється у дистанційному (синхронному) або дистанційному (асинхронному) режимах віддалено за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій за допомогою упровадження заходів (педагогічні тренінги, майстер-класи, семінари, творчі вечори, конференції, круглі столи, брейн-ринги, усні журнали, квести, онлайн-курси, онлайн-консультування, онлайн-тренінги, хакатони, вебінари, використання інтерактивних, електронних віртуальних лабораторій, електронних соціальних мереж, відвідування інтерактивних музеїв науки, створення презентацій, платформ спілкування за науковими інтересами, міжнародних конкурсів з рішення науково-технічних задач, віртуальних технопарків та інші) за наступними 6-ма напрямками: доступ до інноваційних технологій; доступ здобувачів вищої освіти до технологій (Student Accessibility); доступ викладачів до технологій (Teacher Accessibility); доступ адміністраторів до технологій (Administration Accessibility); академічний Інтернет (моделі Fiber-to-the-Building та wi-fi); «цифровий» мультимедійний контент»; «Цифрові» компетенції та грамотність викладачів (фасилітаторів, коучів) та здобувачів вищої освіти; відеочати у Skype, Zoom, групах Viber та Telegram.

Аналіз інноваційної діяльності показує, що в їх практиці в основному впроваджуються технології, серед яких можна виділити: особистісно орієнтоване навчання та виховання, громадянську освіту, профільне навчання, технологію групової навчальної діяльності, теорію рівневої диференціації навчання, психолого-педагогічне проєктування соціального розвитку особистості здобувачів освіти, інформаційні

технології, здоров'я зберігаючі технології навчання, проєктивне навчання, теорію проблемного навчання, інтерактивні технології, технологію формування творчої особистості, театральну педагогіку, технологію навчання як дослідження, технологію гуманізації педагогічної діяльності, трансформацію педагогічних ідей В. О. Сухомлинського в практику роботи закладів освіти, розвиток критичного мислення, технологію комплексно-цільового управління закладом освіти, теорію ігрових технологій, теорію раннього та інтенсивного навчання грамоті.

Сучасні інформаційні технології надають можливість швидкого доступу до необхідних джерел, що полягає у використанні онлайн-ресурсів, електронних бібліотек, електронних підручників, розробленні презентацій тощо. Використання засобів ІКТ у навчанні може відбуватися в різних організаційних формах: онлайн-курси, онлайн-консультування, онлайн-тренінги, хакатони, вебінари, використання інтерактивних, електронних віртуальних лабораторій, електронних соціальних мереж, відвідування інтерактивних музеїв науки, створення презентацій, платформ спілкування за науковими інтересами, міжнародних конкурсів з рішення науково-технічних задач, віртуальних технопарків та інші.

Використання комп'ютерних програм, електронних засобів навчального призначення значно підвищують якість навчання, але при використанні цифрових технологій в освітньому процесі в закладах вищої освіти виникають проблеми: недостатнє матеріально-технічне та науково-методичне забезпечення закладів вищої освіти; недостатньо розроблені методики використання сучасних інформаційних технологій навчання у освітньому процесі під час вивчення освітніх компонентів; недостатня підготовка педагогічних кадрів до використання в освітньому процесі засобів сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; відсутність у викладачів мотивації щодо використання сучасних інформаційних технологій навчання.

Систематичне використання комп'ютерних відеосюжетів та демонстраційних презентацій розвиває уяву, абстрактне мислення, підвищує інтерес до досліджуваного навчального матеріалу і освітніх компонентів в цілому. У робочих навчальних програмах можуть бути використані різноманітні форми наочності, у вигляді таблиць, схем, опорних конспектів, які демонструють не тільки статичну інформацію, але і різні мовні явища в динаміці із застосуванням кольору, графіки, ефекту мерехтіння, звуку, «оживлення» ілюстрацій (це якісно новий рівень застосування пояснювально-ілюстративного і репродуктивного

методів навчання). Грамотне, обґрунтоване використання цифрових технологій сприяє підвищенню ефективності якості навчання та сформованості лінгвокультурологічної компетентності

Змістом лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти формуються відповідні культурні системи, представлені національними культурними явищами, поняттями, концептами та мовними системами, що значно відрізняються одна від одної. Міжкультурні та міжмовні відмінності становлять національну специфіку мовної картини світу певного етносу, визначити яку можна, порівнюючи її з мовними картинами світу інших народів. Саме специфічна частина мовної картини світу окремої лінгвокультури представляє найбільший інтерес для формування лінгвокультурологічної компетентності.

Професійна компетентність майбутніх педагогів закладів освіти характеризується такими основними складовими: наявністю високого рівня комунікативної культури; володінням знаннями лінгвокультурологічної компетентності; умінням розробляти й виконувати програми самоосвіти; здатністю займати чітку й дієву громадянську позицію; володінням високим рівнем культури отримання, відбору, зберігання, відтворення, обробки та інтерпретації інформації; здатністю управляти власною емоційною працею, здійснювати творчий підхід; спроможністю визначати адекватність змісту педагогічного процесу поставленим завданням; умінням виокремлювати домінуючі, вузлові ідеї освітніх компонентів, оновлювати їх зміст; організовувати заходи щодо інтеграції знань; умінням розробляти методики й технології навчання; умінням створювати дієве освітньо-виховне середовище; умінням занурюватися в особистісну сутність здобувача вищої освіти, допомагати у становленні його особистості; володінням достатнім рівнем методологічної культури; прагненням до розвитку особистих креативних якостей [5].

Під час формування лінгвокультурологічної компетентності використовуються загальнодидактичні принципи навчання:

1) гуманізації – процес мовної освіти спрямований на розвиток комунікативної особистості кожного здобувача вищої освіти як педагога-гуманіста, представника інтелектуальної еліти країни; в основу педагогічних технологій покладено увагу до людини – найвищої цінності сучасного суспільства;

2) гуманітаризації – на заняттях у здобувачів вищої освіти формуються ціннісні орієнтації, спроможність до культурного саморозвитку; підвищується рівень національного самоусвідомлення;

3) науковості – відображення у змісті освітніх компонентів сучасних лінгвістичних і лінгводидактичних поглядів на проблеми української мови й культури мовлення;

4) доступності й посиленості, індивідуалізації навчання – оптимальний добір форм і методів, запровадження яких забезпечується дохідливий виклад теоретичного мовного матеріалу з урахуванням фаху, вікових та індивідуальних можливостей здобувачів вищої освіти; немає нездоланих труднощів при самостійному опрацюванні здобувачами вищої освіти рекомендованих викладачем науково-інформаційних джерел;

5) безперервності – раціональне поєднання форм аудиторної й позааудиторної групової та індивідуально-самостійної навчальної роботи здобувачів вищої освіти, що стимулюватиме здобувачів вищої освіти до постійного підвищення рівня лінгвокультурологічної компетенції;

6) активізації міжпредметних зв'язків (інтегративності) – актуалізація знань про мову як універсальну багатофункціональну систему, здобутих здобувачами вищої освіти в процесі вивчення інших гуманітарних освітніх компонентів; створення інтегрованих навчальних курсів, проведення окремих інтегрованих занять;

7) наступності та перспективності – навчання здобувачів вищої освіти української мови та літератури з опорою на знання, уміння й навички, сформовані в період навчання в закладах освіти; спроєктованість змісту навчальних курсів на подальше професійне мовне самонавчання й самовдосконалення;

8) практичної спрямованості – система знань із української мови, літератури, відповідних умінь і навичок, їх практичне застосування спрямоване на подальшу професійну мовнокомунікативну діяльність педагога;

9) унаочнення – застосування сучасних аудіовізуальних засобів навчання української мови та літератури, завдяки чому оптимізується процес формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти;

10) єдності навчальної та науково-дослідницької діяльності здобувачів вищої освіти – створення в закладах вищої освіти навчально-науково-інноваційного простору, завдяки чому забезпечується професійна підготовка майбутніх педагогів-дослідників, відбувається формування креативної мовної особистості кожного фахівця;

11) взаємовідповідності та взаємозв'язку матеріального й інтелектуального компонентів навчального середовища – суб'єкт-суб'єктна навчальна взаємодія викладачів і здобувачів вищої освіти

відбувається за умов інформатизації й технічної оснащеності освітнього процесу;

12) співпраці та співдружності викладачів, здобувачів освіти, учнів, дітей дошкільного віку, сім'ї, громадськості, трудових колективів у формуванні гармонійно розвиненої особистості здобувача вищої освіти – майбутнього педагога.

Із нашого погляду, формування лінгвокультурологічної компетентності у закладах вищої освіти з використанням цифрових технологій відбувається відповідно до таких етапів: проведення заняття-вступу, на якому пояснюється тема, мета, завдання, пропонуються засоби для демонстрації результатів; формування груп для роботи над підтемами; підготовка здобувачів вищої освіти до роботи: обмірковування, обговорення етапів дослідження, «мозковий штурм»; визначення терміну щодо представлення проміжних результатів дослідження; робота над дослідженням: робота в бібліотеках, зустріч з фахівцями, вивчення друкованої й електронної літератури, зокрема матеріалів, що розміщені у мережі Інтернет; складання анкет за темою дослідження і здійснення експертного опитування вихованців, вихователів, здобувачів вищої освіти, фахівців, батьків та ін.; написання есе, статей, створення презентацій, фільмів, щоденників проведення досліджень; планування і створення студентських Веб-сайтів; випуск публікацій, бюлетенів, брошур та ін.; демонстрація студентських, учнівських робіт; підведення підсумків.

Ураховуючи сучасні релігії України, Європи, світу, стану культури, дійшли висновку, що предметом лінгвокультурології, має стати лексичний, фразеологічний склад мови, ментальність, мовна картина світу, передусім, через призму: 1) антропоцентризму (людина – мова – світ), адже мова існує в людині для людини й реалізується людиною; 2) духовного, енергетичного, синергетичного розуміння суті мови, теоантропокосмізму; Ф. Бацевич [6] наголошує: «У процесах духовного освоєння світу рідна мова виконує роль каналу постійного діалогу між Я та Іншим, особистістю та світом, людиною і Творцем». У цій же праці [6] Ф. Бацевич зазначає: «Тому найважливішим завданням сучасної лінгвосинергетики є пізнання механізмів синергетичної суті мови як символічного медіуму, безпосередньої взаємодії, тому є результатом досвіду спілкування між людьми. Цей досвід набувається не тільки в процесі безпосередньої взаємодії, а також опосередкованої, у тому числі з літератури, театру, кіно з яких людина отримує інформацію, перебуває на межі духовного світу людини з його

устремлінням пізнати навколишній світ і синергетикою «великого світу...»; 3) ноосферного, холістичного, інтегрального підходу до мови.

Тобто, наше завдання, як і курсу лінгвокультурології, поряд із міжкультурним діалогом проводити мудру експансію власної багатющої, високодуховної культури (усна народна творчість, пам'ятки архітектури, заповідні місця тощо). Науковці І. Бурчик, Л. Кожуховська, Т. Левченко, О. Потапенко, Я. Потапенко, Т. Чубань основними чинниками розвитку міжкультурного діалогу визначають історичну (і культурну) спільність із іншими народами й культурами (наприклад, України та Європи, політична визначеність стратегії взаємодії країни з іншими (наприклад, Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС). Може йтися також про інші види культур – професійну, вікову, гендерну, релігійну тощо, – однак у контексті розгляду проблеми міжкультурного діалогу в Європі. Тож не менш важливим чинником міжкультурного діалогу є уникнення таких явищ, як культурна зарозумілість і самозакоханість, зневага та заздрість до інших культур, стереотипне сприйняття себе й інших, небажання змінюватись і подвійні стандарти в ставленні до себе та інших. Оскільки непорозуміння все ж існують і доволі значні, спосіб лікування полягає не в переході до режиму одномовності, а навпаки – до багатомовності, адже саме вона допомагає побачити й відкрити безмежні обшири духовного як загального, побачити загальне як духовно різноманітне; урешті-решт – допомагає перейти в єдине духовне загальне [7].

Висновки. Здобувачі вищої освіти – майбутні педагоги у закладах вищої освіти повинні володіти таким багажем знань, умінь і навичок, що сприятимуть практичному досягненню високих результатів лінгвокультурологічної компетентності. Професійна підготовка у педагогічному закладі вищої освіти – це підготовка до різноманітної педагогічної діяльності в освітніх установах різних типів і рівнів. Незважаючи на різноманіття профілів педагогічної професії, загальне у них одне – підготовка компетентного, який володіє необхідними теоретичними та практичними знаннями, вміннями, педагога. Однак сьогодні необхідно привернути увагу до лінгвокультурології в освіті педагога, щоб забезпечити не тільки високий рівень професійної підготовки, а й підвищити «загальний» рівень культури, вивчити фіксацію в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної й матеріальної культури народу, тобто культурно значущої інформації збережених у колективній пам'яті народу символічних способів матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом,

відтворених у його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етичних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті.

Використання комп'ютерних програм, електронних засобів навчального призначення значно підвищують якість навчання.

Література:

1. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти / за заг. редакцією В. Д. Шинкарука. Офіц. вид. К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти : М-во освіти і науки України, 2008. 72 с.
2. Про культуру : Закон України від 14.12.2010 № 2778 (із змінами № 1801-VIII від 21.12.2016). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>. (дата звернення 22.07.2017)
3. Давидченко І. Д. Формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2018. 359 с.
4. Пентиліук М. І. Мовна особистість учня в перспекції мовленнєвого спілкування. *Таврійський вісник освіти* : наук.-метод. журн. Голов. ред. А. М. Зубко. 2007. № 2. С. 53–60.
5. Бондаренко Л. І. Зміст і структура дослідної компетентності майбутнього викладача вищого навчального закладу. *Вісник Луган. нац. ун-ту імені Т. Г. Шевченка*. Пед. науки : зб. наук. пр. 2013. № 10, ч. 3. С. 94–98.
6. Українська лінгвокультурологія: навч. посібн. для студентів зі спеціальності «Українська мова і література» / кол. авт.: О. І. Потапенко, Я. О. Потапенко, Л. П. Кожуховська, Т. В. Чубань, Т. М. Левченко, І. В. Бурчик; за заг. ред. проф. О. І. Потапенка. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гаврищенко В.М., 2014. 350 с.
7. Жосан Е. О. Педагогічний експеримент : навч.-метод. посібник Кіровоград : КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2008. 72 с

References:

1. Shinkaruk V. D. (2008). *Kompleks normativnih dokumentiv dlja rozroblennja skladovihsistemi galuzevih standartiv vishhoi* [A set of normative documents for the development of components of the system of industry standards of higher education]. K. : Institut innovacijnih tehnologij i zmistu osviti : M-vo osviti i nauki Ukraïni [in Ukrainian].
2. Zakon Ukraïni "Pro kul'turu" [The Law of Ukraine "On culture"]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>. 3 [in Ukrainian].
3. Davidchenko I. D. (2018). Formuvannja lingvokul'turologichnoï kompetentnosti majbutnih vihovateliv doshkil'nih navchal'nih zakladiv [Formation of linguoculturological competence of future educators of preschool educational institutions]. *Candidate's thesis. Slov'jans'*: DVNZ «Donbas'kij derzhavnij pedagogichnij universitet» [in Ukrainian].
4. Pentiljuk, M. I. (2007). Movna osobistist' uchnja v perspekcii movlennevogospilkuvannja [Linguistic personality of the student in the prospect of speech communication]. *Tavrijs'kij visnik osviti - aurian Bulletin of Education*, 2, 53–60 [in Ukrainian].

5. Bondarenko, L. I. (2013). Zmist i struktura doslidnoï kompetentnosti majbutn'ogo vkladachavishhogo navchal'nogo zakladu [The content and structure of research competence of the future teacher of higher education]. *Visnik Lugan. nac. un-tu imeni T. G. Shevchenka. Ped. nauki - Bulletin of Luhansk. nat. Taras Shevchenko University. Ped. Science*, 10, 3, 94–98 [in Ukrainian].

6. Potapenko, O. I. (2014). *Ukrains'ka lingvokul'turologija: navch. posibn. dlja studentiv zispecial'nosti «Ukrains'ka mova i literatura» [Ukrainian linguoculturology: textbook. manual for students majoring in "Ukrainian language and literature"]*. Korsun'- Shevchenkivs'kij: FOP Gavrishenko V.M. [in Ukrainian].

7. Zhosan, E. O. (2008). *Pedagogichnij eksperiment [Pedagogical experiment]*. Kirovograd: KOIPPO imeni Vasilja Suhomlins'kogo [in Ukrainian].

УДК 82.091

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-39-53](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-39-53)

Жукович Інна Іванівна кандидат філологічних наук, Київський міжнародний університет, вул. Львівська 49, м. Київ, тел.: (099) 406-00-81, <https://orcid.org/0000-0002-5026-259X>

АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ ЗАСОБІВ ЕМОТИВНОСТІ У РОМАНІ «THE HANDMAID'S TALE» М. ЕТВУД

Анотація. У науковому дослідженні представлені напрацювання щодо особливостей перекладу засобів емотивності в антиутопічному романі «The Handmaid's Tale» відомої канадської письменниці Маргарет Етвуд. Нами було з'ясовано, що лінгвістична і художня складова роману тісно пов'язані між собою, даючи змогу аналізувати текст у контексті філології в цілому. Текст роману розкриває проблеми сучасного тоталітарного суспільства не лише через опис соціуму та відносин в ньому, але і через переклад засобів емотивності, що дає змогу краще пізнати словесну канву тексту. Було досліджено реалізацію категорії емотивності на морфологічному рівні і визначено було, що вона відбувається за рахунок таких засобів як афіксація, ступінь порівняння прикметників. Разом з тим було простежено фонетико-графічний рівень вираження емотивності, що характеризується використанням різних звуконаслідувальних моделей. З'ясовано також, що емотивність може бути наявною вже у лексичному значенні слова, а також передаватися шляхом підбору різних суфіксів. У даному дослідженні було проаналізовано види емотивної лексики, яка є маркером емоцій. Ми також виявили, що в тексті оригіналу роману інколи використовуються нейтральні лексеми для опису ситуації, а під час перекладу це слово відтворюється за допомогою використання відповідників зменшено-пестливого характеру або ж, навпаки, більш суворо. Варто також зазначити, що в тексті роману прослідковується тенденція до перекладу наближеного до оригіналу із застосуванням дослівного перекладу без вживання надмірних емоційних індикаторів. Визначено було, що перекладач роману (у нашому випадку це О. Оксенич) вдається до прийому експресивної конкретизації, щоб обрати саме такий відповідник, який би був близьким українському читачу.

Ключові слова: антиутопічний роман, еквівалентність, емотивність, емоції, М.Етвуд, лексика, перекладач, емоційний індикатор.

Zhukovych Inna Ivanivna PhD, Kyiv International University, St. Lvivska 49, Kyiv, tel.: (099) 406-00-81, <https://orcid.org/0000-0002-5026-259X>

ANALYSIS OF THE TRANSLATION OF EMOTIONAL MEANS IN THE NOVEL «THE HANDMAID'S TALE» BY M. ETWOOD

Abstract. The article is dedicated to the problem of peculiarities of the translation of emotional means in the anti-utopian novel «The Handmaid's Tale» by the famous Canadian writer Margaret Atwood. We found that the linguistic and artistic components of the novel are closely intertwined, allowing us to analyze the text in the context of philology in general. The text of the novel reveals the problems of modern totalitarian society not only through the description of society and relations in it, but also through the translation of emotional means, which allows to better understand the verbal outline of the text. Was studied the realization of the category of emotionality at the morphological level and it was determined that it occurs due to such means as affixation, the degree of comparison of adjectives. Was traced the phonetic-graphic level of emotional expression, which is characterized by the use of different sound-imitating models. It was also found that emotionality can be present in the lexical meaning of a word, as well as transmitted by selecting different suffixes. This study analyzed the types of emotional vocabulary that is a marker of emotions. We also found that the original text of the novel sometimes uses neutral tokens to describe the situation, and in translation this word is reproduced by using equivalents of a less affectionate nature or, conversely, more strictly. It is also worth noting that in the text of the novel there is a tendency to translate close to the original with the use of literal translation without the use of excessive emotional indicators. It was determined that the translator of the novel (in our case this is O. Oksenysh) resorted to the reception of expressive concretization in order to choose exactly the equivalent that would be close to the Ukrainian reader.

Keywords: anti-utopian novel, equivalence, emotionality, emotions, M. Atwood, vocabulary, translator, emotional indicator.

Постановка проблеми. Маргарет Етвуд одна з найбільш відомих канадських письменниць другої половини ХХ століття. Її перу

належать романи «Їстівна жінка» («The Edible Woman», 1969), «Мадам Оракул» («Lady Oracle», 1976), «Та сама «Грейс»» («Alias Grace», 1996), «Пенелопіада» («The Penelopiad», 2005). Найбільш відомим романом М. Етвуд є роман «Розповідь Служниці» («The Handmaid's Tale», 1985), де авторка розкриває питання жінки в тоталітарному суспільстві за допомогою антиутопічного жанру. Центральним персонажем роману виступає Служниця Офред, яка розповідає свою історію життя в нових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне літературознавство має дослідження, де вивчається образ жінки в романі «The Handmaid's Tale» М. Етвуд (Н. Овчаренко, І. Ткаченко, І. Желейкіна, А. Щербина, А. Худолій), де аналізується біблійна складова та риси антиутопічності в романі (Ю. Жаданов, І. Кулікова). Проте вивчення особливостей перекладу засобів емотивності у романі «The Handmaid's Tale» не стало об'єктом спеціального наукового дослідження й зумовлює актуальність нашої наукової розвідки.

Мета нашого дослідження – проаналізувати засоби передачі емотивності у романі «The Handmaid's Tale» М. Етвуд. Оскільки невід'ємною частиною досліджуваного художнього тексту є опис людських почуттів та переживань, то запропонований роман виступає найкращим матеріалом для вивчення способів вербалізації емоцій та особливостей їх перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У царині філології протягом останніх років ми спостерігаємо посилену увагу до вивчення емоційного стану героїв у художньому тексті та особливості їх перекладу. Відтак було досягнуто значних результатів у дослідженні механізмів мовного та мовленнєвого вираження емоцій людини, їх інтерпретації як об'єктивної сутності адресанта та адресата. Проаналізувавши сучасні напрацювання, ми схилиємося до думки, що емоційність є спонтанною властивістю мовлення, а емотивність – це передбачувана, усвідомлювана властивість мовлення, пов'язана з пошуком мовних засобів, які цілеспрямовано надають йому емоційності для вагомого впливу на адресата. Ми можемо стверджувати, що на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність, тобто емоції є психологічною категорією, а емотивність – мовною. Емоційне самовираження часто безпосередньо пов'язане з мовою.

Переклад засобів вираження емотивності, проявляються на всіх рівнях мови: фонетико-графічному, морфологічному, лексичному та синтаксичному, опираючись на вчення Г.М. Кузєнка [1].

У дослідженні ми розглядаємо приклади вираження емотивності в оригіналі та приклади їх перекладу українською мовою, враховуючи національно-культурну специфіку обох народів.

Під час перекладу емотивних засобів перекладачу потрібно вдаватися до використання різних перекладацьких трансформацій (перекладацька транскрипція, транслітерація, калькування, конкретизація, генералізація), граматичні (дослівний переклад, розчленування речень, об'єднання речень та граматичні заміни) та лексико-граматичні (смысловий розвиток, прийом антонімічного перекладу, прийом описового перекладу та прийом компенсації) [2, С. 90]. На фонетико-графічному рівні основними засобами вираження емотивності виступають ті елементи, які характеризуються інтонацією, темпом, наголосом, паузами тощо: знак оклику, знак питання, великі літери, три крапки, тире й дефіс.

Фонетико-графічний рівень вираження емотивності характеризується використанням різних звуконаслідувальних моделей. На матеріалі тексту оригіналу було виявлено декілька прикладів такого явища, що були адаптовані до українського читача. Зокрема така структура як *Shh* була відтворена у перекладі речень як *Цс-с-с* та *Тсс*:

“Shh,” he says. “I could help you. I’ve helped others [3, P. 51].” – *Цс-с-с, – каже він. – Я можу допомогти. Іншим уже допомагав [4, С. 60].* Тож як бачимо для відтворення засобів емотивності на фонетико-граматичному рівні у тексті перекладу аналізованого роману було використано звуконаслідувальні моделі, що відповідають особливостям цільової мови.

Реалізація категорії емотивності на морфологічному рівні відбувається за рахунок таких засобів як афіксація, ступінь порівняння прикметників, які надають семантиці слів різні відтінки оцінки, емоційності, інтенсивності, образності та функціонально-стилістичного забарвлення. Це дозволяє посилити рівень сприйняття слів та здійснює вплив на емоційний стан людини. Таким чином, розглядаючи наступний приклад можемо побачити, що автор використовує слово *jobbie* із зменшено-пестливим суфіксом *-ie*, хоча перекладач О.Оксенич обрала нейтральний відповідник *справи*, тим самим не зберігаючи вихідну форму оригіналу:

« It’s strange, now, to think about having a job. Job. It’s a funny word. It’s a job for a man. Do a jobbie, they’d say to children, when they were being toilet-trained» [3, P. 134]. – Тепер дивно навіть подумати про те, щоб мати свою роботу. Робота. Роби свої справи, казали дітям, коли привчали їх до горщика» [4, С. 154].

У тексті роману було виявлено, що М. Етвуд часто звертається від імені головної героїні до читача. Зауважимо, що у тексті оригіналу використовується слово *reader* не вказуючи на рід, оскільки для англійської мови це не притаманно, однак для української мови це явище звичайне. Варто зауважити, що емотивність може бути наявною вже у лексичному значенні слова, а також передаватися шляхом підбору різних суфіксів.

Зустрічаються випадки, коли в тексті оригіналу авторка просто використовує нейтральну лексему для опису ситуації, а під час перекладу це слово відтворюється за допомогою використання відповідників зменшено-пестливого характеру або ж навпаки більш суворо. Ми бачимо, що відтворюючи іменник *coolness* перекладач обрала слово *холодок* із зменшено-пестливим суфіксом -ок:

«*I disagreed, and I am afraid there was a coolness between us for the remainder of the classes*» [3, Р. 180]. – *Я не погодилася, і, боюся, це спричинило холодок між нами протягом решити навчання*» [4, С. 189].

Лексичні засоби вважаються одним із основних способів вираження категорії емотивності. У нашому дослідженні ми використовуємо класифікацію В.І.Шаховської, яка виділяє лексику, що називає емоції (лексика емоцій, номінація емоцій), емотивна лексика: лексика, що описує емоції (дескрипція), лексика, що виражає емоції (експлікація) [5, С. 331].

Розглянемо детальніше приклади перекладу лексики, що називає емоції, у тексті дослідженого роману. Лексика емоцій має в своїй семантиці ідею про емоції, виконуючи номінативну функцію. Так, у наступних прикладах розглянемо переклад лексики з позитивним відтінком: *happy, love*.

У реченні для перекладу *happy* було використано прийом смислового розвитку аби адаптувати текст до реципієнта і зберегти ту саму ідею. Лексема *love* була перекладена функціональним відповідником – *кохання*:

«*It has nothing to do with passion or love or romance or any of those other notions we used to titillate ourselves with* [3, Р. 78]. – *Це не має нічого спільного із пристрастю, чи коханням, чи романтикою, чи будь-яким іншим явищем із тих, якими ми звикли лоскотати свою уяву* [4, С. 89]. У нижченаведеному прикладі прослідковуємо переклад слів *excitedly*, яке було вилучено під час перекладу, а також слова *be excited*, що відтворено у перекладі з допомогою відповідник *бути в захваті*, зберігаючи позитивне забарвлення емоцій:

«*We walk, heads bent as usual. I'm so excited I can hardly breathe, but I keep a steady pace*» [3, P. 131]. – «*Ми йдемо, схиливши голову, як завжди. Я в такому захваті, що ледве дихаю, але крокую рівно*» [4, С. 141]. У досліджуваному тексті переважає лексика з негативним відтінком, оскільки головна героїня описує свої емоції, коли переживали нелегкі часи в своєму житті.

В англійському тексті емоції частіше передаються прикметниками, як наприклад у нижченаведеному реченні, лексеми *to be jealous, unhappy* відтворюються нейтральними відповідниками, що не підсилюють емоційний вплив на реципієнта, а лише передають основну ідею висловлення. Перекладач обрала функціональні відповідники *заздрити та нещасна*:

«*Partly I was jealous of her; but how could I be jealous of a woman so obviously dried up and unhappy? You can only be jealous of someone who has something you think you ought to have yourself. Nevertheless I was jealous*» [3, P. 125]. – *Частково я заздрила їй, але як можна заздрити жінці, яка так помітно виснажена й нещасна? Заздрити можна лише тому хто має щось, чого ти бажав. І попри це я заздрила їй*» [4, С. 143].

Іншою групою лексичних засобів, що характеризуються непрямим вираженням емоцій шляхом їхнього опису, є одиниці, які вказують на причину, результат, прояви, ознаки емоцій. Так, аналізуючи наступний приклад, можна сказати, що О. Оксенич обрала для перекладу речення дослівний переклад, описуючи тривожний стан героїні:

«*I freeze, cold travels through me, down to my feet*» [3, P. 132]. – «*Я завмираю, тілом прокочується холод, із голови до ніг*» [4, С. 151]. Досліджуючи текст роману прослідковується тенденція до перекладу наближеного до оригіналу з застосуванням дослівного перекладу без вживання надмірних емоційних індикаторів, *a piece of me had been cut off – a piece of my heart* емоційно забарвлений український вираз *від мене відрізали частину – шматок серця*,

«*Once I'd finished being angry, I felt as if a piece of me had been cut off – a piece of my heart, which was surely now dead as well*» [3, P. 30]. – «*Щойно я припинила злитися, відчула наче від мене відрізали частину – шматок серця, який наразі теж був мертвий*» [4, С. 26]. Варто зазначити, що зустрічаються випадки де лексика, що описує емоції, перекладається з використанням відповідників, що підвищують емоційність висловлювання. Наприклад, фразу *the nature of the pain I suffered* перекладено за допомогою емоційно забарвленого українського виразу *біль, що пронизував моє серце*, надаючи більшого трагізму ситуації:

«*The nature of the pain I suffered could not be explained*» [3, P. 214]. – «Важко описати той біль, що пронизував моє серце» [4, С. 195]. У наступному прикладі під час відтворення лексики, що описує внутрішній стан героїні, було використано українські відповідники з конкретизацією значення лексем у вигляді безособових речень. Таке речення характеризується високим рівнем емотивності, а словосполучення *я почувалася замерзлою та зуби цокотіли* особливо насичені емоційним колоритом нації-реципієнта:

«*I'd stopped crying; I felt cold from head to foot, my teeth were chattering*» [3, P. 194]. – «Перестала плакати, почувалася замерзлою від голови до п'ят, зуби цокотіли» [4, С. 174].

О. Оксеніч досить часто вдається до конкретизації значення лексем з нейтральним значенням у мові оригіналу, оскільки перекладачка прагне посилити рівень сприйняття емоційного тону читачами тексту перекладу і показати наскільки Офред була обурена тим, що відбувається.

Розглянемо переклад лексики, що виражає емоції. Це перш за все афективи (слова з емотивним значенням, де емотивність є єдиною складовою семантики слова: вигуки, вигуківі слова, лайливі слова, нецензурна, вульгарна лексика, ласкаві чи зневажливі звертання-афективи, емотивно-оцінні прикметники, емотивно-підсилюючі прислівники) та деякі конотативи (слова з оцінною конотацією, епітети тощо). Емоційний стан може виражатися через емоційно-оцінні вигуки (*ah, alas, eh, hmm, oh, uh, um, ha, yeah, oho*) і позначати різні емоції, визначити які можна за допомогою контексту або через емоційно-забарвлену лексику [6, С. 2]. Емоційна сторона життя людини тісно пов'язана з вигуками, адже вони відображають дійсність у цілісних уявленнях і поєднують емоційне й раціональне. У ході дослідження було виявлено, що вигуки характеризувалися найменшим рівнем трансформативності під час перекладу. Наведені приклади вживання персонажем афективів *oh, yeah, ha* свідчать про переживання ним позитивного або навпаки тривожного емоційного стану. Під час перекладу даних рядків було використано різні інтонаційні моделі. У перекладі було використано нейтральні відповідники, що є близькими до оригіналу:

«*Oh what a beautiful morning, he sings*» [3, P. 71]. – *Зараз він співає: «О, який чудовий ранок»* [4, С. 81].

«*Ha ha, said Moira. Get your coat*» [3, P. 35]. – «Ха-ха, – сказала Мойра. – Пальто бери» [4, С. 41]. Зустрічаються випадки, коли слово із самостійної частини мови стає вигуком у мовленні персонажів (*cool!*

excellent! amazing! grace! good!). У даному прикладі вигук виражений прикметником та передається відповідником без значного емоційного навантаження:

«*Good,*» he says. He goes to his desk, fumbles with a drawer» [3, P. 177]. – «Добре, – каже він. Іде до свого столу, нишпорить у шухляді» [4, С. 203]. До афективів також відносять і емфатичні слова, що належать до грубої та нецензурної лексики. У досліджуваному тексті зустрічаються випадки вживання їх героями для вираження емоцій злості, обурення, жорстокості, а також захвату. Зокрема це такі слова як *damn, stupid, fool, shoot, shit*, що позначають високий рівень емоційного стану, коли людина не може контролювати свої емоції.

У таких ситуаціях перекладачі також вдаються до прийому експресивної конкретизації, оскільки потрібно обрати саме такий відповідник, який би був близьким українському читачу. Так, у нижченаведеному прикладі прослідковуємо, що перекладач обрала прийом конкретизації, аби якомога колоритніше передати почуття героїв українською мовою: У реченні перекладачка підбрала відомий для українського читача відповідник – *тупо*, що активно використовується нині у повсякденному спілкуванні сучасних українців: «*Why does he have to wear that stupid uniform?*» [3, P. 78] – «Для чого потрібно носити цю дурнувату форму?» [4, С. 89].

Досліджуючи особливості перекладу засобів вираження емотивності на лексичному рівні варто взяти до уваги лексико-стилістичні одиниці: метафори, окремі види фразеологізмів, неологізми, порівняння, епітети тощо. Метафори дозволяють трактувати емоції крізь поняття конкретної сфери (речей, орієнтирів, предметів) та виконують естетичні, культурні, філософські і психологічні функції [7, С. 259].

В.Н. Комісаров виділяє три головних способи передачі метафоричної конструкції: збереження, заміна та опущення метафори. Також вагомим фактором, який необхідно брати до уваги перекладачу, є контекст, що також впливає на розуміння та інтерпретацію метафори [2, С. 26]. Розглянемо приклад нижче, перекладачка зберегла метафору, використавши також трансформацію смислового розвитку:

«*Time washed over me, washed me away, as if I'm nothing more than a woman of sand, left by a careless child too near the water. I have been obliterated for her. I am only a shadow now*» [3, P. 176]. – «Час покотився по мені хвилею, змив мене, наче я – жінка з піску, залишена легковажною дитиною надто близько до води. Я знищена для неї. Тепер я просто тінь» [4, С. 202].

У нижченаведеному прикладі, автор порівнює головну герої з розбитою домашньою рослиною, перекладачка генералізувала значення цього слова і обрала відповідник квітка і при тому зберегла метафору:

«*She was a damaged houseplant, but cared for properly she would bloom*» [3, P. 174]. – «*Це була зламана квітка, та за належного догляду вона розцвітне*» [4, С. 188]. Метафору *heart fell* було відтворено шляхом опису внутрішнього емоційного стану героїні – *защемило серце*.

«*My heart fell: already I knew that the outwardly placid life Becka and I had been leading at Ardua Hall for the past nine years was at an end – change had come – but I did not yet grasp how wrenching that change would be*» [3, P. 231]. – «*У мене защемило серце: я вже знала, що те на позір мирне життя, яке ми з Бекою вели в Ардуа-холі останні дев'ять років, добігло кінця, настали зміни, але тоді я ще не усвідомлювала, якими різкими ті зміни можуть бути*» [4, С. 246]. У наступному прикладі можемо спостерігати заміну метафори, для кращої передачі задуму автора. Так, у оригіналі йде мова про момент, хоча в перекладі було підібрано слово милі, таким чином перекладач інтерпретувала подану фразу інакше, дещо змінивши її за допомогою трансформації смислового розвитку: «*The moment stretches out between us, bleak and level. She's trying to see whether or not I'm up to reality*» [3, P. 158]. – «*Між нами простягаються милі, вицвілі, рівні. Вона намагається побачити, чи я усвідомлюю реальність*» [4, С. 181]. Істотною ознакою фразеологізмів є наявність особливого, експресивного, цілісного фразеологічного значення, яке володіє певними специфічними особливостями, які відрізняють його від лексичного і дозволяють виділитися в самостійне поняття, що розкриває сутність фразеологічної системи. На відміну від лексичного значення, фразеологічне, як правило, пов'язане з позначеними предметами не прямо, а опосередковано, тобто значення більшої частини фразеологізмів генетично похідне [1, С. 81]. Різна система понять певної мови накладає свій відбиток на переклад фразеологізмів, не даючи здійснювати його шляхом послідовної заміни елементів однієї системи елементами іншої. Переклад у такому випадку здійснюється перш за все шляхом звертання до змісту висловлювання, занурення у нього, абстрагування від його складових [7, С. 110].

Під час перекладу фразеологізмів визначають в основному три основні типи перекладу: повноеквівалентний, частково-еквівалентний та неідіоматичний. Для адекватної передачі фразеологізмів перекладачу потрібно добре розуміти їх зміст, адже заміна окремих компонентів мови

оригіналу не спричиняє негативного впливу на ступінь точності і, навіть навпаки, робить переклад змістовним, емоційно забарвленим [7, С. 111]. Тут дуже важливо зберігати форму вираження думки. У нашому випадку перекладачка обрала частково-еквівалентний тип перекладу, застосовуючи трансформацію компенсації для перекладу фрази *to have a big mouth* – *мати довгий язик*; *lead them around by the nose* – *водити круг пальця*:

«Your friend has a big mouth,» was what she said. “She should keep it shut more often» [4, P. 75]. – *«У твоєї подружки довгий язик, – так вона сказала. – Краще б їй тримати його за зубами»* [3, С. 76].

«They only want one thing. You must learn to manipulate them, for your own good. Lead them around by the nose» [4, P. 130]. – *«Вони хочуть тільки одного. Маєте навчитися маніпулювати ними для свого ж добра. Водити їх круг пальця»* [3, С. 129].

Під час перекладу порівнянь мовознавці вбачають труднощі лише у тому випадку, коли слова в англійській мові та українській різні за своєю семантичною структурою відрізняються. Тому порівняння у мові перекладу внаслідок цього майже завжди є результатом калькування. Образне порівняння супроводжується словами “like” – «як», “as if” – «немов», “as” – «як». Наступний приклад демонструє, що перекладачці довелося вдатися до прийому додавання, для того щоб цільова аудиторія змогла зрозуміти стан головної героїні, оскільки вона не могла дихати, тому що їй здавалося, що з неї вибили повітря:

«I stand a moment, emptied of air, as if I’ve been kicked» [4, P. 218]. – *«Секунду я нерухома, не маю чим дихати, наче з мене ударом вибили повітря»* [3, С. 250]. У даному прикладі бачимо, що під час перекладу порівняльної конструкції було застосовано калькування:

«I cram both hands over my mouth as if I’m about to be sick, drop to my knees, the laughter boiling like lava in my throat» [4, P. 116]. – *«Я затуляю рота обома руками, наче мене от-от знудить, падаю на коліна, сміх, наче лава, кипить у моєму горлі»* [3, С. 131].

Варто зазначити, що досить часто перекладачі вдаються до епітетів. Епітет належить до найуживаніших поетичних прийомів. Він виражає як існуючі, так і вигадані характеристики об’єкта. Його основною властивістю є емоційність та суб’єктивність: мовець завжди сам обирає потрібне слово для опису об’єкта. У загальному, епітет повідомляє додаткову інформацію про предмет [8, с. 100]. На передачу епітетів у перекладі впливає велика кількість факторів. Так, потрібно враховувати структурні й семантичні особливості (чи епітет виражений простим або складним прикметником; ступінь дотримання

семантичного узгодження з означуваним словом; наявність метафори, метонімії, синестезії), ступінь індивідуалізованості (постійний епітет фольклору, традиційний епітет-поетизм, традиційний епітет даного літературного напрямку, власне авторський), позицію стосовно означуваного слова та її функції. У тих випадках, коли епітет не може бути збереженим у перекладі, від нього можна відмовитися або компенсувати традиційним сполученням слів, властивим мові перекладу [9, С. 99].

Розглянемо декілька прикладів перекладу епітетів, що зустрічаються у досліджених текстах романів. Епітети в образній формі характеризують ситуацію, дії та поведінку інших персонажів, надаючи їм оцінки в емоційній формі. Так, для опису емоції тривоги і небезпеки шум натовпу зрівняли з захисним шелестінням:

«*We're on the sidewalk now and it's not safe to talk, we're too close to the others and the protective whispering of the crowd is gone*» [4, Р. 172]. – «*Тепер ми на тротуарі, розмовляти небезпечно – ми надто близько до інших і захисне шелестіння натовпу зникло*» [3, С. 198].

У деяких випадках епітет передається означенням у постпозиції, який завдяки своїй предикативності більш виразний, ніж означення у препозиції. Це може бути деякою компенсацією втрати виразності. Наприклад, епітет *dimmed* було перекладено з допомогою означення тьмянний, а епітет *muffled* перекладено з допомогою означення у постпозиції, тобто застосовано описовий переклад:

«*I go back, along the dimmed hall and up the muffled stairs, stealthily to my room*» [4, Р. 167]. – «*Я повертаюся тьмянним коридором, угору сходами, які глушать мої кроки*» [3, С. 128].

Також зустрічаються випадки перекладу «зворотнього епітету», який виражається не іменником-означенням, а іменником, що структурно означається. Перекладач обрала дослівний переклад для відтворення зворотного епітету *a shadow of smile*:

«*They didn't glance our way. We saw only a shadow of their smiles*» [4, Р. 146]. – «*Вони й не глянули на нас. Ми побачили лише бачили тіні їхніх посмішок*» [3, С. 156].

Отже на лексичному рівні нами було проаналізовано переклад таких емотивних засобів: лексика, що називає емоції, лексика, що описує емоції, лексика, що виражає емоції, також лексико-стилістичні засоби: метафори, порівняння, епітети, фразеологізми. Було виявлено, що задля забезпечення адекватної передачі комунікативного наміру автора тексту на мову перекладу, а значить, і планованого ним впливу на реципієнта, перекладачі використовують функціональні

відповідники з нейтральною або підвищеною експресивною оцінкою та перекладацькі трансформації, співвідносивши враження емоцій з українською національною поведінкою. У досліджуваному тексті перекладу було виявлено, що перекладачка прагнула зберегти лексичні та лексично-стилістичні засоби, вдавалася до їх заміни або ж вилучення, використовуючи різні прийоми перекладу: смислового розвитку, конкретизації, компенсації (переважно під час перекладу фразеологізмів), додавання, дослівного перекладу. Заміни англійських виразів пояснюються, крім необхідності в експлікації емпатемі, ще й нормами використання експресивних висловів в українській мові.

Синтаксичний рівень характеризується широким засобом вираження емоцій. До них відносять повтори, окличні, питальні, еліптичні, інвертовані речення, звертання, градація, оксюморон, паралелізм, вставні елементи, клішовані (*how, what a, such a*) та емотивно-підсилюючі структури (*how much, very much, those*), дієслово *do*. Чим вищий ступінь емоційного напруження, тим вищий ступінь дезорганізації синтаксичної структури. Повтори слугують для надання реченню «емоційного заряду», під час повтору одного слова або і цілого речення мовець інтенсифікує подвійний елемент контекстуального змісту вираження. Під повтором розуміють експліцитне або імпліцитне повторення елементів лексичного значення та семантико-структурних компонентів синтаксичних конструкцій [10, С. 191].

У наступному прикладі під час перекладу було застосовано прийом повтору, аби підсилити емоційність висловлення, додавши слово *уперше*, хоча в оригіналі роману даний прийом відсутній. Також звертання виражалися через грубу лексику та лексичні одиниці, що мають подібне значення до «дурень». Зокрема, у тесті роману такі засоби превалюють для вираження емоції огиди, відрази, непокори тощо. Перекладачка обрала для перекладу лексеми *bitch* відповідник *стерво*, що передає високий ступінь негативного ставлення до героїні:

«*Bitch, she says. "After all he did for you"* [4, Р. 223]. – «*Стерво, каже вона. – Після всього що він для тебе зробив*» [3, С. 256].

Окличні речення слугують засобом вираження найчастіше у репліках головної героїні художнього твору і використовуються для додаткового посилення емоцій зі словами *how, what, that*. Як у прикладі нижче. Цікаво, що в перекладі *how true* було використано саме окличне речення, що власне і робить фразу більш емоційною:

«*How true, I thought. And how easily a hand becomes a fist*» [4, Р. 253]. – «*Я подумала: «Як правдиво!» І як легко рука стискається в кулак*» [3, С. 268].

Висновки. Проаналізувавши матеріал, було визначено, що у романі М. Етвуд «The Handmaid's Tale» важливу роль відіграють емотивні засоби, які виступають особливою категорією для перекладу. Їхнє застосування полягає у заміні окремих лексичних одиниць джерельної мови лексичними одиницями цільової мови, які не виступають словниковими еквівалентами та їм притаманне нове відмінне значення від лексичної одиниці мови оригіналу. Отже, було проаналізовано переклад таких емотивних засобів, що реалізуються на різних рівнях: синтаксичному, морфологічному, лексичному. Визначено, що перекладач використовувала різні прийоми перекладу, щоб зберегти цілісність задуму автора. Зокрема, трансформацію конкретизації, додавання та вилучення, також відповідники цільової мови, що характеризуються високою експресивністю. Оскільки національно-культурна специфіка картини світу також впливає на процес перекладу, таким чином, для українського перекладу характерним є вищий рівень інтенсивності емоцій, аніж в англійській мові. Згідно з нашим дослідженням, текст художнього твору М. Етвуд «The Handmaid's Tale» вирізняється високим рівнем насиченості емотивними елементами, які несуть додаткове психологічне навантаження та глибше відтворюють внутрішній стан героїв. Все це дозволяє підвищити прагматичний вплив на адресата. На основі дослідженого матеріалу було визначено, що найбільшим рівнем трансформативності під час відзначаються емотивні засоби на лексичному рівні. Зокрема було проаналізовано частотність використання трансформацій під час перекладу лексики емоцій та емотивної лексики, а також лексико-стилістичних засобів актуалізації категорії емотивності. На основі аналізу було встановлено, що переклад роману Оленою Оксенич характеризуються високим рівнем експресивності, оскільки вона відтворює емоційний стан персонажів, переважно використовуючи концепти з вищим емоційним навантаженням.

Подальші дослідження вбачаємо у більш детальному аналізі екзистенційного стану героїні.

Література:

1. Кузенко Г.М. Мовні засоби вираження емотивності. *Наукові записки НаУКМА*. 2000. Т. 18: Філологічні науки. С. 76–83.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) Москва: Высшая школа, 1990. 253 с.
3. Atwood M. *The Handmaid's tale: A novel*. London: Vintage Books, 1986. 320 p.
4. Етвуд М. Оповідь служниці: роман [пер. з англ. О. Оксенич]. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 272 с.

5. Шахновська І.І., Кондратьєва О.В. Відтворення англійської емоційно маркованої лексики українською мовою (на матеріалі українських перекладів англійської драми). *Фаховий та художній переклад: теорія, методологія, практика: зб. наук. праць*. Київ: Аграр Медіа Груп, 2015. С. 330–334.

6. Остапенко С.А. Особливості відтворення метафори в процесі художнього перекладу (на матеріалі роману Ф. Скотта Фіцджеральда «Ніч ніжна»). [Features of the reproduction of metaphor in the process of literary translation (based on the novel by F. Scott Fitzgerald "Gentle Night")]. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 1. С. 258–265.

7. Конюхов Е.А. Лексико-семантические средства создания эмотивности в русском и немецком песенных дискурсах (на материале текстов групп Кукрыниксы и Lacrimosa). *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2014. № 4. С. 108–112.

8. Палей Т.А. Лексико-граматичні особливості перекладу англійських епітетів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2017. Вип. 2. С. 99–104.

9. Красавский Н.А. Художественно-выразительные ресурсы метафоры и эпитета в произведениях Стефана Цвейга. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2016. № 10. С. 97–100.

10. Малиненко О.Є. Особливості лінгвістичної категоризації емоцій. *Нова філологія*. 2014. № 62. С. 186–192.

References:

1. Kuzenko H.M. (2000) *Movni zasoby vyrazhennia emotyvnosti* [Linguistic means of expressing emotionality] *Naukovi zapysky NaUKM – Scientific notes of NaUKMA. 2000. T. 18: Philological sciences* [in Ukrainian].

2. Komysarov, V.N. (1990). *Teoriya perevoda (lynhvystycheskye aspekty)* [Translation theory (linguistic aspects)] Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].

3. Atwood M. *The Handmaid's tale*: London: [in English]

4. Etvud M. (2020) *Opovid' sluzhnytsi: roman* [Handmaid's Tale] Kharkiv: Klub Simeynoho Dozvillya [in Ukrainian].

5. Shakhnovska, I.I. & Kondrat'yeva O.V. (2015) *Vidtvorennia anhliys'koyi emotsiyno markovanoi leksyky ukrayins'koyu movoyu* (na materialy ukrayins'kykh perekladiv anhlo-movnoyi dramy). [Reproduction of English emotionally marked vocabulary in Ukrainian (based on Ukrainian translations of English drama)]. *Fakhovyy ta khudozhniy perекlad: teoriya, metodolohiya, praktyka: zb. nauk*. Kyiv: Agrar Media Hrup [in Ukrainian].

6. Ostapenko S.A. (2016) *Osoblyvosti vidtvorennia metafory v protsesi khudozhnogo perekladu* (na materialy romanu F. Skotta Fitsdzheralda «Nizhna») [Features of the reproduction of metaphor in the process of literary translation (based on the novel by F. Scott Fitzgerald "Gentle Night")]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya: Filolohichni nauky – Bulletin of Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk. Series: Philological Sciences*, 1, 258–265 [in Ukrainian].

7. Koniukhov E.A. (2014). *Leksyko-semanticheskye sredstva sozdaniya emotyvnosti v russkom y nemetskom pesennykh diskursakh* (na materyale tekstov hrupp kukrynysy y lacrimosa). [Lexical and semantic means of creating emotionality in Russian and German song discourses (based on the lyrics of the groups Kukryniksa and Lacrimosa)] *Fylohicheskyye nauky. Voprosy teorii i praktiki – Philological Sciences. Questions of theory and practice*, 4, 108–112 [in Russian].

8. Palyey, T.A.(2017) Leksyko-hramatychni osoblyvosti perekladu anhломovnykh epitetiv.[Lexical and grammatical features of English translation epithets]. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko. Philological sciences*, 2, 99—104 [in Ukrainian].

9. Krasavskiy N.A. (2016) Hudozhestvenno-vyrazitelnyie resursy metaforyi i epiteta v proizvedeniyah Stefana Tsveyga. [Artistic and expressive resources of metaphor and epithet in the works of Stefan Zweig] *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki -- Philological Sciences. Questions of theory and practice*, 10, 97 –100 [in Russian].

10. Malynenko, O.YE.(2014) Osoblyvosti linhvistychnoyi katehorizatsiyi emotsiy. [Features of linguistic categorization of emotions]. *Nova filolohiya – New Philology*, 62, 182 –196. [in Ukrainian].

УДК 811.161.1'42(03)(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-54-68](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-54-68)

Онуфрієнко Галина Сергіївна доктор філософії у філологічних науках, доцент, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки, Національний університет "Запорізька політехніка", вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (066) 298-49-89, <https://orcid.org/0000-0003-1190-3515>

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АКТУАЛІТЕТИ ГЛОСАРІЯ ЯК НАУКОВО-ДОВІДКОВОГО МАКРОТЕКСТУ У ФОРМАТІ СУЧАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА ДЛЯ ЗВО

Анотація. Зазначена в заголовку статті лінгводидактична проблема є надзвичайно актуальною для сучасної вищої освіти. Автор статті фокусує наукову увагу на складному науковому макротексті у форматі сучасного глосарія до університетської навчальної дисципліни "Українська мова за професійним спрямуванням" (УМПС). Визначено лінгводидактичні пріоритети глосарія як складного, структурно фрагментизованого, зв'язного, цілісного макротексту навчального посібника, спрямованого на забезпечення якості когнітивної діяльності здобувачів вищої бакалаврської освіти в опануванні сучасною університетською дисципліною. Вмотивовано з урахуванням визначальних параметрів глосарія (макроструктура, зміст, призначення, мікроструктура, діапазон дидактичного ресурсу, адресатність, мовнокомунікативний потенціал) затребуваність такого жанрового різновиду навчальної книги для освітнього і наукового дискурсів. Запропонована структура глосарія з УМПС, яка дозволяє транслювати зміст цієї обов'язкової дисципліни у відповідності до системи її базових (мовна комунікація - текст - мовно-риторична компетентність - термін - анотування - реферування - публічний виступ - мовна норма - стиль мови) понять за допомогою взаємопов'язаних мікротекстів науково-довідкового змісту. Автор кваліфікує жанр глосарія для ЗВО як гібридний в контексті еволюційної траєкторії його функційного навантаження та сучасних парадигм лексикографічної і лінгводидактичної наук, а саме: спеціалізований друкований словник інтегративного типу з обов'язковою коментувально-ілюстративною частиною і навчальний посібник оптимального довідкового формату з

лаконічним й переконливим інформаційним змістом для освітніх потреб дистанційної роботи та високим комунікативним потенціалом, складний навчальний макротекст спеціального призначення. Окреслено за результатами апробації унікальні лінгводидактичні актуалітети глосарія як навчального посібника для ЗВО: змістова повноцінність у компактно оптимальній макроструктурі завдяки системі зв'язних і самодостатніх мікротекстів з презентацією глос, придатність для оперативного пошуку потрібної інформації відповідно до освітньо-наукових потреб адресату, потужність пізнавального ресурсу для формування креативних мовнокомунікативних завдань до кожного мікротексту, широкий діапазон офлайн та онлайн можливостей його використання, доступність для індивідуального спостереження за текстом як науковим продуктом, що є актуальним у підготовці до участі в студентських наукових гуртках і конференціях, подальшому навчанні в магістратурі та аспірантурі. Автор статті висновковує, що перспективи навчальної глосографії збільшуватимуться з огляду на зростаючі потреби у підручниковій та посібниковій літературі нового покоління для здобувачів вищої освіти за всіма спеціальностями та спеціалізаціями в умовах запровадження й активізації дистанційної форми навчання у ЗВО, пріоритетності інтерактивних технологій, прогресивності концепції діяльнісного підходу до навчання в координатах Болонського процесу. Адресат статті - науково-педагогічні та педагогічні працівники, лінгвісти, аспіранти й магістранти.

Ключові слова: глосарій, макротекст, мікротекст, навчальний посібник, українська мова за професійним спрямуванням, лінгводидактика

Onufrienko Halyna Serhiivna PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and General Language Training of the National University "Zaporizhzhya Polytechnic", Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhya, 69063, tel.: (066) 298-49-89, <https://orcid.org/0000-0003-1190-3515>

LINGUAL AND DIDACTIC ACTUALITIES OF GLOSSARY AS A SCIENTIFIC AND RESEARCH MACROTEXT IN THE FORMAT OF MODERN TEXTBOOK FOR HIGH EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS

Abstract. The lingual and didactic problem, mentioned in the title of the article, is extremely relevant for modern higher education. The author of

the article focuses on a scientific complex macro text in the format of a modern glossary for the university discipline "Ukrainian language for professional purposes" (ULPP).

The lingual and didactical priorities of the glossary as a complex, structurally fragmented, coherent, the holistic macro text of the textbook, aimed at ensuring the quality of cognitive activity of graduates of bachelor's degree in mastering modern university discipline, are determined. This article is motivated by the defining parameters of the glossary such as macrostructure, content, purpose and microstructure, range of didactic resources, addressability, the linguistic and communicative potential demand for this genre of textbook for educational and scientific discourses. The proposed structure of the glossary of ULPPs allows providing the content of this mandatory discipline in accordance with the system of its interconnected basic concepts as follows: language communication - text - language and rhetorical competence - term - annotation - abstracting - public speech - language norm - language style by means of interconnected micro texts of scientific and reference content. The author qualifies the glossary genre as a hybrid one in the context of the evolutionary trajectory of its functional load and modern paradigms of lexicographic and lingual and didactical sciences as a specialized printed dictionary of integrative type needs of remote work and high communicative potential, the complex educational macro text of special purpose. The unique linguistic and didactic actualities of the glossary as a textbook for ULPPs are outlined: semantic completeness in a compactly optimal macrostructure due to the system of coherent and self-sufficient micro texts with the presentation of the gloss, suitability for the prompt search of the necessary information in accordance with the educational and scientific needs of the addressee, the power of the cognitive resource for creative communication tasks for each micro text, a wide range of offline and online possibilities of its use, accessibility for individual observation of the text as a scientific product relevant to participation in student research circles and conferences, further studies in master's and postgraduate studies. The author of the article concludes that the prospects of educational lexicology will increase due to the growing need for textbooks and manuals of the new generation for higher education students in all specialties and specializations in terms of introduction and activation of distance learning, training in the coordinates of the Bologna process.

The addressees of the article are scientists and teaching staff, linguists, graduate students, and undergraduates.

Keywords: glossary, macro text, micro text, textbook, Ukrainian language for professional purposes, language didactics

Постановка проблеми. Світовий простір у цілому та соціум зокрема адресують до наукової спільноти постійні запити на номінацію й дефініювання наукових концептів та вербалізацію результатів різновекторно здійснюваної когнітивної діяльності. Цей невпинний інтелектуальний діалог/полілог зумовлений природною динамікою пізнавальних потреб людської цивілізації. Різноманітні когнітивні процеси й інформаційні потоки/мережі обов'язково супроводжуються та забезпечуються відповідним мовнокомунікативним ресурсом як у міжнародному масштабі, так і в національному контексті, як офлайн, так і на онлайн платформах, як в усному, так і в письмовому форматі. Тож цілком умотивованим є усвідомлення того, що саме завданнями наукового дискурсу визначається в останні десятиліття пріоритетність таких об'єктів дослідження тексту, як його комунікативні та когнітивні моделі, адже людина завжди своїм висловлюванням, яке і є текстом, виражає себе. У науковому тексті вербалізуються й інтелектуальні здібності його автора/авторського колективу, і результати здійсненої пізнавальної діяльності професійної комунікації, і подається науковий продукт.

Наразі ледь не найбільш актуальним завданням для забезпечення наукової комунікації в етичних координатах академічної доброчесності, інформаційної гігієни і цілковитої відповідальності за повідомлюване є продукування наукових текстів з усебічно обґрунтованим (за допомогою достатньої кількості винятково достовірних фактів) інформаційним змістом, який позбавлений і маніпуляцій псевдоінформування, і технологій дезінформування. Крім функційної потреби в актуальності, таке інтелектуальне завдання є одним із найскладніших, бо ж потребує від автора/авторського колективу передусім інтегральних знань, отриманих завдяки синтезу методів апостеріорі й апріорі, впродовж тривалого часу, на підставі набутих неабияких персональних умінь та якостей у забезпеченні об'єктивності аналізу, коректності порівнянь, зваженості узагальнень, неупередженості й переконливості висновків, вмотивованості рекомендацій, що цілковито вкладається в поняттєвий зміст концепту авторської щирості/чесності. Розв'язання в зазначених координатах цього комплексного завдання наукового тексту результуватиме ефективністю, переконливістю й конструктивністю комунікації в різних актуальних для кожного періоду часу дискурсах: освітньому, науково-навчальному, професійному, науково-пошуковому.

Проблематика тексту як конструкту інтегративної природи вражає своєю розгалуженою аспектуальністю. Фокус нашої дослідницької

уваги – складний науковий макротекст для ЗВО у форматі глосарія як навчального посібника, структурованого відповідно до понять університетської дисципліни взаємопов'язаними мікротекстами інформаційно-довідкового змісту та адресованого здобувачам вищої бакалаврської освіти. Вибір об'єкта дослідження вмотивований контекстом виконуваної в НУ "Запорізька політехніка" НДР "Текст у сучасній професійній комунікації українською мовою" (керівник – доцент Онуфрієнко Г. С.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно вивчення тексту найчастіше пов'язують із цариною філології, однак літературознавці та мовознавці зосереджують увагу на різних його якостях, пріоритетах, функціях, комунікативних потенціях, інтенціях, девіаціях та вадах. Сучасний текст також не оминають науковою увагою і в психології, і в соціології, і в естетиці, і в комунікативістиці, і в дипломатії, і в юриспруденції. Хоча ще з часів античності текст переважно вивчався і вивчається стилістикою, риторикою, герменевтикою, нині він обирається об'єктом дослідження семіотики, когнітивістики, психолінгвістики, культурології, що сукупно доводить багатовимірність, багатофункційність, багатоаспектність, багаторівневість, різнопараметральну вимірюваність тексту. Іншими словами, це переконливо підтверджує недостатність тільки локальної, дисциплінарної візії його, а тому потреба міждисциплінарної, кроснаукової, цілісної візії тексту як статусно орієнтованого утворення в парадигмі кореляції між мовою та мисленням є пріоритетною і перспективною

Кількість досліджень наукового тексту, за якими можливо визначати і когнітивний вимір певного проміжку часу та навіть цілої епохи, щороку збільшується на таких актуальних лінгвістичних локаціях, як комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, теорія мовної комунікації, академічна риторика. З другої половини ХХ ст. актуалізуються пошуки саме тих ресурсів, що продукують смисл і трансформують зміст знакових множин, із яких й утворюється текст. Відбувається й осмислення нових дослідницьких парадигм (наприклад, право як текст; алгоритмічний інструментарій продукування наукового тексту; лінгводидактична аспектуалізація тексту [1] або ж коригуються вже відомі. Проблематика інтегративної природи тексту є об'єктом аналізу в працях і вітчизняних мовознавців, зокрема Ф. Бацевича, Р. Вихованця, Л. Завгородньої, І. Кочан та інш., і таких зарубіжних лінгвістів, як Л. Вейсгербер, Л. Макензен, А. Мартіне, П. Серіо та інші. Коло питань у межах цієї проблеми постійно доповнюється,

деталізується, конкретизується, коригується, осучаснюється під впливом як нових, так і актуалізованих екстралінгвальних чинників.

В останні десятиліття у прикладному контексті активно розвиваються теорія і практика української дидактичної лінгвістики. Цей процес зумовлений низкою об'єктивних факторів, серед яких пріоритетним є актуалізація завдань вищівської лінгводидактики в умовах зростання в соціумі та європейському просторі вимог до якості мовнокомунікативного компонента у професіограмі випускників ЗВО. У зв'язку з цим одна з найважливіших прикладних проблем, яка нагально постала в процесі вимушеного через пандемію на COVID-19 запровадження дистанційної форми навчання, – це забезпечення на освітній платформі ефективної мовної комунікації як пришвидшеного обміну інформацією у синхронному форматі. Тож проблема розроблення оптимального дидактичного ресурсу текстового матеріалу для створення ефективної й переконливої вербальної комунікації на заняттях, зокрема з обов'язкової дисципліни бакалаврату "Українська мова за професійним спрямуванням" (УМПС), цілком на часі.

Проблеми українськомовного наукового тексту як інтелектуального продукту авторської індивідуальності, як інструменту реалізації освітньо-наукової парадигми та формування мовнокомунікативної компетентності здобувача вищої освіти активно і в різних ракурсах досліджують у своїх різножанрових працях (монографії і дисертації, підручники і навчальні посібники для ЗВО, статті в наукових журналах і тези доповідей в збірниках матеріалів міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій) такі вітчизняні мовознавці, як А. Габідулліна, С. Єрмоленко, Н. Зелінська, І. Кочан, Н. Непийвода, Г. Онуфрієнко, Р. Пащук, М. Пентиліук, О. Поліщук, Л. Полюга, П. Селігей, О. Семенов, В. Шабуніна, Т. Яхонтова та інші. Дослідники солідарно зазначають у комплексі обов'язкових критеріїв ті, що гарантуватимуть як цілісну якість такого тексту, так і забезпечуватимуть умови для організації якісної роботи з ним у розв'язанні завдань, визначених навчальними програмами відповідних дисциплін у ЗВО. В комплексі цих невід'ємних критеріїв – достатній рівень інформативності наукового тексту, що реалізована в його поняттєвості та термінованості; коректна інтертекстуальність; професійна значущість; когерентність; зв'язність; новизна; доступність змісту адресатові; вмотивована змістом й адресатом стислість; зручний квантитативний формат письмової чи усної презентації.

Мета статті – в контексті динамічної траєкторії функційного навантаження глосарія визначити його актуалітети як складного,

структурно фрагментизованого цілісного макротексту навчального посібника, спрямованого на забезпечення якості когнітивної діяльності здобувачів вищої бакалаврської освіти в опануванні сучасної університетської дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)".

Виклад основного матеріалу. Здобуття у ЗВО вищої бакалаврської освіти, формування і подальше вдосконалення всіх загальних та спеціальних компетентностей апріорі неможливі без належного знання мови навчання і вправного користування нею в різних контекстах та форматах (офлайн, онлайн) як освітнього процесу, так і в подальшій практичній діяльності за фахом. В українських ЗВО навчальний процес офлайн та онлайн здійснюється українською літературною мовою, державний статус якої, задекларований у 10 статті Конституції України 1996 р., юридично забезпечує її функціонування в усіх сферах соціального простору, виступаючи важливим й обов'язковим державотворчим чинником.

Для якісного опанування мови професії здобувачам вищої освіти необхідно засвоїти базові поняття і професії, і мови як універсального засобу фахової комунікації. На це скеровані університетські дисципліни. Проте кожному здобувачеві вищої освіти потрібно постійно опрацьовувати як різні наукові джерела, так і тренуватися з ретрансляції (в усній та письмовій формах) засвоєних наукових знань, опанованих теорій і концепцій, класифікацій і типологій для подальшого продукування власних думок, професійних пропозицій у публічних виступах та в ділових паперах тощо. Щоб розуміти інформацію в процесі індивідуальної роботи з різноманітними текстами в університетських підручниках і навчальних посібниках, у наукових журналах за фахом і в збірниках тез доповідей на наукових конференціях різного рівня тощо, необхідно щоразу звертатися до словниково-довідкової літератури, де розтлумачено й проілюстровано як засвоювані нові поняття, так і дотичні до них. Термінографічні ресурси спеціальних наукових понять традиційно представлені різними жанрами (від малих до великих форм) сфери їх фіксації : словниками, тезаурусами, довідниками, ДЕСТами, збірниками рекомендованих термінів, глосаріями.

Із плином часу й відповідно до потреб галузей і суспільства та в контекстах різних інноваційних тенденцій поняттєвий зміст термінів (мовних знаків понять) здатний конкретизовуватися, доповнюватися, коригуватися, уточнюватися, змінюватися, вдосконалюватися тощо. Одним із переконливих прикладів динамічності наукового «портрету»

є поняття глосарій, актуальне в освітній сфері й інформаційному просторі у цілому [2]. Сам лексема *глоса* (а до 1540 р. існувала форма *глоза*) має давньогрецьке походження і буквально лексичне значення «мова, мовлення, слово». З 1841 р. набуває поширеності поняття глотовологія як наука про мову. Спочатку глосаю називали незрозуміле слово (маловідоме, іншомовне, діалектне, архаїчне, варваризм, власне ім'я) чи цілий вислів, необхідні для пояснення в тексті, зокрема художньому. Так, давні греки ще у V ст. до н.е. при вивченні «Іліади» Гомера вперше застосували пояснення при словах, тобто глоси, які подавалися або над цими словами чи виразами, або на полях чи кулуарах (нотатках). Списки таких слів (переважно тематичні), що потребували обов'язкового й достатнього коментаря для читачів, назвали глосаріями.

Пізніше глоси подавалися не тільки при поясненні окремих місць у Біблії, а найчастіше при тлумаченні понять у юридичних текстах. В історії юриспруденції відомий цікавий факт: тлумачення глосаторів (професорів римського права Болонського університету) були авторитетнішими за самі джерела. Наприклад, юристи часів рецепції римського права в континентальній Європі вивчали виключно глоси, тлумачення, а суди керувалися таким правилом: що не визнає глоса, те не визнає і суд. У VI-VIII ст. з'являються германські, романські, кельтські тлумачення до текстів. До кола глос зазвичай потрапляли іншомовні, діалектні, незвичні, малопоширені слова. Як переконує професор Н. Матвєєва [3], світова лексикографія почалася саме з тлумачення текстів, з пояснення в них важливих та малозрозумілих слів: у шумерів цю традицію відносять до XXV ст. до н.е., у Китаї – до XX ст. до н.е., у Західній Європі – до VIII ст. н.е., а у східних слов'ян – до XI ст.

З огляду на функційне навантаження в глосах реалізовувалася так звана метамовна функція мови, коли мову використовують для опису самої ж мови. А збірники глос, до складу яких потрапляла строката, «важка» лексика («hard» words) та навіть цілі контексти з нею, назвали глосаріями, які в різні періоди історичного часу та інформаційного забезпечення соціуму в різних культурах являли собою сукупності лексичних одиниць, відібраних із текстів на засадах передусім практичної необхідності та поданих найчастіше тематичними групами за абетковим принципом.

У XXI ст. поняття глосарій метафорично сприймається «знайомим незнайомцем»: у нього дійсно давня наукова «біографія», до якої різні культури і в різні часи додавали нове, та нові функції. Починаючи від рукописних, глосарії є безперечними попередниками словників; це

витоки словникарської справи і на Заході, і на Сході. Найперший зі збережених рукописних глосаріїв до пам'яток східнослов'янської писемності датований 1282 роком і містить 174 слова до Кормчої книги – збірника канонів і цивільних законів із церковних справ у православних слов'ян. Глосарії систематично з'являлися пізніше в країнах Центральної Європи, зокрема в Італії (списки архаїчних слів до пам'яток попередніх століть), в Англії (списки абстрактних учених слів (ink-born-terms), невідомих широкому читачеві, та «Скарбниця молоді»), у Німеччині (списки давньогрецьких, латинських, європейських, італійських слів тощо), в Іспанії (відомий «Словник Авторитетів», що роз'яснював слова в їхніх істинних лексичних значеннях) тощо. Ці та інші глосарії, реєструючи певну суму актуальних знань відповідної епохи, суттєво підвищували загальнокультурне, загальноінформаційне їх значення для користувачів. Серед відомих авторів глосаріїв – домініканець Іоанн Бальбус, що залишив людству у спадок створений у період Середньовіччя «Каталікон» (1285р.), Гарфілд Граматик з його «Скарбницею молоді» (XV ст.), Симон Рот з його «Німецьким дикціонером» (1571 р.), де розкрито сутність важких для розуміння слів.

В останні десятиліття глосарії активніше поповнюють саме науковий дискурс, зокрема різні галузі права, економіки, соціології, політології, філософії, комунікативістики, психолінгвістики, культурології, нанотехнологій та ІТ-технологій, задля пояснення різних словосполучень і понять, у тому числі обов'язково нових, та супроводжують різні інтегративні навчальні дисципліни у вишах, на що безпосередньо скеровують завдання Болонського процесу. Також додають глосарії до художніх текстів, особливо перекладених з інших мов світу, що зумовлено практичною потребою піднесення загальної і мовної/мовленнєвої культури читачів та забезпечення повноцінності міжкультурного діалогу/полілогу.

Сучасні парадигми лексикографічної та лінгводидактичної наук надають нам об'єктивні підстави аналізувати глосарії для ЗВО у двох відповідних ракурсах, які, активно взаємодіючи, перетинаються: 1) як специфічні друковані словники інтегративного типу з елементами і тлумачного, і перекладного, і термінологічного, і неологічного, і фразеологічного, і навіть історичного типів словника, проте з обов'язковою коментувально-ілюстративною частиною, що сукупно підтверджує його довідковий характер; 2) як навчальні посібники оптимального довідкового формату з лаконічним й переконливим інформаційним змістом та високим комунікативним потенціалом,

достатнім для засвоєння студентами в логічному взаємозв'язку базових, важливих і складних понять університетської дисципліни, що й результуватиме якісним її опануванням. Тож жанр глосарія до університетської дисципліни кваліфікуємо як гібридний, а саме: навчальне посібникове видання лексикографічного типу, так званий складний і фрагментизований навчальний макротекст спеціального призначення, адресований у сучасних ЗВО здобувачам вищої бакалаврської й магістерської освіти. Останніми роками виокремилася особлива галузь лексикографії – навчальна глосграфія, спрямована переважно на створення глосаріїв для учнівської та студентської молоді, де потенційно важка і семантично важлива лексика й висловлювання адекватно інтерпретовані в контекстних рамках опановуваних навчальних дисциплін, спецкурсів, дискурсів, текстів.

Автором статті як керівником кафедральних науково-дослідних проєктів "Текст у сучасній професійній комунікації українською мовою" та "Динаміка галузевих термінологій у сферах їх фіксації та функціонування" підготовлено до обов'язкової навчальної дисципліни "Українська мова (за професійним спрямуванням)" два видання глосарія, перше з яких опубліковане у 2016 р., а друге системно апробоване в студентській аудиторії на денному та заочному відділеннях бакалаврського рівня вищої освіти. Ці видання враховують висновки автора з дослідження наукового навчального тексту, викладені у [4], та ті результати, що досягнуті на перших етапах цих НДР з українського прикладного мовознавства: "Дослідження проблем параметризації та структурної частин фахового тексту в усному та писемному вимірах мовної комунікації" та "Галузеві термінології у сфері їх наукової фіксації".

Оскільки структура глосарія як макротексту навчальної дисципліни дозволяє чітко окреслити множину понять і лексем непрості для першокурсників дисципліни, яку винесено на семестровий екзаменаційний контроль, для зручності користувачів у пошуку глос, що сумарно утворюють скінченну множину вербальних знаків у цьому глосарії, доцільно обирати не тематичний, а саме алфавітний покажчик із зазначенням відповідних сторінок у самому глосарії, також з метою актуалізації й візуалізації морфологічних норм сучасної української літературної мови наводити флексії у родовому відмінку однини для іменників жіночого роду третьої відміни та чоловічого роду другої відміни. В такий спосіб усі фрагменти (мікротексти науково-довідкового спрямування з

коментувально-ілюстративною в них частиною) складного макротексту глосарія до УМПС, які концептуально взаємопов'язані між собою і контекстуально конкретизовані та доповнені, впорядковано за абетковим принципом. Словосполучення подано за абеткою першого у ньому слова, аби забезпечити оперативність їх пошуку. У глосах наведено чинну акцентуаційну норму (*мовець*) та варіантні наголоси, якщо вони є нормативними (*діскурс*); також подано коротку довідку про мовне походження до лексичних запозичень (англ., грец., італ., лат., нім., франц.), паралельні (синонімічні) конструкції (*адресат/отримувач/реципієнт/слухач/читач/інтерпретатор/слухачька аудиторія*); наведено рід до невідмінюваних в українській мові запозичених іменників (*табу*, невідм., с.р.), супутню комунікативно важливу й корисну інформацію пояснюваного поняття чи словосполучення.

У глосарії пояснення кожної глоси є в контексті мовної комунікації зв'язним цілісним мікротекстом. Задля зручності сприйняття інформації та уникнення частого повторення слова в мікротексті або ж для зменшення лінійної довжини словосполучення в реченні використано скорочені варіанти пояснюваних слів (наприклад, *комунікація – к.*) чи словосполучень (наприклад, *актуальне членування речення – а.ч.р.*).

Апробація в студентській аудиторії глосарія з УМПС як навчального посібникового видання лексикографічного типу підтвердила не тільки потужність його в наданні активної допомоги всім здобувачам вищої бакалаврської освіти для ефективнішого і швидшого опрацювання питань трьох змістових модулів освітньої програми з УМПС, але і його функцію лінгвістичної підтримки в процесі суцільного, ознайомчого, вибіркового, реферативного читання науково-навчальних текстів з рекомендованої основної та допоміжної підручничкової літератури. Також під час обов'язкової та вагової за обсягом самостійної роботи як онлайн, так і офлайн студенти мають можливість опанувати за результатами своєї когнітивної діяльності вправне використання наведених актуальних глос в усній і письмовій формах навчальної та фахової комунікації.

Робота з глосарієм суттєво збільшує активний лексичний і зокрема термінологічний запас студентів, без чого неможливе якісне опанування базових і складних понять трьох змістових модулів цієї обов'язкової університетської дисципліни з української фахової мови. І цей сформований активний лексичний запас дозволить студентам самостійно продукувати інформацію у жанрі сучасного наукового

мікротексту/тексту, за допомогою якого і відбувається усна й писемна мовна комунікація в таких форматах, як діалог і полілог/бесіда. Засвоєні здобувачами вищої бакалаврської освіти ще під час навчання на першому курсі провідні поняття текстотворення засобами української літературної мови, термінознавства, мовної комунікації і риторики забезпечуватимуть якісний рівень підготовки студентами з різних навчальних дисциплін за обраним фахом самостійних творчих робіт на кшталт есе на олімпіадах, наукова робота на обласних конкурсах обдарованої молоді і всеукраїнських студентських конкурсах, курсова/дипломна робота, публічний виступ на університетських, міжвишівських, всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях та круглих столах.

Матеріали глосарія як макротексту корисні також магістрантам й аспірантам для піднесення набутого ними ще в бакалавраті рівня інтегративної мовнокомунікативної компетентності, необхідної для здобуття подальшої вищої освітньої кваліфікації магістр та освітньо-наукової кваліфікації PhD.

Висновки. Аналітичний огляд тисячолітньої світової лексикографічної практики переконує, що траєкторія функційного навантаження глосарія є тривалою в часі (від давнини і ще рукописних творів) та неперервною, глобальною за масштабами (Галлія, Давня Індія, Давня Греція, Китай, Арабія, Англія, Німеччина, Італія, Іспанія, слов'янські території тощо), прикметною збільшуваним та змінюваним діапазоном його призначення завдяки постійній тенденції до нарощування практично значущих завдань у різних дискурсах і сферах інформаційного простору та трансформації виконуваних функцій, означеною змінами в пріоритетах функцій глосарія з урахуванням адресату та специфіки локацій його застосування: від пояснення незрозумілих чи малозрозумілих слів до тлумачення лексичних запозичень, діалектної лексики, рідкісних словоформ, архаїзмів, новотворів, варваризмів, суто книжних слів, термінів, усталених зворотів із наведенням конситуацій, прикладів тощо.

Ера активізації процесів глобальної інформатизації й інтелектуалізації, зростання попиту на нові освітні послуги, поява в ЗВО різноманітних інтернет можливостей імпульсує потребу глосаріїв якнайбільше для наукового дискурсу, зокрема науково-навчального його різновиду. Процес опанування поняттєвого апарату кожної спеціальності на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, як і засвоєння поняттєвого тезаурусу кожної окремої навчальної дисципліни, обов'язково є також процесом вивчення мови

спеціальності, яку репрезентують, з одного боку, науково-навчальні тексти з рекомендованої навчальної літератури (підручників та посібників, довідників і методичних матеріалів, курсу лекцій і глосаріїв), а з іншого - студентські тексти курсових, дипломних, конкурсних робіт, есе, тез доповідей на конференціях.

Здобувачі вищої бакалаврської освіти у процесі самостійного опрацювання різних словникових статей в українськомовній довідковій літературі, і в тому числі в глосарії як макротексті в оптимально зручному форматі навчальної книги у жанрі посібника для ЗВО, вдосконалюють надважливу для кожної професійної сфери комплексну компетентність – адекватне сприйняття та надійне утримування в активній пам'яті засвоєваних понять у їх системних зв'язках, постійний аналіз та осучаснення набутих знань, збагачення свого лексикону за допомогою потужних ресурсів української наукової мови. У такий спосіб активно розвиваються та поліпшуються ті навички з усного й писемного зв'язного фахового мовлення українською літературною мовою, які необхідні для виконання нових, креативних і складніших завдань наукової та науково-дослідної роботи на наступних освітніх рівнях: магістерському й аспірантському. Лінгводидактичні актуалітети глосарія як навчального посібника гібридного формату для сучасних ЗВО – це, по-перше, змістова цілісність в лаконічно компактній структурі макротексту у повній відповідності до поняттєвої сфери опановуваних здобувачами вищої освіти навчальної дисципліни; по-друге, системність презентації глос; по-третє, оптимальність загального обсягу глосарія та окремих презентацій глос з поняттєвого апарату дисципліни; по-четверте, придатність для оперативного пошуку і нової, і необхідної для поновлення в пам'яті або для порівняння чи узагальнення інформації; по-п'яте, значно менший порівняно з фундаментальними підручниками обсяг, проте цілком достатній для засвоєння в системних зв'язках сутнісних понять дисципліни; по-шосте, багатий ресурс для розроблення розгалуженого комплексного завдання до кожного мікротексту в структурі глосарія, у тому числі й креативно-комунікативного спрямування, для виконання його студентами офлайн та онлайн, усно й письмово, самостійно та за допомогою викладача, індивідуально і в мікроколективах; по-сьоме, наявність логічного, ієрархічного, гіперо-гіпонімічного взаємозв'язку між пояснюваними поняттями, термінами, словосполученнями у контексті опановуваної дисципліни, якою ілюструються причинно-наслідкові зв'язки; по-восьме, лінгводидактична функція зразків наукових мікротекстів та текстів для мультиаспектного лінгвістичного

аналізу для набуття студентами бакалаврату через індивідуальне спостереження персональної інтегративної компетентності з текстотворення на стадії його фінального оформлення як наукового продукту засобами наукового стилю сучасної української літературної мови, без якої неможлива участь у науковій роботі, в студентських наукових конференціях та подальше навчання в магістратурі й аспірантурі; по-дев'яте, потужний ресурс поліфункційності глосарія як сучасної навчальної книги в умовах освітнього процесу офлайн та онлайн: засіб організації якісної й інтенсивної самостійної когнітивної діяльності з дисципліни, засіб для контролю результатів цієї навчальної діяльності, джерельна база для розвитку креативних форм мовнокомунікативної діяльності студентів.

Перспективи навчальної глосографії збільшуватимуться з огляду на зростаючі потреби у підручковій та посібниковій літературі нового покоління для здобувачів вищої освіти за всіма спеціальностями та спеціалізаціями в умовах запровадження й активізації дистанційної форми навчання у ЗВО, пріоритетності інтерактивних технологій та прогресивності концепції діяльнісного підходу до навчання української фахової мови.

Література:

1. Онуфрієнко Г. С. Науковий текст у сучасному лінгводидактичному вимірі. Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. 2012. Випуск 1. С.334-339.
2. Онуфрієнко Г. С. Еволюція поняття глосарій в інформаційному просторі. Інтеграційна система освіти, науки і виробництва в сучасному інформаційному просторі. Тернопіль: "Крок", 2016. С. 312-314.
3. Матвеева Н.П. Лексико-семантичні труднощі писемного тексту та їх лексикографічна інтерпретація [Текст] : автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Матвеева Наталія Петрівна ; НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 1997. 48 с.
4. Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови: навч. посібник. Київ: ЦУЛ, 2016. 426 с.

References:

1. Onufrienko, H.S. (2012). Naukovyi tekst u suchasnomu lnhvodydaktychnomu vymiri [Scientific text in the modern linguistic-didactic dimension]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky – Zaporizhzhia National University Newsletter. Philology, 1, 334-339* [in Ukrainian].
2. Onufrienko, H.S. (2016). Evoliutsiia poniattia hlosarii v informatsiinomu prostori [Evolution of the notion of the “Glossary” in the information space]. *Intehratsiina systema osvity, nauky i vyrobnytstva v suchasnomu informatsiinomu prostori – Integration system of education, science, and production in modern information space , 312-314* [in Ukrainian].

3. Matvieieva, N.P. (1997). *Leksyko-semantychni trudnoshchi pysemnoho tekstu ta yikh leksykohrafichna interpretatsiia* [Lexical-semantic complexities of the written text and their lexicographical interpretation]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ukr. movy [in Ukrainian]

4. Onufrienko, H.S. (2016). *Naukovyi styl ukrainskoi movy* [Scientific style of Ukrainian language]. Kyiv: TsUL [in Ukrainian].

УДК 811.811'38

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-69-79](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-69-79)

Романюха Марина Володимирівна кандидат філологічних наук, доцент, Дніпровський державний технічний університет, вул. Дніпробудівська, 2, м. Кам'янське, 51921, тел.: (097) 455-74-75, <http://orcid.org/0000-0001-7623-2690>

СТИЛІСТИЧНИЙ КОНТРАСТ В АНГЛОМОВНОМУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ТЕКСТІ

Анотація. Перекладацька практика відбиває все більший інтерес до синкретичних жанрів комунікації, зокрема до науково-популярного тексту. У порівнянні з суто науковим, науково-технічним текстом, завдання науково-популярного тексту – складніше, не лише поінформувати, але і зацікавити, популяризувати складне наукове знання широкій читацькій аудиторії. У цьому аспекті тексти цього типу функціонально схожі на медійні текст новинного типу. Джерелом фактичного матеріалу в даній роботі слугували масові науково-популярні журнали *Scientific American*, *European Scientist*, *National Geographic*.

Для реалізації своїх основних функцій науково-популярний текст потребує великого асортименту стилістичних ресурсів англійської мови. Цьому типу текстів притаманна стилістична різноманітність лексики – поряд із нейтральною лексикою загального вжитку та термінами зустрічаємо тут емоційно-експресивні одиниці, розмовні елементи, ресурси образності.

Стилістичний контраст між традиційним та ситуативним позначальником виступає яскравою рисою текстів цього типу, завдяки йому відбувається ефективна трансляція нового знання. Ефект обманутого очікування, який виникає при цьому, спонукає молодого уважного філолога до вивчення словникової статті певної лексичної одиниці, зокрема, до її об'єму значення, до наявних функціонально-стилістичних маркерів. Безумовно, аби відчутти усю красу науково-популярного тексту, його гру на контрастах, необхідно постійно підтримувати свій рівень володіння англійською, мати глибоке розуміння англійської лінгвокультури в цілому та невпинно розширювати ці знання.

Вибуки, okazionale slovoтворення, образність (епітети, метафори), синтаксичні новотвори, гра слів, елементи інтертекстуальності можуть розглядатися як носії стилістичного контрасту в англomовному науково-популярному тексті. Ці мовні аспекти зазвичай характеризують високий рівень мовної ерудиції, отже, з лінгводидактичної точки зору популярна наука у жанрово-стилістичному відношенні варта залучення до викладання теоретичних курсів науково-технічного перекладу, порівняльної стилістики англійської та української мов, на заняттях з практики перекладу на старших курсах.

Ключові слова: науково-популярний текст, лінгводидактика, стилістичний контраст, ефект обманутого очікування

Romaniukha Maryna Volodymyrivna PhD in Germanic Languages, Assoc. Prof., Dniprovsky State Technical University, Dniprobudivska St., 2, Kamianske, 51921, tel.: (097) 455-74-75, <https://orcid.org/0000-0001-7623-2690>

STYLISTIC CONTRAST IN ENGLISH POPULAR SCIENCE TEXTS

Abstract. Translation practice is increasingly interested in syncretic genres of communication, in particular, popular science text. Compared to a purely scientific, or technical scientific text, the task of a popular science text is more complex, it seeks not only to inform, but also to engage and popularize complex scientific knowledge among wide reader audience. In this aspect, texts of this type are functionally similar to media texts of the news type. The source of factual material in this work was the mass popular science magazines Scientific American, European Scientist, and National Geographic.

To realize its main functions, a popular science text employs a large variety of stylistic resources of the English language. This type of text is characterized by a stylistic variety of vocabulary - along with neutral vocabulary of general use and terms, we find here emotional and expressive units, informal elements, and resources of imagery.

The stylistic contrast between the traditional and the situational signifier is a striking feature of texts of this type, making it possible to efficiently transfer new knowledge. The effect of defeated expectancy, which arises in this case, prompts a young attentive philologist to study the vocabulary entry of a specific lexical unit, in particular, its broad meaning, as well as the available functional and stylistic markers. It comes without saying that in

order to experience all the beauty of a popular scientific text, its play on contrasts, it is vital to constantly maintain one's level of English proficiency, to have a deep understanding of English-speaking linguistic culture as a whole, and to constantly expand this knowledge.

Exclamations, non-standardized word formation, imagery (epithets, metaphors), syntactic innovations, word play, elements of intertextuality can be seen as carriers of stylistic contrast in English-language popular science text. These linguistic aspects typically require a high level of linguistic expertise, therefore, from the language learning point of view, popular science texts serve a brilliant source of factual examples of language use in the theoretical courses of scientific and technical translation, comparative stylistics of English and Ukrainian languages, in classes on the practice of translation during late undergraduate years of study.

Keywords: popular science text, linguistic didactics, stylistic contrast, defeated expectancy

Постановка проблеми. Дана робота ґрунтується на підході до стилістичного контрасту, викладеного у межах стилістики декодування, де він тлумачиться як значуще для донесення думки відхилення, яке дозволяє актуалізувати певні елементи тексту, підкреслити їх значущість. Це відхилення відоме у тлумаченні «контраст між найбільш ймовірним (традиційним позначальником) та менш вірогідним (ситуативним) позначальником (І.В. Арнольд). Стилiстичний контраст представляє собою один із стовпів, на яких тримається теорія актуалізації (foregrounding) та принцип обманутого очікування як одна з її складових (М.Ріфатер).

У цій роботі актуалізація тлумачиться як форма текстової організації, вмотивована прицільно для виконання художньо-естетичних функцій. Важливо, що вона може працювати на будь-якому мовному рівні, та передбачає певне відхилення, чи то через певну ознаку тексту, яка відхиляється від мовної норми, або, навпаки, коли ознака тексту підкреслюється повторенням або паралелізмом [2, с. 51]. Важливо розуміти, як варто тлумачити поняття норма у даному випадку. Ймовірно, варто спиратися на функціонально-стилiстичну класифікацію типу текстів, які стали об'єктом нашої прицільної уваги – а саме, наукові тексти та спробувати віднайти тип тексту, який є магістральним для науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У функціонально-стилiстичному відношенні науковий текст представляє собою неоднорідний масив текстів різних жанрів, що в різній мірі несуть

ознаки наукового функціонального стилю. Іншими словами, науковий стиль утворюється сукупністю жанрів, прийнятих у сфері спілкування, пов'язаних із дослідженнями: «Певна функція (наукова, технічна, публіцистична, ділова, побутова) та специфічні для кожної сфери умови мовленнєвого спілкування породжують певні жанри, тобто відносно стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань» [4, с.243]. Жанр можна визначити як вид мовленнєвого твору, що кристалізувався у рамках того чи іншого функціонального стилю і характеризується «єдністю конструктивного принципу, своєрідністю композиційної організації матеріалу та використаних стилістичних фігур» [5, с. 156].

У цій роботі проводимо спостереження на матеріалі проблемної статті науково-популярних журналів Scientific American, European Scientist, National Geographic, які ставлять собі за мету популяризувати наукове знання для нефахівців. Ми пристаємо до наведеного нижче розподілу наукових текстів на традиційні підстилі наукового стилю і жанри як форми існування цих підстилів:

- власне науковий або академічний (монографія, стаття, наукова доповідь, повідомлення, тези);
 - науково-інформативний (реферат, огляд, анотація, резюме);
 - науково-довідковий (довідники, словники, каталоги);
 - науково-популярний або науково-публіцистичний (виклад наукових даних для нефахівців – книги, статті у неспеціальних журналах);
 - науково-навчальний (підручники, бесіди, лекції);
 - науково-технічний (виробничо-професійна сфера використання)
- [6, с.67-69], [7, с. 39-40].

Варто прислухатися до Алексеєвої І.О., яка дуже влучно відзначила основні відмінності між науково-технічним і науково-популярним текстом. Оскільки журналісти популярної науки покликані реалізовувати, окрім інформування, також функцію зацікавлення, науково-популярний текст у значно більшій мірі містить такі мовні засоби:

- 1) спеціальні засоби для зближення читачем: розповідь від першої особи; розмовна і навіть розмовно-просторічна лексика; пряме звертання; риторичні питання;
- 2) емоційно-оцінні засоби;
- 3) цитування за принципом типологічного контрасту: залучення фрагментів з поетичних і прозових художніх творів, літописів, наукових статей тощо;
- 4) фразеологізми та образні кліше для полегшення сприйняття змісту; деформація фразеологізмів;

5) контрастні мовні засоби створення ефекту несподіванки, іронічної забарвлення або комізму, які слугують інструментом емоційної розрядки при сприйнятті складного матеріалу [8, с. 214-215].

На наше глибоке переконання, ці риси і варто розглядати з точки зору відхилень від норми, де нормою можна вважати науково-технічний текст, який збагачений ресурсами образності, цитації, елементами обманутого очікування тощо. Саме ці аспекти тексту потенційно будуть затримувати увагу читача, примушуючи його зупинитися на найбільш значущих компонентах змісту.

У науковій літературі підкреслюється усе більша демократизація науково-популярного тексту, така звана «гібридність між науковим і масовим типом тексту», у цьому цілком логічно можна вбачати стилістичну стратегію подолання розриву між формалізованим дискурсом академічного середовища та приватним життям читачів [9]. Цей мовний факт розгортається перед нашим очима та викладачі мають бути провідниками для своїх молодих колег. Це, звісно, може вимагати перегляду та уточнення змісту робочих програм та змісту семінарських занять. Але маємо глибоке переконання, що залучення науково-популярного тексту збагачує підготовку філологів саме через цю демократизацію мовної норми. Тож, мета статті полягає у виявленні лінгводидактичного потенціалу стилістичного контрасту в науково-популярних текстах.

Виклад основного матеріалу. Контрастні мовні засоби створюють ефект обманутого очікування, затримують увагу читача, сприяють більш глибокому осмисленню актуалізованих смислів. Окреслимо лише основні ситуації у контексті, де виникає ефект контрасту.

ВИГУКИ. Завдяки певній гібридності жанру науково-популярні тексти поєднують риси наукового стилю на публіцистичного, для якого в тій чи іншій мірі типовим є двоїсте прагнення розважити та та поінформувати аудиторію. Це прагнення досягти «золотої середини» досягає свого піку у заголовках. Приміром, у цьому фрагменті науково-популярної статті, присвяченій розробкам у сфері фільтрації каналізаційних стоків заголовок насичений лексикою загальнонаукового характеру. Дбайливий викладач мови та практики перекладу обов'язково зверне увагу допитливого студента, що новостворене для цього контексту словосполучення *ick factor* органічно вписується у стиль проблемної наукової статті, адже має передбачувану поверехневу структуру з двох елементів. Однак, включення вигуку *ick* з яскравим розмовним відтінком і негативною

оцінністю не задовольняє правилам утворення термінів та терміносполук і тому створює яскравий контраст:

Ick Factor Is High Hurdle For Recycled Drinking Water Recycled wastewater can be cleaner than bottled water, but people still avoid drinking it because of their disgust over its past condition [10].

Фактор Фу – велика переешкода для переробленої питної води

Перероблена стічна вода може бути чистішою, ніж вода в пляшках, але люди все ще уникають її пити через свою відразу до її попереднього стану.

Тенденція до демократизації медійних жанрів усе частіше послаблює фільтр відносно проявів особистої думки, цитування. Цитування є природним текстовим елементом як для інформаційно-аналітичних жанрів медіа, так і для наукового. Однак, популярна наука ставить собі за мету популяризувати наукове знання, стати якомога ближче до читача, зрівнятися з ним щонайменше у плані використання живої мови вигуків, навіть говорячи про такі абсолютно недоступні для фізичного досвіду більшості землян речі як подорож на Марс дослідження ґрунту:

*MSR's masters are foregoing parachutes because the devices cannot be guaranteed to work, Vijendran says—something immortalized in 2004 by the solar-wind-particle-gathering Genesis mission, whose sample capsule broke open after an unintentional hard landing. In this case, it is simpler to build a rigid capsule that can withstand such a landing. "It just comes in, and, **wham**, it hits the ground," Vago says. "That's going to be an interesting one." [11]*

ОКАЗІОНАЛЬНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ. Стилiстичний контраст може спостерiгатися i при розглядi структурних аспектів науково-популярного перекладу. В результатi демократизації граматичної норми читач може зустріти вельми екзотичні за будовою iменники, примiром okazіоналізм *goings-on*, утворений від добре вiдомої студентської молоді питальної комунікативної формули *What is going on? (Що відбувається?)* Відтворити цей okazіональний iменник українською – непроста задача. З iншого боку, другий елемент атрибутивної конструкції (*galaxy-scale*) відсилає нас до феноменів, недоступних розумінню більшості, тож наявний тут стилістичний контраст – прояв неабиякої майстерності автора, створення типової для науково-популярного тексту ситуації «поєднання непоєднуваного». Завдяки цьому контрасту проблема перекладу не обмежується перекладом атрибутивної сполуки, як це могло б бути в науковому тексті. Перекладач має врахувати стилістичний контекст та

закладений у ньому ефект неочікуваності, аби текст уповільнив увагу читача на тому самому елементі змісту: *Simulations using cold dark matter have been extremely successful at replicating patterns seen in the large-scale clustering of galaxies, as well as in the cosmic microwave background, the leftover light from about 380,000 years after the big bang. But the predictions of these simulations for **galaxy-scale goings-on** have proved somewhat harder to reconcile with astronomical observations* [12].

Серед структурних аспектів варто відзначити наявність означальних конструкцій із досить складною структурою, зокрема, атрибутивні конструкції з внутрішньою предикацією. Звісно, вони дещо суперечать логіці утворення означень у науковому тексті за принципом лаконічності. Такі згорнуті речення та звороти у позиції означення до іменника, окрім дефісів, нерідко позначені графічно, та переважають у побутовому спілкуванні, у художній літературі тощо. Лівосторонні означення подібної структури ефективно використати на семінарських практиках з порівняльної лексикології англійської та української мов, а на заняттях з практики перекладу доречно разом зі студентами обговорити існуючі варіанти перекладу:

The surprising history of America's '**pick-your-own**' farms [13].

Абсолютно природним для цього огляду є обговорення **ОБРАЗНОСТІ** науково-популярного тексту. Тут уважний читач цілком очікувано зустрине широку образну палітру, яка є ефективним інструментом популяризації наукового знання. Так, у статті про дослідження атмосфери Марсу для опису дивної поведінки кисню автор використав прикметник *overzealous*, який зазвичай характеризує людину, що докладає занадто багато зусиль і цим дратує. Вочевидь, так само дратує і навіть лякає дослідників незрозумілий рух кисню на планеті, бо він може означати, що усі їхні попередні напрацювання та спостереження є невірними. Використаний по відношенню до неістоти прикметник *overzealous* являє собою персоніфікацією, який ніби кричить про ймовірне астрономічне відкриття:

Many of Mars' gases "are very well behaved", says Melissa Trainer, a planetary scientist at NASA and a team member of the SAM experiment. One, however, appears to be behaving in a decidedly unexpected and altogether bizarre manner: oxygen. ...

*An unanticipated challenge has suddenly been laid out before the scientific community, yet it is unclear when or if the case of **overzealous oxygen** will be cracked* [14].

Обговорення стилістичного контрасту не може оминати проблематику **ГРИ СЛІВ** у науково-популярному тексті, який на неї

надзвичайно багатий. Гра слів як елемент несподіванки може приймати різні мовні форми, і кожна з них заслуговує уваги. Наявне у наступному фрагменті обігрування внутрішньої форми прикметника *fishy* стало можливими завдяки морській тематиці повідомлення, у стилістиці прийнято називати це явище тематичними стилістичними засобами. Принагідно зазначимо, що варто звернути увагу студентів на функціонально-стилістичний маркер прикметника – приміром, Кембриджський словник подає його як *розмовний (informal)* [15]. Контраст між проблемною темою повідомлення та розмовним епітетом дещо знижує «градус» обговорюваної проблеми, додає іронічні інтонації:

There's something fishy in U.S. seafood, suggests a report finding that methods used in foreign fisheries contribute heavily to deaths of marine mammals such as seals, dolphins, and whale [16].

Вочевидь, стилістичні ресурси обманутого очікування переслідують зрозумілу мету – дещо наблизити наукове знання до читачів, спонукати їх звернутися до власного досвіду, використати його як фільтр для розуміння нового знання. Не оминемо увагою також стилістичні ресурси **ФРАЗЕОЛОГІЇ** англійської мови, які буде цікаво обговорити як на курсах з лексикології, так і практики перекладу:

There's more than just pollen riding on a springtime breeze. Just as some human viruses spread when humans reproduce, plant viruses can use pollen to hitch a ride from flower to flower [17].

Типовою для інформаційних медійних жанрів є цитатія, елементи **ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ**. Відомо, що відсилання до попередніх літературних творів, прецедентних подій або висловлювань дозволяє спиратися на попередньо набуті знання та легше інтерпретувати нові.

В прикладі нижче вигуки «*Eureka*» та «*D'oh*» взято з мультсеріалу у жанрі ситком, вони належать головному герою – Гомеру Симпсону, стереотипному представнику робітничого класу США. Його з темою статті у впливовому науково-популярному журналі *Scientific American* про дослідження вулканів пов'язує хіба що слово «популярний». Цей некомпетентний, лінивий випивоха, але надзвичайно популярний мультгерой колись вперше вигукнув «*D'oh!*» і цей вигук увійшов в Оксфордський словник із значенням *звук роздратованого бурчання*:

I had published the definitive papers giving the volcano its name and explaining its history. So my insight was only partly a “Eureka!” moment; the other part was a Homer Simpson moment: “D'oh!” My old ideas, and everyone else's, about how this volcano formed had been wrong [18].

Висновки. Науково-популярні тексти зорієнтовані на трансляцію наукових знань широкій читацькій аудиторії. В них застосовується

набагато більший асортимент стилістичних ресурсів англійської мови, ніж у науковому. Цьому типу текстів притаманна стилістична різноманітність лексики – поряд із нейтральною лексикою загального вжитку та термінами зустрічаємо тут емоційно-експресивні одиниці, розмовні елементи, ресурси образності.

Ефективна трансляція нового знання відбувається завдяки стилістичному ефекту обманутого очікування, що створюється контрастом між традиційним та ситуативним позначальником. Уважного читача-філолога це буде потенційно спонукати до вивчення словникової статті певної лексичної одиниці, зокрема, звертати увагу на функціонально-стилістичні маркери. Безумовно, аби відчуті усю красу науково-популярного тексту, його гру на контрастах, необхідно постійно підтримувати свій рівень володіння англійською, мати глибоке розуміння англійської лінгвокультури в цілому та постійно розширювати ці знання.

Вигуки, okazionale словотворення, образність (епітети, метафори), синтаксичні новотвори, гра слів, елементи інтертекстуальності можуть розглядатися як носії стилістичного контрасту в англійському науково-популярному тексті. Ці мовні аспекти зазвичай характеризують високий рівень мовної ерудиції, отже, з лінгводидактичної точки зору популярна наука у жанрово-стилістичному відношенні варта залучення до викладання теоретичних курсів науково-технічного перекладу, порівняльної стилістики англійської та української мов, на заняттях з практики перекладу.

Література:

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – Л. : Просвещение, 1981. – 295 с.
2. Simpson P. Stylistics: A Resource Book for Students / P. Simpson. – London : Routledge, 2004. – 264 p.
3. Koroleva O.I. General characteristics of popular science discourse. Науковий вісник ПНПУ ім. Ушинського. Лінгвіст. Науки. 2017. №24
4. Бахтин М. М. Проблемы речевых жанров. Эстетика словесного творчества. – М. :Искусство, 1986. – С. 243.
5. Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В. Функциональные типы русской речи. М. : Высш. шк., 1982, 220 с.,
6. Іщенко Н. Г. Жанрова палітра наукової комунікації. Наукові записки Національного Університету «Острозька академія» Серія «Філологічна». Випуск 42 С.67-69.
7. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генетика наукової комунікації : монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 420 с.
8. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика. СПб: Союз, 2001, 288 с.

9. Molek-Kozakowska K. Stylistic analysis of headlines in science journalism: A case study of New Scientist Public Understanding of Science 1 –14. 2016. URL: www.pus.sagepub.com

10. Bard S. Ick Factor Is High Hurdle For Recycled Drinking Water. URL: <https://www.scientificamerican.com/podcast/episode/ick-factor-is-high-hurdle-for-recycled-drinking-water/>

11. Andrews R.G. Rocks, Rockets And Robots: The Plan To Bring Mars Down To Earth URL: <https://www.scientificamerican.com/article/rocks-rockets-and-robots-the-plan-to-bring-mars-down-to-earth1/>

12. Ananthaswamy A. Dark matter may be missing from this newfound galaxy astronomers say. December 22, 2021. <https://www.scientificamerican.com/article/dark-matter-may-be-missing-from-this-newfound-galaxy-astronomers-say/>

13. Renwick D. The surprising history of America's 'pick-your-own' farms. November 1, 2021. <https://www.nationalgeographic.com/travel/article/the-surprising-history-of-americas-pick-your-own-farms>

14. Andrews R.G. NASA's Curiosity Rover finds Unexplained oxygen on Mars URL: <https://www.scientificamerican.com/article/nasas-curiosity-rover-finds-unexplained-oxygen-on-mars>

15. Cambridge Dictionary URL: <https://dictionary.cambridge.org>

16. Brian C. H. Foreign Fisheries Contribute to Marine Mammal Deaths. January 10, 2014. <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/140108-imported-fish-marine-mammal-deaths>

17. Sidik S.M. Pollen Grains Carry Hundreds of Plant Viruses. May 1, 2022. <https://www.scientificamerican.com/article/pollen-grains-carry-hundreds-of-plant-viruses/>

18. Giant volcano rewrites the story of seafloor formation. 1 May 2020. / <https://www.scientificamerican.com/article/giant-volcano-rewrites-the-story-of-seafloor-formation/>

References:

1. Arnold, I.V. (1981). *Stilistika sovremennogo angliyskogo yazyka. [Stylistics of the modern English language]*. L.: Prosveshcheniye [in Russian].

2. Simpson, P. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge

3. Koroleva, O.I. (2017). General characteristics of popular science discourse. *Naukovyy visnyk PNPU im. Ushynskoho – Scientific Bulletin of the PNPU named after Ushinsky*, 24

4. Bakhtin, M.M. (1986). *Problemy rechevykh zhanrov. Estetika slovesnogo tvorchestva [Problems of speech genres. Aesthetics of verbal creativity]*. M.: Iskusstvo [in Ukrainian].

5. Kozhin, A.N., Krylova, O.A., Odintsov, V.V. (1982). *Funktional'nyye tipy russkoy rechi [Functional types of Russian speech]*. M.: Vyssh. Shk [in Russian].

6. Ishchenko, N.G. Zhanrova palitra naukovoyi komunikatsiyi [Genre palette of scientific communication]. *Naukovi zapysky Natsional'noho Universytetu «Ostroz'ka akademiya» Seriya «Filolohichna» - Scientific notes of the National University "Ostroh Academy" Series "Philological"*, 42, 67-69 [in Ukrainian].

7. Yakhontova, T.V. (2009). *Linhvistychna henolohiya naukovoyi komunikatsiyi [Linguistic geneology of scientific communication: monograph]*. monohrafiya. – L'viv: Vydavnychyy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

8. Alekseyeva, I.S. (2001). *Professional'nyy trening perevodchika [Professional training of a translator]*. St. Petersburg: Soyuz [in Russian].

9. Molek-Kozakowska, K. (2016). Stylistic analysis of headlines in science journalism. *A case study of New Scientist Public Understanding of Science*, 1 –14. Retrieved from www.pus.sagepub.com

10. Bard, S. *Ick Factor Is High Hurdle For Recycled Drinking Water*. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/podcast/episode/ick-factor-is-high-hurdle-for-recycled-drinking-water/>

11. Andrews, R.G. *Rocks, Rockets And Robots: The Plan To Bring Mars Down To Earth*. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/rocks-rockets-and-robots-the-plan-to-bring-mars-down-to-earth1/>

12. Ananthaswamy A. (2021). *Dark matter may be missing from this newfound galaxy astronomers say*. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/dark-matter-may-be-missing-from-this-newfound-galaxy-astronomers-say/>

13. Renwick, D. (2021). *The surprising history of America's 'pick-your-own' farms*. Retrieved from <https://www.nationalgeographic.com/travel/article/the-surprising-history-of-americas-pick-your-own-farms>

14. Andrews R.G. *NASA's Curiosity Rover finds Unexplained oxygen on Mars* Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/nasas-curiosity-rover-finds-unexplained-oxygen-on-mars>

15. *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org>

16. Brian, C.H. (2014). *Foreign Fisheries Contribute to Marine Mammal Deaths*. Retrieved from <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/140108-imported-fish-marine-mammal-deaths>

17. Sidik, S.M. (2022). *Pollen Grains Carry Hundreds of Plant Viruses*. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/pollen-grains-carry-hundreds-of-plant-viruses/>

18. *Giant volcano rewrites the story of seafloor formation*. 1 May 2020. Retrieved from <https://www.scientificamerican.com/article/giant-volcano-rewrites-the-story-of-seafloor-formation/>

УДК 821.161.2-1.09

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-80-91](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-80-91)

Урись Тетяна Юріївна кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (095) 897-13-36, <https://orcid.org/0000-0002-7933-4737>

Бабіч Ольга Віталіївна студентка 1 курсу магістратури спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (050) 087-17-74

ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ ПОЕЗІЇ ВОЛОДИМИРА ШОВКОШИТНОГО

Анотація. У статті розглянуто інтелектуалізм лірики поета-сучасника В. Шовкошитного, творчість якого підтверджує тяглість традицій української класичної літератури. Поняття «інтелектуалізм» потрактовано як стильову доміную твору, в якому переважають інтелектуально-раціональні елементи образного мислення митця над емоційно-чуттєвими, проголошуються філософські ідеї, наявні глибинні підтекстові плани, параболічність думки, символічність, алегорії, архетипні образи, алюзії та ін. Поезія В. Шовкошитного відзначається насиченістю тексту філософськими думками та ідеями, концептуальною змістовністю, схильністю ліричного героя до розумових рефлексій та самоаналізу, у жанрових формах переважають медитації та філософська лірика. Особливо прикметною у цьому плані є поетична збірка «Торкнутися небес» (2009).

Серед концептуальних ідей поетичного доробку В. Шовкошитного варто виокремити екзистенціалізм і релігійно-філософське осмислення людського буття. Його поетичній творчості характерні роздуми історіософського характеру про долю українського народу. У нього кожен вірш – своєрідна медитація, наповнена думками про історичне минуле, українську ідентичність, політику та культуру суспільства. Ще однією складовою системи світосприйняття автора є релігія: Бог уособлює універсальну доміную та всесильного покровителя, а віра є суттєвим складником духовності і його самого, і його ліричного героя.

Суб'єкт поетичного буття В. Шовкошитного – це його alter ego, носій філософської концепції, здатний чітко виділити свою життєву позицію, часто перебуває у пошуку істини, що говорить про інтелектуальну рефлексію та допитливу природу його художнього мислення. Він прагне глибше пізнати світ, віднайти нові корисні знання та поділитись ними з усім людством.

Інтелектуалізм лірики автора розкривається, зокрема, через її філософічність, осягнення глибин національної пам'яті, намагання ліричного «Я» осмислити своє покликання та відшукати своє місце у світі.

Ключові слова: інтелектуалізм, інтелектуалізація поетичного мовлення, сучасна українська поезія, філософська лірика, В.Шовкошитний, ліричний герой.

Urys Tetiana Yuriivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature National Pedagogical Dragomanov University, Pyrohova St., 9, Kyiv, 01601, тел.: (095) 897-13-36, <https://orcid.org/0000-0002-7933-4737>

Babich Olha Vitaliivna 1st year master's student majoring in "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)" of Andriy Malyshko Faculty of Ukrainian Philology and Literary Creativity National Pedagogical Dragomanov University, Pyrohova St., 9, Kyiv, 01601, тел.: (050) 087-17-74

INTELLECTUALISM OF VOLODYMYR SHOVKOSHYTNYI'S POETRY

Abstract. The article considers the intellectualism of the lyrics of the contemporary poet V. Shovkoshytnyi, whose work confirms the longevity of the traditions of Ukrainian classical literature. The concept of "intellectualism" is interpreted as a stylistic dominant of the work, which is dominated by intellectual and rational elements of figurative thinking of the artist over emotional and sensual, proclaims philosophical ideas, deep subtextual plans, parabolic thought, symbolism, allegories, archetypal images and archetypal images. V. Shovkoshytnyi's poetry is marked by the saturation of the text with philosophical thoughts and ideas, conceptual content, the lyrical hero's tendency to mental reflections and introspection, the genre forms are dominated by meditations and philosophical lyrics.

Particularly notable in this regard is the collection of poems "Touch the Heavens" (2009).

Among the conceptual ideas of V. Shovkoshytnyi's poetic work, existentialism and religious-philosophical comprehension of human existence should be singled out. His poetic work is characterized by historiosophical reflections on the fate of the Ukrainian people. Each of his poems is a kind of meditation, filled with thoughts about the historical past, Ukrainian identity, politics and culture of society. Another component of the author's worldview is religion: God embodies the universal dominant and omnipotent patron, and faith is an essential component of spirituality himself and his lyrical hero.

V. Shovkoshytnyi's subject of poetic existence is his alter ego, the bearer of a philosophical concept, able to clearly define his life position, often in search of truth, which speaks of intellectual reflection and inquisitive nature of his artistic thinking. He seeks to know the world more deeply, to find new useful knowledge, and to share it with all humanity.

The intellectualism of the author's lyrics is revealed, in particular, through its philosophical nature, understanding the depths of national memory, the attempt of lyrical "I" to comprehend his vocation and find his place in the world.

Keywords: intellectualism, intellectualization of poetic speech, contemporary Ukrainian poetry, philosophical lyrics, V. Shovkoshytnyi, lyrical hero.

Постановка проблеми. Володимир Шовкошитний – український письменник-дев'ятдесятник, автор поетичних збірок «Жорстоке небо» (1990), «Фантомний біль» (1994), «Зanedбаний рай» (1996), «Торкнутися небес» (2009), «Запали свічку» (2016), «Якщо ім'я тобі Людина» (2020) та ін. Тематичний спектр його лірики нерідко зосереджений на питаннях філософського характеру та актуальних проблемах сучасного життя людини. Переступивши через спрощене розуміння людського буття, письменник вибудовує нові грані української світобудови, яка сповнена ціннісними канонами.

Однією з особливостей його творчості є інтелектуалізація поетичного мовлення. Власне, поняття «інтелектуалізм» у художній літературі трактують як «умовну назву стильової домінанти твору або літературної течії, пов'язаної з відчутною перевагою інтелектуально-раціональних елементів образного мислення митця над емоційно-чуттєвими» [3, с. 305]. Це явище засноване на тісному зв'язку літератури та філософії. Авторське художнє полотно є своєрідним

плацдармом для проголошення (утвердження) його філософських ідей з переважанням раціонального типу творчого мислення над емоційним. У таких художніх текстах наявні глибинні підтекстові плани, параболічність думки та символічність, для розуміння яких потрібно розшифрувати алегорії, розкодовувати образи-символи, архетипні образи, осмислювати метафори, алюзії, встановлювати асоціативні зв'язки. А це відповідно вимагає від реципієнта певного багажу знань та широкої ерудиції, вміння з'ясовувати імпліцитні смисли.

Поезія В. Шовкошитного відзначається насиченістю тексту філософськими думками та ідеями, концептуальною змістовністю, схильністю ліричного героя до розумових рефлексій та самоаналізу; у жанрових формах переважають медитації та філософська лірика. Це дає підстави вважати, що для його текстів характерне явище інтелектуалізму. Особливо прикметною у цьому плані є поетична збірка «Торкнутися небес» (2009), де, за словами Н. Павлик, автор порушив три глобальні теми: Україна, Душа і Бог, а основна векторна направленість – «будити опір зловісній силі бездуховності, витягувати з трясовини національного безпам'ятства» [5, с. 93]. Поет цією збіркою «намагається імунізувати українську душу від бездуховності й абсолютизації детермінізму» [5, с. 94]. Тож актуальність дослідження обумовлюється необхідністю проаналізувати поезію В.Шовкошитного з погляду її інтелектуалізації, розкрити потенціал письменника-сучасника та довести, що сучасна українська література має якісний мистецьки вартісний продукт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтелектуалізм як явище в художньо-естетичній традиції був об'єктом вивчення у працях багатьох вчених, зокрема М. Бахтіна (цікавився практикуванням філософії як художньої рефлексії), О. Забужко (простежувала інтелектуальні традиції франківського періоду, актуалізувала поняття «філософізації» творчості), О. Стіновської (з'ясовувала поняття «інтелектуалізм» як явище культурно-літературного процесу на основі компаративного підходу), Н. Козачук (досліджувала поетику української інтелектуальної прози 1960-90 рр.), Л. Мармазової (вивчала поетику постмодерністської інтелектуальної драми Т. Стоппарда), Ю. Залізняка (розглядав принципи етичного інтелектуалізму у публіцистичних працях І. Дзюби та В. Гавела) та ін.

Літературознавчий дискурс творчості В. Шовкошитного обмежується кількома описовими статтями та рецензіями літературних критиків на його твори, зокрема до творчого доробку автора зверталися Н. Антонюк, Н. Павлик та К. Родик.

Мета розвідки полягає в аналізі поетичних текстів Володимира Шовкошитного як своєрідного прояву його інтелектуально-художніх переконань, з'ясування особливостей вияву інтелектуалізму у його ліриці (на прикладі збірки «Торкнутися небес»). Зазначена мета передбачає реалізацію таких завдань: проаналізувати специфіку прояву інтелектуалізму у поезії В. Шовкошитного; осмислити філософську сутність поезії письменника-сучасника та його екзистенційну концепцію, відображену в поетичному доробку; дослідити рефлексії та самоаналіз ліричного героя в поетичній збірці «Торкнутися небес».

Виклад основного матеріалу. Концептуальна ідея інтелектуальної лірики В. Шовкошитного полягає у відображенні ліричного героя та тлі панорами української сучасності. Автор розглядає його як образ, що має постійне бажання до самоствердження, як відданого громадянина та чесного вірянина, який несе в маси чисті помисли. Внутрішній світ героя перебуває у центрі уваги поета, адже саме через нього транслює власні філософування реципієнту.

Серед головних ідей, втілених в поетичному доробку В. Шовкошитного, варто виділити екзистенціалізм і релігійно-філософське осмислення такого феномену як людина. Філософія екзистенційності дотична до лірики митця, адже роздуми історіософського характеру про буття і долю українського народу притаманні його поетичній творчості. Кожен вірш поета – це своєрідна медитація, наповнена думками про історичне минуле, українську ідентичність, політику та культуру суспільства. В ліричних творах автор звертає увагу на маленьку, але надважливу деталь, що є гарантом свободи – міцний та безстрашний людський дух:

Смирений дух – слуга рабів,

Незламний дух – слуга народу:

Лиш він дає йому свободу –

Найбільший із земних скарбів! [8, с. 87]

Шана свого роду – це основа нації та запорука її щасливого майбутнього, тому ліричний герой так трепетно переймається, аби кожен українець цінував свою минувшину та дбав, щоб наша історія ніколи не була забутою. Не менш значущим для нього постає ще один фактор – кров, яка демонструє єдність поколінь на всіх етапах становлення України та є осередком народної пам'яті:

Найкраще мислять кров'ю. Кров – це пам'ять

Прапращурів з безмежних правіків.

Лиш спомин крові не дозволить падать,

Адже стояли триста козаків! [8, с. 174]

Доля українського народу завжди була найболючішою темою для кожного громадянина. Такою ж вона є і для ліричного субекта поезії «Достукатись до неба», який розуміє всю трагічність існування його нації, співчуває та намагається усіма своїми силами духовно підтримати рідну землю:

*Якби мені добратися туди,
Де сонцесяйне світло зветься Богом,
Я б на колінах за Його порогом
Просив спасти країну від біди* [8, с. 8].

У своїй творчості митець намагається розглянути не менш важливі вічні філософські проблеми: сенс буття, джерела людського щастя, життя і смерть, природу прекрасного та все те, навколо чого в суспільстві й до сьогодні виникають палкі дискусії. Ліричне «Я» перебуває у пошуках правди та істини: «*Ми живемо, немов несамовиті, / Не знаючи, у чому ж правда є*» [8, с. 30] («Півмиті»), «*Чи не так і людина в марноті марнот / Мчить по колу із темряви в темряву?*» [8, с. 31] («Путь»), «*Бо істина ховається в умінні / Абстрактно мислить в царині ідей*» [8, с. 32] («Пошук істини») та ін.

В. Шовкошитний у поезіях торкається питання буття як окремо взятої людини, так і цілого народу, в основі якого антитеза «добро – зло», які перебувають у вічному протистоянні. Ці дві категорії постійно взаємозамінюють одна одну, борються між собою, проте в рядках наголошується на тому, що, обравши світлу сторону життя, можна пізнати найкращі духовні блага: добро – «*Усе добро на світі – від любові, / Від безлюбви – нанависть і зло*» [8, с. 17], «*Посій добро! Бо гірша із потал / Посіяти не зерно, а полову*» [8, с. 24], любов – «*Велике щастя – чути: я кохаю! / А справжнє – це, коли кохаєш ти!*» [8, с. 25], вірність – «*На бинти шматуєш власну душу, / Щоб Вітчизну в битві зберегти, / Хоч несила, та хрипиш: «Я мушу / Досягти осяйної мети!*» [8, с. 70] («Любов і Бог») тощо.

Складовою системи світосприйняття В. Шовкошитного є не лише метаісторія, але також і релігія. Бог для нього – це не просто єство, а універсальна домінанта та всесильний покровитель, а віра – суттєвий складник духовності і його самого, і його ліричного героя. Поет стверджує, що все дано людям саме від Бога, а його ліричний герой спокійно сприймає той факт, що на все є воля Божа: «*І перст Господньої руки, / Що вкаже путь, як рідна ненька*» [8, с. 35], тож можемо вважати його креаціоністом. На підтвердження такої думки перед читачем постають рядки із поезій В. Шовкошитного: «Єдине –

мить, що нам Господь дає» [7, 30] («Півмиті»), «Мій дім – то стулені долони/ Творця докрузь моєї долі,/ То ж я чи в замкненому колі,/ А чи у Нього у полоні» [8, с. 37] («Мій дім»).

Поняття про Бога посідає чільне місце у свідомості більшої частини суспільства та має велике значення у системі загальнолюдських цінностей. Воно відноситься до базових культурних феноменів, з його допомогою людина намагається досягнути Всесвіту, знайти в ньому своє місце і висловити свої позиції щодо уявлення про нього. Такої ж думки притримується й герой поезії «Екзистенція» В. Шовкошитного, для якого Бог – це основа всього існуючого: «Повірити в доцільність існування,/ У самоцінність нашого життя/ Не можна без Господнього насланя» [8, с. 17].

У поезії «Перемога поразки» ліричний герой вірить, що все створене Всевишнім: «Із малої закваски/ Людство вимішав Бог» [8, с. 76], більш того – переконаний, що Бог у кожному з нас: «Що Бог в мені: я – частка Бога!/ Нехай не тіло, але дух,/ Що піднімає із розрух» [8, с. 23] («Частка Бога»).

Усі глибинні філософські ідеї В. Шовкошитного ґрунтуються на християнстві та художньому осмисленні образу Бога. Концептосфера простору митця є класичною для майже кожного українського вірянина, для якого Господь – це «багатопланова, поліфункціональна, ієрархічна структура, одна з найбільш складних інформаційно-комунікативних, архетипно-міфологічних, релігійних систем» [4, с. 198], те, що становить та тримає на собі всю культурну картину світу.

У своїй поезії митець створив особливий тип ліричного героя та систему духовних цінностей, завдяки яким реципієнт стикається з образом інтелектуала, який дозволяє зазирнути в саму хащу його глибоких філософських роздумів. У контексті лірики поміж рядками йдеться про внутрішній розвиток країни та український народ, за долю яких так сильно переймається ліричний герой:

Чому, Україно, піднявшись на гору,

Ти каменем падаєш вниз?

Чи просто Природи каприз:

Найбільша нітьма – в передраннішню пору?» [8, с. 77]

Суб'єкт поетичного буття В. Шовкошитного – це його alter ego, носій філософської концепції, здатний чітко виділити свою життєву позицію. Він стає виразником абстрактних ідей свого творця та тим посередником, який доносить ці думки до реципієнта. Особливість героя – порівняння до пошуку істини, що говорить про інтелектуальну рефлексію та допитливу природу його художнього мислення:

*Знімаючи із істини одежі,
Вивчаю відображення в воді,
Бо думка прагне вирватись за межі
Предмета думки у своїй ході [8, с. 32]*

Своїми працями поет дає усвідомити читачеві, що його лірика – джерело цінних знань. Рефлексія у поетичних творах В. Шовкошитного – це один із способів пізнати дійсність, зрозуміти себе як частину великого діалогу з людством, світобудовою. Одним із прийомів концентрації сенсу в тексті є філософсько-художнє осмислення людського макрокосмосу. І в цьому поетові на допомогу приходить ліричний герой, який відповідає на головне питання: у чому сенс його творчості.

Роль поета і поезії для суспільства була і залишається актуальною. Для самих митців ця тема є однією з найголовніших, тому що кожен з них так чи інакше віддається рефлексії на тему власного призначення. З одного боку, не можна не визнати, що поетичне слово здатне чинити сильний вплив на серця та душі людей. Суспільства без поетів немає, вони – це творці Всесвітів.

Ліричний суб'єкт – нерідко творча особистість, яка бідкається і сумнівається у тому, чи буде її діяльність визнана суспільством та чи несе вона у собі культурну цінність. У поезіях «Ропа долі», «Підранок», «Магічність Слова», «Пошук істини», «Творчість», «Презумпція таланту», «Таке кіно», «Оракул» та ін. можна простежити самоаналіз ліричного героя-поета та помітити градацію думок від *«Поетів перестали убивать?! Тоді навіщо віршувать поету?»* [8, с. 7], де транслювання реципієнтові невпевненості говорить про те, що ліричний герой намагається раціонально оцінити власну діяльність, а не самозакохано похвалити свої надбані здобутки та вибір бути творцем, до *«Презумпція таланту – для поета»* [8, с. 25], де відбувається вже возвеличення феномену таланту.

Ще однією характерною рисою темпераменту головного персонажа більшості віршів В. Шовкошитного є співпереживання своєму народові. Його герой – це патріот, який відчуває свій громадянський обов'язок і, очевидно, представляє такі ж інтереси, як і сам митець. Своїми вустами ліричний герой робить своєрідний звіт перед Батьківщиною, народом і власним сумлінням, він намагається зробити спробу закликати й інших українців до боротьби за волю та щастя: *«Повстань, Україно! Вставай, Українцю! // Нам пута принесли здаля.// Укажемо разом на двері чужинцю [8, с. 77].*

У поезії «Заздравна свічка Україні» відчувається гострий біль за гірку долю українського народу, що говорить про міцний зв'язок ліричного героя з Батьківщиною:

*В моєму серці біль її народу
Народжує не розпач, а вірші,
Бо жити з Україною в душі –
Це значить вести битву за Свободу [8, с. 80].*

Вірш «Славень бою» висловлює позицію, де герой обирає шлях, сповнений добром, любов'ю, відвагою в ім'я рідної країни: «Допоки в серці палахтить вогонь,/Я душу не продам ворожій зграї:/ Я на своїй землі, в своєму краї! [8, с. 88].

Лірика В. Шовкошитного відображає реальні події сучасності, висвітлює усі глобальні українські проблеми, на які ліричний герой болісно рефлексує. Тому він так активно намагається довести гордий статус громадянина України, патріота свого краю. У цій поезії головний герой – людина, яка гідно несе в собі поклик українського поета та своїми словами дає надію на щасливе майбутнє, намагається запалити вогник в душах читачів, щоб окрилити їх на нові звершення:

*Я вибір свій зробив: я – муж і воїн –
З ворожих рук я крихти не злижу,
Як треба – перейду сумну межу,
Адже поет народжений для воєн,
Тож я свій рід козацький не встиджу.
Мені ось кажуть: ти – поет, співай*

...

*Я ж проспівую під сигнал сурми
І завивання куль цей славень бою!
Хай знає ворог – Українці ми!
І попри все залишимося собою! [8, с. 89]*

Переконання ліричного героя-патріота полягають у тому, що філософія життя кожної людини повинна бути максимально проста. Вона складається з високих помислів, які відповідають природі нашого ества. Це людські щедроти – «Всі сили зла не коштують гроша,/ Якщо твоя незаймана душа/ Творитиме добро. Ось в чому річ» [8, с. 9] («Димує зло»), «Ти людина і звитяжець доти,/ Доки в серці є любов і Бог» [8, с. 70] («Любов і Бог»), пізнання – «Тому, щоб досягти мети,/ Властивість засобу пізнання/ Ми мусимо перенести/ В предмет дослідження зарання» [8, с. 33] («Творчість»), «Спостерігаю не людей, а тіні,/ Аби пізнати першосуть людей» [8, с. 32] («Пошук істини»), творчість та культура – «Серед усіх земних принад/ Сподобив твори

Потемні» [8, с. 36] («Трійця»), мир, краса, гармонія, віра, які повинен осягнути власним розумом та душею кожен читач і свідомо перенести в свою буденність.

У багатьох аспектах ліричний герой схожий на свого творця: філософські роздуми, погляд на життя та ін. Це доросла мудра людина, яка ділиться власним досвідом:

*За безліч довгих літ,
Що мчать з весняним пухом,
Я випробував світ
І досвідом, і духом* [8, с. 111].

Вчитуючись у поезії, можна поглядом зустрітись із ліричним героєм – чоловіком з сивиною, який багато бачив і пізнав, мав насичене пригодами життя: *«Заглядаю в старе свічадо:/ Сиві кучері, погляд сивий./ Я б у юність вернувся радо,/ Та, напевно, забракне сили»* [8, с. 143] («Пам'ятаю»); *«Вже і сам я сивий, наче лунь,/ І життя – мов черепки і скалки»* [8, с. 13] («Півкроку до мети»); *«Не віриться, що відшуміли весни/ В моїх садах, що скоро листопад»* [8, с. 17] («Будуть весни»).

Проте незалежно від сімейного статусу, громадянства, статі та багатьох інших факторів ліричний герой чітко розуміє, що кожен має свій шлях і вибір. Кожен читач має право прислухатись чи не прислухатись до порад, прописаних між рядками. Своя дорога і в героя, сповнена любові, правди, честі та віри: *«Та кожному – своя дорога/ І власне бачення мети,/ Тож кожен сам іде до Бога/ І мусить власний хрест нести»* [8, с. 114] («Вибір»), *«Отож, мудріючи – мудрій,/ Шукай з душею суголосся/ І, як у мудрих повелося,/ Спочатку – думай, потім – дій»* [8, с. 20] («Тягар прозрінь»), *«Шукаючи, йдучи дорогу,/ Вклоняючись і живучи,/ Смиренно я справляю чин»* [8, с. 117] («Справляю чин»).

Ліричний суб'єкт поезії В. Шовкошитного – це духовно багата людина, здатна побачити й тонко відчутти красу. Всі його душевні поривання – щирі й відверті. Він прагне глибше пізнати світ, віднайти нові корисні знання та поділитись ними з усім людством. Всі бажання головного героя знаходяться перед читачем як на долоні, але його думки знаходяться набагато глибше. Їх треба шукати поміж рядків, сповнених прихованим глибинним філософським змістом.

Висновки. Інтелектуалізація поетичного мовлення характерна для сучасної української літератури, представником якої є В. Шовкошитний. Серед головних ідей його лірики варто виокремити концептуальне трактування буття людини, формулювання національної

ідеї як рефлексії національно-культурної ідентичності, акцентування на народно-культурній пам'яті, ролі Бога та релігії, поета та поезії для суспільства. Для письменника важливе місце займає зв'язок з рідною землею, народом і Всевишнім. Функція ліричного героя – передати читачеві ці укорінені думки та погляди про таку єдність, що є запорукою гармонії у житті, шлях самоідентифікації якого проходить через самопізнання, визначення життєвих домінант і синтез світобачення з поглядами автора. Екзистенційність у поезії демонструє читачеві міцний зв'язок людини з рідною землею, ставлення до Батьківщини та Бога. Інтелектуалізм лірики розкривається через її філософічність, осягнення глибин національної пам'яті, намагання ліричного «Я» осмислити своє покликання та відшукати своє місце у світі. Тож лірика Володимира Шовкошитного є своєрідним інтелектуальним аналізом буття людини, що потребує подальшого більш глибокого й різноаспектного вивчення.

Література:

1. Антонюк Н. «Я вибір свій зробив: я муж і воїн». Слово Просвіти. 2010. № 43. URL: <http://slovoprosvity.org/207/7/28/ia-vybir-sviy-zrobyv-ia-muzh-i-voin/> (дата звернення: 01.04.2022)
2. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т.1/ Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К.: ВЦ «Академія», 2007. С. 427
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ. ВЦ «Академія». 2007. С. 305-306. URL: https://www.academia.edu/11573138/Словник_літературознавчих_термінів (дата звернення: 02.04.2022)
4. Мацьків П. Концептосфера БОГ як відображення концептуальних просторів. Рідне слово в етнокультурному вимірі. 2012. С. 197-203. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_27 (дата звернення: 02.05.2022)
5. Павлик Н. Кермування поетичних потоків у вихорі історії. *Література Переяславицини. Сучасність*: Літературно-критична монографія. Переяслав-Хмельницький: «Видавництва КСВ», 2013. 192 с. С. 93 – 97.
6. Родик К. Література пам'яті. Між лібералізмом і консерватизмом. Кров – свята: Історична трилогія. Київ, 2019. С. 3. URL: <https://nspu.com.ua/retsenziji/krov-svyata-eroreya-trilogiya-volodimira-shovkoshitnogo/> (дата звернення: 01.04.2022)
7. Снітовська О. Й. Компаративний аналіз інтелектуалізму як явища культурно-літературного процесу. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Серія: Філологічна. 2012. Вип. 27. С. 270-273. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_27_83 (дата звернення: 04.05.2022)
8. Шовкошитний В. Торкнутися небес. Київ : Ярославів Вал. 2009. 220 с.

References:

1. Antoniuk, N. (2010). "Ia vybir sviy zrobyv: ya muzh i voin". ["I made my choice: I am a man and a warrior"]. *Slovo Prosvity – The Word of Enlightenment*, 43. (n.d.). slovoprosvity.org Retrieved from <http://slovoprosvity.org/207/7/28/ia-vybir-sviy-zrobyv-ia-muzh-i-voin/> [in Ukrainian].

2. Kovaliv, Yu.I. (Ed.). (2007). *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Literary Encyclopedia]. (Vols. 1-2). Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

3. Hromiaka, R.T., Kovaliva, Yu.I., Teremka, V.I. (Ed.). (2007). *Literaturoznavchy slovnyk-dovidnyk* [Literary dictionary-reference book]. Kyiv: Akademiia. Retrieved from https://www.academia.edu/11573138/Slovnyk_literaturoznavchykh_terminiv [in Ukrainian].

4. Matskiv, P. (2012). Kontseptosfera BOH yak vidobrazhennia kontseptualnykh prostoriv. [The conceptual sphere of GOD as a reflection of conceptual spaces]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native Word in the Ethnocultural Dimension*, 197-203. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2012_2012_27 [in Ukrainian].

5. Pavlyk, N. (2013). Kermuvannia poetychnykh potokiv u vykhori istorii. [Managing poetic flows in the whirlwind of history]. *Literatura Pereiaslavshchyny. Suchasnist: Literaturno-krytychna monohrafiia. – Literature of Pereiaslav region. Present: Literary-critical monograph*. Pereiaslav-Khmelnyskyi: Vydavnytstvo KSV, 93 – 97 [in Ukrainian].

6. Rodyk, K. (2019). Literatura pamiaty. Mizh liberalizmom i konservatyzmom [Memory literature. Between liberalism and conservatism]. *Krov – sviata: Istorychna trylohiia – Blood is a holiday: A historical trilogy*. Retrieved from <https://nspu.com.ua/retsenziji/krov-svyata-epopeya-trilogiya-volodimira-shovkoshitnogo/> [in Ukrainian].

7. Snitovska, O. Y. (2012) Komparatyvnyi analiz intelektualizmu yak yavnyshcha kulturno-literaturnoho protsesu [Comparative analysis of intellectualism as a phenomenon of cultural and literary process]. *Naukovi Zapysky Natsionalnoho Universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Filolohichna – Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Philological. (Vols. 27), (pp. 270-273)*. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2012_27_83 [in Ukrainian].

8. Shovkoshtnyi, V. (2009). *Torknutysia nebes* [Touch the heavens]. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].

УДК: 821.112.2—2.09

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-92-103](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-92-103)

Шалагінов Борис Борисович доктор філологічних наук, професор, професор кафедри літературознавства, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Україна, вул. Григорія Сковороди, 2, корпус 3, кімн. 117, м. Київ, 04070, тел.: (044) 425-02-64, <https://orcid.org/0000-0002-4262-8539>

НІМЕЦЬ В ІТАЛІЇ: ПРОСВІТНИЦТВО І НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ (НА МАТЕРІАЛІ «ІТАЛІЙСЬКОЇ ПОДОРОЖІ» Й. В. ГЕТЕ)

Анотація. Проблематика національно-культурної ідентичності у названому творі Гете практично не висвітлена у філологічній літературі, а самий твір досі знаходиться на периферії дослідницької уваги. У статті застосовується *історичний* підхід до теми, відповідно до якого ідентичнісний погляд Гете на італійський народ та його культуру розглядається як конкретний відбиток доби Просвітництва, коли людину сприймали відповідно до *цільного* розуміння Всесвіту, природи і суспільства. В цьому відмінність від часу постмодерну з його увагою до таких аспектів, як гендерна, сексуальна, релігійна, національна і т.п. ідентичності, розглядувані як окремі самодостатні одиничності, не обов'язково пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками. Часом розпаду людини на такі фрагменти свого існування стало ХХ ст., коли світ почали розглядати як хаос, а основою людського існування — «одномірну людину» (Г. Маркузе). Наріжним каменем естетики поета ми вважаємо класичний німецький ідеалізм, який передбачає цілісне і системне розуміння людського феномену в контексті природи, суспільства і персонального буття.

Предметом розгляду стає розкриття поетом «географічної» ідентичності (мінерали і рослини, частково мова). Враження автора суттєво залежать також від його значної книжної і художньої ерудиції. Улюблений спосіб поетових спостережень — панорамне споглядання місцевості. Оскільки Гете відвідав Італію, коли багато артефактів занепали, а процес відновлювання ще не розпочався, то архітектурні пам'ятки й руїни давнини розчаровують його. Особливу увагу автора привертає поведінка людської юрби, бурхливих людських мас. Найяскравіше «італійський колорит» проступає в описах знаменитих

свят (карнавал, коканья). Портретів окремих, реальних італійців у книзі Гете дуже мало; повніше описуються зустрічі з людьми неординарної, навіть виключної поведінки.

Враження від італійської подорожі знайшли пряме відображення у «Фаусті», де Греція, Італія, Німеччина, античність, середні віки, сучасність, реальність і фантастика були переплавлені у «вселюдську» ідентичність.

Ключові слова: ідентичність, історизм, Просвітництво, «фрагментизація» людини, географія, панорама, руїни, юрба, карнавал, коканья, «Фауст».

Shalaghinov Borys Borysovych Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Literary Studies, National University "Kyiv-Mohyla Academy", Ukraine, 04070, Kyiv, st. Hryhoriy Skovoroda, 2

THE GERMAN IN ITALY: ENLIGHTENMENT AND NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY IDENTITY (BASED ON J. W. GOETHE'S "ITALIAN JOURNEY")

Abstract. The issue of national and cultural identity in this work of Goethe is practically not covered in the philological literature, and the work itself is on the periphery of research attention. Our article uses a historical approach to the topic, according to which Goethe's identical view of the Italian people and their culture is seen as a concrete reflection of the Enlightenment, when man was perceived according to a holistic understanding of the universe, nature and society. This is the difference from the postmodern era with its attention to such aspects as gender, sexual, religious, national, etc. identities, considered as separate self-sufficient units, not necessarily interconnected by causation. The time of the disintegration of man into such fragments of his existence became the twentieth century, when the world began to be seen as chaos, and the basis of human existence began to be considered as "one-dimensional man" (G. Marcuse). The cornerstone of the poet's aesthetics we consider classical German idealism, which provides a holistic and systematic understanding of the human phenomenon in the context of nature, society and personal existence.

The subject of consideration is the poet's disclosure of "geographical" identity (minerals and plants, partly language). The author's impressions also depend significantly on his extensive book and artistic erudition. The favorite way of poetic observations is panoramic contemplation of the area. Goethe visited Italy, when many artifacts have fallen into disrepair and were

yet to be restored, he is disappointed by the architectural monuments and ruins of antiquity. The author's special attention is drawn to the behavior of the human crowd, the stormy masses. The brightest "Italian color" appears in the descriptions of famous holidays (carnival, cocagna). There are very few portraits of individual, real Italians in Goethe's book; meetings with people of extraordinary, even provocative behavior are more fully described.

Impressions of the Italian trip were directly reflected in "Faust", where Greece, Italy, Germany, antiquity, the Middle Ages, modernity, reality and fiction were melted into a "universal" identity.

Keywords: identity, historicism, Enlightenment, "fragmentation" of man, geography, panorama, ruins, crowd, carnival, cocagna, "Faust".

Постановка проблеми. Наявність і особливості у названому творі Гете проблематики національно-культурної ідентичності (одного з пріоритетних у сучасній філології) практично не висвітлюється у науковій літературі, а самий твір і досі знаходиться на периферії дослідницької уваги, про що свідчить огляд літератури. У нашій статті ми прагнемо використати переваги історичного підходу [1] [2] [3] [4], відповідно до якого у творі ідентичнісний погляд Гете на народ та культуру Італії розглядається як конкретний відбиток доби Просвітництва з такими його універсаліями, як «природа», «розум», «природна людина».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор цієї публікації раніше торкнувся теми «Італійської подорожі» у своїй праці «Естетика Й. В. Гете», але обмежився розглядом твору в плані естетики зрілої «веймарської класики», зокрема в плані її поетичного втілення у «Фаусті» [5].

Серед відносно недавніх робіт інших авторів ми повинні назвати дисертацію про «Італійську подорож» Ольги Мартинової, в котрій, при всіх її високих перевагах, тема національно-культурної ідентичності не розглядається [6]. Фактично, не знаходимо ми її і в цінних дослідженнях минулого, що не втратили значення і в наші дні, — таких, як «Гете в Італії» Германа Грімма [7] та «Італійська подорож Гете» Людвіга Гірцета [8]. Обидві роботи є рецепцією твору в ті роки, коли Вагнер і Ніцше створили новий культ Гете і проповідували культ «універсальної» людини, а отже і універсальної ідентичності — такої, «як її задумала природа».

Дослідження Генріха Дюнцера «Примітки до «Італійської подорожі» Гете» [9] являє собою зібрання приміток та коментарів до тексту книжки Гете, що їх зокрема використав М.О. Холодковський в

перекладі «Подорожі» для «Ювілейного» зібрання творів поета російською мовою (М., 1935). Густав Адольф Вауер у своїй книзі «Як Гете редагував свою «Італійську подорож» [10] зіставляє між собою чернетки та остаточний варіант Гетевої книги і заторкує питання типології літератури про подорожі, де часом виходить на окремі цікаві спостереження національно-культурної ідентичності, але без їх узагальнення.

Книга Манфреда Лінка «Подорожній щоденник як художня форма від Гете до Гайне» [11] — це розвідка високоерудованого дослідника, але суто оглядового характеру без суттєвих теоретичних узагальнень. Горст Рюдігер у статті «До питання композиції в Гетевій «Другій італійській подорожі» [12] досліджує внутрішній світ автора на матеріалі останньої, нарисової частини твору. Вольфганг Маєр розглядає в окремій книзі історію створення подорожніх щоденників Гете-батька і Гете-сина [13].

Що стосується теми національно-культурної ідентичності як такої, то список тут міг би бути просто неозорим; ми ж взяли до уваги зокрема одне із значних недавніх досліджень — колективну монографію «Література та ідеологія» [14], де представлено постмодерний дослідницький підхід. Зокрема «ідентичність» розглядається як універсалія, рівноправна з такими сучасними поняттями, як «міф», «гендер», «утопія», «сексуальність», «травма», «абсурд», «іронія» та ін., але чия претензія на нову універсальність ще потребує певних дослідницьких зусиль у майбутньому, щоб стати повністю переконливою.

Мета статті. Наша стаття прагне пробудити у дослідників нового покоління інтерес до заявленої теми і сприяти полеміці навколо історичного підходу до ідентичнісної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Ми правильно зрозуміємо природу національної ідентичності, якщо будемо розглядати її в історичному плані. Здається, що може бути благодатнішим для аналізу, як сприйняття чужої культури очима мандрівника-іноземця? Роздуми про побачене виявляють його власну ідентичність і – за контрастом – ідентичність чужого життя. Таким постає перед нами Гете, освічений представник своєї культури, можливо – занадто освічений, при цьому трохи педант і мораліст, який не може позбутися певних звичок своєї цивілізованості, та й не збирається цього робити; це з одного боку. А з іншого – італійці, темпераментний і психологічно розкутий народ, який живе звичками набагато давнішої цивілізації, нехай і не такої

вишуканої і витонченої, як у німців; але також не має бажання від них відмовлятися! Ось вони, дві національні ідентичності, як на долоні!

Проте читання «Італійської подорожі» показує, що все не так просто. «Ідентичнісний» погляд Гете на народ і культуру італійців несе виразний відбиток доби Просвітництва наприкінці XVIII ст. Тож спробуємо спочатку, бодай схематично, вказати на різницю між сучасним, постмодерним, і просвітницьким розумінням того, що ми називаємо «національно-культурною ідентичністю».

Епоха Просвітництва підсумувала багатовіковий досвід європейської культури, в якій світ розглядався як системний, багатоманітний, і з'єднаний в одну спільність. Окремішність була злютована в одну цілість. Індивідуальна неповторність як така втрачала свою самоцінність перед загальним порядком. Як у знаменитому досліді Ісаака Ньютона, де металеві ошурки, незважаючи на розмір і форму, всі лягали навколо магніта однаково правильними колами. Цей єдиний величний порядок в античності називали зоряним небом, в середні віки — «Богом», у XVIII столітті стали називати «розумом». Відповідно, людину розглядали не під кутом зору її соціального статусу, майнового становища, політичних поглядів, національності, гендерності, сексуальності і тому подібного; а з точки зору того, чи відповідає вона тому родовому стану, як задумала її ця вища сила: зоряне небо, Бог, природа і т.п.

Хоча тема ідентичності (тотожності) з'являється ще в античності (наприклад, у скептиків), в модерному ключі першим розробив її філософ романтизму Фрідріх Шеллінг на рубежі XVIII-XIX ст. Всі барви світу поставали в нього не як окремі феномени, а були об'єднані в єдину співзвучність. Кожний окремий елемент мав свій сенс у тій мірі, в якій він поєднувався з *іншими* і міг прояснити *цільну* картину світу. Правда, Шеллінг ще не сформулював науково чітко ті окремі елементи, які ми називаємо сьогодні «національна», «соціальна (чи класова)», «гендерна», «сексуальна» і т.п. ідентичності.

Та час романтизму з його апофеозом національної ідентичності виявився коротким. І що ближче до XX століття, то частіше мислителі скрушно писали, що людина перестала відповідати тому ідеальному стану, як її задумала природа; вона розпалася на цілу низку окремих ідентичностей, серед яких – і національна. Найвиразнішою ознакою цього розпаду можна вважати постать поета Генріха Гайне. У своїх творах він оспівував Німеччину і був одним із творців німецької літературної мови; при цьому, сам з походження із єврейської сім'ї, критикував як єврейський, так і німецький націоналізм; а значну

частину свого життя прожив у Франції. До того ж, будучи романтиком, поет різко відмежовувався від романтичної школи і бачив своє історичне місце, як він писав, у «мистецькій добі Гете». Для нього це була доба людини, ще не розбитої на скалки ідентичності, доба духовної цільності, в плані якої він хотів би сприймати й самого себе!

Наступне, ХХ століття було часом повного розпаду людини на фрагменти свого існування, про що скрушно попереджав Ф. Ніцше. Прихильник Ніцше Томас Манн намалював портрети таких фрагментизованих особистостей, серед яких найтрагічніший – композитор Адріан Леверкюн, фатально занурений у свою німецьку ідентичність; а також авантюрист Фелікс Круль, комічно залежний від своєї сексуальної ідентичності. Але були в нього ще люди-«фрагменти» релігійні («Обранець»), політичні і соціальні («Зачарована гора»).

У час постмодерну людина Європи остаточно перейшла в стан «фрагментованого» (Шиллер), «несправжнього» (Ясперс, Гайдеггер), «одномірного» (Маркузе) існування. Оскільки віднині як фундаментальну основу стали розглядати ідею постмодерного хаосу, коли світ втратив свою системність і цільність і розпався на окремі фрагменти, то й в якості основи нашого існування європейська епістемологія узаконила саме «одномірну людину». А отже вчені відкрили для себе такі аспекти, як гендерна ідентичність, сексуальна, національна, релігійна і т.п., як окремі самодостатні одиниці, не пов'язані між собою причинно-наслідковими зв'язками.

Постмодерна епістемологія фактично скасовує естетику всього Модерну, в основі якої типологія, що системно охоплює і класифікує різноманітні феномени під одними родовими поняттями. Піддаються сумніву спільна для європейської культури історична періодизація (давнина, середні віки, Модерн, після-модерн), спільні роди, види і жанри мистецтва (епос, лірика, драма і т.п.), види пафосу (трагізм, героїзм, комізм і т.п.), спільна логіка історико-культурного розвитку (ренесанс, Бароко, класицизм, Просвітництво, романтизм і т.п.)... Якщо від цих понять ми нині ще не відмовилися, то це свідчить про наукову інерцію, а скоріше — про процес накопичення нової наукової систематики. З цієї точки зору «національна ідентичність» належить до іншого класу понять, які ще не сформовані вченими в одну нову системну цільність (як то було у Гегеля). Постмодерн скасовує також і фундаментальне поняття у Гете — «всесвітня література».

В «Італійській подорожі» Й. В. Гете (видана у 1816-1817, 1829 рр. на основі листів і щоденникових записів 1786-1788, 1790 рр.) ми знаходимо уже далекий від нас ідеальний погляд на людину, який

втілювала різноманітність вкупі з цільністю — так, як цільними і водночас різноманітними можуть бути для нас зоряне небо, природа, Бог... Але, судячи з «Подорожі», це зовсім не означає, що ця ідеальна людина — німець або італієць за національністю. Поет не порівнює побачене в Італії зі своєю рідною Німеччиною; він порівнює італійця і себе, німця, з певною ідеальною, *кантіанською* людиною. Виникає, можливо, несподівана аналогія з Джонатаном Свіфтом, який побачене на різних химерних островах вимірював не міркою англійського чи ірландського життя, а міркою життя ідеальної людини — внутрішньо цільної, зі здоровою психікою, з усталеними морально-психологічними цінностями, схильної до аналітичного здорового глузду.

Тематична структура «Подорожі» перегукується з еллізмом. Німець Гете засвоїв від власної доби еллінський погляд на життя. Стародавній грек розглядав своє персональне життя в системній єдності з такими початками, як вічне зоряне небо, природа його рідної Аттики, родові боги, поліс (тобто суспільство) і персональне оточення. Ось такий, можна сказати, план «Італійської подорожі». Всі ці елементи в тій чи іншій послідовності потрапляють у поле зору поета.

Усю подорож Гете, починаючи з Верони, було сплановано. Перш за все, поета цікавили сліди міфологічних подій та історичного минулого (29.IV.1787)¹. Він знав, що перед ним край, суть котрого становить минуле. Він постійно відчував цю цільність, яка феноменально була представлена саме в Італії. Це була єдність того, що належить вічності (геологія, вся природа), належить часу (в тому числі міфологія), все одвічно-народне, незмінно-традиційне (агрокультури, які він докладно описує), та те, що належить історії. Відповідно він описує явища природи (море, гори, рослинність, вулкани), геологічні та ботанічні особливості місцевості, занедбані та напівзруйновані архітектурні пам'ятки старовини, огляд художніх колекцій, спостереження над національним темпераментом, поведінка людської юрби (зокрема масові свята, карнавал), психологічні портрети людей неординарної поведінки тощо.

«Географічна ідентичність» Італії розкривається автором докладно. Безкінечні вапняки і ріньяки, глини і піски, туфи і сталактітоподібні породи заповнюють абзаци, але хоча ці описи інформують про місцевість, ми не знаходимо в них ніякого місцевого

¹ Цифра в круглих дужках тут і далі означає записану автором дату події. Цитати даються за цифровим виданням [15], в основу якого покладено першодрук повного видання цього твору в 1829 р. у місті Штуттгарт.

колериту! Так само відчужено описуються вулкани; зокрема Везувій — вершина, «оповита хмарами». Характерно, що свої особисті враження під час сходження поет звиряє з науковими описами німецьких мандрівників. Інші його враження мало інформативні для читача, налаштованого на пошуки національного колориту: «Сад Боболі чудовий» (25.IX.1786); «(Це місце) прикрашене так зворушливо, що ви (...) завмираєте в подиві» (6.IV.1787); «Високі стіни повзучих квітів милують око (7.IV.1787); «Тут на нас чекало надзвичайно приємне видовище, (від якого) я відчув величезне задоволення» (1.IV.1787); «Праворуч – витончені обриси гір (...). Чарівне враження справляла свіжа зелень дерев» (2.IV.1787)...

Враження поета суттєво залежать також і від його енциклопедичної книжної і художньої ерудиції. Нічний краєвид озера нагадує йому картину А. ван Евердінгена (10.IX.1786), весняний туман над місцевістю — К. Лоррена (3.IV.1787), схили Етні асоціюються з Н. Пуссеном (1.V.1787) і т.п. По всій «Подорожі» розпорошені асоціації з картинами, де місцевість або жанрова сценка вже гармонійно опрацьована, контрасти узгоджені, колорит гармонізований, але — уявою живописця, а не Гете! Парадоксально те, що німець дивиться на Італію очима французьких, голландських чи англійських та ін. художників. Неповторність італійського ландшафту розчиняється в абстрактній, наднаціональній гармонії.

Ще один важливий спосіб авторських спостережень — це панорамне споглядання місцевості. Прибувши в Емілью-Романью, Гете піднімається на вежу, щоб помилуватися пасмом Апеннін вдалині (17.X.1786); у Болоньї також «піднявся на вежу і насолоджувався краєвидом (18.X.1786). У Падуї він підіймається на вежу обсерваторії (26.IX.1786), у Венеції — на дзвіницю собору св. Марка (28.IX.1786); з вікна готелю милується панорамою стародавнього Агрігента (23-24.IV.1787). Багато разів він описує панораму Неаполя з висоти вулкана Везувію. У Сицилії він відмовляється від поїздки в Сіракузи заради того, щоб з висоти помилуватися знаменитими пшеничними полями (28.IV.1787).

Впадає в око, що описи архітектурних пам'яток та руїн давнини мало розкривають специфіку і колорит «італійськості». Поет відвідав Італію, коли золотий вік країни вже був у минулому і багато артефактів занепали (фрески Рафаеля Санті!), але ще далеко було до початку реставраційних робіт. У наступному записі ніби лунає сумний голос Йорика із «Сентиментальної подорожі» Л. Стерна: «Новітній час так схильний до несмаку» (19.IX.1786); «Те, що пощадили варвари, стерли з лица землі будівельники нового Риму» (5.XI.1786). Ніякого

поетичного захвату від Колізею, під руїнами якого лише «туляться жебраки, які розкладають вогнище на землі» (2.II.1787)! У Віченці, після огляду будинку, спорудженого А. Палладіо, — сумне узагальнення: «Коли тут, на місці, розглядаєш величні будівлі, зведені цією людиною, то бачиш, як вони понівечені дрібними, брудними людськими потребами (...) і як мало ці безцінні пам'ятники високого духу відповідали життю всіх інших італійців» (19.IX.1786). Нерідко милуватися знаменитими пейзажами поетові заважали купи побутових відходів на вулицях і навіть людські екскременти. Таке було його велике розчарування у Вероні, Римі, на Сицилії та в Венеції, де сміття просто носилося на хвилях каналів і лагуни.

Особливу увагу автора привертає поведінка людської юрби — людей щасливих, наївно-простодушних і безтурботних, але водночас байдужих як до культурних досягнень своїх предків, так і до вимог сучасної цивілізації («Ця благословенна природою Італія у всіх модифікаціях механічного та технічного характеру (...) незмірно відстала від інших країн» (25.X.1786). У зображенні Гете, це «багатоголовий, різномислячий, неспокійний звір», чий природний стан – (перебувати) «у штовханині, в тисняві та суєті». Така гра в м'яч у Вероні, що зібрала юрбу глядачів (16.IX.1786); постійне юрмлення людей на площі св. Марка у Венеції; докладний опис мальовничого і жвавого свята за участю дожа Венеції «на згадку давньої перемоги над турками» (6.X.1786); опис народу, що приходить у захват при виді папи і кардиналів в Римі (3.XI.1786); поведінка глядачів під час комедійної вистави: «Я зроду не бачив таких бурхливих веселоців, які охопили публіку... Регіт і захоплені вигуки не замовкали в залі» (10.X.1786); на науковому диспуті у Віченці «слухачі аплодували і кричали «браво» (20.IX.1786). Характерно, що ці суто італійські спостереження переплавилися пізніше в естетику пожвавлення у відомих сценах «Фауста», уже ніяк не пов'язаних з Італією!

«Італійський колорит» проступає в описах славетних свят, які збирають на площах величезні юрби народу, що безтурботно віддаються веселоцям. Це «кокання» в Неаполі (29.V.1787), «свято пекарів і випічки» там же (19.III.1787) та ін. Але видно, що смак поета, орієнтований на гармонію і раціональність, не сумісний з подібним «місцевим колоритом». Так карнавал у Римі налякав поета своєю «тіснявою, що часом загрожує небезпекою для життя»; а наступного дня після свята він робить у листі у Веймар характерну позначку: «Увечері, коли пройшло карнавальне безумство» (17.II.1787).

Портретів окремих, реальних італійців у книзі Гете дуже мало. Автор сам ніби відгородився від них маскою «інкогніто». До того ж, повніше описуються зустрічі не з важливими і значними людьми, а з людьми неординарної, навіть виключної поведінки. Так, в одному з багатих будинків в Неаполі йому довелося спілкуватися з дуже екстравагантною знатною дамою, яку він називає «принцеса». Вона «своїми нестриманими промовами вирішила кинути виклик всім прийнятним в суспільстві принципам (...) майже кожне її слово ображало релігію, державу або звичаї» (25.V.1787). Це також портрет «навіженого» князя Паллагонія, чий будинок у Палермо, що свідчив про «його нахил до всього потворного і вульгарного», поет сприйняв як виклик загальноприйнятним естетичним смакам (9.IV.1787). У Мессіні Гете зустрічається з губернатором, людиною вельми екстравагантної поведінки, який не соромився на людях виражати свої бурхливі емоції і зривати їх на підлеглих (10.V.1787). Траплялися й інші диваки і оригінали. В книзі ми знаходимо вставну новелу про знаменитого авантюриста графа Каліостро, чий гострий розум поєднувався із зухвалою громадською поведінкою. Проте всі ці люди цікавлять автора не як яскраві типи італійського характеру (на відміну, зокрема, від Стендаля), а як чисті приклади людської поведінки, що виходила за межі звичайного, традиційного, загальноприйнятого. І цей інтерес до екстравагантного, виключного, екзотичного, фантастичного, «демонічного», «неконвенційного» поширювався також і на явища природи.

Але ж таким самим був задуманий і Фауст, думка про якого не залишала поета під час подорожі [16]! Враження від Італії відбилися у художньому світі «Фауста», де, поруч з ремінісценціями подорожі поета по містах Рейна у 1810-і рр., а також досвідом знайомства з поезією Старого Заповіту, Індії та ірано-таджикського Сходу, були переплавлені у «вселюдську» ідентичність Греція, Італія, Німеччина, античність, середні віки, сучасність, реальність і фантастика...

Висновки. Як свідчить «Італійська подорож», у сприйнятті Гете Італія існувала як тип цивілізації, що стоїть ближче до природи, причому — порівняно з культурами Німеччини та Франції — цей «природний стан» надто затягнувся. В Італії тип народної ідентичності містить в собі більше стихійності, сили та жорстокості, дивацтва та простодушності, байдужості до зовнішнього комфорту, тут чимало обрядових забобонів у релігійній сфері... Недаремно картинки природи, міста і села та людського дивацтва так «перемішані» в книзі. Цей національний тип розвинувся на фоні величного гірського

ландшафту, двох діючих вулканів, руїн давнини, що за століття набули вигляду дикої, недоглянутої природи, а також благодатного клімату і родючих ґрунтів, що круглий рік дають поживу своєму щасливому народу і звільняють його від психологічної напруги та постійної боротьби за існування. Трохи пізніше Стендаль, що залишив нам свої роздуми про Італію (не без полемічності щодо книги Гете), підважив під ці риси уже інший естетичний базис, дуже близький до Гегеля, коли розкрив їх у плані трагічності і героїчності як характерної ознаки італійського характеру («Італійські хроніки», «Пармський монастир»). Ф. Ніцше, слідом за ним, знайшов у них же філософський пережиток теорії «природної людини», що, на його думку, давала неправильні орієнтири цивілізації.

Література:

1. Юрген Пітерс. Історицизм //Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В.Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун.— К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.— С. 174-175.
2. Сол Остроу. Історія // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В.Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун.— К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003.— С. 175-182.
3. Генрих Риккерт. Науки о природе и науки о культуре: Пер. с нем./ Общ. ред и предисл. А.Ф.Зотова.— М.: Республика, 1998.— 413 с. (Мыслители XX века).
4. Фридрих Майнеке. Возникновение историзма / пер. с нем.— М.: РОССПЭН, 2004.— 480 с.
5. Борис Шалагінов. Естетика Й.В.Гете. Дослідження.— К.:Вежа, 2002 (с. 72-127).
6. Ольга Мартынова. "Итальянское путешествие" Гете: Автор, композиция, жанр : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – СПб., 1995.
7. Grimm, German, Goethe in Italien. Berlin, 1861;
8. Hirzet, Ludwig. Goetsche Italienische Reise. Basel, 1871.
9. Düntzer, Heinrich. Anmerkungen zu Goethes "Italienische Reise". Leipzig, 1903.
10. Wauer, Gustav Adolf. Die Redaktion von Goethes Italienischer Reise. Leipzig, 1904.
11. Link, Manfred. Der Reisebericht als literarische Kunstform von Goethe bis Heine. Köln, 1963.
12. Rüdiger, Horst. Zur Komposition von Goethes „Zweiten römischen Aufenthalt“ у науковому збірнику Aspekte der Goethezeit./ Hrsg. von S. Corngold- Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1977.— S. 97—115.
13. Mayer, Wolfgang. Johann Caspar Goethes "Viaggio per Italia" und Johann Wolfgang Goethes "Italienische Reise". Ein Vergleich." Wien, 1978.
14. Література та ідеологія : колективна монографія / [В. Агеєва, В. Єрмоленко, С. Іванюк та ін. ; наук. ред. та упоряд. Моренець В. П.] ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ : [НаУКМА], 2017. – 482 с.
15. Johann Wolfgang Goethe. Italienische Reise. Код доступу: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Autobiographisches/Italienische+Reise/Erster+Teil/Rom>
16. Б.Б.Шалагінов. Шлях Гете: Життя. Філософія. Творчість.— Харків: Веста; вид-во «Ранок», 2003.— С.101-120.

References:

1. Yurhen Piters. Istorytsyzm // Entsyklopediya postmodernizmu / Za red. CH. Vinkvista ta V.Teylora; prov. z anhl. V. Shovkun. - K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 2003. - S. 174-175.
2. Sol Ostrou. Istoriya // Entsyklopediya postmodernizmu / Za red. CH. Vinkvista ta V.Teylora; prov. z anhl. V. Shovkun. - K.: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy», 2003. - S. 175-182.
3. Henrikh Rikkert. Nauky pro pryrodu ta nauky pro kul'turu: Per. z nim. / Zahal'n. Red. i predysl. A.F.Zotova. - M.: Respublika, 1998. - 413 s. (Mysliteli XX stolittya).
4. Fridrikh Mayneke. Vjznyknovenie istoryzmu/prov. z nim. - M.: ROSSPEN, 2004. - 480 s.
5. Borys Shalaghinov. Estetyka Y.V.Hete. Doslidzhennya.- K.: Vesca, 2002 (s. 72-127),
6. Ol'ha Martynova. "Italiys'ka podorozh" Hete: Avtor, kompozytsiya, zhanr: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. - SPb., 1995.
7. Grimm, German, Goethe in Italien. Berlin, 1861;
8. Hirzet, Ludwig. Goetsche Italienische Reise. Basel, 1871.
9. Düntzer, Heinrich. Anmerkungen zu Goethes "Italienische Reise". Leipzig, 1903.
10. Wauer, Gustav Adolf. Die Redaktion von Goethes Italienischer Reise. Leipzig, 1904.
11. Link, Manfred. Der Reisebericht als literarische Kunstform von Goethe bis Heine. Köln, 1963.
12. Rüdiger, Horst. Zur Komposition von Goethes „Zweiten römischen Aufenthalt“ // Aspekte der Goethezeit./ Hrsg. von S. Corngold- Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1977.— S. 97—115.
13. Mayer, Wolfgang. Johann Caspar Goethes "Viaggio per Italia" und Johann Wolfgang Goethes "Italienische Reise". Ein Vergleich." Wien, 1978.
14. Literatura ta ideolohiya: kolektyvna monohrafiya / [V. Aheyeva, V. Yermolenko, S. Ivanyuk ta in. ; nauk. red. ta uporyad. Morenets' V. P.]; Nats. un-t "Kyyiv-Mohylyans'ka akademiya". - Kyyiv: [NaUKMA], 2017. - 482 s.
15. Johann Wolfgang Goethe. Italienische Reise. Kod dostupu: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Autobiographisches/Italienische+Reise/Erster+Teil/Rom>
16. B.B.Shalaghinov. Put' Gete: Zhyttya. Filosofiya. Tvorchist'.— Kharkiv: Vesta; vyd-vo «Ranok», 2003. - S.101-120.

УДК 801.83:81'42:347.78.034

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-104-115](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-104-115)

Шевчук Олександр Григорович асистент кафедри романо-германської філології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, тел.: (0352) 43-58-80, <https://orcid.org/0000-0002-3066-2190>

КОМП'ЮТЕРНІ ІГРИ ЯК ОБ'ЄКТ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Стаття присвячена аналізу наукових літературних ресурсів з питань вивчення комп'ютерних ігор з метою їхньої характеристики як об'єкта новітніх лінгвістичних розвідок. Дослідження ґрунтується на концепції відеогри як особливим чином організованих текстах, які є не менш багатим джерелом матеріалів для мовознавства, ніж художня література. Пояснюється відносна малодослідженість цього феномену у сучасній науці, незважаючи на той факт, що історія ігор налічує достатню кількість публікацій і робіт з їхнього вивчення. Проблематика статті пов'язана із діджиталізацією практично усіх сфер життя і тісній міжкультурній комунікації через інформаційно-комунікаційні технології, в тому числі й віртуальний ігровий світ. Аналізуються підходи до досліджень відеоігор у сфері гуманітарних наук. Розкривається міждисциплінарний погляд на гру як гібрид художніх та технологічних об'єктів, в якому технологічна основа є не лише інструментом для створення художнього продукту, а включена у зміст та естетику твору. У статті описане кількісне зростання наукового інтересу до галузі, яка є молода не тільки в історії, а й у середньому віці її професійних учасників. Зазначається, що комп'ютерні ігри – це сукупність різних типів дискурсу, включаючи спілкування гравців між собою через наявність внутрішньоігрових чатів, для яких, як наслідок динамічності ігрового процесу, характерна численна кількість Інтернет-сленгу, аббревіацій та еліптичність висловлювань. Акцентується увага на актуальності проблематики локалізації комп'ютерних ігор для України. Визначені типи текстів, з якими стикається перекладач-локалізатор. Зроблено висновки про те, що комп'ютерні ігри ще довго перебуватимуть у фокусі лінгвістичних досліджень як об'єкт лінгвокультурної адаптації, джерело лексичного збагачення літературної мови та система алюзій, архетипів, образних

аналогій, ремінісценцій та символів, закодованих у них. Дослідження здійснювалося загальнонауковими методами добору та систематизації інформації, методами дискурсивного аналізу, лінгвістичного спостереження та опису.

Ключові слова: комп'ютерні ігри, відеоігри, ігровий дискурс, локалізація, переклад

Shevchuk Oleksandr Hryhorovych, Assistant Lecturer of the Department of Romano-Germanic Philology, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Maxyma Kryvonosa St., 2, Ternopil, 46027, tel.: (0352) 43-58-80, <https://orcid.org/0000-0002-3066-2190>

COMPUTER GAMES AS AN OBJECT OF MODERN LINGUISTIC RESEARCH

Abstract. The article is devoted to the analysis of scientific literary resources on the study of computer games in order to characterize them as the object of the latest linguistic research. The study is based on the concept of video games as specially organized texts, which are no less rich source of materials for linguistics than fiction. The relative lack of research on this phenomenon in modern science is explained, despite the fact that the history of games has a sufficient number of publications and works on their study. The problems of the article are related to the digitalization of almost all spheres of life and close intercultural communication through information and communication technologies, including the virtual game world. Approaches to research of video games in the field of humanities are analyzed. An interdisciplinary view of the game as a hybrid of artistic and technological objects is revealed, in which the technological basis is not only a tool for creating an artistic product, but is included in the content and aesthetics of the work. The article describes the quantitative growth of scientific interest in the field, which is young not only in history but also in the middle age of its professional participants. It is noted that computer games are a collection of different types of discourse, including communication between players through in-game chats, which, as a result of the dynamics of the gameplay, are characterized by numerous Internet slang, abbreviations and elliptical expressions. Emphasis is placed on the urgency of the problem of localization of computer games for Ukraine. The types of texts encountered by the translator-localizer are defined. It is concluded that computer games will continue to be the focus of linguistic research as an object of linguistic and cultural adaptation, a source of lexical enrichment of

literary language and a system of allusions, archetypes, figurative analogies, reminiscences and symbols encoded in them. The research was carried out by general scientific methods of selection and systematization of information, methods of discursive analysis, linguistic observation and description.

Keywords: computer games, video games, game discourse, localization, translation

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття у повсякденне життя людини прийшов новий вид дозвілля – комп'ютерні ігри. У ХХІ столітті цей варіант проведення вільного часу не лише став значно популярнішим, а й впевнено очолив список захоплень як дорослих, так і дітей, випереджаючи за розмірами своєї аудиторії навіть кіно. За даними міжнародного агентства Newzoo, у 2016 році обсяг українського ринку відеоігор складав \$142 млн. У 2018 році українські геймери витратили на ігри \$179 млн. А 2019 року обсяг українського ринку комп'ютерних ігор подолав позначку у \$200 млн. Щодо його найближчого конкурента, ринку кіно, – за інформацією Media Business Report у 2019 році він склав \$113,6 млн. Тобто майже у два рази менше за обсяг ринку відеоігор. Це означає, що ігри не просто популярні, а значно популярніші за кіно в нашій країні. Згідно з даними аналітиків Newzoo, в Україні станом на 2019 рік 15,5 мільйонів геймерів.[17] Отож, у відеоігри грає третина населення України, що, мотивуючись актуальністю наукових досліджень цифрового простору як відносно нового поля для лінгвістичних розвідок, і визначає актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно комп'ютерної гри як такої, більшість науковців присвячують свої роботи саме технічним питанням: проектні рішення та їх реалізація, технології створення програмного забезпечення тощо. З гуманітарної точки зору основні підходи до вивчення відеоігор – психологічні. У них розглядаються проблеми залежності та психологічні передумови ігрового процесу. За останні десятиліття комп'ютерні ігри все частіше стають об'єктами наукових інтересів не лише спеціалістів з ІТ та медіатехнологій, а й фахівців гуманітарної сфери знань, у тому числі лінгвістів. Дослідники Е. Арсет, А. Белл, О. Пожарицька фокусують увагу на лінгвальній побудові відеоігор, О. Селютін та К. Хокінг вивчають їх із погляду людонаративу, О. Пожарицька, Д. Сяхова, Н. Єфімова порівнюють із цифровою (діджитальною) літературою. Є також і випадки порівняння з художніми творами – А. Браун,

Н. Арауджо, К. Мейєр розглядають ігри з такої точки зору, що не дивно, адже їх жанрова характеристика також досліджується на рівні вивчення літературних жанрів (Е. Арсет, М. Вольф, К. Кроуфорд, Т. Хіршфелд та ін.). Серед вітчизняних лінгвістів предметом дослідження стає найчастіше комп'ютерний дискурс (Матвійчук М. [6]), проте в останні роки спостерігається поступове зростання інтересу до лінгвістичних розвідок відеоігрових текстів (Карпенко О., Варбанець Т. [8], Пожарицька О. [13]), серед яких особливе місце займають перекладознавчі проблеми (Гнатенко Д. [2], Кушнірова Т., Домаренко М. [12], Теличко В. [14]). У 2021 році вперше в українській культурології актуалізовано потребу вивчення комп'ютерних ігор як складової культури (Трач Ю. [16]). Особливо популярним став напрямок локалізації комп'ютерних ігор (Ганенко А. [1], Головацька Ю. [3], Єльцова С., Алаєва Л. [4], Міскевич Д. [7], Костенко Є., Вороніна К. [9], Красуля А., Кравченко В. [10; 11]), який, очевидно, буде активно розвиватися й надалі у зв'язку із поступовим обмеженням на території України контенту країни-агресорки.

Мета статті – охарактеризувати комп'ютерні ігри як об'єкт лінгвістичних розвідок у полі сучасних гуманітарних досліджень.

Виклад основного матеріалу. З огляду на останні роки, коли повсякденне життя супроводжується все більшою діджиталізацією усіх його сфер, роль комп'ютерних ігор у ньому є практично незбагненною. Для декого з нас вже навіть зараз це явище має більше культурне значення, ніж, скажімо, кіно, музика чи спорт. Особливе місце тут займає жанр MMORPG (багатокористувацька онлайнова рольова гра), популярність якого полягає у поєднанні естетичного з соціальним, створюючи аудиторію, яка поділяє однакові цінності і при цьому не є «уявною», як це було на піку популярності телешоу чи романів, адже передбачає пряме спілкування учасників комп'ютерного ігрового простору.

Д.Р. Ільчук та А.І. Теклюк у своїй статті «Філософія комп'ютерних ігор» зазначають: «Ігри як ігри стали вивчати вже в Європі в кінці 90-х років. Перш за все, ігри стали вивчати в рамках наратології, традиції якої в Європі дуже сильні. Відповідно до цього підходу, все культурні об'єкти суть не що інше як тексти. Тобто кіно, телебачення, живопис – це все в певному порядку побудовані тексти. Більш того, сама реальність є текстовою, знаковою, ми її читаємо. Ігри також виявляються таким особливим чином організованим текстом, ключову роль в якому грає наратив».[5] Звісно, з тих пір змінилося чимало підходів до дослідження цього феномену, починаючи від людології та

нередукціоністського підходу і закінчуючи сучасними міждисциплінарними поглядами. Людологія (лат. *ludus* – гра) орієнтувалася на такий аспект відеогри, як орієнтацію на вигреш, отримання досягнення, і активно оскаржувалася самими розробниками, які «хотіли робити ігри-об'єкти мистецтва, ігри з деяким загальнолюдським посланням».[5] Суть нередукціоністського підходу полягає у вивченні об'єкта на різних рівнях, різними методами, як от рівень сприйняття (психологічний аспект), інтерфейсу («що я бачу»), функції («що я не бачу, але можу використати»), коду (гра як програма) і рівень самої платформи. Звісно ж, при бажанні таких рівнів можна виділити більше. Про це докладніше розповідає американець Ян Богост у своїй статті «Відеоігри – це безлад» [24] (тут і далі – переклад автора). У свою чергу Наталія Стратонова, аналізуючи особливості формування ідентичності в комп'ютерному ігровому просторі, звертає увагу на те, що «поняття «віртуальна комп'ютерна гра» потрібно розглядати, використовуючи міждисциплінарний підхід, адже сама комп'ютерна гра – феномен складний і багатогранний». При цьому вона називає відеоігри «явищами, пов'язаними з гібридизацією художніх та технологічних об'єктів» та уточнює, що вони «і є тим техно-художнім гібридом, в якому технологічна основа є не лише інструментом для створення художнього продукту, а включена в художній зміст та естетику твору».[15]

Традиційно вважається, що вивчення комп'ютерних ігор розпочалося у 2001 році, коли з'явився перший номер міжнародного журналу «Games Studies». Його головний редактор, норвезький вчений Еспен Арсет, так висловився про цю подію: «2001 рік можна вважати першим роком досліджень комп'ютерних ігор як життєздатної міжнародної академічної галузі, що розвивається. У Копенгагені в березні цього року пройшла перша міжнародна наукова конференція з комп'ютерних ігор, а потім відбудуться ще кілька. 01-02 також може бути навчальним роком, коли постійні аспірантські програми з вивчення комп'ютерних ігор вперше з'являться в університетах. І це може бути перший раз, коли вчені та науковці ставляться до комп'ютерних ігор серйозно, як до сфери культури, цінність якої важко переоцінити».[21] Тут варто зазначити, що десятиліттями до цього подібні дослідження були можливими, навіть існували, хоча й вважалися дуже ризикованою справою і зустрічали сильний опір тогочасної академічної спільноти. Найяскравіший приклад – літературознавиця з Каліфорнійського університету в Сан-Дієго Мері Енн Баклз. У своїй докторській дисертації «Інтерактивна

фантастика: комп'ютерна сюжетна гра «Пригода» науковиця зосередилася на дослідженні емоційного та культурного впливу відеігор. Хоча сама дослідниця не грала в «Пригоду», вона вважала це літературною формою, що зароджується і заслуговує уваги, тому почала опитувати людей про їхній досвід. Незважаючи на те, що тема дисертації не мала прямого німецького компонента, вона була висунута як літературне дослідження, тобто перше в історії академічне вивчення комп'ютерної гри було здійснене з точки зору гуманітарних, а не технічних наук. Тим не менш, в атестаційній комісії прихильником роботи Мері Енн Баклз виявився якраз таки математик, а літературознавці вагалися, критикуючи її погляди. Сама авторка зазначала, що навіть спроба навчити їх грати не допомагала, адже вони вважали цей процес занадто простим і не уявляли, які захоплюючі переживання могли виникнути у їхній свідомості.[20] Між іншим, комітет таки прийняв дисертацію, проте сама науковиця через негативний досвід покинула академічні кола. Це був 1985 рік і хоча в той час були й інші роботи, які намагалися довести, що ці твори є формою літературного мистецтва, саме Мері Енн Баклз приписують перше академічне дослідження естетики відеоігор. Сучасні покоління тепер сприймають як належне ідею про те, що комп'ютерні ігри можна і потрібно вивчати.

Описуючи історію ігор Еспен Арсет згадує про поширений троп, який часто можна зустріти у дослідженні ігор, особливо у роботах студентів, і який стосується того, що майже нічого не було зроблено в області-темі дослідника. Науковець називає подібні заяви такими, які мають тенденцію замість оригінальності автора показати відсутність зацікавленості та вченості, а тому «небезпечними». Він зазначає, що коли мова йде про історію ігор, то публікацій і робіт вже є достатньо, не вистачає лише інституалізації вивчення цього феномену у формі довготривалих структур, таких як музеї, архіви, журнали, конференції, міжнародні мережі тощо.[22] Безумовно, ця галузь молода не тільки в історії, а й у середньому віці її професійних учасників, де переважають аспіранти та позаштатні викладачі, не кажучи вже про магістрантів. Проте у кількісному плані вивчення ігор користуються все більшим успіхом: з'являються конференції, навчальні програми, навіть кафедри та інститути. Так, у Швеції Університет Шевде (University of Skövde) пропонує не менше п'яти бакалаврських та двох магістерських програм, де понад п'ятсот студентів вивчають ігрові дизайн, письмо, графіку, звук, програмування, медіа, нарративну естетику та ін.[23]

Однією з перших робіт, повністю присвячених розгляду мови у

відеоіграх, можна вважати опубліковану у 2012 році монографію британського лінгвіста Астрід Енслін «Мова ігор» («The Language of Gaming»).[19] У цій роботі приймається запропоноване Джеспером Джулем визначення гри, згідно з яким вона представляє собою «систему правил із змінним і вимірюваним результатом, у якій різними результатами відповідають різні значення, гравець докладает зусилля для досягнення певного результату, гравець є емоційно прив'язаним до результату, а наслідки такої діяльності – договірні» [25, с. 36]. Така характеристика охоплює будь-які, в тому числі і більш традиційні, ігрові форми, тому корисним при вивченні буде розглядати власне комп'ютерні гри як окремий об'єкт, оскільки вони, з одного боку, популярніші та поширеніші на ринку, в тому числі й українському, а з іншого – мають більше мовного матеріалу. Незважаючи на те, що інтерес до відеоігри як самостійного об'єкту наукового дослідження невпинно зростає, не можна вважати, що принципи її аналізу в рамках лінгвістики сформовані остаточно. Це можна пояснити тим, що самі по собі тексти, які власне і цікавлять тут мовознавців, є найстарішою формою передачі інформації і важко сприйняти їх появу у все новіших цифрових інформаційних середовищах.

З точки зору лінгвістики найцікавішими об'єктами дослідження є саме сюжетно-рольові комп'ютерні ігри онлайн, оскільки вони відтворюють віртуальний світ у реальному часі, всередині якого можлива також комунікація між живими людьми-гравцями. Варто враховувати, що відеоігри поєднують в собі програмне забезпечення – комп'ютерний дискурс (інтерфейс), наративні складники, тобто елементи художнього дискурсу (діалоги персонажів, описи подій), а також спілкування гравців між собою (внутрішньоігрові чати), для якого характерна велика кількість Інтернет-сленгу, аббревіацій та еліптичності як наслідок динамічності ігрового процесу.

Українські мовознавці останніми роками активно досліджують такий вид роботи, як локалізація комп'ютерних ігор.[1; 3; 4; 7; 9; 10; 11] Збільшення інтересу пов'язане з фактом, що розробники відеоігор майже не приділяють уваги україномовним версіям своїх продуктів, віддаючи перевагу іншій, більш поширеній слов'янській мові, яку розуміють українці. Проте 2022 рік показав непривабливу перспективу таких рішень, а отже для України повністю відкривається новий ринок, який потребує своїх спеціалістів та бази досліджень. Незважаючи на те, що побутує думка, ніби до перекладача комп'ютерних ігор ті ж самі вимоги, що й до перекладача художньої літератури, особливо стосовно стилістичної адаптації під іншомовну аудиторію, процес локалізації

передбачає роботу з гібридним, різножанровим типом перекладу. До текстів, з якими стикається локалізатор, входять не тільки внутрішньоігрові діалоги, субтитри та користувацький інтерфейс, але й інструкція, написи на упаковці, файл «ReadMe» (інформація про те, як забезпечити безперебійну роботу продукту), офіційний сайт та ін. Методи досліджень цієї галузі досі не сформовані остаточно, матеріали характеризуються нелінійним характером та інтерактивністю, а для адекватних результатів необхідний аналіз контексту, а отже, необхідно або самому витратити час на проходження гри, або дивитися відеоролики стрімерів – гравців, які транслюють свій ігровий процес. Останнє потребує ще й розуміння ігрового сленгу, абрєвіацій та неологізмів, які також виступають об'єктом досліджень для лінгвістів і формуються на основі квазіреалій конкретної відеогри. Усе вищезгадане потребує від лінгвіста, який обрав об'єктом свого дослідження комп'ютерну гру, більше активності та креативності порівняно з іншими сферами.

Для прикладу розглянемо відеогру китайської компанії HoYoverse, яка називається «Genshin Impact». Її тексти перекладені кількома мовами, проте діалоги мають озвучення лише китайською, японською, корейською та англійською, які ми і будемо вважати основними. За таких умов перед перекладачами постав ряд складних завдань, одним з яких був переклад імен персонажів: зберігати оригінальне (китайське) звучання, чи передати його значення? Локалізатори різних регіонів по-різному віднесли до цього завдання. Наприклад, героїня Нін Гуан в англійській версії відеогри передає звучання ієрогліфів 凝光 (Ningguang) і не несе ніякого смислового навантаження для західного користувача. Проте японські спеціалісти пішли іншим шляхом. Вони, через історичні та культурні зв'язки із Китаєм, мають змогу зберегти оригінальне написання, а отже, і значення цього імені: «застигле світло». У тамтешній версії вищезгадані ієрогліфи хоч і пишуться абсолютно ідентично, але вимовляються інакше, а тому цей персонаж називається Їґоко. Те ж саме відбувається з іменем, наприклад, Бей Доу, яке у Японії з тих самих причин звучить як Хокуто: ієрогліфи цього слова 北斗 буквально перекладаються як «північний ківш» і є китайською назвою Великої Ведмедиці, а сам персонаж – мореплавець. Якщо врахувати, що оригінальна назва сузір'я – Victor Mare – перекладається с латини як «підкорювач моря», стає очевидним намагання розробників встановити глобальний культурний зв'язок у сюжеті. Тим не менш, для непідготовлених користувачів англійської версії це не що інше, як просто варваризми.[18]

Висновки. У ХХІ столітті комп'ютерні ігри впевнено очолили список варіантів проведення вільного часу і стали об'єктами міждисциплінарних наукових інтересів як техно-художній гібрид. Хоча історія ігор налічує достатню кількість публікацій і робіт з цього феномену, його малодослідженість пояснюється браком інституалізації вивчення у формі довготривалих структур. Відеоігри – це багате джерело матеріалів для лінгвістичних розвідок, оскільки розглядаються як особливим чином організований текст, ключову роль в якому грає наратив. Для вітчизняного мовознавства ця галузь є новою і перспективною, оскільки, за словами Ю.В. Трач, лише у 2021 році вперше в українській культурології актуалізовано потребу вивчення комп'ютерних ігор як складової культури, а з точки зору наратології, усі культурні об'єкти не що інше, як певним чином побудований текст. Оскільки відеоігри поєднують в собі різні типи дискурсу, особливий інтерес мовознавців викликає процес їхньої локалізації. Відтак, комп'ютерні ігри як об'єкт ще довго перебуватимуть у фокусі лінгвістичних досліджень не тільки з точки зору лінгвокультурної адаптації, але і як джерело лексичного збагачення літературної мови та система алюзій, архетипів, образних аналогій, ремінісценцій та символів, закодованих у них.

Література:

1. Ганенко А. Г. Феномен локалізації при перекладі відеоігор (на матеріалі сюжетної складової відеоігор компаній Bethesda Softworks та Bethesda Game Studios). – 2019
2. Гнатенко Д. Особливості перекладу англійських комп'ютерних мультимедійних відеоігор / Д. Гнатенко, Ю. Венгер, Т. Дружина //Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : Лінгвістичні науки : зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2020. – № 31. – С. 66-83.
3. Головацька Ю., Процишин Т. Локалізація відеоігор як перекладознавча проблема. – 2019.
4. Єльцова С. С., Алаєва Л. С. Локалізація комп'ютерних відеоігор // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. Одеса: Гельветика. – 2019. – С. 60-63.
5. Ільчук Д. Р., Теклюк А. І. Філософія комп'ютерних ігор : дис. – ВНТУ, 2018.
6. Матвійчук М. І. Особливості комп'ютерного сленгу: вживання, формування, переклад //Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. – 2012. – № 24. – С. 97-101.
7. Міскевич Д. О. Стратегії і тактики локалізації комп'ютерних відеоігор. – 2020.
8. Карпенко О., Варбанець Т. Онімосфера комп'ютерних ігор //Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. – 2021. – Т. 1. – №. 45. – С. 244-249.
9. Костенко Є. С., Вороніна К. В. Локалізація відеоігор //Редакційна колегія. – 2018. – С. 129.

10. Красуля А. В., Кравченко В. В. Перекладацькі особливості локалізації англomовних відеоігор (на матеріалі серії ігор "Subnautica"). – 2021.
11. Красуля А., Кравченко В. Специфіка перекладу квазіреалій у локалізації відеоігор // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали ІХ Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів, викладачів та співробітників, 15–16 квітня 2021 р. - Суми : Сумський державний університет, 2021. С. 74-78.
12. Кушнірова Т. В., Домаренко М. В. Особливості перекладу власних назв у відеоіграх «Dota 2». – 2020.
13. Пожарицька О. Наративна комп'ютерна гра: типи вербальної комунікації // Сучасні дослідження з іноземної філології. – 2021. – Т. 19. – №. 1. – С. 121-134.
14. Теличко В. С. Лінгвостилістична реалізація комічного в текстах англійськомовних відеоігор як проблема перекладу. – 2021.
15. Стратонова Н. О. Антропологія відеоігор: соціокультурний аспект формування ідентичності // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – №. 10. – С. 150-152.
16. Трач Ю. В. Комп'ютерні ігри як складова культури та предмет культурологічного дослідження. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2021. № 2. С. 61-64.
17. Труднощі перекладу. Чому в іграх немає української локалізації та як це виправити. УНІАН. 2020. URL: <https://www.unian.ua/games/half-life-ta-cs-go-chomu-tak-malo-igor-z-ukrajinskim-perekladom-igri-11154386.html>.
18. Шевчук О. Г. Проблема локалізації комп'ютерних ігор: лінгвістичний аспект (на прикладі відеоігри «Genshin Impact»). // Франкофонія в умовах глобалізації і полікультурності світу: збірник тез ІV Міжнародної науково-практичної конференції/Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2022. С. 67-69.
19. Ensslin A. The Language of Gaming / A. Ensslin. UK: Palgrave Macmillan, 2012. 224 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lse2010.narod.ru/index/0-280>
20. Erard, Michael 2004. "2 Decades Later; Let Down by Academia, Game Pioneer Changed Paths." New York Times, May 6th. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2004/05/06/technology/2-decades-later-let-down-by-academia-game-pioneer-changed-paths.html>
21. Espen Aarseth. Computer Game Studies, Year One. [Електронний ресурс] / Espen Aarseth // Games Studies. – V. 1. – Issue 1. – 2001. – Режим доступу: <http://www.gamestudies.org/0101/editorial.html>
22. Espen Aarseth. Game History: A special issue. [Електронний ресурс] / Espen Aarseth // Games Studies. – V. 13. – Issue 2. – 2013. – Режим доступу: <http://gamestudies.org/1302/articles/earseth>
23. Espen Aarseth. Meta-Game Studies. [Електронний ресурс] / Espen Aarseth // Games Studies. – V. 15. – Issue 1. – 2015. – Режим доступу: <http://gamestudies.org/1501/articles/editorial>
24. Ian Bogost. Videogames are a Mess. 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bogost.com/writing/videogames_are_a_mess/
25. Juul J. Half-Real: Videogames Between Real Rules and Fictional Worlds / J. Juul. Cambridge, MA: MIT Press, 2005. 248 p.

References:

1. Hanenko A. H. (2019). Fenomen lokalizatsii pry perekladi videoihor (na materialii siuzhetnoi skladovoi videoihor kompanii Bethesda Softworks ta Bethesda Game Studios) [The phenomenon of localization in the translation of video games (based on the plot component of video games from Bethesda Softworks and Bethesda Game Studios)] (n.d.) [in Ukrainian].
2. Hnatenko D. (2020). Osoblyvosti perekladu anhlo-movnykh kompiuternykh multymediinykh videoihor [Features of translation of English-language computer multimedia video games]. Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho : Linhvistychni nauky : zb. nauk. prats – Scientific Bulletin of KD Ushinsky South Ukrainian National Pedagogical University: Linguistic Sciences: Coll. Science. work, 31, 66-83 [in Ukrainian].
3. Holovatska Yu., Protsyshyn T. (2019). Lokalizatsiia videoihor yak perekladoznavcha problema [Localization of video games as a translation problem] (n.d.) [in Ukrainian].
4. Ieltsova S. S., Alaieva L. S. (2019). Lokalizatsiia kompiuternykh videoihr [Localization of computer video games]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser.: Philology, 4 (43), 60-63 [in Ukrainian].
5. Ilchuk D. R., Tekliuk A. I. (2018). Filosofiia kompiuternykh ihor [Philosophy of computer games] (n.d.) [in Ukrainian].
6. Matviichuk M. I. (2012). Osoblyvosti kompiuternoho slenhu: vzhyvannia, formuvannia, pereklad [Features of computer slang: use, formation, translation]. Naukovyi visnyk kafedry UNESCO Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Filolohiia, pedahohika, psykhohiia – Scientific Bulletin of the UNESCO Department of Kyiv National Linguistic University. Philology, pedagogy, psychology, 24, 97-101 [in Ukrainian].
7. Miskevych D. O. (2020). Stratehii i taktyky lokalizatsii kompiuternykh videoihor [Strategies and tactics for localizing computer video games] (n.d.) [in Ukrainian].
8. Karpenko O., Varbanets T. (2021). Onimosfera kompiuternykh ihor [The onimosphere of computer games]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Filolohiia – Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Philology Series, 1 (45), 244-249 [in Ukrainian].
9. Kostenko Ye. S., Voronina K. V. (2018). Lokalizatsiia videoihor [Video game localization]. Redaktsiina kolehiia – Editorial board. Kharkiv [in Ukrainian].
10. Krasulia A. V., Kravchenko V. V. (2021). Perekladatski osoblyvosti lokalizatsii anhlo-movnykh videoihor (na materialii serii ihor "Subnautica") [Translation features of localization of English-language video games (based on the "Subnautica" game series)] (n.d.) [in Ukrainian].
11. Krasulia A. V., Kravchenko V. (2021). Spetsyfika perekladu kvazirealii u lokalizatsii videoihor [Specifics of quasi-reality translation in video game localization]. Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva : materialy IX Vseukrainskoi naukovoii konferentsii studentiv, aspirantiv, vykladachiv ta spivrobotnykiv – Socio-humanitarian aspects of modern society development: materials of the IX All-Ukrainian scientific conference of students, graduate students, teachers and staff. (pp. 74-78). Sumy: Sumy State University [in Ukrainian].
12. Kushnirova T. V., Domarenko M. V. (2020). Osoblyvosti perekladu vlasnykh nazv u videohri «Dota 2» [Features of translation of proper names in the video game "Dota 2"] (n.d.) [in Ukrainian].
13. Pozharytska O. (2021). Naratyvna kompiuterna hra: typy verbalnoi komunikatsii [Narrative computer game: types of verbal communication]. Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii – Modern research in foreign philology, 19 (1), 121-134 [in Ukrainian].
14. Telychko V. S. (2021). Linhvostylistychna realizatsiia komichnoho v tekstakh anhliiskomovnykh videoihor yak problema perekladu [Linguistic and stylistic realization of the comic in the texts of English-language video games as a problem of translation] (n.d.) [in Ukrainian].

15. Stratonova N. O. (2016). Antropolohiia videohry: sotsiokulturnyi aspekt formuvannia identychnosti [Anthropology of video games: sociocultural aspect of identity formation]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Current issues of philosophy and sociology, 10, 150-152 [in Ukrainian].

16. Trach Yu. V. (2021). Kompiuterni ihry yak skladova kultury ta predmet kulturolohichnoho doslidzhennia [Computer games as a component of culture and a subject of cultural research]. Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv : nauk. zhurnal – Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts : science magazine, 2, 61-64 [in Ukrainian].

17. Trudnoshchi perekladu. Chomu v ihrakh nemaie ukrainskoi lokalizatsii ta yak tse vypravlyty [Translation difficulties. Why there is no Ukrainian localization in the games and how to fix it]. 2020. unian.ua. Retrieved from <https://www.unian.ua/games/half-life-ta-cs-gochomu-tak-malo-igor-z-ukrajinskim-perekladom-igri-11154386.html> [in Ukrainian].

18. Shevchuk O. H. (2022). Problema lokalizatsii kompiuternykh ihor: lingvistychnyi aspekt (na prykladi videohry «Genshin Impact») [The problem of localization of computer games: the linguistic aspect (on the example of the video game "Genshin Impact")]. Frankofoniia v umovakh hlobalizatsii i polikulturnosti svitu: zbirnyk tez IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii/Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka – Francophonie in the conditions of globalization and multiculturalism of the world: collection of abstracts of the IV International scientific-practical conference / Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. (pp. 67-69). Ternopil: TNPU imeni Volodymyra Hnatiuka [in Ukrainian].

19. Ensslin A. (2012). The Language of Gaming. UK: Palgrave Macmillan [in English].

20. Erard, Michael. (2004). 2 Decades Later; Let Down by Academia, Game Pioneer Changed Paths. nytimes.com. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2004/05/06/technology/2-decades-later-let-down-by-academia-game-pioneer-changed-paths.html> [in English].

21. Espen Aarseth. (2001). Computer Game Studies, Year One. gamestudies.org. Retrieved from <http://www.gamestudies.org/0101/editorial.html> [in English].

22. Espen Aarseth. (2013). Game History: A special issue. gamestudies.org. Retrieved from <http://gamestudies.org/1302/articles/earseth> [in English].

23. Espen Aarseth. (2015). Meta-Game Studies. gamestudies.org. Retrieved from <http://gamestudies.org/1501/articles/editorial> [in English].

24. Ian Bogost. (2009). Videogames are a Mess. bogost.com. Retrieved from http://bogost.com/writing/videogames_are_a_mess/ [in English].

25. Juul J. (2005). Half-Real: Videogames Between Real Rules and Fictional Worlds. Cambridge: MIT Press [in English].

СЕРІЯ «ПЕДАГОГІКА»

УДК 378.046.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-116-127](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-116-127)

Бублій Максим Петрович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління персоналом та підприємництва, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (050) 043-38-50, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

Дегтяр Андрій Олегович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та підприємництва, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», вул. Чкалова, 17, м. Харків, 61000, тел.: (050) 043-38-50, <https://orcid.org/0000-0003-3258-447X>

Заблоцький Володимир Валентинович доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри публічної та управління навчальними й соціальними закладами, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Ковалю 3, м. Полтава, 36003, тел.: (050) 591-86-41, <https://orcid.org/0000-0003-1032-8993>

Пшинка Ганна Василівна доцент, кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту культури та соціальних технологій, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61000, тел.: (050) 975-28-28, <https://orcid.org/0000-0002-4737-9471>

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЕКОНОМІСТА-МЕНЕДЖЕРА

Анотація. У статті досліджено педагогічну систему формування професійної компетентності економіста-менеджера та надано пропозиції з її удосконалення. Доведено, що економісти-менеджери повинні мати сформовані організаторські здібності, вміти брати на себе

відповідальність за прийняте рішення, володіти прагненням до вдосконалення своїх комунікативних якостей і практичних навичок, професійних знань, оцінювати соціальні процеси, визначати місце і роль в них своєї професійної діяльності, розробляти систему оцінки ділових і особистісних якостей працівників.

Визначено, що педагогічна система підготовки сучасного економіста менеджера повинна включати систему формування ключових цінностей економіста-менеджера в нових умовах суспільного життя.

Запропонована система базових принципів побудови педагогічної моделі розвитку особистісних і професійних якостей у процесі професійної підготовки та формування єдиного комплексу «компетенція – компетентність» економіста-менеджера: принцип багатоваріантності; принцип мережевої кооперації; принцип комплексності використання особистісного потенціалу кожного слухача; принцип системності; принцип рефлексії і використання особистого досвіду суб'єктів системи освіти як джерела само- і взаєморозвитку; принцип соціальної активності з використанням зворотного зв'язку.

Виділена система умов (вимог) ефективності педагогічної системи формування професійної компетентності економіста-менеджера, яка включає: розвиток професійної самостійності; врахування прямопропорційної залежності між ефективністю в досягненні поставлених цілей і аналізом ключових, базових і професійних компетенцій слухачів; врахування динаміки та встановлення відповідності самооцінки та рівня домагань професійної компетентності та професійної самостійності; розробка і використання в процесі додаткової професійної освіти педагогічних технологій і методик на базі стійкої кореляції між самоаналітичною і пошуково-творчою активністю; використання що найбільш відповідає цілям дослідження методу групових експертних оцінок професійної компетентності, які реалізується на основі трьох принципів – системності, відкритості та зворотного зв'язку.

Ключові слова: педагогічна система, післядипломна освіта, економісти-менеджери, компетентність, компетенції, педагогічні технології.

Bubliy Maxim Petrovich PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Personnel management and entrepreneurship, VN Kharkiv National University Karazina, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration", Maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

Diegtiar Andrii Olehovych Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Entrepreneurship of the National Aerospace University. M.E. Zhukovsky «KhAI», Chkalova St., 17, Kharkiv, 61000, <https://orcid.org/0000-0003-3258-447X>

Zablotskyi Volodymyr Valentynovych Doctor of Science Administration, Professor, Professor of the Department of Civil Service and Management of Educational and Social Institutions of State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University», Kovalya St., 3, Poltava, 36003, tel.: (050) 591-86-41, <https://orcid.org/0000-0003-1032-8993>

Pshynka Hanna Vasylivna, associate professor, Ph.D.in Philosophy, associate professor in the Department of Culture Management and Social Technologies, Kharkiv State Academy of Culture, Bursatskyi uzviz, 4, Kharkiv, 61000, tel.: (050) 975-28-28, <https://orcid.org/0000-0002-4737-9471>

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF AN ECONOMIST-MANAGER

Abstract. The article examines the pedagogical system of forming professional competence of an economist-manager and provides suggestions for its improvement. It is proved that economists-managers should have formed organizational abilities, be able to take responsibility for the decision made, have a desire to improve their communication qualities and practical skills, professional knowledge, evaluate social processes, determine the place and role of their professional activities in them, develop a system for evaluating business and personal qualities of employees.

It is determined that the pedagogical system of training a modern economist manager should include a system for forming the key values of an economist manager in the new conditions of public life.

The proposed system of basic principles of building a pedagogical model for the development of personal and professional qualities in the process of professional training and formation of a single complex "competence – competence" of an economist-manager: the principle of multivariance; the principle of network cooperation; the principle of complexity of using the personal potential of each listener; the principle of consistency; the principle of reflection and use of personal experience of subjects of the education system as a source of self - and mutual development; the principle of social activity using feedback.

The system of conditions (requirements) of the effectiveness of the pedagogical system for the formation of professional competence of an economist-manager is highlighted, which includes: the development of professional independence; taking into account the direct proportional relationship between the effectiveness in achieving the goals set and the analysis of key, basic and professional competencies of students; taking into account the dynamics and establishing the correspondence of self-assessment and the level of claims of professional competence and professional independence; development and use in the process of additional professional education of pedagogical technologies and techniques based on a stable correlation between introspection and search and creative activity; the use of the method of Group expert assessments of professional competence, which is implemented on the basis of three principles- consistency, openness and feedback.

Keywords: pedagogical system, postgraduate education, economists-managers, competence, competencies, pedagogical technologies.

Постановка проблеми. Аналіз професійної діяльності фахівців економічної сфери показує, що вони повинні мати сформовані організаторські здібності, вміння брати на себе відповідальність за прийняте рішення, володіти прагненням до вдосконалення своїх комунікативних якостей і практичних навичок, професійних знань, оцінювати соціальні процеси, визначати місце і роль в них своєї професійної діяльності, розробляти систему оцінки ділових і особистісних якостей працівників, мотивації їх посадового зростання та ін.

Як свідчить практика підготовки менеджерів, всі ці знання, навички, вміння, професійні та особистісні якості не можуть бути достатньо розвинені, якщо у фахівця не сформовано вміння оцінювати себе адекватно. У процесі підготовки фахівців, їх самовдосконалення, важливе місце займає особистісна і професійна самооцінка, що передбачає пізнання себе, а так само систему оціночних відносин до себе як до особистості, так і як фахівця. В силу цього, з об'єктивних причин, стає актуальною проблема розвитку професійної та особистісної самооцінки фахівця, як основи для формування професійної компетентності фахівців у процесі підвищення кваліфікації. Необхідність створення системи підвищення кваліфікації для подолання професійної некомпетентності фахівця. Однак ця проблема поки не отримала належного розвитку як в педагогіці, так і в психології, за винятком окремих напрямків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільше компетентнісний підхід розроблений по відношенню до вчителів. Не можна не згадати деякі особливо цікаві роботи, які за значимістю виходять за рамки даного напрямку. Серед них слід виділити праці таких вчених, Ареф'єва О.В. [1], Бабаєв В.Ю. [2], Бакуменко В.Д. [4], Галушка В.Ю. [4], Жук М.М. [5], Коротич О.Б. [6], Красноручський О.О. [4], Латинін М.А. [2], Майстро С.В. [2] Прохорова В.В. [1], Цедік М.Г. [4], Шмагун А.В. [4] та ін. Разом з тим не існує спеціальних досліджень, присвячених проблемам організації професійної підготовки фахівців-менеджерів у системі післядипломної освіти, зокрема на основі компетентнісного підходу. Разом з тим саме система післядипломної освіти є основною можливістю для підвищення кваліфікації фахівців, що мають досвід практичної діяльності..

Мета статті. Метою статті є дослідження педагогічної системи формування професійної компетентності економіста-менеджера та надання пропозицій з її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Чи можна навчити людину керувати власною мотивацією так, щоб стати компетентним і успішним фахівцем, який досяг вершини професіоналізму і відчувати почуття власної гідності? Успіх означає встигнути при своєму житті реалізувати свій біогенетичний ресурс і особистісний і професійний потенціал; створити що-небудь значуще і корисне для людей, суспільства і природи; отримати від цього суспільне визнання і задоволення; усвідомити гармонію душі і тіла.

Формула успіху тут така: щоб встигнути, треба навчити людину мотивації досягнення. Існують теорії навчання, тобто наукові концепції, інноваційні технології, які не є предметом даного дослідження, але методологічний принцип таких теорій тут доречно застосувати. Теорії навчання спираються на ті внутрішні психологічні механізми, які є «відповідальними» за результат навчання суб'єкта діяльності – це внутрішні і зовнішні мотиви.

Внутрішні джерела мотивації, сила і енергетичний потенціал людини визначені внутрішніми біологічними потребами, обумовлені генетичною програмою розвитку індивіда. Але від природи людина не отримує в готовому вигляді розумової конструкції у вигляді матриці, де були б відображені механізми досягнення успіху. Людина досягає свого Акме в процесі і в результаті активної і продуктивної діяльності (в освіті, у праці і т. д.) [1, с. 35].

Життєвий шлях людини, його удачі і невдачі, досягнення і розчарування, позитив і негатив, цинізм у ставленні до результату своєї

життєдіяльності регулюються не тільки індивідуальними психологічними властивостями, енергетичним потенціалом і ресурсами, а й нормами, цінностями, існуючими в даний культурно-історичний період.

Без урахування цієї парадигми неможливо досягти ефективного і продуктивного розвитку дорослої людини в освітніх системах, тому що сама людина є суспільним «продуктом». Найважливішим результатом його праці є не вироблений товар, а сама людина в його суспільних відносинах [3, с. 21].

Зміна (зрушення) ціннісних орієнтирів – це паростки нової цивілізації, сигнал у бік суб'єктивного прагматизму як творення власної справи, власного життя (досягнення крім доходів, престижу і статусних ролей, посад, звань і т. д.). Це «сигнал» зміни у світосприйнятті життя, в «Я-концепції»: перехід від «Я-реальне» до «Я-ідеальне».

Тому з метою формування внутрішнього потенціалу професійної компетентності за основу взята «Я-концепція».

Досягнення самостійності вимагає постійного розвитку, самовдосконалення в процесі безперервної освіти, орієнтованого на зовнішні – соціальні потреби і мотиви.

Безперервний розвиток дорослої людини в форматі «освіта через все життя» сприяє усвідомленню того, що вона (безперервна освіта):

- по-перше, приводить людину до успіху, до досягнення професійного акме;
- по-друге, закріплює досягнутий успіх у кар'єрному зростанні;
- по-третє, сприяє професійному довголіттю (затребуваності);
- по-четверте, розвиває вищі психічні функції, що призводить до піднесення потреб до їх соціального і духовно-морального рівня. І як результат цього піднесення потреб-формування гуманістичного світогляду, осмислення сенсу і цінностей власної життєвої позиції і професійних почуття Обов'язку, честі і гідності.

Зовнішні мотиви обумовлені стимулами, соціальними потребами, цілями і цінностями об'єктивного світу. Отже, зовнішні мотиви як стимули штовхають, спонукають людину до досягнення поставленої мети-стати успішною людиною. Внутрішні мотиви «притягують» людини до цієї мети ззовні. Можна навчити мотивації досягнень і реалізувати прагнення людини до успіху, кар'єрі.

Теорія американського психолога Мак-Клелланда отримала визнання серед вітчизняних дослідників. Згідно з його теорією: 1) всі мотиви формуються в результаті навчання, розвитку особистості; 2) економіка країни (держави) залежить від рівня розвитку мотивації

досягнень населення. Виходячи з цієї теорії, автор рекомендує розвивати, тренувати, збільшувати рівень мотивації досягнень і тим самим сприяти розвитку країни [2, с. 24].

Початком, що спонукає діяти людину, є соціальні цінності, які набувають в його свідомості відповідну значимість і якими людина керується в своїй поведінці. Так соціальні цінності стають безпосереднім мотивом дій людини. При цьому, в залежності від структури особистості (рівень домагань і самооцінки, здатності) «ці мотиви набувають різну ступінь сили і дієвості».

Відповідно до такого підходу в процесі побудови педагогічної системи формування компетентності фахівця необхідно виділити систему формованих в ціннісних орієнтацій. Провідною характеристикою фахівця-менеджера є його здатність адаптуватися і орієнтуватися в постійно мінливих соціально-економічних умовах сучасного суспільства.

Тому педагогічна система підготовки сучасного економіста менеджера повинна включати систему формування ключових цінностей економіста-менеджера в нових умовах суспільного життя:

- орієнтацію на ідеї гуманізації суспільства і глибоке усвідомлення загальнолюдських цінностей;
- орієнтацію на соціальну активність, що передбачає громадянську сміливість, усвідомлення проблемних ситуацій і їх критичну оцінку, відповідальність за суспільство і власну діяльність, готовність до конструктивного діалогу;
- орієнтацію на професійну активність: прагнення до високого рівня професійної компетентності, наявність професійного управлінського мислення, оволодіння високопродуктивними управлінськими технологіями;
- орієнтацію на інноваційну активність, готовність до самоосвіти, високу дослідницьку культуру [4, с. 31].

Фундаментом компетентності фахівця є система формованих компетенцій. Особливість системи компетенцій економіста-менеджера в тому, що вона повинна бути орієнтована на встановлення безпосередніх зв'язків з суспільством. І тому при формуванні системи компетенцій необхідно враховувати їх двоїстий характер, з одного боку – їх індивідуально-особистісну обумовленість, а з іншого - їх соціальне походження.

При цьому основу дослідження утворюють:

1. Поняття компетенції і компетентності, їх зв'язок і взаємообумовленість.

2. Класифікація компетенцій.

У процесі формування компетентності, особливо професіоналів у сфері управління в сучасних соціальних умовах, в умовах глобальної економіки, необхідно враховувати міжнародні стандарти до трактування та класифікації компетенцій і компетентності.

Класифікації компетенцій, які вибудовувалися в рамках Болонського процесу, носили прагматичний характер, були «цільовими», «екстенціональними». Як правило, підстава класифікацією не виділялося, хоча воно імпліцитно і було присутнє в логіці міркування.

Компетенції формуються вищою професійною освітою, розбиті на два макрокласу: (1) компетенції, що відносяться до предметної області, – предметно-спеціалізовані компетенції; (2) універсальні компетенції (навички), незв'язані безпосередньо з рішенням професійних завдань, але пов'язані з успішністю професійної діяльності опосередковано [5, С. 75].

Предметно-спеціалізовані компетенції відображають «ключові компетенції», які «тісно пов'язані зі специфічним знанням галузі навчання» і забезпечують своєрідність і спроможність конкретних програм на здобуття ступеня [6, С. 350].

Універсальні компетенції – це ті компетенції, вважаються важливими для конкретних соціальних груп (в даному випадку для випускників і роботодавців) [6, С. 351].

Інтерес представляє запропонована класифікація способів визначення компетенцій, яка виділяє чотири способи визначення компетенцій:

- компетенції, засновані на параметрах особистості;
- компетенції, засновані на виконанні завдань і діяльності;
- компетенції, засновані на виконанні виробничої діяльності;
- компетенції, засновані на управлінні результатами діяльності [7, с. 25].

З урахуванням вище викладеного нами пропонуються визначення компетенції та компетентності в такому вигляді.

Компетенція-відчужена, наперед задана соціальна вимога (норма) ефективної продуктивної діяльності людини в певній сфері суспільного життя.

Компетенції в соціальному аспекті-сукупність професійно і соціально значущих якостей особистості.

Компетенції в суб'єктивному аспекті-це образ у свідомості людини його майбутньої професійної діяльності і соціальної поведінки.

Компетентність-володіння, володіння фахівцем відповідною

компетенцією, засноване на його особистому ставленні до предмету діяльності і забезпечує включення людини в діяльність.

Таким чином, для формування компетентності поряд з мотивацією і самостійністю необхідна спеціальна організація навчально-пізнавальної і практичної діяльності.

У зв'язку з цим нами запропонована система базових принципів побудови педагогічної моделі розвитку особистісних і професійних якостей у процесі професійної підготовки та формування єдиного комплексу» компетенція-компетентність " економіста-менеджера:

- принцип багатоваріантності, що вимагає використання всього спектру методик і педагогічних технологій розвитку професійної освіти;

- принцип мережевої кооперації, що вимагає організації взаємодії, узгодженості вкладу всіх учасників, зацікавлених у розвитку даної галузі професійної діяльності;

- принцип комплексності використання особистісного потенціалу кожного слухача, що передбачає активне включення знань і досвіду слухачів в процес розвитку їх професійної компетентності і передбачає відмову від пасивної трансляції інформації викладачем в групу;

- принцип системності, що вимагає взаємодоповнення таких складових навчального процесу в системі додаткової професійної освіти як критична самооцінка власного досвіду, ознайомлення з позитивними і негативними сторонами досвіду професійної діяльності інших слухачів, аналіз зарубіжного досвіду, вивчення новітніх розробок вітчизняних вчених, освоєння високотехнологічних методів сучасного професійного навчання;

- принцип рефлексії і використання особистого досвіду суб'єктів системи освіти як джерела само- і взаєморозвитку (для реалізації даного принципу використовуються в першу чергу активні форми взаємодії суб'єктів системи-такі, як узагальнення і формулювання власного досвіду у вигляді публікацій, семінарів, круглих столів і т. д.);

- принцип соціальної активності з використанням зворотного зв'язку диктує необхідність участі керівників фірм, підприємств, роботодавців у кадровому забезпеченні системи освіти і в оцінці кваліфікації випускників-слухачів.

У свою чергу, ефективна реалізація сформульованих принципів вимагає дотримання певних умов організації педагогічного процесу. Виходячи з представленого вище аналізу літератури, вивчення досвіду професійної підготовки та теоретичного дослідження виділена система умов (вимог) ефективності педагогічної системи формування

професійної компетентності економіста-менеджера, яка включає:

- розвиток професійної самостійності як головна умова формування професійної компетентності;
- врахування прямопропорційної залежності між ефективністю в досягненні поставлених цілей і аналізом ключових, базових і професійних компетенцій слухачів, а так само рівні їх самоаналітичної і пошуково-творчої активності;
- врахування динаміки та встановлення відповідності самооцінки та рівня домагань професійної компетентності та професійної самостійності;
- розробка і використання в процесі додаткової професійної освіти педагогічних технологій і методик на базі стійкої кореляції між самоаналітичною і пошуково-творчою активністю і розвитком «Я-концепції», з одного боку, і професійної самостійності і професійної компетентності, - з іншого;
- використання як найбільш відповідає цілям дослідження методу групових експертних оцінок професійної компетентності, що реалізується на основі трьох принципів – системності, відкритості та зворотного зв'язку.

Для здійснення зворотного зв'язку та перевірки ефективності реалізації педагогічної системи формування необхідна діагностична система сформованості професійної самостійності як базового компонента професійної компетентності. Спираючись на відомі діагностики, нами була адаптована і доопрацьована з урахуванням специфіки досліджуваного феномена система рівнів, критеріїв і показників сформованості професійної самостійності як базового компонента професійної компетентності.

Складність оцінювання результатів освіти при використанні компетентнісного підходу, вимагає розробки спеціальної комплексної програми діагностики, що включає різноякісні підходи до оцінювання базових і професійних компетенцій і в цілому результатів професійної освіти:

- перший підхід – діяльнісний: оцінювання компетентності, як володіння методом діяльності;
- другий підхід – експертний: використання для оцінювання компетентностей методу експертного оцінювання, при цьому, в якості експертів повинні виступати зовнішні замовники системи професійної освіти (наприклад, роботодавці);
- третій підхід – самооціночний-заснований на ідеї провідної ролі самооцінки власних компетенцій самим слухачем, що передбачає

розвиток «Я-концепції», а так само наявність самоаналітичної і пошуково-творчої активності.

Система діагностики завершує цілісну циклічно замкнуту педагогічну систему забезпечення процесу формування професійної компетентності економіста-менеджера.

Однак з метою реалізації на практиці цієї системи має бути розроблена рівнева модель професійної самостійності та програма підвищення кваліфікації, в якій у формі пояснювальної записки, пояснень до окремих тем, системи компетенцій, принципів, вимог, рівнів самостійності та сформованих компетенцій відображена пропонується педагогічна система.

Висновки. Таким чином запропоновані напрями удосконалення педагогічної системи формування професійної компетентності менеджерів при підвищенні кваліфікації, що включає: підсистему цінностей, підсистему принципів, підсистему умов, підсистему критеріїв і показників відповідний зміст, форми і методи навчання в системі додаткової професійної освіти; методи використання самооцінки слухачів з вивчення рівня сформованості знань, умінь, досвіду, відносини до освоюваної професійної діяльності; технологія корекції процесу формування самооцінки фахівців на основі створення умов для прояву активності в навчальній і практичній діяльності; здійснюється поєднання навчальної та практичної діяльності слухачів, як найважливіший фактор формування адекватної особистісної та професійної самооцінки фахівця.

Обґрунтовано педагогічні умови формування професійно важливих якостей фахівця для економіки в процесі підвищення кваліфікації-особистості, що поєднує в собі високий професіоналізм, культуру, соціальну відповідальність, що володіє сучасним економічним мисленням, навичками управлінської діяльності, організаторської та виховної роботи. Основою є особистісний підхід, спрямований на розвиток активності учнів і виявляється у формуванні адекватної особистісної та професійної самооцінки фахівця.

Література:

1. Горобець С. А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2007. Вип. 31 (31). С. 106–109.

2. Євтух М. Б., Дибкова Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів: монографія. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2007. 144 с.

3. Загородня А. А. Професійна підготовка фахівців економічної галузі у закладах вищої освіти Республіки Польщі та України: Монографія. Київ: ВП «Едельвейс», 2018. 392 с.

4. Коkun, О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. 214 с.

5. Миценко В. І. Формування професійно важливих якостей спеціалістів економічного профілю в системі вищої освіти. *Вісник Черкаського держ. ун-ту. Серія: Педагогічні науки.* №3. 2012. С. 74–78.

6. Скаковська С. С., Котик О. В. Особливості формування професійної компетентності фінансистів у ЗВО. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування.* №4 (92). 2020. С. 348-357. <https://doi.org/10.31713/ve4202031>.

7. Черненко, Н. Формування професійно важливих якостей як базовий складник підготовки майбутніх фахівців економічної галузі. *Освітологічний дискурс.* №32. 2021. С. 52–68. DOI:<https://doi.org/10.28925/2312-5829.2021.1.4>.

References:

1. Horobets, S. A. (2007). Teoretychni zasady problemy formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia-ekonomista. [Theoretical foundations of the problem of forming the professional competence of the future specialist economist]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzh. un-tu im. I. Franka.* – Bulletin of the Zhytomyr state. un-tu them. I. Franko. 31(31). 106–109. [in Ukrainian].

2. Ievtukh, M. B., Dybkova, L. M. (2007). Indyvidualnyi pidkhid u formuvanni profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekonomistiv. [Individual approach in the formation of professional competence of future economists]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina, [in Ukrainian].

3. Zahorodnia, A. A. (2018). Profesiina pidhotovka fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi u zakladakh vyshchoi osvity Respubliky Polshchi ta Ukrainy. [Professional training of specialists in the economic field in higher education institutions of the Republic of Poland and Ukraine]. Kyiv: VP «Edelveis», [in Ukrainian].

4. Kokun, O. M. (2012). Psykholohiia profesiinoho stanovlennia suchasnoho fakhivtsia: [Psychology of professional development of a modern specialist]. Kyiv: DP "Inform.-analit. ahenstvo", [in Ukrainian].

5. Mytsenko, V. I. (2012). Formuvannia profesiino vazhlyvykh yakosteï spetsialistiv ekonomichnoho profilu v systemi vyshchoi osvity. [Formation of professionally important qualities of economic specialists in the system of higher education]. *Visnyk Cherkaskoho derzh. un-tu. Serii: Pedagogichni nauky* – Bulletin of the Cherkasy state. un-tu. Series: Pedagogical sciences. 3. 74–78. [in Ukrainian].

6. Skakovska, S. S., Kotyk, O. V. (2020). Osoblyvosti formuvannia profesiinoi kompetentnosti finansystiv u ZVO. [Peculiarities of formation of professional competence of financiers in ZVO]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vodnoho hospodarstva ta pryrodokorystuvannia.* – Bulletin of the National University of Water Management and Environmental Sciences. 4 (92). 348-357. [in Ukrainian].

7. Chernenko, N. (2021). Formuvannia profesiino vazhlyvykh yakosteï yak bazovyi skladnyk pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv ekonomichnoi haluzi. [Formation of professionally important qualities as a basic component of training future professionals in the economic field.]. *Osvitohichnyi dyskurs.* – Educational discourse. 32. 52–68. [in Ukrainian].

УДК 007:659.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-128-137](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-128-137)

Джолос Олег Володимирович кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри телебачення і радіомовлення Навчально-наукового інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, вул. Юрія Ілленка, 36/1. м. Київ, 04119, тел.: (050) 946-95-65, <https://orcid.org/0000-0001-8069-1013>

ІНОМОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Анотація. Функціональні особливості іномовлення обумовлені тим, з якими цілями та завданнями воно було створене. Специфіка діяльності іномовлення формує такі завдання: створення та просування позитивного іміджу держави; захист власних політичних, культурних інтересів; сприяння туризму; боротьба з негативною інформацією, яка впливає на сприйняття подій в країні, як внутрішньою аудиторією, так і міжнародною; комунікація діаспори з батьківщиною, вивчення мови та традицій; розповсюдження ціннісних норм та орієнтирів, тощо. Виходячи з цих завдань доречно виділити п'ять основних функції іномовлення: захист національних інтересів, пропагандистська, контрпропагандистська, просвітницько-педагогічна та комунікаційна. Наша аргументація на користь запропонованої класифікації функцій іномовлення зумовлена особливостями специфіки діяльності іномовлення, історичним підґрунтям та контентом іномовників.

У статті проаналізовано інформаційну складову сучасних військових конфліктів. Особливу увагу автор приділяє аналізу інформаційно-психологічної та медійної складової військової інтервенції Російської Федерації проти України. Окремо йдеться про роль ЗМІ як інструментів впровадження інформаційних впливів або інформаційно-психологічних операцій.

На основі даних про діяльність Мультимедійної платформи іномовлення України виділені головні функції іномовлення. Здобуті під час дослідження результати розширюють і доповнюють уже відомі факти щодо специфіки функціонування іномовних корпорацій. Виокремлення основних функцій іномовлення допоможе удосконалити діючу систему державного іномовлення України.

Здобути під час дослідження результати розширюють і доповнюють уже відомі факти щодо специфіки функціонування іномовних корпорацій. Результати дослідження можуть бути використані для розвитку та удосконалення функціонування українського державного іномовлення.

Ключові слова: іномовлення, мультимедійна платформа, пропаганда, контрпропаганда, іномовна корпорація, національні інтереси.

Dzholos Oleh Vladimirovich Ph.D. in Social Communication. Associate Professor of the Department of TV and Radio in Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Journalism, Yuri Ilyenko St., 36/1, Kyiv, 04119, tel.: (050) 946-95-65, <https://orcid.org/0000-0001-8069-1013>

FOREIGN BROADCASTING OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF THE INFORMATION WAR

Abstract. Functionalities of foreign broadcasting mass media will depend on why it was established. The nature of its work creates such tasks: to promote the positive image of the state, to protect its own political and cultural interests, to support tourism, to deal with the negative perceptions in the society that can influence the way of life in the country. It also helps to consolidate relations with diasporas, to study the language and the culture, the values, ethics and spiritual qualities that motivate people at the deepest level and are the sources of the attitudes and behavior which provide the foundation of human society. So, on the basis of it there are five main functions of foreign speaking mass media: the defense of national interests, promotional activity, counter-narrative activity, educational activity and communication. Our arguments for the proposed classification relates to features of peculiarity of foreign broadcasting mass media, historical background and the content of foreign broadcasting mass media.

This article analyses informational basis of current military conflicts. The author focuses on informational, psychological and mass media basis of Russian military intervention in Ukraine. Mass media, especially television, is used as an instrument of the significant impact of information influence.

The obtained results supplement and expand well-known facts of specific features in such mass media companies. Such clarification of basic functions in foreign broadcasting mass media will help to improve the existing system of the Ukrainian State foreign broadcasting.

The obtained results supplement and expand well-known facts of specific features in such mass media companies. The results of the study can be used to develop and improve the Ukrainian State foreign broadcasting mass media.

Keywords: foreign broadcasting, a multimedia platform, propaganda, counter-narratives, a foreign broadcasting corporation, national interests.

Постановка проблеми. Цього року, в результаті збройної агресії Росії, Україна опинилася на вістрі світової інформаційної та світоглядної боротьби. Тому дослідження, присвячені теорії та практиці іномовлення, природі і трансформації його функцій в умовах війни, актуальні і відповідають суспільній потребі в ефективності діяльності медіа.

Одним з головних завдань іномовних компаній є інформування іноземних аудиторій про політичне, культурне та економічне життя власних країн, роз'яснення позицій з важливих внутрішніх і зовнішніх питань. Водночас невід'ємним обов'язком іномовних компаній є захист національних інтересів та підтримка позитивного іміджу держави у світі.

В умовах збройної агресії одним з театрів дій є інформаційний простір. Три місяці уже триває наше протистояння агресору на землі, у небі й на морі. Ще довше триває інформаційна війна. Вона відбувається надзвичайно активно, з використанням передових технологій, і Україна у цій війні захищається не наодинці, а з консолідованою підтримкою передусім європейських та американських ЗМІ. Ця підтримка відбувається водночас із військовою та політичною – створення антипутінської коаліції та переведення протистояння на рівень Україна-ЄС-НАТО проти РФ та її союзників (наприклад, Білорусь, Еритрея, КНДР); те ж саме можна сказати про інформаційний фронт – українські державні ЗМІ англійською мовою (UATV English) транслюються на 6 супутниках та на кабельному мовленні у Європі та Америці в 60+ країнах, доступ до них мають Велика Британія, Польща, Сполучені Штати Франція, Німеччина, Словаччина, Чехія, Румунія, Литва, Латвія, Естонія, Іспанія, Португалія, Грузія, Азербайджан а у березні та квітні 2022 р. мовлення також поширили на Фінляндію, Швецію, Норвегію, Данію, Італію, Ватикан, Сан-Марино, Болгарію, де UATV замінив російського пропагандистського мовника Russia Today.

Тож з метою захисту національних інтересів, мінімізації пропагандистської діяльності іноземних мовників, викриття дезінформації, а також задля подання правдивої інформації та

формування позитивного іміджу України у світі, Верховна Рада ухвалила Закон України «Про систему іномовлення України» від 08.12.2015 р. № 856-VIII [1]. Потужна система іномовлення має забезпечити повну інформаційну картину про події в Україні для іноземців та українців, які проживають за межами держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Отже, щоб покращити діяльність українського іномовлення, необхідно дослідити функціональні особливості, формування та подавання контенту у всесвітньо відомих іномовних корпораціях. Теоретичну основу дослідження становлять праці українських (О. Гресько, І. Хоменка, О. Гояна, В. Лизанчука, Г. Почепцова, В. Конаха,) і зарубіжних науковців (Дж. Вуда, М. Прайса, С. Хаас, Д. Марголін, Дж. Мартіна, Г. Лассвела.). Для моніторингу емпіричної бази були використані матеріали онлайн-версії державної іномовної телекомпанії України: UATV (www.uatv.ua).

Мета статті – дослідження особливостей та ефективності медіакампанії українського державного іномовлення з протидії ворожій пропаганді та поширення проукраїнських меседжів в інформаційній війні 2022 року.

Виклад основного матеріалу. Мовлення на зарубіжні країни або іномовлення – це поширення інформації за межі тієї країни, з якої ведеться мовлення на закордонну аудиторію, тобто воно більш спрямовано на зарубіжну аудиторію, ніж на вітчизняну. Закон «Про систему іномовлення України» подає таке визначення терміна «іномовлення»: державне іномовлення України – мовлення, спрямоване на інформування про події в Україні, що здійснюється у формі інформаційних повідомлень, новин, програм (передач) з використанням технічних засобів телерадіокомунікацій, а також інші форми діяльності, передбачені цим Законом [1].

Кандидат політичних наук В. Конах у своїй статті «Еволюція іномовлення в іноземних державах: досвід для України» звертає увагу на велике значення іномовлення у становленні країни як в інформаційному просторі, так і на геополітичній карті світу. Автор виділяє такі основні функції іномовлення, як просвітницька, пропагандистська й захисна: «Іномовні служби залишаються важливим інструментом не тільки в наданні допомоги іноземній аудиторії у знайомстві з власною країною та її народом, сприянні розповсюдженню ідеологічних, культурних та інших цінностей мовника у світі та підтримки культурного, мовного та інших взаємозв'язків зі співвітчизниками закордоном, а й – у просуванні й

захисті національних інтересів за кордоном, формуванні та підтриманні позитивного іміджу власної держави у світі». [2,15-16].

Оскільки іномовлення – досить специфічна форма масової комунікації, то науково обґрунтованою є думка, що доречно виділити п'ять основних функції іномовлення: захисту національних інтересів, пропагандистську, контрпропагандистську, комунікаційну.

Ключовим інструментом міжнародних медіакомунікацій України є державний телеканал іномовлення UATV, що має на меті надавати іноземній аудиторії актуальну, повну інформацію про події в Україні, захищати національні інтереси у світовому медіапросторі, формувати й підтримувати позитивний імідж України у світі.

В умовах військової агресії на перший план виходять пропагандистська та контрпропагандистська функції українського іномовлення. Вони мають за мету посилити так звану «м'яку силу» або «дипломатію впливу» – як досягненні мети не мілітаристичними засобами, а психологічними, інформаційними, в тому числі з використанням ЗМК. З початком війни української іномовною корпорацією було впроваджено комплексну медіакампанію метою якої стало поширення проукраїнських наративів за кордоном (в першу чергу в Європі), забезпечення правдивого висвітлення подій війни в Україні, її причин, наслідків для країн Європи та всього світу. В контексті контрпропаганди було поставлено за мету дати відсіч намаганням російської пропаганди викривити реальні події в Україні та представити агресію РФ виправданою. Однією з центральних цілей медіакампанії є показати, що українці та європейці мають спільні цінності, а також те, що війна йде передусім за свободу українського народу, за демократію та верховенство права. Також до мети медіакампанії належить виправдання військової, політичної, інформаційної, гуманітарної допомоги Україні та інших способів підтримки для нашої держави під час війни. Також визнання євроатлантичного курсу України як справедливого та необхідного серед аудиторій європейських країн, котрі роками піддавалися як частковому, так і значному впливу російської пропаганди.

Медіакампанія складається із гнучкої медійної інформаційної стратегії, котра спрямована максимально «достукатися» до аудиторії. Під час воєнного положення в Україні більшість телеканалів доєдналися до інформаційних телемарафонів «Єдині новини» та телевізійного проєкту Freedom. Саме марафон Freedom – пряма зона відповідальності каналу UA та інформаційного агентства Укрінформ, що входять до складу Мультимедійної платформи іномовлення

України. Мовлення ведеться передусім російською, англійською та арабською мовами. До марафону Freedom також приєдналися багато українських телеканалів, зокрема «Україна 24», УНІАН ТВ, «Інтер» та інші. Проєкт є мультимедійним, саме тому контент каналу UATV English створюються редакцією міжнародної інформації каналу UA англійською мовою і поширюється за допомогою медіасервісів мережі Інтернет. Форми контенту: сюжети, токінги, спеціальні репортажі. Англомовні спеціальні кореспонденти працюють на міжнародних подіях, зустрічах, прес-конференціях. Так журналісти українського іномовлення працювали у Польщі на прес-конференції Президента США Джо Байдена, коли той відвідав Польщу; знімали протести на вулицях Парижа після президентських виборів; працюють на прес-конференціях очільників НАТО. Кореспонденти редакційного ньюзруму у Києві записують коментарів у експертів-спікерів: народних депутатів, високопосадовців, представників Офісу Президента, західних партнерів, медійників та опозиціонерів з РФ. Із міжнародної діяльності варто відзначити роботу на прес-зустрічах європейських та світових організацій, зокрема на засіданнях ОБСЄ. З цих джерел формується інформаційний порядок денний українського державного іномовлення. Результатом медіакампанії стало значне зростання аудиторії державного іномовлення України.

За період 24 лютого 2022 р. – 1 травня 2022 р. кількість переглядів на ютуб-каналі UATV English перейшла позначку у 100 млн переглядів [Таблиця А]. Найбільшу частку аудиторії склали глядачі зі США, Великої Британії, Канади, Філіппін, Німеччини, Австралії, Швеції та Польщі [Таблиця Б]. Глядачі залишають тисячі позитивних коментарів з побажаннями перемоги для України щодня. Багато користувачів також пишуть в коментарях, що навчилися розрізняти російську пропаганду, яку десятиліттями транслювали в Європі через державні федеральні канали російської федерації. Аудиторія згуртувалася у спільноту, багато людей долучилися до підтримки України в цій війні за свободу і демократію в Європі через відправку гуманітарної та фінансової допомоги в Україну, надання притулку для тимчасово переміщених людей, які евакуювалися із зони активних бойових дій.

За період 24 лютого – 1 травня 2022 р. показник охоплення на фейсбук-сторінці UATV English сягнув позначки в 11 млн користувачів, 10 578 користувачів залишили позначку «мені подобається» таким чином підписались на сторінку [Таблиця В]. Велика частка аудиторії на фейсбуці прийшла саме на країни Азії: Індію, Пакистан, Індонезію, Бангладеш. Таким чином різні соціальні

медіа забезпечили доступ аудиторії з різних частин світу до надзвичайно важливої інформації про Україну та російсько-українську війну, як організувати допомогу нашій країні та убезпечити себе від впливу російських пропагандистських ЗМІ.

Таблиця А.

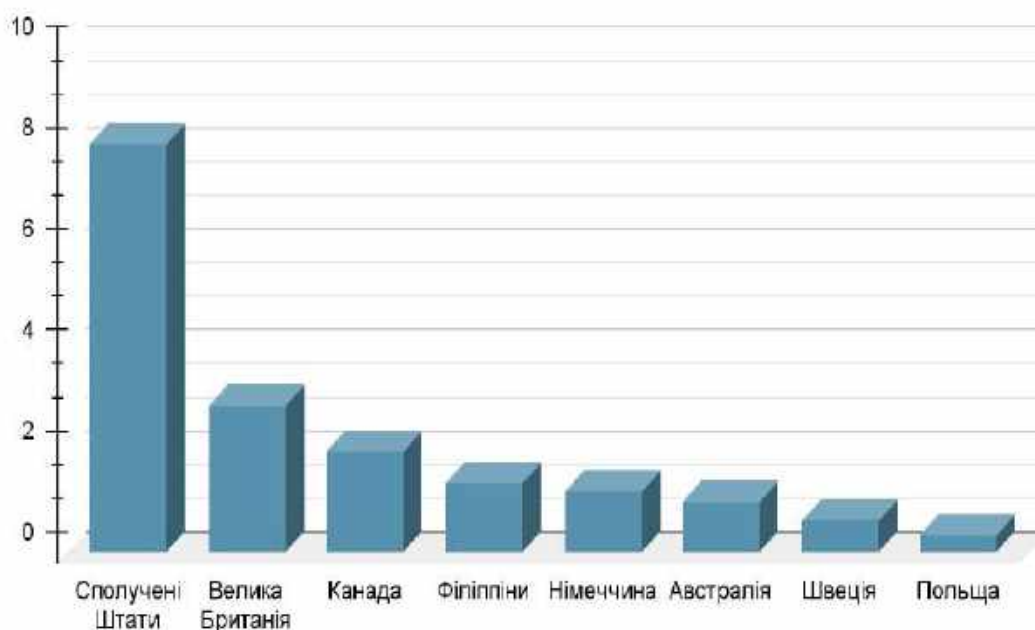
Статистичні дані каналу UATV English на відеохостингу «Ютуб» за період 4 лютого – 4 травня 2022 р. та лише за квітень 2022 р.[3]:

Період	Загальна к-сть переглядів	Трив. перегляду (у годинах)	Нові підписки на канал	Покази відео	Click-through rate (CTR)
4 лютого – 4 травня 2022 р.	101 725 658	3 368 297,1	234 831	799 395 728	8,0%
Квітень 2022 р.	28 805 349	1 045 737,5	48 306	224 017 551	8,6%

Таблиця Б.

Аудиторія відео на ютуб-каналі UATV English за 31 березня – 27 квітня 2022 р. [3]:

Кількість переглядів (у млн) за країнами

Таблиця В.

Статистичні дані платформи «Мета» (фейсбук-сторінка UATV English) за період 24 лютого – 1 травня.[4]:

Охоплення

Охоплення сторінки Facebook ⓘ

11 169 432 ↑ 16,7 тис.%

Відвідування сторінки й профілю

Відвідування сторінки Facebook ⓘ

123 585 ↑ 1,9 тис.%

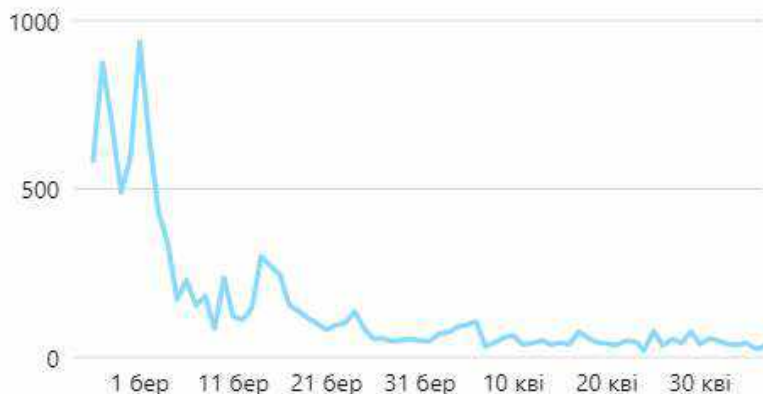

New likes and follows

Нові позначки «Подобається» сторінки Facebook ⓘ

10 578 ↑ 1,9 тис.%

Аудиторія

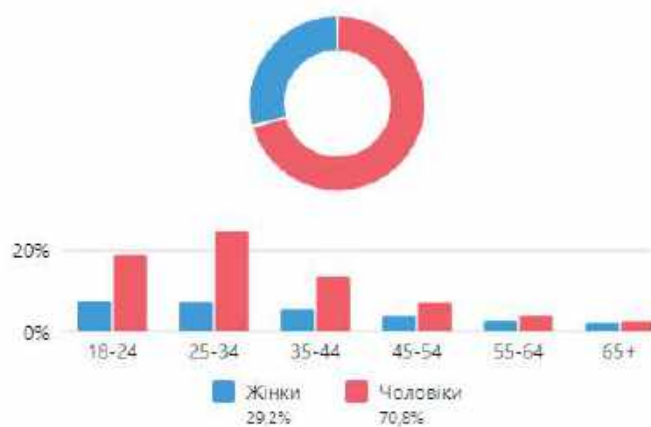
Поточна аудиторія

Потенційна аудиторія

Позначки «Подобається» сторінки Facebook ⓘ

58 616

Вік і стать ⓘ

Висновки. Якщо оглянути статистику відео та зміст коментарів, можна беззаперечно дійти висновку – проєкт має успіх та виконує свою

безпосередню ціль: поширення проукраїнських наративів у Європі, США, Азії серед громадян цих країн. Українське іномовлення доносить правдиву інформацію про війну в Україні та впливає на громадську думку, що в свою чергу впливає на політиків країн, які надають підтримку Україні. Медіакампанія виконує свою мету в широкому масштабі, з огляду на статистику переглядів, коментарів та охоплення. Українські журналісти витісняють російську пропаганду з європейських та світових медіамайданчиків.

Функціональне різноманіття мовлення на закордон зумовлене специфікою його діяльності, оскільки іномовлення значно більшою мірою залежить від динаміки світової геополітичної ситуації, ніж будь-який інший різновид соціальних комунікацій.

Функціональні особливості іномовлення обумовлені тим, з якими цілями та завданнями воно було створене, а в умовах збройної агресії домінуючими стають пропагандистська та контрпропагандистська функції іномовлення.

Література:

1. Закон України «Про систему іномовлення України» від 08.12.2015 р. № 856-VIII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-viii/>
2. Конах В.К. Еволюція іномовлення в іноземних державах: досвід для України / В. К. Конах // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – № 118(1).
3. Інформаційна панель відеохостингу «Ютуб» <https://studio.youtube.com/>
4. Бізнес-панель «Meta Business Suite» <https://www.facebook.com/business/tools/meta-business-suite>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro systemu inomovlennia Ukrainy» vid 08.12.2015 r. № 856-VIII [Law of Ukraine “Pro systemu inomovlennia Ukrainy” from December 8, 2015, № 856-VIII]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-viii/). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-viii/> [in Ukrainian].
2. Konakh V.K. (2014). Evoliutsiia inomovlennia v inozemnykh derzhavakh: dosvid dlia Ukrainy [The evolution of foreign broadcasting in foreign countries: experience for Ukraine]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn - Current issues of international relations, 118(1) [in Ukrainian].
3. Informatsiina panel videokhostynhu «Iutub» [YouTube Video Hosting Information Panel]. Retrieved from: <https://studio.youtube.com/> [in Ukrainian].
4. Biznes-panel «Meta Business Suite» [Meta Business Suite Business Panel]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/business/tools/meta-business-suite> [in Ukrainian].

УДК 159.944.4:364.4-053.6(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-138-146](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-138-146)

Єна Аліна Сергіївна практичний психолог, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, 61001, тел.: (044) 732-69-97, <https://orcid.org/0000-0001-8621-6301>

СТРЕС: ПРИЧИНИ ТА МЕТОДИ ЗАПОБІГАННЯ СЕРЕД МОЛОДІ

Анотація. Стрес є невід'ємною частиною життя сучасної людини. Завдяки йому відбувається пристосування людини до умов зовнішнього середовища, що здійснюється за рахунок універсального комплексу нейрогуморальних реакцій. Проте, сучасне розуміння теорії стресу відійшло від суто біологічного і носить міждисциплінарний характер. Відповідно для сучасної психології проблема стресу та вивчення його специфіки, ролі та наслідків для різних сфер життя людини є актуальною. Особливої уваги в цьому контексті потребує як сфера вищої освіти загалом, так і студентство зокрема. Дана категорія, об'єднуючи різновіковий контингент людей, яких можна диференціювати за рівнем інтелектуальних здібностей, особистісними особливостями, соціальним становищем, віковим критерієм є такою, що найбільше піддається різноманітним видам стресу (емоційним, інтелектуальним, фізіологічним).

Перед сучасною педагогічною та психологічною науками стоїть завдання організації інформування молоді стосовно способів профілактики стресу та корекції його наслідків. Також неодмінною складовою цього процесу є ефективна організація освітнього процесу, у результаті чого емоційне сприйняття процесу навчання буде позитивним.

Стресових ситуацій в юності є дуже багато, і вони досить різноманітні. Одна і та ж сама стресогенна подія може по-різному впливати на молодих людей різного віку в залежності від того, що вони вважають стресом. Часто важкі стресові ситуації призводять до негативних наслідків та порушення нормального стану людини, що деструктивно впливає на подальший її розвиток.

На сьогодні не існує достатньо досконалої інструментарію, який дозволив би не тільки оцінювати і вимірювати рівень емоційного

стресу якісно і кількісно, а й забезпечив би формування прогнозу його розвитку і можливих наслідків та ускладнень. Проблема емоційного перенапруження є однією з головних у зв'язку із змінами в способі життя і трудовій діяльності.

Головним завданням профілактики стресових розладів вважається створення можливостей для своєчасної релаксації молодих людей, що зазнають надмірних стресів.

Ключові слова: стрес, вплив на організм людини, стадії та фази стресу, методи боротьби зі стресами.

Yena Alina Serhiivna Practical psychologist, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, lane Rustaveli, 7, Kharkiv, 61001, tel.: (044) 732-69-97, <https://orcid.org/0000-0001-8621-6301>

STRESS: CAUSES AND METHODS OF PREVENTION AMONG YOUTH

Abstract. Stress is an integral part of modern life. Thanks to him, a person adapts to environmental conditions, which is carried out due to a universal complex of neurohumoral reactions. However, the modern understanding of the theory of stress has departed from a purely biological and is interdisciplinary. Accordingly, for modern psychology, the problem of stress and the study of its specifics, role and consequences for various spheres of human life is relevant. In this context, special attention needs to be paid to the sphere of higher education in general and students in particular. This category, combining different age groups of people who can be differentiated by level of intellectual abilities, personality traits, social status, age, is the one that is most susceptible to various types of stress (emotional, intellectual, physiological).

Modern pedagogical and psychological sciences are faced with the task of informing young people about ways to prevent stress and correct its consequences. Also an essential component of this process is the effective organization of the educational process, as a result of which the emotional perception of the learning process will be positive.

There are many stressful situations in adolescence, and they are quite diverse. The same stressful event can affect young people of different ages in different ways, depending on what they consider to be stressful. Often, severe stressful situations lead to negative consequences and disruption of the normal state of man, which has a destructive effect on its further development.

To date, there are not enough advanced tools that would not only assess and measure the level of emotional stress qualitatively and quantitatively, but would also provide a forecast of its development and possible consequences and complications. The problem of emotional stress is one of the main in connection with changes in lifestyle and work.

The main task of prevention of stress disorders is to create opportunities for timely relaxation of young people experiencing excessive stress.

Keywords: stress, effects on the human body, stages and phases of stress, methods of combating stress.

Постановка проблеми. На сьогодні перед молоддю постає чимало викликів і вимог, які спонукають її до постійного пошуку, боротьби за життєві перспективи, громадянську позицію. Усе це спричиняє велике навантаження на нервову систему і психіку молодої людини, призводить до емоційного напруження, накопичення негативних емоцій, зниження адаптивних здібностей, здатних чинити опір стресу. Складність сучасного світу призводять до того, що стреси стають постійними «супутниками» людини. Наукові дослідження останніх років підтверджують тенденцію зросту рівня стресу серед молоді.

Тому ситуації, пов'язані із стресом, потребують більш глибокого і ретельного аналізування і формування практичних рекомендацій з метою їх запобігання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стресу активно вивчалися з кінця ХХ століття психологічною наукою в самих різноманітних аспектах: детермінанти виникнення, стадії розвитку, управління, результати та ін. (В.А. Бодров, М. Борневассер, Н.Є. Водоп'янова, Р. Лазарус, А.Б. Леонова, К. Маслач, Л.А. Кітаєв-Смик, Г.С. Нікіфоров, Г. Сельє, А. Пельцман та ін.). У вітчизняній психологічній науці – це проблеми регуляції стану людини в екстремальних умовах (М.С. Корольчук, Ю.П. Горго, А.Ф. Косенко, В.М. Крайнюк, Е.Л. Носенко, В.О. Моляко, В.І. Осьодло, О.І. Тимченко, С.І. Яковенко та ін.). Наразі у психологічній літературі, загалом, визначено основні підходи до вивчення стресу, виділено напрями його дослідження (В.А. Бодров, Т. Кокс, Г.С. Нікіфоров, А.Б. Леонова та ін.).

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні передумов та наслідків стресу серед студентської молоді.

Виклад основного матеріалу. Слово «стрес» нині є одним з найуживаніших не тільки в медико-біологічних та психологічних науках, але й поза ними, у тому числі часто вживається в побутових розмовах пересічних громадян. Немає такої людини, яка б не використовувала сьогодні це поняття: стресом намагаються пояснити все. Стрес увійшов у підручники, довідники, енциклопедії, словники й у щоденний побут. І не завжди, вживаючи це слово, ми задумуємося над тим, яке воно має походження та що воно означає [6].

Стрес – неспецифічна відповідь організму на будь-яку зміну умов, які потребують пристосування. У цьому стані людина робить помилки у розподілі й переключенні уваги; порушується перебіг пізнавальних процесів, спостерігаються порушення координації рухів, неадекватні емоційні реакції, дезорганізація і гальмування всієї діяльності [1].

Стрес може бути як корисним, так і руйнівним. Він може сприяти мобілізації людини, підвищити її адаптаційні можливості в умовах дискомфорту й небезпеки (еустрес, конструктивний, корисний), а може й руйнувати людину, різко знизити ефективність її роботи і якість життя (дистрес, деструктивний, руйнівний).

Причини стресу досліджуються вже тривалий час, і перелік потенційних чинників, що можуть викликати стрес, досить довгий. Більшість науковців, схильні виділяти фізіологічні (надмірне фізичне навантаження, шум та ін.) і психологічні стресори, які поділяються на інформаційні (інформаційне перевантаження, нехватка інформації) та емоційні (небезпека, гнів, образа) [8].

Будь-яка несподівана або негативна ситуація, що порушує звичний образ життя, може стати причиною стресу. Стрес може бути як короткотривалий, так і довготривалий, як слабкий, так і сильний. І якщо з наслідками короткотривалого і слабого стресу більшість людей у змозі справитися самі, то при сильних і тривалих стресах потрібна допомога спеціалістів.

Ознаками стресового напруження (за Шеффером) є [4]:

- надто часті помилки в роботі;
- неможливість зосередитись на чомусь;
- погіршення пам'яті;
- неможливість вчасно завершити роботу.
- дуже швидке мовлення;
- підвищена збудливість;
- робота не приносить попереднього задоволення;
- втрата почуття гумору;
- часте виникнення відчуття втоми;

- потяг до вживання алкогольних напоїв;
- часті болі (спина, голова, ділянка шлунка);
- постійне відчуття недоїдання або втрата апетиту.

Стрес характеризується наявністю трьох етапів: тривога, протидія і виснаження. Люди емоційно стійкі в змозі перебороти тривогу й активно включитися в боротьбу зі стресовими факторами. Емоційно нестійких людей відразу охоплює тривога, що потім переходить у страх. За тривоگوю в таких людей відразу настає виснаження, яке набуває форми приреченості й розпачу. [2].

Стадія тривоги (напруження, чекання) — це стадія мобілізації захисних сил, у межах якої Сельє розрізняє шок і протишок. Під час шоку знижується артеріальний тиск, температура тіла, рівень глюкози в крові, згущується кров.

Шок змінюється протишоком — включенням механізмів протидії пошкодженню, покращується кровозабезпечення мозку, серця, скелетних м'язів.

Стадія опору або протидії — настає тоді, коли стрес-фактор сягає найвищого значення. Рівень опірності організму знижується. Якщо стресор достатньо сильний, то опірність може впасти до нуля.

Стадія виснаження (дезадаптації, дистресу) — настає тоді, коли подразник продовжує діяти і знижуються можливості протистояння стресу внаслідок виснаження резервів людини. Критично знижується загальна опірність організму. Стрес «захоплює» людину і може призвести до розвитку будь-якої психосоматичної хвороби [3].

Стресових ситуацій в юності є дуже багато, і вони досить різноманітні. Одна і та ж сама стресогенна подія може по-різному впливати на молодих людей різного віку в залежності від того, що вони вважають стресом. До найбільш розповсюджених причин стресу у молоді відносять такі:

1. Вплив навколишнього середовища (шум, екологічне забруднення, спека, холод тощо). Стрес може виникнути в результаті поганих фізичних умов, наприклад, відхилень в температурі приміщення, поганого освітлення або надмірного шуму.

2. Навантаження (підвищеної інтенсивності). Досить часто причинами стресу студентської молоді є надмірне навантаження різними освітніми матеріалами, читанням багатьох підручників та виконання різного роду занять.

3. Інформаційні (надмірний обсяг інформації, новин).

4. Фізіологічні (хвороба, розлад, травма тощо). Як різні фізіологічні чинники можуть впливати на виникнення стресу, так і різні

стресові ситуації можуть провокувати виникнення різноманітних захворювань у людини. Стреси роблять молоду людину більш схильною до різних захворювань, в результаті чого послаблюється імунна система людини.

5. Емоційні. Головні проблеми, які потребують вирішення в період молодості, це досягнення ідентичності і близькості. Всі емоційні переживання: радість, гнів, ненависть, ревності також певною мірою можуть викликати у молоді людини стресову ситуацію.

6. Важкі життєві ситуації: хвороба, смерть близьких людей; труднощі, пережиті близькими; втрата місця навчання або роботи, чи загроза її втрати; стрімкі зміни умов життя тощо.

7. Виробничі (значні зміни в навчанні, на роботі, труднощі і конфлікти та ін.). Деякі дослідження показують, що молоді люди, які мають цікаву роботу, проявляють менше неспокою і менш схильні до фізичного перенапруження, ніж ті, що займаються нецікавою роботою. Так само і студенти, які вибрали професію не за власним бажанням, і яким їхня майбутня професія не подобається, будуть відчувати більший стрес, ніж ті, хто навчається за власним бажанням, і яким їхня професія подобається. До виробничих чинників виникнення стресу можна віднести і монотонність у навчальній чи трудовій діяльності, в емоційних контактах.

8. Переломні етапи життя: політичні дії в країні, війна, одруження, розлучення, народження дітей, початок і закінчення навчання, перехід на нову роботу та ін.

9. Особистісна дисгармонія: внутрішньоособистісні конфлікти, кризи невідповідності реального і бажаного Я, кризи розвитку особистості.

10. Соціальні і соціально-психологічні чинники [9].

Зрозуміло, що і реакції різних людей, особливо молодих, будуть різними. Причини стресового напруження бувають різні, наприклад: вам постійно бракує часу і ви не встигаєте нічого зробити; вам майже нічого не подобається; у вас постійні конфлікти як вдома, так і на роботі; відчуваєте незадоволеність життям; ви не відчуваєте поваги до себе; у вас є якийсь хронічне захворювання або постійно турбує біль тощо.

Крім того, стрес має фізіологічні, психологічні, особистісні та медичні ознаки. Фізіологічні ознаки стресу: частий пульс, почервоніння або збліднення шкіри особи, збільшення адреналіну в крові, потіння. Психологічні ознаки стресу – це зміна динаміки психічних функцій, найчастіше уповільнення розумових операцій,

розсіювання уваги, ослаблення функції пам'яті, зменшення сенсорної чутливості, гальмування процесу ухвалення рішення. До особистісних ознак стресу може входити зниження самоконтролю, пасивність і стереотипність поведінки, нездатність до творчих рішень, підвищена сугестивність, страх, тривожність, невмотивоване занепокоєння. Також ознаками стресу є медичні показники, такі, як підвищена нервозність, наявність істеричних реакцій, непритомність, афекти, головний біль, безсоння [5].

Відомо, що профілактика завжди ефективніша за лікування. Для того, щоб створити для себе максимум психологічного комфорту, зберегти своє психічне та фізичне здоров'я першовідкривач стресу Г. Сельє радить кожному із нас наступне:

а) у кожному різновиді досягнень є своя вершина, прагніть до неї і будьте задоволені;

б) цінуйте радість справжньої простоти життєвого устрою;

в) постійно зосереджуйте свою увагу на світлих сторонах життя.

Кращий шлях зменшити стрес — відволіктися.

Основні поради щодо подолання та профілактики стресу:

1. З'ясуйте, що саме вас тривожить і зачіпає за живе. Розкажіть про те, що вас турбує близькій людині. Це особливий психологічний прийом: проаналізувавши свою проблему вголос, ви дістанетеся до кореня своїх проблем і знайдете вихід із ситуації.

2. Сплануйте свій день.

3. Навчіться керувати своїми емоціями. Не забувайте хвалити себе щоразу, коли вам вдасться впоратися з хвилюванням.

4. Усміхайтесь, навіть якщо вам не дуже хочеться. Сміх позитивно впливає на імунну систему, активізуючи Т-лімфоцити крові. У відповідь на вашу посмішку, організм продукуватиме бажані гормони радості.

5. Відпочивайте разом із сім'єю.

6. Фізичні вправи знімають нервові напруження.

7. Музика – це теж психотерапія. Слухайте спокійну музику.

8. Бувайте на дворі, гуляйте, сидіть в парку, бігайте.

9. Постійно концентруйтеся на світлих сторонах життя та подіях – це збереже здоров'я і сприятиме успіху.

10. Не зловживайте кавою, алкоголем.

Із рекомендацій Г. Сельє випливає, що до якої б мети ми не прагнули, зв'язок між стресом і досягненням мети безперечний. Розумове перенапруження, невдачі, невпевненість, безцільне існування належать до найшкідливіших стресорів. Вони часто є причиною

мігрени, виразкових хвороб, серцевих нападів, гіпертонії, психічних розладів, самогубств або просто безнадійно нещасливого життя [7].

Зокрема встановлено, що під час стресу нормальний режим харчування порушується, тому важливим є його дотримання, вживання більшої кількості овочів і фруктів зеленого кольору. Також, фізичні тренування, які проводяться систематично, значно підвищують стійкість до стресу. Кожна хвилина, витрачена на йогу, пробіжку або катання на велосипеді, заняття на тренажерах стає внеском у боротьбу зі стресом. Психічну напругу знижують і заняття будь-яким видом мистецтва, перебування на природі, заняття медитацією також сприяє швидкому виходу із стресового стану. Дуже добре знімає стресовий стан заняття танцями. Увімкніть улюблену музику та потанцюйте під неї так, як хочеться. Іноді корисно голосно прокричати. Використовуйте, скажімо, поїздки в ліс для того, щоб як слід «вигукнути» свої емоції голосно на видиху [9].

Висновки. Перед сучасною педагогічною та психологічною науками стоїть завдання організації інформування молоді стосовно способів профілактики стресу та корекції його наслідків. Також неодмінною складовою цього процесу є ефективна організація освітнього процесу, у результаті чого емоційне сприйняття процесу навчання буде позитивним.

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що сьогодні, в XXI столітті, поняття «стрес» набуло особливої актуальності, а уміння справлятися з ним перетворюється на нагальну потребу для кожної людини. Ми повинні навчитися регулювати свою психічну та розумову діяльність, об'єктивно дивитися на події і правильно керувати стресом.

Література:

1. Василенко, Ю. О. Сучасні методи запобігання і подолання наслідків стресу. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць / НАНП України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка; за ред. С. Д. Максименка. Київ, 2012. – Т. 5, вип. 12. 16–22 с.
2. Галецька, І. Психологія здоров'я: теорія і практика. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. 338 с.
3. Губенко І. Я. Основи загальної і медичної психології, психічного здоров'я та міжособового спілкування : підручник. Київ: Медицина, 2013. 296 с.
4. Злепко С.М., Мінцер О.П., Сергеева В.В. та ін. Сучасні методи і засоби для визначення і діагностування емоційного стресу: монографія / за заг. ред. О. П. Мінцера. Вінниця: ВНТУ, 2010. 228 с.
5. Козлова В. А. Основи валеології: навч. посіб. Кіровоград: ФОП Александрова М. В., 2012. 352 с.
6. Корольчук, М. С. Психологічні особливості віддалених наслідків стресогенних впливів : монографія. Київ: КНТЕУ, 2014. 275 с.

7. Наказна І. М. Психосоматика: навч. посіб. Ніжин: вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 132 с.

8. Русинка І. І. Психологія : навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 407 с.

9. Титаренко Т. М., Лепіхова Л. А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді: науково-методичний посібник. Київ : Міленіум, 2006. 204 с.

References:

1. Vasylenko, Yu. O. (2012) Suchasni metody zapobihannia i podolannia naslidkiv stresu. Aktualni problemy psykholohii [Modern methods of preventing and overcoming the effects of stress. Current issues of psychology]. *NANP Ukrainy, In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka S. D. Maksymenka* (Ed.). Kyiv [in Ukrainian].

2. Haletska, I. (2006) Psykholohiia zdorovia: teoriia i praktyka. [Health Psychology: Theory and Practice]. Lviv: Vyd. tsentr LNU im. I. Franka [in Ukrainian].

3. Hubenko I. Ya. (2013) Osnovy zahalnoi i medychnoi psykholohii, psykhnichnoho zdorovia ta mizhosobovoho spilkuvannia [Fundamentals of general and medical psychology, mental health and interpersonal communication]. Kyiv: Medytsyna [in Ukrainian].

4. Zlepko S.M., Mintser O.P., Sierhieieva V.V. ta in. (2010) Suchasni metody i zasoby dlia vyznachennia i diahnostuvannia emotsiinoho stresu [Modern methods and tools for identifying and diagnosing emotional stress] O. P. Mintsera (Ed.). Vinnytsia: VNTU. [in Ukrainian].

5. Kozlova V. A. (2012) Osnovy valeolohii [Fundamentals of valeology]. Kirovohrad: FOP Aleksandrova M. V. [in Ukrainian].

6. Korolchuk, M. S. (2014) Psykholohichni osoblyvosti viddalenykh naslidkiv stresohennykh vplyviv [Psychological features of long-term consequences of stressors]. Kyiv: KNTEU. [in Ukrainian].

7. Nakazna I. M. (2010) Psykhosomatyka [Psychosomatics]. Nizhyn: NDU ім. М. Hoholia. [in Ukrainian].

8. Rusynka I. I. (2011) Psykholohiia [Psychology]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].

9. Tytarenko T. M., Liepikhova L. A. (2006) Psykholohichna profilaktyka stresovykh perevantazhen sered shkilnoi molodi [Psychological prevention of stress overload among schoolchildren]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian].

УДК 37.02

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-147-156](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-147-156)

Єнгалічева Ірина Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної освіти, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Хрещатик, 53, м. Черкаси, 18000, тел.: (098) 476-63-64, <https://orcid.org/0000-0001-6824-9548>

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті піднімається актуальна проблема взаємодії дітей дошкільного віку з природою, розуміння й вироблення природодоцільної поведінки дітей в природньому середовищі засобами художньої літератури. Зроблено акцент на нормативно-правову базу, що регулює питання екологічної освіти. Зокрема увагу привертають положення викладені у Концепція екологічної освіти України та Базовому компоненті дошкільної освіти. Вказується на необхідність формування у дітей дошкільного віку природничо-екологічної компетентності, що чітко прописано у державному стандарті дошкільної освіти.

Підкреслюючи своєчасність означеної проблеми, визначено мету статті, що полягає у підборі й систематизації творів художньої літератури для дітей, які доцільно використовувати під час формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Спираючись на аналіз наукових досліджень, подано робоче поняття природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку потрактоване як здатність дитини до доцільної поведінки в природньому середовищі, що ґрунтується на основі набутих знань, умінь та навичок з природознавства (уявлення про планету Земля, про Космос та його об'єкти, живі та неживі об'єкти тощо), дбайливого ставлення до природи та готовність застосовувати здобуті знання у своїй діяльності.

Враховуючи, визначені у Базовому компоненті дошкільної освіти, вимоги до рівня розвиненості, освіченості та вихованості дітей дошкільного віку в площині формування у них природничо-екологічної компетентності, підібрано твори художньої літератури, які варто використовувати у роботі з дітьми.

Акцентовано на необхідності формування у дітей знань про планету Земля та космос, пори року та місяці, зміну клімату та метеорологічні явища, живу та неживу природу, рослини і тварини, їх зв'язок, умови розвитку рослин та існування тварин, правила природодоцільної поведінки та бережливого ставлення до природи. Враховуючи, що для дітей дошкільного віку цікавими для читання є казки, вірші та оповідання, проаналізовано твори українських письменників Г. Бойка, М. Вінграновського, Н. Вороного, Є. Гуцала, Г. Демченка, О. Зубер, А. Камінчука, Т. Коломієць, О. Копиленко, О. Кукуєвицької, В. Мельника, Б. Немцової, О. Пенюк, К. Перелісної, М. Познанської, М. Пономаренко, О. Пчілки, М. Рильського, Є. Романенко, В. Сухомлинсько, Л. Українки, Ю. Хандожинської, О. Шелепала, М. Чайки, Ю. Ярмиша та ін.

Узагальнено, що підбираючи твори для дітей дошкільного віку необхідно звертати увагу на цікавий та пізнавальний зміст, доступність для дитячого сприймання, спрямованість на формування природничо-екологічної компетентності.

Ключові слова. компетентність, природничо-екологічна компетентність, художня література, вірш, оповідання, казка.

Yengalycheva Irina Vitaliyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Docent, Associate Professor of Preschool Education, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky, Khreshchatyk St., 53, Cherkasy, 18000, tel.: (098) 476-63-64, <https://orcid.org/0000-0001-6824-9548>

USE OF WORKS OF FICTION DURING THE FORMATION OF NATURAL AND ECOLOGICAL COMPETENCE OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Abstract. The article raises the topical issue of interaction of preschool children with nature, understanding and development of natural behavior of children in the natural environment by means of fiction. Emphasis is placed on the regulatory framework governing environmental education. In particular, the provisions set out in the Concept of Environmental Education of Ukraine and the Basic Component of Preschool Education attract attention. The need to form natural and ecological competence in preschool children is pointed out, which is clearly stated in the state standard of preschool education.

Emphasizing the timeliness of this problem, the purpose of the article is to select and systematize works of fiction for children, which should be used

in the formation of natural and environmental competence of preschool children.

Based on the analysis of scientific research, the working concept of natural and environmental competence of preschool children is interpreted as the child's ability to behave appropriately in the environment, based on acquired knowledge, skills and abilities in science (ideas about the planet Earth, space and space). Objects, living and non-living objects, etc.), caring for nature and willingness to apply the acquired knowledge in their activities.

Taking into account the requirements to the level of development, education and upbringing of preschool children in the field of formation of natural and ecological competence defined in the Basic component of preschool education, works of fiction that should be used in work with children are selected.

Accented is placed on the need to form children's knowledge about the planet Earth and space, seasons and months, climate change and meteorological phenomena, animate and inanimate nature, plants and animals, their relationship, conditions of plant development and animal existence, rules of natural behavior and prudence attitude to nature. Given that fairy tales, poems and stories are interesting for preschool children, the works of Ukrainian writers G. Boyko, M. Vingranovsky, N. Voronoi, E. Gutsal, G. Demchenko, O. Zuber, A. Kaminchuk, T. Kolomiets, O. Kopylenko, O. Kukuyevytska, V. Melnyk, B. Nemtsova, O. Penyuk, K. Perelisna, M. Poznanska, M. Ponomarenko, O. Pchilka, M. Rylsky, E. Romanenko, V. Sukhomlynsko, L. Ukrainka, Y. Khandozhynska, O. Shelepala, M. Chaika, Y. Yarmysh and others.

It is generalized that when selecting works for preschool children it is necessary to pay attention to the interesting and informative content, accessibility for children's perception, focus on the formation of natural and environmental competence.

Keywords: competence, natural and ecological competence, fiction, poetry, short stories, fairy tale.

Постановка проблеми. Протягом багатьох десятиків років надзвичайно гостро постає питання збереження природи та природніх ресурсів нашої планети. Сьогодні, в умовах військового стану та ведення бойових дій, екологічна ситуація значно погіршилася, що в свою чергу, впливає на стан здоров'я людей, їх благополуччя й розвиток особистості. Людина, як частина природи, яка живе серед природи і бере з неї все необхідне для життя, повинна дбайливо

ставитися до природи та примножувати її багатства. Актуальність проблеми підкреслюється дослідженнями на міжнародному рівні, контролюється державою та регулюється рядом нормативно-правових документів: Конституція України (1996) [8], Закон України «Про дошкільну освіту» [6], Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1999) [7], Державна національна програма «Освіта. Україна XXI століття» [4], «Концепція екологічної освіти України» (2001) [9], Базовий компонент дошкільної освіти (2021) [1] та ін.

Заслуговує на увагу оновлений державний стандарт дошкільної освіти, у якому поданий перелік компетентностей, які повинна набути дитина протягом дошкільного періоду. Серед низки вказаних компетентностей акцентуємо увагу на природничо-екологічній компетентності потрактованої як здатність дитини до доцільної поведінки в різних життєвих ситуаціях й ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи та знання її законів й формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності [1, с. 12].

Загальновідомо, що знання про природу та природні явища, її вплив на людину, вироблення навичок доцільної поведінки в природньому середовищі та багато інших питань екологічного спрямування потрібно надавати з дошкільного віку, оскільки саме у цьому віці формується особистість дитини. Серед прописаних в «Концепції екологічної освіти України» (2001) видів діяльності під час яких відбувається екологічне виховання дітей, нашу увагу привертає читання художньої літератури: віршів, казок, оповідань [9]. Усвідомлюємо, що твори художньої літератури супроводжують дітей з народження, тому вплив літератури на формування й розвиток дітей дошкільного віку є беззаперечним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє стверджувати, що питання екологічного виховання та ознайомлення дітей з природою досліджують такі науковці, як: М. Барабаш, О. Білан, В. Білоусова, С. Бондар, Т. Вашуленко, О. Веретеннікова, Н. Лисенко, Н. Яришева та ін. Особливості формування природничо-екологічної компетентності перебуває у центрі уваги відомих вчених Г. Беленької, К. Васильєвої, О. Кононко, Т. Науменко, Н. Ошуркевич, З. Плохій, О. Половіної, Т. Приходько, Г. Шаблі, Н. Яришевої та ін. У працях Г. Беленької, Г. Василенко, Т. Волос, Н. Калініченко, Т. Науменко та ін. фрагментарно висвітлюються питання використання казок під час формування еколого-природничої компетентності дошкільників.

Однак, незважаючи на численні дослідження з окресленої проблеми, питання використання творів художньої літератури під час формування знань дітей про природу не є повністю вичерпним.

Мета статті – підібрати й систематизувати твори художньої літератури для дітей, які доцільно використовувати під час формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішуючи поставлене завдання, розглянемо ключові поняття, що дозволить з'ясувати змістову характеристику природничо-екологічної компетентності. В освітньо-науковому середовищі модною тенденцією є вживання дефініції «компетентність», що трактується як: поінформованість, обізнаність, авторитетність [16, с. 282]; набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається зі знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [5]; сукупність знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання [13] тощо. Узагальнюючи різні підходи до трактування означеного поняття погоджуємося із твердженням Олександри Марущак, що «неодмінними компонентами компетентності визначаються знання, уміння, навички, досвід, особистісні цінності й ставлення до діяльності в певній галузі» [12, с. 104].

Загальновідомо, що джерелом пізнання навколишнього світу є природа. В свій час відомі педагоги вказували на необхідність розуміння дітям про значення природи для кожної людини (Я. Коменський); формувати потребу людини у спілкуванні з природою та прагнення брати активну участь у збереженні довкілля (В. Сухомлинський) тощо. По суті, процес формування у дітей знань і навичок поведінки у природі, гармонійної взаємодії з нею позначається як екологічне виховання [17].

Г. Бельська, Т. Науменко, О. Половіна, розглядаючи екологічну компетентність дітей дошкільного віку, вказують про набуття дітьми конкретних знань про природу, вироблення позитивного емоційно-ціннісного ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування та їх дотримання [2]. Тетяна Лагойко, використовуючи поняття природнича компетентність, акцент робить на сукупність знань, умінь, навичок і досвіду діяльності, що допомагає формулювати обґрунтовані і усвідомлені судження про об'єкти і явища природи [10].

Аналізуючи наукові доробки науковців (В. Білоусова, Р. Семенюк, Т. Приходько та ін.), помічаємо ідентичність у формулюванні поняття природничо-екологічна компетентність, що зводиться до уявлення дитини про природне довкілля як цілісний живий організм, у якому взаємодіють повітря, ґрунт, рослини, тварини, люди в багатоманітності, єдності, русі, мінливості [3; 15; 14]. Л. Лохвицька, характеризуючи

природничо-екологічну компетентність дітей дошкільного віку, окрім знань про природу, вказує й на позитивне й дбайливе ставлення дітей до природи та їх обізнаність із правилами природокористування [11, с. 8].

Резюмуючи вище викладені позиції авторів, природничо-екологічну компетентність дітей дошкільного віку розглядаємо як здатність дитини до доцільної поведінки в природньому середовищі, що ґрунтується на основі набутих знань, умінь та навичок з природознавства (уявлення про планету Земля, про Космос та його об'єкти, живі та неживі об'єкти тощо), дбайливого ставлення до природи та готовність застосовувати здобуті знання у своїй діяльності.

З'ясувавши змістову характеристику природничо-екологічної компетентності, спробуємо підібрати й систематизувати твори художньої літератури для дітей, які доцільно використовувати під час формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку.

Для ознайомлення дітей про планету Земля та космос (зорі, планети, комети) можна запропонувати казки «Як комета космосом подорожувала» та «Комета-мандрівниця» (Марія Солтис-Смирнова), «Земля й Місяць» (Євген Романенко), «Про Місяць та Зорі» (Юлія Хандожинська) тощо.

Дізнатися цікаве про пори року та місяці, зміну клімату, метеорологічні явища можна з народних казок «Сонце, вітер і місяць», «Казка про Крапельку або Кругообіг води у природі», «Дід Вітер» та авторських казок, як-от: Миколи Зінчука «Пори року»; Ольги Зубер «Мишка і пори року», «Особлива сніжинка»; Божени Немцової «Дванадцять місяців»; Юрія Ярмиша «Маленький вітерець»; Олега Шелепала «Вітер»; Василя Сухомлинського «Весняний вітер», «Ласкавий вітер і Холодний вітруган»; Василя Мельника «Веселчині стрічки»; Богдана Лепкого «Казка про Ксеню і дванадцять місяців»; Марини Чайки «Казки Місяця»; Ольги Пенюк «В пошуках веселки»; Олени Кукуєвицької «Як з'явилася веселка».

Серед віршів, які сприяють ознайомленню дітей з природними явищами та основними властивостями неживих об'єктів природи можна запропонувати наступні: «Сніг іде» (М. Познанська), «Морозець, морозець», «Дощик, дощик», «Ясне сонечко не гріє», «Листопад» (Г. Бойко), «Теплий дощик-срібнопад», «Що робить сонце у ночі», «Грім» (М. Вінграновський), «Білі мухи» (М. Рильський), «Осінь» (К. Перелісна), «Весна красна» (О. Пчілка), «Мамо іде вже зима» (Л. Українка), «Сніжинки» (Н. Вороного). Варто звернути увагу й на оповідання Василя Чухліба «Як сонце сходить», «Голубий

дошик», Олени Пчілки «Сніг», віршовану казку Ліни Костенко «Веселий дощ» та ін.

Досить розширеною є тематика творів художньої літератури для дитячого читання про неживу і живу природу, рослини і тварини, їх зв'язок, умови розвитку рослин та існування тварин. Для дітей третього-четвертого року життя можна запропонувати вірші Наталії Забіли «Курочки», «Жабенятко», «Кульбаба»; Олександра Олеся «Киця», «Качечка»; Григорія Бойка «Качечка», «Зайчик», «Гуси-гусенята», «Білочка», «Козуля»; Катерини Перелісної «Курка і курчатка», «Польова мишка»; Марії Пономаренко «Прислухайтесь, хто як кричить»; Григорія Демченка «Де ти білочко живеш?»; Анатолія Камінчука «В гостях у білочки», «Коник гривовою трясє»; Марії Познанської «Коза», «Корівка», «Півень», «Коли киця любить, а коли сердиться».

Для дітей п'ятого-шостого року доречним є читання віршів Платона Воронька «Муха - звір», «Чому чапля стоїть на одній нозі»; Євгена Гуцала «Корова-сорока», «Засміявся наш собака», «По дорозі лізе рак», «Миша»; Петра Ребро «Журився їжачок», «Чому заєць косоокий»; Марії Пономаренко «Гарбуз-лежебока», «Знову розцвіли жоржини»; Григорія Бойка «Кажани», «Шуліка»; Марії Познанської «Ромашки», «Журавлі летять», «Конвалія». Цікавими для дітей дошкільного віку будуть оповідання «Як ведмідь зимує» (Б. Харчука), «Зайці», «Одуд», «Жайворонові пісні» (Є. Гуцало), «Суниці для Наталі», «Білка і Добра людина» (В. Сухомлинського), «Де живуть наші птахи» (Л. Полтава); віршовані казки «Чому кріт не з'являється на світ» (М. Стельмах), «Біб-бобрище» (Т. Коломієць), «Жук малий і волохатий» (Г. Чубач) та ін.

Інформативними за змістом є використання творів «Хіба від нічого так тікають» (Олександр Копиленко), «Неприємна пригода» (Олег Буцень), «Сонечко з червоними крильцями» (Юрій Ярмиш), «Солодкий дощ» (Олег Буцень), казки Надії Красоткіної «Літні пригоди Зайців-пустунців», «Зимові пригоди Зайців-пустунців», «Казка про тисячі бід або про те, де гратися не слід», «Казка про правила поведінки на відпочинку»; оповідання Олега Буценя «Хоробрий муравлик». Ці твори допоможуть дітям краще дізнатися про правила природодоцільної поведінки та бережливого ставлення до природи.

Зрозуміло, що не можливо перерахувати всі твори художньої літератури. Проте, запропоновані вище твори дозволяють сформуванню уявлення дітей дошкільного віку про природу, природні явища та поведінку дитини у природі.

Висновки. Отже, використання творів художньої літератури є незамінним джерелом отримання інформації. Підбираючи твори для дітей дошкільного віку необхідно звертати увагу на цікавий та пізнавальний зміст, доступність для дитячого сприймання, спрямованість на формування природничо-екологічної компетентності. Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо у розкритті методів ознайомлення дітей дошкільного віку з художніми творами та здійснення аналізу творів дітьми.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2021 № 33. Режим доступу: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaksiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Беленька Г. В., Науменко Т. С., Половіна О. В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. 115 с.
3. Білоусова В. С. Новітні технології екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Педагогічна освіта у світлі реформ та викликів: матеріали Другої (II) Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 240 с.
4. Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)». *Дошкільне виховання*. 1994. № 2.
5. Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/derj-standart-pochatk-new.pdf>.
6. Закон України «Про дошкільну освіту». Київ. 2001.
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
8. Конституція України (Прийнята 28 червня 1996). Київ: Преса України. 1997. 80 с.
9. Концепція екологічної освіти України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01>.
10. Лагойко Т. В. Формування природничої компетентності засобами сучасних освітніх технологій. Режим доступу: <https://www.slideshare.net/ssuserad1860/ss-250839009>.
11. Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах. К.: Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2019. 80 с.
12. Марущак О.М. Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал] / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся»*. Житомир, 2016. Вип. 11. С. 97 – 108,
13. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. Під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. С. 15 – 24.

14. Приходько Т. В. Формування природничої компетентності дошкільників за Базовою програмою виховання і навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина». Режим доступу: http://svystunivka.edukit.lg.ua/dnz_dzhereljce/formuvannya_prirodnichoi_kompetentnosti_doshkilnika.

15. Семенюк Р. Ф. Різноманітність інноваційних підходів до еколого-природничої освіти дошкільників. *Методична скарбничка для вихователів*. Режим доступу: <http://leleka.rv.ua/riznomanitnist-innovaciynih-pidhodiv-do-ekologo-prirodnychoyi-osvity-doshkil-nykiv-metodychna-skarbnychka-vyhovatelya.html>.

16. Словник іншомовних слів. Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. К. : Наукова думка, 2000. 680 с.

17. Ясінська В. Екологічне виховання, як засіб формування природних уявлень дітей дошкільного віку. Режим доступу: <https://naurok.com.ua/ekologichne-vihovannya-yak-zasib-formuvannya-prirodnih-uyavlen-ditey-doshkilnogo-viku-252173.html>.

References:

1. Bazovyyj komponent doshkil'noi' osvity (Zatverdzheno Nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12.01.2021 № 33 [Basic component of preschool education (Approved by the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 12.01.2021 № 33)]. (n.d.). Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [in Ukrainian].

2. Belenka G.V., Naumenko T.S., Polovina O.V. (2013) *Doshkil'njatam pro svit pryrody: metodychnyj posibnyk dlja vyhovateliv ditej doshkil'nogo viku* [Preschoolers about the world of nature: a guide for educators of preschool children]. Kyiv: Borys Hrinchenko University of Kyiv [in Ukrainian].

3. Bilousova V.S. (2022) *Novitni tehnologii' ekologichnogo vyhovannja ditej doshkil'nogo viku* [The latest technologies of ecological education of preschool children]. *Pedagogichna osvita u svitli reform ta vyklykiv: materialy Drugoi' (II) Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii' studentiv, aspirantiv ta molodyh uchenyh - Pedagogical education in the light of reforms and challenges: materials of the Second (II) All-Ukrainian scientific-practical conference of students, graduate students and young scientists. (240 p.)*. Lviv: Ivan Franko Lviv National University [in Ukrainian].

4. Derzhavna nacional'na programa «Osvita (Ukrai'na XXI stolittja) (1994) [State National Program "Education (Ukraine of the XXI century)]. *Doshkil'ne vykhovannya - Preschool education* (n.d.). [in Ukrainian].

5. Derzhavnyj standart pochatkovoї zagal'noi' osvity [State standard of primary general education]. (n.d.). Retrieved from <http://mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/derj-standart-pochatk-new.pdf>. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro doshkil'nu osvitu» (2001) [The Law of Ukraine "On Preschool Education"]. Kyiv. (n.d.). [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro ohoronu navk/olyshn'ogo pryrodnogo seredovyshha» [The Law of Ukraine "On Environmental Protection"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>. [in Ukrainian].

8. Konstytucija Ukrainy (1996) [Constitution of Ukraine]. Kyiv: Press of Ukraine. (n.d.). [in Ukrainian].

9. Konceptija ekologichnoi' osvity Ukrainy [The concept of environmental education in Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01> [in Ukrainian].

10. Lagoiko T.V. Formuvannja pryrodnychoi' kompetentnosti zasobamy suchasnyh osvithnih tehnologij [Formation of natural competence by means of modern educational technologies]. Retrieved from: <https://www.slideshare.net/ssuserad1860/ss-250839009> [in Ukrainian].

11. Lokhvytska L. (2019) *Rozvyval'ne predmetne seredovyshe v doshkil'nyh navchal'nyh zakladah* [Developmental subject environment in preschool educational institutions]. Kyiv: Newspapers for preschool and primary education [in Ukrainian].

12. Marushchak O.M. (2016) Ponjattja kompetentnosti u pedagogichnij dijal'nosti [The concept of competence in teaching]. *Kreatyvna pedagogika: Akademiya mizhnarodnogo spivrobotnytva z kreatyvnoi' pedagogiky «Polissja» - Creative pedagogy: Polissya Academy of International Cooperation in Creative Pedagogy*. Zhytomyr [in Ukrainian].

13. Pometun O.I. (2004) Teorija ta praktyka poslidovnoi' realizacii' kompetentisnogo pidhodu v dosvidi zarubizhnyh krajin [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in the experience of foreign countries]. *Kompetentnisnyj pidhid u suchasnij osviti: svitovyj dosvid ta ukrai'ns'ki perspektyvy: Biblioteka z osvith'oi' polityky - Competence approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: Library on educational policy*. Kyiv: "K.I.S" [in Ukrainian].

14. Prikhodko T.V. Formuvannja pryrodnychoi' kompetentnosti doshkil'nykiv za Bazovoju programoju vyhovannja i navchannja ditej vid 2 do 7 rokiv «Dytyna» [Formation of natural competence of preschoolers according to the Basic program of education and training of children from 2 to 7 years "Child"]. Retrieved from: http://svystunivka.edukit.lg.ua/dnz_dzherelje/formuvannja_pryrodnychoi_kompetentnost_i_doshkiljnika [in Ukrainian].

15. Semenyuk R.F. Riznomanitnist' innovacijnyh pidhodiv do ekologo-pryrodnychoi' osvity doshkil'nykiv. Metodychna skarbnychka dlja vyhovateliv [Diversity of innovative approaches to ecological and natural education of preschoolers. Methodical treasury for educators]. Retrieved from: <http://leleka.rv.ua/riznomanitnist-innovacijnyh-pidhodiv-do-ekologo-pryrodnychoyi-osvity-doshkil-nykiv-metodychna-skarbnychka-vyhovatelya.html>. [in Ukrainian].

16. Morozov S.M., Shkaraputa L.M. (2000) Slovnyk inshomovnyh sliv [Dictionary of foreign words] Kyiv: Scientific opinion [in Ukrainian].

17. Yasinska V. Ekologichne vyhovannja, jak zasib formuvannja pryrodnyh ujavlen' ditej doshkil'nogo viku [Ecological education as a means of forming natural ideas of preschool children]. Retrieved from: <https://naurok.com.ua/ekologichne-vihovannja-yak-zasib-formuvannja-prirodnyh-uyavlen-ditej-doshkilnogo-viku-252173.html>.

УДК 159.9.072.43: 34.08

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-157-168](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-157-168)

Захаренко Людмила Миколаївна кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 520-06-74, <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

Юрченко-Шеховцова Тетяна Іванівна кандидат психологічних наук, науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 520-06-74, <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>

МОТИВАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИПУСКНИКІВ МАГІСТРАТУРИ

Анотація: Праця є однією із основних видів діяльності людини. У період навчання у виші здобувачі вищої освіти набувають компетентностей за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією) відповідно до освітньо-професійних та освітньо-наукових програм підготовки для подальшого ефективного виконання професійних завдань. Важливим чинником їх успішної трудової діяльності виступає зовнішня і внутрішня мотивація. Врахування мотивів трудової діяльності працівників дозволить побудувати гнучку модель мотивації персоналу, зокрема молодих фахівців з числа випускників магістратури. **Метою дослідження** стало дослідження факторів мотивації майбутньої трудової діяльності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Право» денної форми навчання та формулювання на їх основі рекомендацій роботодавцям. **Емпірична база дослідження:** 60 здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право (денна форма навчання) Національної академії внутрішніх справ. **Наукова новизна:** досліджено та проаналізовано фактори мотивації майбутньої трудової діяльності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Право» денної форми навчання. У ході дослідження було визначено пріоритетні фактори мотивації трудової

діяльності майбутніх випускників магістратури. На їх основі було запропоновано рекомендації роботодавцям щодо мотивації трудової діяльності молодих фахівців з числа випускників магістратур вишів. **Висновки.** Проведення постійного моніторингу мотивів трудової діяльності молодих працівників дозволить оцінити та врахувати у процесі стимулювання їх діяльності, підвищення продуктивності праці та збереження кадрового потенціалу. Визначено що перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення мотивації трудової діяльності випускників вишів в період дії воєнного стану в Україні та у післявоєнний час.

Ключові слова: мотивація трудової діяльності, випускники магістратури, управління мотивацією.

Zakharenko Lyudmyla Mykolayivna Ph. D. in Psychology, senior research fellow, scientific laboratory on psychological support and psychophysiological research of the National Academy of Internal Affairs, Solomianska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (044) 520-06-74, <https://orcid.org/0000-0002-2121-0862>

Yurchenko-Shekhovtsova Tetyana Ivanivna Ph. D. in Psychology, research fellow, scientific laboratory on psychological support and psychophysiological research of the National Academy of Internal Affairs, Solomianska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (044) 520-06-74, <https://orcid.org/0000-0001-6541-3410>.

MOTIVATION OF EMPLOYMENT FUTURE MASTER'S DEGREES

Abstract. Work is one of the main human activities. During the period of higher education, higher education seekers acquire competencies in the chosen specialty (or specialization) in accordance with educational-professional and educational-scientific training programs for further effective performance of professional tasks. An important factor in their successful work is external and internal motivation. Taking into account the motives of employees' work will allow to build a flexible model of staff motivation, in particular of young professionals from among the graduates. **The aim of this research** was to study the factors of motivation for future work of applicants for the second (master's) level of higher education in the specialty "Law" full-time education and formulate recommendations based on them to employers. **Empirical basis of the research:** 60 applicants for

the second (master's) level of higher education in the specialty 081 Law (full-time) of the National Academy of Internal Affairs. **Scientific novelty:** factors of motivation of future labor activity of applicants of the second (master's) level of higher education in the specialty "Law" of full-time education are investigated and analyzed. The study identified priority factors motivating the work of future graduates. Based on them, recommendations were offered to employers on the motivation of young professionals from among graduates of master's degrees. **Conclusions.** Continuous monitoring of the motives of young workers will assess and take into account in the process of stimulating their activities, increasing productivity and maintaining human resources. It is determined that a promising area of further research is the study of work motivation of university graduates during martial law in Ukraine and in the postwar period.

Keywords: motivation of labor activity, graduates of master 's degree, motivation management.

Постановка проблеми. Найбільш значущі життєві цінності для майбутніх молодих спеціалістів та мотиваційні фактори є найкращими стимулами для більшої продуктивності їх праці.

Суттєві трансформації ціннісних орієнтацій працездатного населення у сфері зайнятості та трудової діяльності в цілому, тенденція до працевлаштування не за фахом, цифровізація світу, соціально-політичні події у державі та світі в цілому призвели до змін мотивації трудової діяльності сучасної молоді. У зв'язку із цим дослідження факторів трудової діяльності майбутніх випускників магістратури вишів набуває актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з науковими поглядами дослідників мотиваційний простір професійної реалізації майбутнього фахівця складає, насамперед, професійна орієнтація особистості, яка під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів набуває процесуальних характеристик [6; 13; 14].

На переконання Полякової Г. А. (2021) заклад вищої освіти може надавати різноманітну за своєю сутністю та різновидами підтримку здобувачам в їх особистісно-професійному становленні і розвитку [12]. Балашов Є. Г. (2018) серед факторів мотивації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти виділяє психолого-педагогічні, особистісні, соціально-психологічні фактори [2]. Науковець Вінтюк Ю. В. (2020) пропонує перспективний підхід до формування мотивації професійної діяльності у магістрів [4].

За результатами дослідження, проведеного Кобзистою І. Л., Махмудовим Х. З. (2017), пріоритетними мотиваційними факторами

для студентів закладів вищої освіти є висока заробітна плата, можливість самореалізації та навчання, а також можливість кар'єрного зростання [9]. За результатами дослідження Белової Л. (2018) основними мотивами вступу на навчання до магістратури було і залишається бажання навчатися та професійно зростати [3].

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає здобуття особою компетентностей за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією) для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності, адже освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків [1].

Нинішнє покоління дітей, народжених після 2000 року, – це перше повністю цифрове покоління («цифрові люди»), яке пов'язане між собою за допомогою мережі Інтернет, мобільних телефонів, соціальних мереж тощо, схильне до індивідуалізму, самовпевненості і спрямоване на досягнення успіху [10]. Модель мотивації праці повинна орієнтуватися на задоволення бажаних цінностей працівника, урахування ринкових цін на робочу силу відповідної кваліфікації та компетентності, формування гнучких моделей мотивації персоналу [5].

Мета статті – вивчення впливу факторів на мотивацію трудової діяльності майбутніх випускників магістратури та формулювання рекомендацій роботодавцям щодо мотивації трудової діяльності молодих спеціалістів.

У дослідженні використовувались методи кількісного аналізу, структурно-логічний метод, методи емпіричного психологічного дослідження, порівняльного аналізу.

Емпірична база дослідження (вибірка): 60 здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 Право (денна форма навчання) Національної академії внутрішніх справ. Дослідження проводилося наприкінці 2021 року.

Завдання дослідження:

- 1) визначити фактори мотивації майбутньої трудової діяльності здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Право» денної форми навчання;
- 2) розробити рекомендації роботодавцям щодо мотивації трудової діяльності молодих фахівців з числа випускників магістратур вишів.

Виклад основного матеріалу. Мотивація праці працівників включає економічні, психологічні та правові аспекти [7]. Двофакторна теорія мотивації Ф. Герцберга (теорія задоволеності працею) була

розроблена для визначення підстав задоволеності/незадоволеності працівників роботою і причин підвищення/зниження продуктивності праці.

Всі фактори, що впливають на професійну діяльність людини у виробничій ситуації, науковець розділив на:

– мотиваційні фактори (особистий успіх, визнання, цікавий зміст праці, можливості для професійного зростання, службове становище, відповідальність);

– гігієнічні фактори (комфортні умови праці, безпека праці, нормальна освітленість, наявність опалення, режим праці, заробітна плата, заходи в області охорони здоров'я і соціального забезпечення та інші соціальні програми, міжособистісні відносини з керівництвом та колегами, ступінь безпосереднього контролю за роботою).

На його думку, мотиваційні фактори пов'язані із характером і сутністю роботи, сприяють зростанню ступеня задоволеності людини працею. Задоволеність роботою пов'язана з внутрішніми, змістовними характеристиками роботи, а незадоволеність – із зовнішніми характеристиками, контекстом роботи, що виконується.

Науковець Ozsoy E. (2019) емпірично підтвердив, що двофакторна мотиваційна теорія Герцберга доводить статистично значимий вплив заробітної плати, політики компанії та менеджменту на рівень мотивації працівників та незначний вплив умов праці, відповідальності, визнання успіху, кар'єрного зростання [15].

Незважаючи на дискусійність окремих положень даної теорії, у дослідженні була використана методика дослідження мотивації (Ф. Герцберг), що базується на його двофакторній теорії мотивації.

У ході дослідження респондентам було запропоновано оцінити фактори відповідно до їх пріоритетності у майбутній трудовій діяльності (від 1 до 14 балів). Узагальнення результатів відбувалося шляхом визначення середнього значення (балу) по кожному фактору, визначення найвищого та найнижчого рангів, які зайняли мотиваційні фактори у кожній навчальній групі (більшому значенню балів присвоювався вищий ранг, а меншому – нижчий ранг). Результати представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Ранжування факторів мотивації трудової діяльності
респондентами навчальних груп**

	1 навч. група	2 навч. група	3 навч. група
Найвищий ранг	1. Достойна зарплата (13,1 бали)	1. Достойна зарплата (11,7 бали)	1. Достойна зарплата (12,6 бали)
	2. Хороші умови праці (10,3 бали)	2. Особистий успіх (10,8 бали)	2. Особистий успіх (12,1 бали)
	3. Особистий успіх (10,1 бали)	3. Цікавий зміст праці (10,7 бали)	3. Цікавий зміст праці (11,1 бали)
Найнижчий ранг	12. Відповідальність (5,1 бали)	12. Заходи з охорони здоров'я та соц. забезпечення (4,8 бали)	12. Безпечна робота (4,6 бали)
	13. Стиль керівництва (4,4 бали)	13. Стиль керівництва (4,7 бали)	13. Безпосередній контроль за роботою (3,3 бали)
	14. Безпосередній контроль за роботою (4,3 бали)	14. Безпосередній контроль за роботою (4,6 бали)	14. Заходи з охорони здоров'я та соц. забезпечення (3,1 бали)

Відповідно до отриманих результатів перше місце в усіх трьох навчальних групах посіла достойна зарплата. Це можна пояснити тим, що у грошах втілені можливості задоволення багатьох потреб особистості (придбання їжі, одягу тощо). До пріоритетних факторів респонденти усіх трьох навчальних груп віднесли особистий успіх, а також цікавий зміст праці (респонденти двох груп) та хороші умови праці (респонденти однієї з опитаних груп).

Найменш впливовими факторами мотивації їх майбутньої трудової діяльності респонденти усіх трьох навчальних груп одноставно визнали ступінь безпосереднього контролю за роботою. Незначущими факторами мотивації респонденти двох навчальних груп визнали заходи з охорони здоров'я та соціального забезпечення, стиль керівництва. Респонденти однієї із груп віднесли сюди також безпечність роботи, відповідальність. Решта факторів зайняли середні рангові місця.

Відповідно до теорії Ф. Герцберга задоволеність роботою пов'язана із внутрішніми, змістовними характеристиками роботи, а незадоволеність – із зовнішніми характеристиками. Визначимо, які мотиваційні та гігієнічні фактори є найбільш та найменш значущими у майбутній трудовій діяльності респондентів (таблиця 2).

Таблиця 2

**Значущість гігієнічних і мотиваційних факторів у мотивації
майбутньої трудової діяльності респондентів**

	Мотиваційні фактори	Гігієнічні фактори
Найбільш значущі	Особистий успіх Цікавий зміст праці	Достойна зарплата Хороші умови праці
Найменш значущі	Відповідальність	Безпосередній контроль за роботою Заходи з охорони здоров'я та соц. забезп-ня Стиль керівництва Безпечність роботи

Відповідно до отриманих даних, найбільше мотивувати респондентів до трудової діяльності може цікава робота та досягнення у ній особистої успішності (внутрішня мотивація), а також достойна заробітна плата та хороші умови праці (зовнішня мотивація). Заробітна плата та умови праці виступають гігієнічними факторами, які можуть викликати невдоволеність в процесі роботи.

Таким чином, факторами, які спонукатимуть респондентів до продуктивної праці і викликатимуть задоволення від неї, є цікавий зміст праці та особистий успіх (внутрішня мотивація). Факторами, що можуть викликати незадоволення в процесі роботи і здійснити демотивуючий вплив, є заробітна плата та умови праці (зовнішня мотивація).

Такий мотиваційний фактор як відповідальність є незначущим для мотивації трудової діяльності респондентів, що може свідчити про їх неготовність відповідати за результати своєї праці, а також про недовіру до мотивації «відповідальною роботою».

Наявна велика кількість гігієнічних факторів, які віднесені респондентами до незначущих (контроль за роботою, стиль керівництва, безпечність роботи, заходи з охорони здоров'я, наявність соціального пакету для працівника), а, отже, не призведуть до стану незадоволеності роботою. Віднесення фактора «хороші умови праці» до пріоритетного, а факторів «заходи з охорони здоров'я та соціального забезпечення», «безпечність роботи» до найменш значущих може виступати свідченням того, що респонденти чітко не усвідомлюють, що може бути хорошими умовами трудової діяльності. Вони можуть мати обмаль знань про соціальний пакет працівника, який впроваджують

роботодавці для стимулювання трудової діяльності своїх працівників та збереження кваліфікованих кадрів.

Респонденти прагнуть уникнути безпосереднього контролю за своєю роботою, однак це не означає, що вони заперечують контроль як такий. У цьому проявляється їх прагнення до самостійності, самоорганізованості та спрямованості на результат. Значно вплинула на це впровадженість дистанційної роботи та значна поширеність її серед сучасної молоді.

Згідно з отриманими результатами стиль керівництва мало значущий для майбутніх молодих працівників. Вони не потерплять авторитарності, обмеження їхньої свободи та творчості.

Це підтверджено і результатами дослідження цінностей різних поколінь з числа пошукачів і роботодавців, яке проводилось протягом двох місяців 2019 року Академією ДТЕК [10]. Було з'ясовано, що основні цінності молоді та старших поколінь України відрізняються: молодь підтримує цінності, які пов'язані з індивідуалістичними уподобаннями та відкритістю до змін – прагне до нових ідей, пригод і ризиків, прагне бути творчою особистістю, йти своїм шляхом, на відміну від старшого покоління, яке сповідує цінності, що стосуються збереження традицій і звичаїв, конформності (слідування правилам і нормам) та безпеки. Представники різних поколінь мають різні запити до потенційного керівника [10].

Правильна взаємодія мотивів та стимулів відбувається через взаємообумовленість елементів загального процесу формування механізму мотивації та стимулювання працівників [11].

Таким чином, роботодавцю потрібно враховувати отримані результати моніторингу щодо впливу факторів трудової діяльності на працю молодого працівника при використанні засобів стимулювання працівників.

Відповідно до вищезазначеного, можна сформулювати такі рекомендації роботодавцям та керівникам щодо підтримки мотивації трудової діяльності випускників магістратури:

1. Використовуйте економічні способи мотивації:

– прямі (у вигляді деякої суми грошей (наприклад: премія), адже із підвищенням заробітної плати її роль як мотиватора знижується).

Грошове винагородження діяльності є однією з форм позитивного підкріплення (вторинне підкріплення), що здатне підкріплювати поведінку людини завдяки зв'язку із багатьма іншими видами підкріплення (зокрема і первинного підкріплення).

– непрямі (наприклад: додатковий вільний час, що дозволяє працювати на сумісництвом тощо).

Гідна оплаті праці повинна доповнюватися елементами соціального пакету (за можливості – індивідуалізованого, елементи якого повинні враховувати цікаві елементи для різних категорій співробітників та вікових груп, відповідно до отриманих результатів опитувань працівників).

2. Використовуйте неекономічні організаційні способи мотивації (мотивацію цілями, мотивацію збагаченням роботи, мотивацію участі в справах фірми):

– мотивація цілями має на меті постановку цікавих цілей, які захоплюють, пробуджують у працівників прагнення до досягнення високих результатів;

– мотивація участі в справах фірми шляхом участі у вирішенні ряду проблем соціального характеру, консультування з окремих робочих питань, делегування прав і відповідальності;

– мотивація збагаченням праці полягає у наданні більш цікавої роботи з перспективою особистісного зростання, що надасть можливість молодому фахівцю здійснювати самоконтроль над ресурсами й умовами власної трудової діяльності;

3. Використовуйте неекономічні моральні способи мотивації:

– особисте і публічне визнання успіхів працівника;

– похвалу і критику, які є специфічною формою морального стимулювання, з метою стимулювання досягнення працівниками особистого успіху у діяльності.

4. Розширяйте нематеріальну складову мотивації праці, враховуючи результати моніторингу мотивів трудової діяльності працівників.

5. Враховуйте гнучкість моделі мотивації персоналу (те, що можливими причинами невдоволення трудовою діяльністю майбутніми випускниками магістратури визнано заробітну плату і умови праці, не означає, що молоді фахівці дотримуються такої ж думки). Слід враховувати, що способи мотивації трудової діяльності працівників переплетені та взаємообумовлені (наприклад, досягнення певного успіху у праці, підкріплене грошовою винагородою, дозволить придбати певні блага і одночасно принесе популярність, повагу).

Висновки:

1. У своїй трудовій діяльності майбутні випускники магістратури прагнуть, насамперед, отримувати достойну оплату їх праці, щоб задовольнити свої нагальні потреби, та мати хороші умови для праці.

2. Майбутні випускники магістратури мотивовані на досягнення успіху у роботі, яка їм цікава за своїм змістом, а не «відповідальна», та не прагнуть кар'єрного зростання і не потерплять безпосереднього контролю та керівництва.

3. Управління трудовою діяльністю молодих спеціалістів повинно базуватись на підтримці їх внутрішньої мотивації (цікавий зміст праці та досягнення особистого успіху), зокрема і шляхом зовнішнього стимулювання (матеріальна винагорода, створення умов для праці, уникнення авторитарності та обмеження свободи творчості).

4. Важливим є обрання керівником оптимального стилю керівництва підлеглими з числа випускників магістратур вишів, що включатиме ставлення до них як до рівних та вдосконалисть управління персоналом.

5. Роботодавцям при комплектуванні вакансій слід звертати увагу пошукачів роботи з числа випускників магістратур вишів на наявність соціального пакету для працівників, що може бути додатковим стимулом для обрання ними даної роботи.

6. Важливим є проведення постійного моніторингу та оцінки ступеня важливості мотивів трудової діяльності молодих працівників, з метою врахування отриманих результатів у процесі стимулювання їх діяльності, підвищення продуктивності їх праці та уникнення відтоку кадрів.

Перспективами подальших досліджень є вивчення мотивації трудової діяльності випускників вишів в період дії воєнного стану в Україні та у післявоєнний час.

Література:

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 №1556-VII (із змінами і доповненнями). *Верховна Рада України. Законодавство України* : [сайт]. URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 10.04.2022).

2. Балашов Е. М. Психологічні фактори мотивації навчальної діяльності студентів закладів вищої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : зб-к наук. праць. Остріг : Вид-во НаУОА, 2018. № 7. С. 4-8.

3. Белова Л. О. Мотивація до навчання як фактор ризику вищої освіти. *Освіта та суспільство*. 2018. №2. С. 7-12. URL : https://nure.ua/wp-content/uploads/2018/Scientific_editions/novkol_2018_2_4.pdf.

4. Вінтюк Ю. В. Формування мотивації до професійної діяльності у магістрів-психологів. *Молодий вчений*. 2020. № 5 (81). С. 349-355. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-71>.

5. Данилевич, Н. С., Поплавська, О. М., Пузиревська, Ю. О. Мотивація молодих фахівців: особливості, рекомендації. *Економічний простір*. 2019. №142. С. 53-64. URL : <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/50>.

6. Занюк С. С. Психологія мотивації : навч. посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
7. Калінін А. М., Колісніченко Р. М., Гавриленко О. Є. Мотивація праці в сучасних умовах: економічні, психологічні та правові аспекти. *Наукові перспективи*. 2022. №1(19). С. 334-350. URL : [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1\(19\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)).
8. Климчук А. О. Михайлов А. М. Мотивація та стимулювання персоналу в ефективному управлінні підприємством та підвищенні інноваційної діяльності. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2018. № 1. С. 218-234. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-16>.
9. Кобзиста І. Л., Махмудов Х. З. Мотиваційні фактори сучасної молоді на ринку праці. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 22. С. 165-168.
10. Нагорняк К. М. Цінності поколінь X, Y та Z в Україні. *Ukr. socium*. 2020. №2(73). С. 110-122. URL : <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.110>.
11. Нетудихата К. Л., Погромський, В. О., Стройнецький, В. М. Діагностика стану розвитку мотиваційних механізмів в системі кадрового менеджменту. *Ефективна економіка* : ел. наук. фах. видання. 2021. № 6. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.6.91.
12. Полякова Г. А. Підтримка особистісно-професійного становлення та розвитку здобувачів вищої освіти в освітньому середовищі. Полтава : Нац. ун-т Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка, 2021. С. 172-175. URL : http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25922/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_173-176.pdf.
13. Професійна освіта: андрагогічний підхід : монографія / кол. авторів; за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2018. 452 с.
14. Шанскова Т. І., Мірошниченко О. А., Кушева Ж. І. Андрагогічні засади удосконалення навчальної мотивації майбутніх фахівців у процесі магістерської підготовки. *Андрагогічний вісник*. 2017. № 8. С. 90-98.
15. Ozsoy, E. (2019). An Empirical Test of Herzberg's Two-Factor Motivation Theory. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 11-20. DOI: <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.1-01>.

References:

1. Pro vyshchu osvitu [About higher education] (01 Jule 2014): Zakon Ukrainy (iz zminamy i dopovnenniamy). Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
2. Balashov, E.M. (2018). Psykholohichni faktory motyvatsii navchalnoi diialnosti studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Psychological factors motivating the educational activities of students of higher education institutions]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Ser. «Psykholohiia», 7, (pp. 4-8). Ostrih: Vyd-vo NaUOA [in Ukrainian].
3. Bielova, L.O. (2018). Motyvatsiia do navchannia yak faktor ryzyku vyshchoi osvity [Motivation to study as a risk factor for higher education]. *Osvita ta suspilstvo*, 2, (pp. 7-12). Retrieved from https://nure.ua/wp-content/uploads/2018/Scientific_editions/novkol_2018_2_4.pdf. [in Ukrainian].
4. Vintiuk, Yu.V. (2020). Formuvannia motyvatsii do profesiinoi diialnosti u mahistriv-psykholohiv [Formation of motivation for professional activity in master psychologists]. *Molodyi vchenyi*, 5 (81), (pp. 349-355). Retrieved from <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-5-81-71> [in Ukrainian].

5. Danylevych, N.S., & Poplavska, O.M., & Puzyrevska, Yu.O. (2019). Motyvatsiia molodykh fakhivtsiv: osoblyvosti, rekomendatsii [Motivation of young professionals: features, recommendations]. *Ekonomichnyi prostir*, 142, (pp. 53-64). Retrieved from <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/50>. [in Ukrainian].
6. Zaniuk, S.S. (2002). *Psykhohihiia motyvatsii [Psychology of motivation]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
7. Kalinin, A.M., & Kolisnichenko, R.M., & Havrylenko, O.Ye. (2022). Motyvatsiia pratsi v suchasnykh umovakh: ekonomichni, psykhologichni ta pravovi aspekty [Motivation of work in modern conditions: economic, psychological and legal aspects]. *Naukovi perspektyvy*, 1 (19), (pp. 334-350). Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1\(19\)](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)) [in Ukrainian].
8. Klymchuk, A.O., & Mykhailov, A.M. (2018). Motyvatsiia ta stymuliuвання personalu v efektyvnomu upravlinni pidpriemstvom ta pidvyshchenni innovatsiinoi diialnosti [Motivation and stimulation of staff in effective business management and increasing innovation]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, 1, (pp. 218-234). Retrieved from <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.1-16> [in Ukrainian].
9. Kobzyska, I.L., & Makhmudov Kh.Z. (2017). Motyvatsiini faktory suchasnoi molodi na rynku pratsi [Motivational factors of modern youth in the labor market]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, issue 22, (pp. 165-168) [in Ukrainian].
10. Nahorniak, K.M. (2020). Tsinnosti pokolin X, Y ta Z v Ukraini [Values of generations X, Y and Z in Ukraine]. *Ukr. socium*, 2 (73), (pp. 110-122). Retrieved from <https://doi.org/10.15407/socium2020.02.110>. [in Ukrainian].
11. Netudykhata, K.L., & Pohromskyi, V.O., & Stroinetskyi, V.M. (2021). Diahnostyka stanu rozvytku motyvatsiinykh mekhanizmiv v systemi kadrovoho menedzhmentu [Diagnosis of the state of development of motivational mechanisms in the personnel management system]. *Efektyvna ekonomika*, 6. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.91> [in Ukrainian].
12. Poliakova, H.A. (2021). *Pidtrymka osobystisno-profesiinoho stanovlennia ta rozvytku здобувачив вищої освіти в освітньому середовищі [Support for personal and professional development and development of higher education in the educational environment]*, (pp. 172-175). Poltava: Nats. un-t Poltavska politehnika im. Yu. Kondratiuka. Retrieved from http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25922/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20_%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_173-176.pdf [in Ukrainian].
13. Dubaseniuk, O.A. (Eds.) (2018). *Profesiina osvita: andrahohichni pidkhid [Professional education: andragogical approach]*. Vyd. O. O. Yevenok [in Ukrainian].
14. Shanskova, T.I., & Mirosnychenko, O.A., & Kusheva Zh.I. (2017). Andrahohichni zasady udoskonalennia navchalnoi motyvatsii maibutnikh fakhivtsiv u protsesi mahisterskoi pidhotovky [Andragogical principles of improving the learning motivation of future professionals in the process of master's training]. *Andrahohichni visnyk*, 8, (pp. 90-98) [in Ukrainian].
15. Ozsoy, E. (2019). An Empirical Test of Herzbergs Two-Factor Motivation Theory. *Marketing and Management of Innovations*, 1, (pp. 11-20). Retrieved from <http://doi.org/10.21272/mmi.2019.1-01>. [in English].

УДК 378:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-169-180](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-169-180)

Кононенко Леся Віталіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри «Аудит, облік та оподаткування», Центральноукраїнський національний технічний університет, просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 282-82-88, <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Оришак Олег Володимирович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри «Кібербезпеки та програмного забезпечення», Центральноукраїнський національний технічний університет, просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (066) 896-66-72, <https://orcid.org/0000-0002-2712-106X>

Селіщева Єлизавета Володимирівна здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Центральноукраїнський національний технічний університет, просп. Університетський, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 133-76-85, <https://orcid.org/0000-0002-1073-7933>

ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЯК ОСНОВА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. Перехід до Індустрії 4.0 із використанням цифрових інструментів у сучасному суспільстві є трендовим явищем. Цифровізація щодня проникає в усі сфери життя шляхом використання потужного програмного забезпечення, апаратних та цифрових інструментів. В цих умовах відбувається розвиток сучасних світових глобалізаційних процесів, які набувають все більших масштабів та торкаються практично усіх сфер життя. Це потребує забезпечення суспільства висококваліфікованими спеціалістами відповідного рівня, які будуть спроможні не тільки працювати в умовах тотальної цифровізації, а і активно адаптуватися до постійних змін, які пов'язані насамперед із процесами цифровізації усіх сфер.

В статті зазначено, що сучасні роботодавці постійно підвищують вимоги щодо якості випускників навчальних закладів. На сьогодні для успішного працевлаштування і отримання гідної винагороди за свою працю вони повинні мати сформовані відповідні компетентності, що

містять практичні вміння, навички й готовність їх реалізувати. Традиційне навчання здебільшого сприяє формуванню теоретичних знань здобувачів освіти, а впровадження в освітній процес інноваційних форм, методів та засобів має на меті сформувати ключові та базові компетентності.

Під час формування цифрової компетентності у здобувачів вищої освіти викладачам є доцільним враховувати сучасні тенденції та запити цифрового середовища, пропонувати здобувачам цікаві та релевантні завдання, які допоможуть повною мірою розкрити їх творчий потенціал у цифровому середовищі за допомогою зрозумілих та прийнятних засобів. При цьому найбільш оптимальним є змішане навчання із використанням різних форм навчання для підвищення якості освіти.

Ключові слова: форми навчання, цифрові інструменти, здобувачі вищої освіти, глобалізація, традиційне навчання, змішане навчання, цифровий контент

Kononenko Lesya Vitaliivna, Ph. D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of audit, account and taxation, Central Ukrainian National Technical University, University Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050) 282-82-88, <https://orcid.org/0000-0001-5698-5003>

Oryshaka Oleh Volodymyrovych, Candidate of Engineering Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Cybersecurity and Software, Central Ukrainian National Technical University, University Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (066) 896-66-72, <https://orcid.org/0000-0002-2712-106X>

Selishcheva Yelyzaveta Volodymyrivna, Postgraduate, Central Ukrainian National Technical University, University Ave., 8, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (050) 133-76-85, <https://orcid.org/0000-0002-1073-7933>

FORMATION OF DIGITAL COMPETENCE AS THE BASIS OF TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION IN CONDITIONS OF GLOBALIZATYNYCS PROCESSES

Abstract. The transition to industry 4.0 using digital tools in modern society is a trend. Digital imaging reaches every day through the use of powerful software, hardware and digital tools. Under these conditions, the development of modern global globalization processes is taking place, which are becoming ever larger and affect virtually all spheres of life. This requires

ensuring that the society is highly qualified specialists of the appropriate level, who will be able not only to work in the conditions of total digitalization, but also to adapt actively to constant changes, which are connected primarily with the processes of digitalization of all spheres.

The article states that modern employers constantly raise requirements on quality of graduates of educational institutions. To date, for successful employment and to receive a decent remuneration for their work, they must have the appropriate competencies, which include practical skills, skills and readiness to implement them. Traditional training mainly contributes to the formation of theoretical knowledge of educational applicants, and the introduction of innovative forms, methods and means in the educational process is intended to form key and basic competencies.

While developing digital competence in higher education graduates, it is appropriate for teachers to take into account modern trends and demands of the digital environment, to offer students interesting and relevant tasks that will help to fully discover their creative potential in the digital environment by means of understandable and acceptable means. At the same time, the most optimal is mixed training with the use of different forms of education to improve the quality of education.

Keywords: forms of education, digital instruments, higher education, globalization, traditional education, mixed learning, digital content

Постановка проблеми. Перехід до Індустрії 4.0 із використанням цифрових інструментів у сучасному суспільстві є трендовим явищем. Цифровізація щодня проникає в усі сфери життя шляхом використання потужного програмного забезпечення, апаратних та цифрових інструментів. При цьому інновації у одній сфері обумовлюють виникнення інновацій у інших, тобто виникає цифровий вихор, який затягує у воронку галузь за галуззю [1]. В цих умовах відбувається розвиток сучасних світових глобалізаційних процесів, які набувають все більших масштабів та торкаються практично усіх сфер життя. Це потребує забезпечення суспільства висококваліфікованими спеціалістами відповідного рівня, які будуть спроможні не тільки працювати в умовах тотальної цифровізації, а і активно адаптуватися до постійних змін, які пов'язані насамперед із процесами цифровізації усіх сфер. Підготовка фахівців з цифровою компетентністю є основним завданням сфери освіти.

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки передбачає, що першочерговими завданнями є формування ґрунтової національної політики цифровізації освіти як

пріоритетної складової частини реформи освіти [2]. Основною метою цієї концепції є реалізація ініціатив «Цифрового порядку денного України 2020» (Цифрова адженда України-2020) (Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації). Цифрова адженда України 2020 (Проект «Цифрова адженда України – 2020») передбачає, що основними завдання у державному освітянському сегменті у частині професійних цифрових навичок (програмування тощо) є впровадження підходу з урахуванням наскрізної (кросплатформової) цифрової компетентності (вивчення предметів з використанням цифрових технологій) тощо [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування необхідних компетентностей при підготовці випускників вищих навчальних закладів до умов цифровізації та глобалізації суспільства є об'єктом дослідження багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Зокрема у праці Дущенко О. С. проаналізовано поняття «цифрова трансформація освіти», систематизовано досвід вчених щодо використання цифрових технологій в освітньому процесі, та визначено сучасний стан цифрової трансформації освіти [3]. Дослідження Антонюк Д. С. присвячені аналізу досвіду і поглядів вітчизняних вчених на підходи щодо розроблення і впровадження цифрових ресурсів навчального призначення задля забезпечення розвитку цієї сфери в Україні [4]. У роботі Бондаренко Т. розкрито вимоги до освітнього процесу у закладах вищої освіти в умовах діджиталізації сучасного суспільства [5].

Пікуляк М. В., Кузь М. В. та Ворошук О. Д. зосередили свої дослідження на вдосконаленні та дослідженні побудови адаптивного навчального модуля дистанційної системи навчання з використанням нечітких нейронних мереж [6]. Праці Sankar J. P., Kalaichelvi R., Elumalai K. V., та Alqahtani M. S. M. спрямовані на дослідження взаємозв'язку таких незалежних факторів як середовище дистанційного навчання, полегшення дистанційного навчання, цифрові навчальні матеріали, технічна підтримка дистанційного навчання, особиста роль викладача, взаємовідносини між здобувачами при засосуванні змішаного типу навчання у вищій освіті під час пандемії COVID-19 [7]. Гайтан О. М. у своїх дослідженнях порівнювала вебінарорієнтовані платформи для навчання, технічні та педагогічні можливості використання інструментарію платформ Zoom, Google Meet та Microsoft Teams, вивчала вплив використання вебінарорієнтованих платформ на формування професійних та загальних навичок при різних

типах занять [8]. Наливайко О.О., Прокопенко А.І., Кабусь Н.Д., Хатунцева С.М., Жукова О.А. і Наливайко Н. А. досліджували вплив проєктно-цифрової діяльності на формування цифрової компетентності студентів гуманітарних спеціальностей [9]. Проте, віддаючи належне науковій значущості праць згаданих вчених, необхідно зазначити, що питання формування цифрової компетентності як основи трансформації вищої освіти в умовах глобалізації суспільства потребують подальших досліджень.

Мета статті – дослідження методики формування цифрової компетентності як основи трансформації вищої освіти в умовах глобалізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні спостерігається постійне підвищення вимог роботодавцями до випускників навчальних закладів, які повинні мати сформовані відповідні компетентності, що містять практичні вміння, навички й готовність їх реалізовувати. Традиційне навчання здебільшого сприяє формуванню теоретичних знань здобувачів, а впровадження в освітній процес інноваційних форм, методів та засобів має на меті сформувати ключові та базові компетентності.

В умовах тотальної цифровізації особливе значення набуває отримання цифрової компетентності. До основних компонент цифрової компетентності відносять:

– **Безпеку.** Здатність безпечно та системно використовувати цифрові технології ідентифікації, а також звертати увагу на правові наслідки, права та обов'язки учасників цифрової взаємодії.

– **Виробництво / створення.** Можливість створювати, налаштовувати та редагувати цифровий контент, вирішувати цифрові проблем у цифровому просторі та досліджувати нові способи використання переваг технологій.

– **Спілкування.** Здатність спілкуватися, співпрацювати, взаємодіяти та брати участь у віртуальних командах і мережах, а також використовувати відповідні засоби масової інформації, тон і поведінку в них.

– **Інформацію.** Здатність ідентифікувати, знаходити, отримувати, зберігати, упорядковувати й аналізувати цифрову інформацію та оцінювати її релевантність та ціль [9].

Проте, рівень цифрової компетентності досить різний залежно від спеціалізації здобувачів та їх майбутньої професійної спрямованості.

За результатами загальноєвропейського дослідження «Цифрова компетентність на практиці: рамковий аналіз» цифрова компетентність

визнана як одна з восьми ключових компетентностей у контексті навчання громадян упродовж життя в країнах Європейського Союзу. У цьому документі «цифрова компетентність» розглядається як «здатність впевнено, критично та творчо використовувати інформаційно-комунікаційні технології для досягнення цілей, що належать до галузі роботи, зайнятості, навчання, дозвілля, включення та участі у житті суспільства» [2]. Тобто, цифрова компетентність є наскрізною і саме вона сприяє досягненню й опануванню інших компетентностей, які стосуються сфери мови та навичок спілкування, математичної грамотності, культурної обізнаності та самовираження, уміння навчатись упродовж життя тощо. Вищезазначені компетентності покликані розвивати особистість відповідно до викликів, які висуває перед суспільством XXI століття, а це насамперед забезпечення активної участі громадянина у функціонуванні основних інститутів суспільства та економіки [9].

Цифрова компетентність тісно пов'язана з такими категоріями як «цифрова комунікація», «цифровий контент» та «цифрові інструменти». Так, цифрова комунікація – це вид комунікації за допомогою цифрових технологій. Існують різні способи комунікації, наприклад, синхронний зв'язок (спілкування в реальному часі, зокрема за допомогою skype або відеочату) й асинхронні (неодночасне спілкування, наприклад, електронна пошта, форум для відправлення повідомлення, SMS). Поняття цифрового контенту визначається як будь-який тип контенту у вигляді цифрових даних, що кодуються й можуть бути створені, переглянуті, розподілені, модифіковані та збережені з використанням комп'ютерів і цифрових технологій, зокрема Інтернету. Доступ до змісту може бути або безкоштовним, або оплачуваним. Приклади цифрового вмісту містять вебсторінки та вебсайти, соціальні медіа, дані та бази даних, цифрові аудіо, як-от mp3-файли, електронні книги, цифрові зображення, цифрове відео, відеоігри, комп'ютерні програми та програмне забезпечення [9]. Межі цифрової компетентності для громадян визначають цифрові інструменти як цифрові технології, що використовуються з певною метою або для виконання певної функції обробки інформації, комунікації, створення контенту, безпеки чи вирішення проблем [11].

У сучасних умовах відбувається зміна авторитарної моделі навчання на адаптивну, особисто-орієнтовану. Сама ж методика навчання передбачає активну взаємодію між викладачем і здобувачами освіти. У цьому процесі провідна роль належить викладачу. Проте, сьогодні його час для безпосереднього контакту із здобувачами вищої

освіти дуже обмежений, що пов'язано із низкою факторів (карантинні заходи щодо пандемії COVID – 19 та військові дії значно зменшують можливість безпосереднього контакту, лєвова частка часу викладача витрачається на адміністративну роботу тощо). Це обумовлює необхідність забезпечення сучасної освіти відповідними цифровими технологіями [12]. Включення цифрових технологій у навчальний процес дає можливість значно його оптимізувати. Так до переваг цифровізації освіти відносять: інноваційність (нові можливості для всіх суб'єктів освітнього процесу), модернізація освіти (перехід на новий якісний рівень), доступність (онлайн- університети, доступні кожному, по всьому світу, у будь-який час, які забезпечать якісною освітою кожного), сприятливість інтеграційним процесам та світовому процесу глобалізації (у випадку України це сприяння європейській інтеграції) [3].

Використання таких програмних продуктів, як ZOOM, Google Meet, Cisco Webex Meetings, Schoology, BigBlueButton, Blackboard та інш., відіграє важливу роль у фундаментальному переході від традиційної аудиторії до віртуального класу та системи дистанційного навчання. Дистанційне навчання має ряд переваг: викладачі мають можливість перманентно оновлювати відповідні електронні навчальні та допоміжні матеріали, зникає необхідність територіально знаходитися в одній точці, тощо. Але, дистанційне навчання має і ряд проблемних моментів. Так, з метою забезпечення якості навчання викладач повинен розробити зміст курсу дистанційного навчання з відповідним інформаційним забезпеченням. Проте, інформаційне забезпечення online -ресурсів може бути складним через можливі проблеми з розумінням здобувачем змісту навчальних матеріалів. Вирішити цю проблему можливо шляхом розробки інтерактивних платформ дистанційного навчання наочними посібниками.

Крім того, важливим при формуванні цифрової компетентності є розроблення та представлення цифрового педагогічного контенту здобувачем освіти у соціальних мережах. Найбільш поширеними серед студентської молоді на сьогодні є такі соціальні мережі, як: Viber, Facebook, Instagram, Telegram тощо [9]. Соціальні мережі можна ефективно використовувати в освітньому процесі для проведення опитування й анкетування з важливих питань, пов'язаних з соціально-педагогічними явищами, наявними в суспільстві. Створення дидактичних ігор та гейміфікації освітнього процесу як у форматі інтерактивних презентацій, так і повноцінних комп'ютерних ігор можливе з використанням платформи RPG Maker MV.

Процес розвитку цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти покликаний покращити засвоєння здобувачами теоретичного матеріалу, поліпшити викладання. Слід зазначити, що здобувачі доволі часто володіють інформаційно-комунікаційними технологіями краще за викладачів, що, як правило, сприяє ефективному сприйняттю інформації.

Важливим елементом формування цифрової компетентності здобувачів освіти є проведення на регулярній основі досліджень та здійснення пілотних проектів для пошуку, апробації і відпрацювання концептуально нових педагогічних технологій, що переважно базуються на інформаційно-комунікаційних технологіях. При цьому дослідження та проекти повинні мати на меті не тільки розв'язання проблем, пов'язаних з традиційними підходами під час застосування цифрових технологій, але й розроблення питань створення і впровадження в освітню практику новітніх навчальних курсів, поява яких стала можливою завдяки використанню сучасних цифрових технологій [13].

В цілому якість дистанційного навчання є системою якості, яка складається з якості інформації, рівня підготовки викладача і якості його викладання, академічної участі та цифрової готовності [11]. У цьому процесі провідна роль належить викладачу. Тому, на нашу думку, найбільш оптимальним є процес навчання, який є комбінацією on-line навчання з наданням індивідуальних планових консультацій (бажано of-line). Доцільність такого підходу підкреслюють і погляди багатьох вчених, які на підставі вивчення міжнародного досвіду, підкреслюють, що найдоцільнішим є змішане навчання із використанням різних форм навчання для підвищення якості освіти [3].

Слід зазначити, що цифровізація освіти з низкою переваг має і окремі проблеми. Насамперед це залежність здобувача освіти від якості його технічного, програмного та Internet забезпечення, що призводить до нерівномірності доступу до інформації (знань) [12]. Крім того, при формуванні будь-якої компетентності (у тому числі і цифрової) викладач надає здобувачу освіти лише «інформацію», яка не може існувати без суб'єкта, який її сприймає та фіксує [15]. Крім того, основна мета у процесі навчання полягає у перетворюванні у здобувача освіти «інформації» на «знання» («knowledge produces knowledge, and the ability to think produces thinking» (знання породжують знаючих, а вміння думати - мислячих)), що потребує від нього певних якостей, навичок, здібностей, які в умовах переходу до Індустрії 4.0 безпосередньо пов'язані із цифровою компетентністю.

Висновки. Перехід до Індустрії 4.0 висуває чіткі вимоги щодо підготовки компетентного фахівця, тому однією з основних цілей сучасної вищої освіти є підготовка фахівців з сформованою цифровою компетентністю. Це обумовлює необхідність опанування цифрових навичок та розвитку здатностей до роботи в умовах подальшого розвитку цифрових технологій. Це обумовлює при формуванні цифрової компетентності акцентування уваги на таких складових:

- розробка чітких та загальноприйнятих критеріїв та рівнів сформованості цифрової компетентності;
- формування цифрової компетентності через діяльність;
- створення зручної та прийнятної системи моніторингу та тестування рівня цифрової компетентності.

Під час формування цифрової компетентності у здобувачів вищої освіти викладачам є доцільним враховувати сучасні тенденції та запити цифрового середовища, пропонувати здобувачам цікаві та релевантні завдання, які допоможуть повною мірою розкрити їх творчий потенціал у цифровому середовищі за допомогою зрозумілих та прийнятних засобів. При цьому найбільш оптимальним є змішане навчання із використанням різних форм навчання для підвищення якості освіти. Саме на цьому напрямі будуть зосереджені перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Кононенко Л.В., Назарова Г.Б., Куц В.І. Трансформація форм бухгалтерського обліку в умовах розвитку digital-технологій. *Економічний простір: Збірник наукових праць*. № 168. Дніпро: ПДАБА, 2021. С. 132-137 URL: <http://prostor.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/869> (дата звернення: 07.05.2022).
2. Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13>
3. Дущенко О. С. Сучасний стан цифрової трансформації освіти. *Фізико-математична освіта*. 2021. Вип. 2. С. 40-45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2021_2_9 (дата звернення: 13.05.2022)
4. Антонюк Д. С. Теоретичні та практичні аспекти розроблення та використання цифрових освітніх ресурсів: погляд вітчизняних учених. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2020. № 3(1). С. 189-196. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2020_3\(1\)__31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2020_3(1)__31) (дата звернення: 12.05.2022).
5. Бондаренко Т. Вимоги до освітнього процесу з огляду на здобутки цифрової педагогіки. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2021. Вип. 25(1). С. 42-49. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2021_25\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2021_25(1)__7) (дата звернення: 17.05.2022).
6. Pikuliak M. B., Kuz M. B., & Voroshchuk O. D. (2022). Improvement of information technology of distance education system construction with the use of hybrid learning algorithm. *Information Technologies and Learning Tools*, 88(2), 167–185. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4434> (дата звернення: 17.05.2022)

7. Sankar, J. P., Kalaichelvi, R., Elumalai, K. V., & Alqahtani, M. S. M. (2022). Effective blended learning in higher education during COVID-19. *Information Technologies and Learning Tools*, 88(2), 214–228. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4438> (дата звернення: 13.05.2022)

8. Haitan O. M. (2022). Comparative analysis of possibilities of using the toolkit of webinar-based platforms zoom, google meet and microsoft teams in online-learning. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 33–67. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4441> (дата звернення: 15.05.2022)

9. Nalyvaiko O. O., Prokopenko A. I., Kabus H. D., Khatuntseva C. M., Zhukova O. A., & Nalyvaiko H. A. (2022). Project-digital activity as a means of forming digital competence of humanities specialties' students. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 218–235. URL: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4748> (дата звернення: 13.05.2022)

10. A. Ferrari, «Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks». European Commission Joint Research Center. Institute of Prospective Technologies Studies.: European Union, 2012, 92 p

11. S. Carretero, S., R. Vuorikari, and Y. Punie, DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientificand-technical-research-reports/digcomp-21-digital-competence-framework-citizens-eight-proficiency-levelsand-examples-use>. (дата звернення: 13.05.2022)

12. Кононенко С. О., Кононенко Л. В., & Манойленко Н. В. (2021). Методика формування інформаційно - дослідницьких компетентностей у здобувачів вищої освіти засобами цифрових технологій. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, (198), 125-128. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-198-125-128> (дата звернення: 17.05.2022).

13. Биков В. Ю. Сучасні завдання інформатизації освіти. Інформаційні технології і засоби навчання. №1(15). 2010. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/25/13>. (дата звернення: 17.05.2022).

14. Cheng Y. M. Extending the expectation-confirmation model with quality and flow to explore nurses' continued blended e-learning intention, *Inf. Technol. People*, vol. 27, no. 3, pp. 230–258, 2014

15. Марченко К.М., Оришака О.В. Інформаційно-психологічна безпека людини в інформаційному суспільстві. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Інформаційна безпека та інформаційні технології”: тези доповідей*, 2 – 3 квітня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.15 URL: <http://kbpz.kntu.kr.ua/wp-content/uploads/2020/04/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%A2%D0%95%D0%97-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84-2-3-%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F.pdf#page=15> (дата звернення: 17.05.2022).

References:

1. Kononenko, L.V., Nazarova, H.B. & Kuts, V.I. (2021) Transformatsiia form bukhholderskoho obliku v umovakh rozvytku digital-tekhnologii [Transformation of forms of accounting in the development of digital technologies]. *Ekonomichnyi prostir: Zbirnyk naukovykh prats - Economic space: Collection of scientific works*, 168, 132-137. Retrieved from <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/869> [in Ukrainian].

2. Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018-2020 roky [Concepts of development of digital economy and society of Ukraine for 2018-2020]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13> [in Ukrainian].

3. Dushchenko O. S. (2021). Suchasnyi stan tsyfrovoy transformatsii osvity [Current state of digital transformation of education]. *Fyzyko-matematychna osvita - Physical and mathematical education*, 2, 40-45. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/fmo_2021_2_9 [in Ukrainian].

4. Antoniuk D. S. (2020). Teoretychni ta praktychni aspekty rozroblennia ta vykorystannia tsyfrovyykh osvitnikh resursiv: pohliad vitchyznianskykh uchenykh [Theoretical and practical aspects of the development and use of digital educational resources: The view of domestic scientists]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedagogichni nauky - University of Zaporizhzhya. Pedagogical sciences*, 3(1), 189-196. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2020_3\(1\)__31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_ped_2020_3(1)__31) [in Ukrainian].

5. Bondarenko T. (2021). Vymohy do osvitnoho protsesu z ohliadu na zdotky tsyfrovoy pedahohiky [Requirements to educational process considering achievements of digital pedagogy.]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi - Theoretical and methodical problems of education of children and pupils of youth*, 25(1), 42-49. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2021_25\(1\)__7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tmpvd_2021_25(1)__7) [in Ukrainian].

6. Pikuliak M. B., Kuz M. B., & Voroshchuk O. D. (2022). Improvement of information technology of distance education system construction with the use of hybrid learning algorithm. *Information Technologies and Learning Tools*, 88(2), 167-185. Retrieved from <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4434> [in Ukrainian].

7. Sankar, J. P., Kalaichelvi, R., Elumalai, K. V., & Alqahtani, M. S. M. (2022). Effective blended learning in higher education during COVID-19. *Information Technologies and Learning Tools*, 88(2), 214-228. Retrieved from <https://doi.org/10.33407/itlt.v88i2.4438> (дата звернення: 13.05.2022)

8. Haitan O. M. (2022). Comparative analysis of possibilities of using the toolkit of webinar-based platforms zoom, google meet and microsoft teams in online-learning. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 33-67. Retrieved from <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4441> [in Ukrainian].

9. Nalyvaiko O. O., Prokopenko A. I., Kabus H. D., Khatuntseva C. M., Zhukova O. A., & Nalyvaiko H. A. (2022). Project-digital activity as a means of forming digital competence of humanities specialties' students. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 218-235. Retrieved from <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4748> [in Ukrainian].

10. Ferrari A, «Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks». European Commission Joint Research Center. Institute of Prospective Technologies Studies.: European Union, 2012, 92 p

11. S. Carretero, S., R. Vuorikari, & Y. Punie, DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017. Retrieved from <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientificand-technical-research-reports/digcomp-21-digital-competence-framework-citizens-eight-proficiency-levelsand-examples-use>.

12. Kononenko S. O., Kononenko L. V., & Manoilenko N. V. (2021). Metodyka formuvannia informatsiino - doslidnytskykh kompetentnostei u zdobuvachiv vyshchoi osvity zasobamy tsyfrovyykh tekhnolohii [Methods of formation of informational -

research competence in the students of higher education by means of digital technologies]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky-Scientific notes. Series: Pedagogical sciences*, (198), 125-128. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-198-125-128> [in Ukrainian].

13. Bykov V. Yu. (2010). Suchasni zavdannia informatyzatsii osvity [Modern tasks of the Unformatted consecration]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia-Information technologies and means of education*,1(15). Retrieved from <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/25/13>. [in Ukrainian].

14. Cheng Y. M. (2014). Extending the expectation-confirmation model with quality and flow to explore nurses' continued blended e-learning intention. *Inf. Technol. People*, 27, 3, 230–258.

15. Marchenko K.M. & Oryshaka O.V. (2020). Informatsiino-psykholohichna bezpeka liudyny v informatsiinomu suspilstvi [Informational and psychological safety of a person in the information society]. *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Informatsiina bezpeka ta informatsiini tekhnologii": tezy dopovidei, Kropyvnytskyi: TsNTU-Materials of the II International Scientific and practical Conference "Information Security and Information Technologies": Abstracts of reports, Kropyvnytskyi: Central Technical University*,15. Retrieved from <http://kbpz.kntu.kr.ua/wp-content/uploads/2020/04/%D0%97%D0%91%D0%86%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%A2%D0%95%D0%97-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84-2-3-%D0%BA%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8F.pdf#page=15> [in Ukrainian].

УДК 374/517.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-181-192](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-181-192)

Корнійчук Олена Едуардівна кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра загальнотехнічних дисциплін, Житомирський агротехнічний фаховий коледж, вул. Покровська, 96, м. Житомир, 10031, тел.: (0412) 253-106, <https://orcid.org/0000-0002-5300-6508>

РОЗВИТОК ІНЖЕНЕРНОГО МИСЛЕННЯ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРИКЛАДНОЇ МАТЕМАТИКИ

Анотація. В процесі навчання вищої, прикладної математики студентів технічних спеціальностей особливої актуальності набувають завдання для активізації самостійної пізнавальної діяльності, стимулювання інтересу до математичних методів, формування математичної культури, дослідницьких навичок та інженерного мислення. Математичне моделювання механічних систем посилює розуміння процесів, які відбуваються в природі, та є невід'ємною складовою професійної підготовки майбутніх інженерів. Розв'язування прикладних задач, побудова математичних моделей та їх динамічна візуалізація є основою в організації проблемного навчання та науково-дослідної роботи студентів.

Найважливішим компонентом професійної підготовки інженера виступає математичне моделювання природничих, технологічних, економічних процесів і явищ, пов'язаних з проектуванням, конструюванням, виробництвом і експлуатацією технічних об'єктів та механічних систем.

Впровадження науково-технічних досліджень у процесі навчання вищої та прикладної математики демонструється на прикладі розв'язання задачі «Резонансні коливання». Усвідомлення студентами значимості розробки математичних моделей в інженерній справі відбувається завдяки акмеологічним технологіям, які спрямовані на формування професійно-творчих умінь, на пізнавальну мотивацію, самореалізацію, на організацію науково-дослідної роботи, на розвиток професійного «акме» та інженерної свідомості здобувачів вищої освіти.

У статті визначено, що математичне моделювання виступає впливовим засобом активізації дослідницької діяльності майбутніх інженерів. Зокрема, викладено математичні дослідження явища резонансу. Проведено аналіз вимушених незагасаючих коливань та

випадки необмеженого зростання амплітуди коливань, що призводить до руйнівної дії резонансу. Методичні рекомендації спираються на оволодіння студентами законів фізики, теорії диференціальних рівнянь та використання комп'ютерної графічної інтерпретації розв'язку.

Ключові слова: математичне моделювання, дослідницька діяльність, інженер, професійний розвиток, інженерне мислення, механічна система, незагасаючі коливання, резонанс.

Korniichuk Olena Eduardivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of General Technical Disciplines, Zhytomyr Agrotechnical Professional College, Pokrovskaya St., 96, Zhytomyr, 10031, tel.: (0412) 253-106, <https://orcid.org/0000-0002-5300-6508>

DEVELOPMENT OF ENGINEERING THINKING IN THE PROCESS OF STUDYING APPLIED MATHEMATICS

Abstract. In the process of learning higher and applied mathematics are particularly relevant tasks for activating independent cognitive activity, stimulating interest in mathematical methods, formation of mathematical culture, research skills and engineering thinking. Mathematical modeling of mechanical systems enhances the understanding of processes occurring in nature, and is an integral part of the professional training of future engineers. Solution of applied problems, construction of mathematical models and their dynamic visualization are the basis in the organization of problem teaching and research work of students.

The main component in the training of an engineer is a mathematical modeling for physical, technological, economic processes that are associated with the design, construction, manufacture and operation of technical and mechanical systems.

The introduction of scientific and technical research in the process of teaching higher and applied mathematics is demonstrated by the example of solving the problem "Resonant oscillations". Awareness of the need for mathematical modeling occurs with the help of acmeo-logical technologies. This method of influence is aimed at the formation of professional and creative skills, cognitive motivation, self-realization, for the organization of research work and the development of professional "acme" and engineering consciousness in students.

The article determines that mathematical modeling is a powerful means of activating the research activities of future engineers. In particular mathematical studies of resonance are presented. Done research non-

damping vibrations and cases of an infinite increase in the amplitude of oscillations, which lead to the destructive effect of resonance. Methodical recommendations are based on students' mastery on the laws of physics, the theory of differential equations, as well as with a computer graphic interpretation of the solution.

Keywords: mathematical modeling, research, engineer, professional development, engineering thinking, mechanical system, non-damping vibrations, resonance.

Постановка проблеми. Пріоритетним завданням технічної освіти є забезпечення гарантованого рівня підготовки фахівців, що відповідає вимогам сучасної світової економіки та міжнародним стандартам. Скорочення часу на вивчення фундаментальних дисциплін, недостатній рівень професійної спрямованості навчання та організації науково-дослідної і творчої діяльності студентів продовжують спонукати до пошуку нових підходів, ідей, форм і методів навчання, здатних покращити зміст освіти і рівень підготовки випускників. Інженер для успішної роботи за фахом повинен володіти ґрунтовними знаннями з математики, фізики, технічної механіки і знати області їх застосувань у професійній діяльності. Без знання математичних методів і законів фізики діяльність в різноманітних галузях техніки неможлива.

Математичне моделювання описує природничі, технологічні процеси і явища, зокрема механічні конструкції, у вигляді математичних виразів, логічно пов'язаних між собою, наприклад, у формі диференціальних або алгебраїчних рівнянь та нерівностей. Як показує практика, більшість студентів технічних спеціальностей, навіть таких, хто демонструє вміння працювати з математичним апаратом, відчують труднощі у використанні математичних знань при розв'язуванні конкретних прикладних задач.

Очевидною є необхідність орієнтувати студентів на таку навчальну діяльність, яка б дозволила суттєво вплинути на їх професійний інтелект в цілому. Використання елементів математичного моделювання в процесі навчання вищої та прикладної математики є впливовим засобом активізації дослідницької діяльності та основою формування професійних компетентностей майбутніх інженерів. При цьому, на нашу думку, пріоритетним методом виступає акмеологічний вплив або акмеологічні технології, які завжди індивідуально спрямовані та використовуються для професійного розвитку конкретної особистості. Зазначимо, що «акме» в особистісно-професійному зростанні (професійне «акме») – це психологічний стан, який є вищим рівнем у

професійному становленні людини на даний проміжок часу.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. З огляду на реалії сьогодення, у методологічному аспекті розробляється багато напрацювань, які безпосередньо стосуються акмеології та впровадження акмеологічного підходу в освітній процес. Як зазначають С. Калаур та О. Сорока [1], якість освітніх послуг, як універсальна категорія комплексної оцінки діяльності закладів вищої освіти, повинна розглядатися у контексті акмеології. Саме акмеологія істотно змінює акценти у сфері професійної підготовки майбутніх фахівців, адже головний акцент ставимо на розвиток творчих здібностей та індивідуальних якостей студентів.

Питанням мотивації вивчення математичних дисциплін, проблемам розвитку професійного мислення студентів технічних та економічних спеціальностей присвячено велику кількість робіт автора. Наприклад, особливості впровадження науково-технічних досліджень у процес навчання математичних дисциплін [2], моделі динаміки у задачах менеджменту лісового та мисливського господарства [3], пропедевтика математичного моделювання в курсі вищої математики [4], вивчення похідної разом із Maple [5], формування професійного інтелекту в процесі моделювання систем штучного інтелекту [6], мотиваційні детермінанти в структурі методичної системи навчання математики для економістів [7], математика як складова в розвитку мислення сучасного економіста [8], математичні моделі в економічних розрахунках на базі MathCad [9], етичні аспекти економічного мислення [10].

Мета статті: на прикладі побудови математичної моделі явища резонансу ознайомити з методологією розвитку інженерного мислення в процесі навчання вищої та прикладної математики; розширити діапазон реальних застосувань математики, спрямованих на поглиблення теоретичних знань з теорії диференціальних рівнянь, на пошуково-дослідну роботу студентів, що сприятиме підвищенню рівня професійної підготовки фахівців у галузі автомобільного транспорту та агроінженерії.

Виклад основного матеріалу. Підготовка фахівця з високим творчим потенціалом, який володіє логічним мисленням, є здатним засвоювати і створювати сучасні інноваційні технології, повинна бути побудована на основі комплексного методичного підходу, що поєднує фундаментальну та загально-професійну освіту, з використанням у навчальному процесі різних дидактичних принципів (міжпредметних зв'язків, єдності фундаментальності з професійною спрямованістю, науковістю тощо), із застосуванням математичного моделювання та

комп'ютерних технологій, що підсилюють творчу складову навчання.

Наведемо один із яскравих прикладів технології розв'язання задачі прикладної математики, зокрема дослідження явища резонансу, до якого призводять вимушені негагаючі коливання. Модель побудовано на основі законів фізики, теорії диференціальних рівнянь з використанням комп'ютерної графічної інтерпретації розв'язку.

Важливим аспектом у моделюванні механічних конструкцій і систем є диференціальні рівняння. Простим прикладом коливань, що виникають у більш складних механічних системах є рух фізичного тіла, яке з'єднане з пружиною. Для багатьох подібних систем задача дослідження коливань зводиться до розв'язування лінійних диференціальних рівнянь зі сталими коефіцієнтами.

Першочерговим завданням у проектуванні та конструюванні технічних об'єктів усіх видів є запобігання руйнівній дії резонансних коливань (рис. 1).

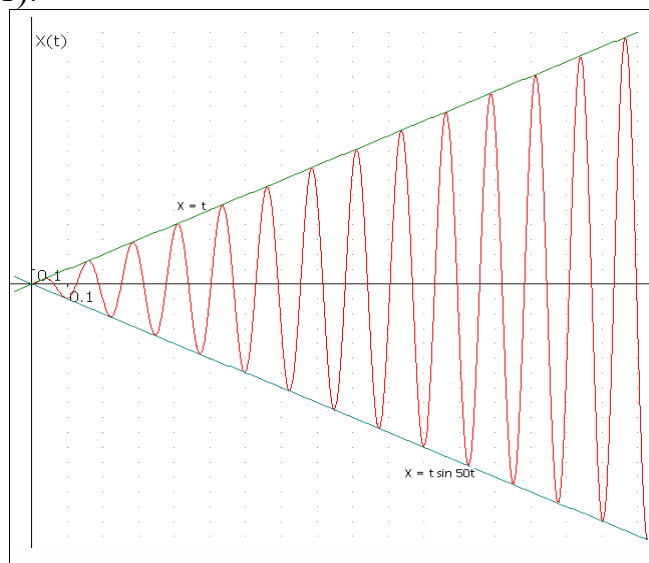

Рис.1. Явище резонансу

Резонанс – це явище стрімкого зростання амплітуди вимушених негагаючих коливань системи. Причиною резонансу є збіг зовнішньої частоти із внутрішньою (власною) частотою коливальної системи. Це явище зустрічається в астрофізиці, електроніці, оптиці, акустиці. Проте найчастіше резонанс відбувається у класичній будівельній механіці, а також у гідро- та аеромеханіці. На жаль, у багатьох випадках це явище виникає саме тоді, коли воно є абсолютно небажаним.

Одним із кроків вирішення цієї проблеми є розв'язання задачі щодо визначення власної частоти коливань системи за допомогою складання диференціальних рівнянь цих коливань.

Розглянемо диференціальне рівняння, яке описує загасаючі коливання і було отримане у дослідженні диференційних моделей механічних систем [11]:

$$mx'' + cx' + kx = F(t). \quad (1)$$

Це рівняння описує рух тіла масою m , що закріплене до пружини (жорсткості k) та з'єднане з амортизатором (із коефіцієнтом поглинання c), на яке діє зовнішня сила $F(t)$. Якщо амортизатор відсутній (або ми нехтуємо силами опору), то у рівнянні (1) коефіцієнт $c = 0$ – коливання незагасаючі. При $c > 0$ – коливання загасаючі. Якщо на систему зовнішні сили не діють, то вважаємо $F(t) = 0$, а коливання вільними. У випадку $F(t) \neq 0$ – коливання вимушені.

Механізми з обертовими частинами зазвичай містять системи, які складаються з тіла, закріпленого на пружині з амортизатором, і зовнішня сила в яких є гармонійною: $F = F_0 \cos \omega t$ або $F = F_0 \sin \omega t$, де стала F_0 – амплітуда періодичної сили, а ω – її кругова частота.

Для вивчення вимушених коливань ($F \neq 0$), тобто незагасаючих коливань під дією зовнішньої сили $F_0 \cos \omega t$, покладемо у рівнянні (1) коефіцієнт поглинання $c = 0$. Отримаємо неоднорідне диференціальне рівняння:

$$mx'' + kx = F_0 \cos \omega t. \quad (2)$$

Загальний розв'язок неоднорідного рівняння дорівнює сумі загального розв'язку однорідного рівняння x_1 та частинного розв'язку неоднорідного рівняння x_2 : $x = x_1 + x_2$.

Загальний розв'язок відповідного однорідного рівняння $mx'' + kx = 0$ має вигляд: $x_1 = c_1 \cos \omega_0 t + c_2 \sin \omega_0 t$, де $\omega_0 = \sqrt{\frac{k}{m}}$ – (кругова) власна частота коливань системи, яка складається з тіла, закріпленого на пружині.

Припустимо спочатку, що зовнішня і власна частоти не рівні: $\omega \neq \omega_0$. Частинний розв'язок x_2 подаємо у вигляді $x_2 = A \cos \omega t$, знаходимо похідні: $x_2' = -A \omega \sin \omega t$, $x_2'' = -A \omega^2 \cos \omega t$, які підставляємо у рівняння (2).

$$\text{Отримаємо: } -m\omega^2 A \cos \omega t + kA \cos \omega t = F_0 \cos \omega t,$$

звідки виражаємо невідомий параметр A :

$$A = \frac{F_0}{k - m\omega^2} = \frac{\frac{F_0}{m}}{\frac{k}{m} - \omega^2} = \frac{F_0/m}{\omega_0^2 - \omega^2}. \quad (3)$$

Тому $x_2 = \frac{F_0/m}{\omega_0^2 - \omega^2} \cos \omega t$. Отже, загальний розв'язок рівняння (2)

має вигляд:

$$x(t) = c_1 \cos \omega_0 t + c_2 \sin \omega_0 t + \frac{F_0/m}{\omega_0^2 - \omega^2} \cos \omega t. \quad (4)$$

Сталі c_1 і c_2 визначаємо за початкових умов $x(0)$ і $x'(0)$.

Виконуючі математичні перетворення з введенням співвідношень у прямокутному трикутнику для C , $\cos \alpha$, $\sin \alpha$ ($C = \sqrt{A^2 + B^2}$, $\cos \alpha = \frac{A}{C}$, $\sin \alpha = \frac{B}{C}$), де α – фаза коливань, та з використанням формули косинуса суми кутів, загальний розв'язок (4) набуває вигляду:

$$x(t) = C \cos(\omega_0 t - \alpha) + \frac{F_0/m}{\omega_0^2 - \omega^2} \cos \omega t. \quad (5)$$

Як бачимо, результуючий рух є суперпозицією двох коливань: одного – з власною частотою ω_0 , а другого – з частотою зовнішньої сили ω .

Якщо припустити, що власна частота ω_0 наближено дорівнює зовнішній частоті ω ($\omega \approx \omega_0$), то амплітуда A буде нескінченно великою ($A \rightarrow \infty$) – формула (3). Іноді корисно подавати тотожність (3) у такому вигляді:

$$A = \frac{F_0}{k - m\omega^2} = \frac{F_0/k}{1 - (\omega/\omega_0)^2} = \pm \frac{\rho F_0}{k}.$$

Тут $\frac{F_0}{k}$ називається статичним зміщенням пружини з жорсткістю k під дією сталої сили F_0 , а ρ – коефіцієнт посилення: $\rho = \frac{1}{|1 - (\omega/\omega_0)^2|}$.

Очевидно, що $\rho \rightarrow +\infty$ якщо $\omega \rightarrow \omega_0$. В цьому і полягає явище резонансу – необмежене зростання амплітуди коливання A (за відсутністю сил опору) при наближенні ω до ω_0 .

Ми припускали, що $\omega \neq \omega_0$. Якої ж катастрофи слід очікувати, якщо ω і ω_0 точно збігаються ($\omega = \omega_0$)?

При цьому рівняння (2), після поділу всіх доданків на m , набуває вигляду:

$$x'' + \omega_0^2 x = \frac{F_0}{m} \cos \omega_0 t. \quad (6)$$

Розв'язок неоднорідного диференціального рівняння (6) знаходимо методом невизначених коефіцієнтів, у результаті чого отримуємо:

$$x(t) = \frac{F_0}{2m\omega_0} t \sin \omega_0 t. \quad (7)$$

Якщо у розв'язку (7) задати початкові умови $m = 1$, $F_0 = 100$, $\omega_0 = 50$, то отримуємо функцію:

$$x_p(t) = t \sin 50t. \quad (8)$$

Геометричну інтерпретацію розв'язку (8) проведено за допомогою

паketу GRAN1 (рис. 1). Резонансна крива обмежена прямими $x = t$, $x = -t$. Графік ілюструє, як необмежено зростає амплітуда коливань у разі чистого резонансу при $\omega = \omega_0$. Це явище можна розглядати, як посилення власних коливань системи під дією зовнішніх коливань тієї ж частоти.

На практиці механічна система з дуже малим загасанням під дією резонансних коливань може зламатися. Явище резонансу може бути причиною руйнування мостів, будівель та інших споруд, якщо власні частоти їх коливань збігаються з частотою сили, що діє періодично, наприклад, через обертання незбалансованого мотору.

Але резонанс може бути не лише шкідливим. Корисні прояви резонансу спостерігаємо у підсиленні звуку музичних інструментів завдяки корпусу гітари та міхів баяну, налаштування радіоприймача на частоту радіостанції. Отже, головне – розрахувати і правильно обрати потрібну частоту.

Побудова розглянутої математичної моделі «Явище резонансу», а також створення і аналіз багатьох інших моделей прикладного змісту, відбувається в процесі індивідуальної та пошуково-дослідної роботи зі здобувачами бакалаврського рівня з спеціальностей «Автомобільний транспорт» та «Агроінженерія», на засіданнях наукової проблемної групи під керівництвом викладача за тематичним напрямом «Математичні моделі у технічній та інженерній діяльності». Отримані розробки та результати досліджень презентуються студентами на міжнародних науково-практичних конференціях та викладені у матеріалах, наприклад, Міжнародних НПК «Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця» (м. Суми) у 2017 р. та 2018 р. – [12; 13]; I Міжнародної НПК «Актуальні аспекти розвитку STEM-освіти у навчанні природничо-наукових дисциплін» – 2018 р. (м. Кропивницький) [14]; V Міжнародної НПК «Інтеграційна система освіти, науки і виробництва в сучасному інформаційному просторі» – 2019 р. (м. Тернопіль) [15], I Міжнародної науково-теоретичної конференції «Модернізація сучасної науки: досвід і тенденції» – 2021 р. (Республіка Сінгапур) [16]), а також на студентських конференціях, конкурсах наукових робіт й на семінарах науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти.

Висновки. Математичне моделювання технічних процесів є основою організації проблемного навчання та науково-дослідної роботи студентів, отже, невід'ємною складовою розвитку професійного мислення майбутніх інженерів. Результатом студентської пошуково-дослідної роботи у напрямі математичного моделювання стає

формування єдиного природничо-наукового підходу до висування гіпотез, постановки проблеми, до пошуку шляхів їх вирішення. Під час побудови математичних моделей студенти навчаються переходити до спрощеного, схематичного опису реального об'єкта.

Спираючись на індивідуальний підхід, акмеологічні технології, з метою всебічного розвитку майбутніх фахівців, для формування їх математичних, гуманітарних, граматичних, ораторських та інших професійних компетенцій, – науковий керівник організовує пошукову, дослідницьку роботу. Уміння застосовувати математичні навички і знання при розв'язанні реальних задач надає студентам істотну стимулюючу дію та розвиває інженерне мислення. При цьому студенти мають ще навчитись правильно, за сучасними стандартами, оформляти й демонструвати результати своїх досліджень. Також науковий керівник створює умови для публічних виступів на семінарах, для участі у конкурсах та презентації розробок на конференціях.

Використання елементів математичного моделювання в навчальному процесі допомагає посилити пізнавальну мотивацію студентів при вивченні вищої математики, забезпечує розуміння того, що математичний апарат – не просто інструмент для обчислення, а й засіб наукового дослідження та свідомої професійної діяльності інженера.

Література:

1. Калаур С., Сорока О. Потенціал акмеології у професійній підготовці майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності: методологічні та практичні акценти. *Social Work and Education*. Vol. 7, No. 1. Ternopil-Aberdeen, 2020. pp. 124-134.

2. Корнійчук О.Е. Особливості впровадження науково-технічних досліджень у процес навчання математичних дисциплін. *Фізико-математична освіта*. Суми, 2020. Випуск 4(26). С. 56-60.

3. Корнійчук О.Е. Моделі динаміки у задачах менеджменту лісового та мисливського господарства. *Фізико-математична освіта*. Суми, 2017. Випуск 1(11). С. 62-67.

4. Корнійчук О.Е. Пропедевтика математичного моделювання в курсі вищої математики. Збірник наукових праць міжнар. конф. «Сучасні інноваційні технології підготовки інженерних кадрів для гірничої промисловості і транспорту 2016». Дніпро, 2016. С. 431-440.

5. Корнійчук О.Е. Вивчення похідної разом із Maple. *Фізико-математична освіта*. Суми, 2016. Випуск 3(9). С. 61-69.

6. Корнійчук О.Е. Формування професійного інтелекту в процесі моделювання систем штучного інтелекту. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Серія Педагогічна. Вип. 20. Кам'янець-Подільський, 2014. С. 90-93.

7. Корнійчук О.Е. Мотиваційні детермінанти в структурі методичної системи навчання математики для економістів. *Теорія та методика навчання математики, фізики, інформатики: збірник наукових праць*. Вип. 7. Т 1. Кривий Ріг, 2008. С. 61-66.

8. Корнійчук О.Е. Математика як складова в розвитку мислення сучасного економіста. Педагогіка і психологія. № 1. Київ, 2007. С. 70-78.
9. Корнійчук О. Математичні моделі в економічних розрахунках на базі MathCAD. Математика в школі : науково-методичний журнал. Київ, 2006. № 6. С. 35-41.
10. Корнійчук О.Е. Етичні аспекти економічного мислення. Актуальні проблеми економіки. Київ, 2005. № 6. С. 3-14.
11. Корнійчук О.Е. Дослідження диференційних моделей механічних систем. Збірник наукових праць міжнар. конф. «Сучасні інноваційні технології підготовки інженерних кадрів для гірничої промисловості і транспорту 2018». Дніпро, 2018. С. 345-349.
12. Марчук І. Моделювання механічних систем: загасаючі коливання / І. Марчук, наук. керівник О.Е. Корнійчук // Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця (НПК-2017): матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. Суми, 2017. Ч. 1. С. 158-160.
13. Данчук Д. Дослідження динаміки сили струму в RLC-ланцюгу / Д. Данчук, наук. керівник О.Е. Корнійчук // Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця (НПК-2018): матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. Суми, 2018. Ч. 1. С. 50-52.
14. Фаворик Д. Залежність попиту на енерготехнології від рівня доходу населення / Д. Фаворик, наук. керівник О.Е. Корнійчук // Актуальні аспекти розвитку STEM-освіти у навчанні природничо-наукових дисциплін: збірник матеріалів I Міжнародної наук.-практ. конф. Кропивницький, 2018 р. С. 143-147.
15. Корзун Н. Математичне дослідження резонансу / Н. Корзун, наук. керівник О.Е. Корнійчук // Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Інтеграційна система освіти, науки і виробництва в сучасному інформаційному просторі». Тернопіль, 2019. С. 130-133.
16. Корнійчук О.Е., Лазебна А.Р. Дослідження емоційного інтелекту менеджерів освіти. Modernization of today's science: experience and trends: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), 2021. Singapore, Republic of Singapore: European Scientific Platform. P. 87-89.

References:

1. Kalaur C., & Soroka O. (2020). Potensial akmeolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnix menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti: metodolohichni ta praktychni aktsenty [The potential of acmeology in the training of future managers of socio-cultural activities: methodological and practical emphases]. *Sotsialna robota ta osvita – Social Work and Education*, 11 (Vol. 7), 124-134 [in Ukrainian].
2. Korniiichuk, O.E. (2020). Osoblyvosti vprovadzhennia naukovo-tekhnichnykh doslidzhen u protses navchannia matematychnykh dystsyplin [Features of introduction of scientific and technical research into the mathematical disciplines' learning process]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 4(26), 56-60 [in Ukrainian].
3. Korniiichuk, O.E. (2017). Modeli dynamiky u zadachakh menedzhmentu lisovoho ta mysl'yvskoho hospodarstva [Dynamic Models For Solving Problems In The Management Of Forestry And Hunting]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 1(11), 62-67 [in Ukrainian].
4. Korniiichuk, O.E. (2016). Propedevtyka matematychnoho modeliuвання v kursy vyshchoi matematyky [Propaedeutics of mathematical modeling in the course of higher mathematics]. *Suchasni innovatsiini tekhnolohii pidhotovky inzhenernykh kadriv dlia*

hirnychoi promyslovosti i transportu 2016 – Contemporary Innovation Technique of the Engineering Personnel Training for the Mining and Transport Industry 2016: Conference Proceedings. (pp. 431-440). Dnepropetrovsk: National Mining University [in Ukrainian].

5. Korniiichuk, O.E. (2016). Vyvchennia pokhidnoi razom iz Maple [Studying of the derivative together with Maple]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 3(9), 61-69 [in Ukrainian].

6. Korniiichuk, O.E. (2014). Formuvannia profesiinoho intelektu v protsesi modeliuвання system sztuchnoho intelektu [Formation of professional intelligence in the process of modeling artificial intelligence systems]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. I. Ohiiienka. Seriiia Pedagogichna – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyyi Ivan Ohiiienko National University. Pedagogical series.* (Issue 20). (pp. 90-93). Kamianets-Podilskyyi: KPNU [in Ukrainian].

7. Korniiichuk, O.E. (2008). Motyvatsiini determinanty v strukturі metodychnoi systemy navchannia matematyky dlia ekonomistiv [Motivational determinants in the structure of the methodical system of teaching mathematics for economists]. *Teoriia ta metodyka navchannia matematyky, fizyky, informatyky – Theory and methods of teaching mathematics, physics, computer science: Collection of scientific works.* (Issue 7). (Vol. 7). (pp. 61-66). Kryvyi Rih: National Metallurgical Academy of Ukraine [in Ukrainian].

8. Korniiichuk, O.E. (2007). Matematyka yak skladova v rozvytku myslennia suchasnoho ekonomista [Mathematics as a component in the development of modern economist thinking]. *Pedagogika i psykholohiia – Pedagogy and psychology*, 1, 70-78 [in Ukrainian].

9. Korniiichuk, O. (2006). Matematychni modeli v ekonomichnykh rozrakhunkakh na bazi MathCAD [Mathematical models in economic calculations based on MathCAD]. *Matematyka v shkoli – Mathematics at school*, 6, 35-41 [in Ukrainian].

10. Korniiichuk, O.E. (2005). Etychni aspekty ekonomichnoho myslennia [Ethical aspects of economic thinking]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual Problems of Economics*, 6, 3-14 [in Ukrainian].

11. Korniiichuk, O.E. (2018). Doslidzhennia dyferentsiinykh modeli mekhanichnykh system [Study of differential models of mechanical systems]. *Suchasni innovatsiini tekhnologii pidhotovky inzhenernykh kadriv dlia hirnychoi promyslovosti i transportu 2018 – Contemporary Innovation Technique of the Engineering Personnel Training for the Mining and Transport Industry 2018: Conference Proceedings.* (pp. 345-349). Dnipro: NMU [in Ukrainian].

12. Marchuk, I., & Korniiichuk, O.E. (2017). Modeliuвання mekhanichnykh system: zahasaiuchi kolyvannia [Modeling of Mechanical Systems: Damped Oscillations] *Naukova diialnist yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnoho fakhivtsia (NPK-2017) – Scientific activity as a way of formation of professional competencies of the future specialist (SPC-2017): Proceedings of the International Scientific and Practical Conference.* (Vol. 1). (pp. 158-160). Sumy: SSPU [in Ukrainian].

13. Danchuk, D., & Korniiichuk, O.E. (2018). Doslidzhennia dynamiky syly strumu v RLC-lantsiuhu [The Study of the Dynamics of the Current in the RLC-Circuit]. *Naukova diialnist yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnoho fakhivtsia (NPK-2018) – Scientific activity as a way of formation of professional competencies of the future specialist (SPC-2018): Proceedings of the International Scientific and Practical Conference.* (Vol. 1). (pp. 50-52). Sumy: SSPU [in Ukrainian].

14. Favoryk, D., & Korniiichuk, O.E. (2018). Zalezhnist popytu na enerhotekhnologii vid rivnia dokhodu naseleння [Dependence of demand for energy

technologies on the level of income of the population]. *Aktualni aspekty rozvytku STEM-osvity u navchanni pryrodnycho-naukovykh dystsyplin – Current aspects of the development of STEM education in the teaching of natural sciences*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (pp. 143-147). Kropyvnytskyi: FA NAU [in Ukrainian].

15. Korzun, N., & Korniiichuk, O.E. (2019) Matematychnе doslidzhennia rezonansu [Mathematical study of resonance]. *Intehratsiina systema osvity, nauky i vyrobnytstva v suchasnomu informatsiinomu prostori – Integration system of education, science and production in the modern information space*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. (pp. 130-133). Ternopil: Krok [in Ukrainian].

16. Korniiichuk, O.E., & Lazebna, A.R. (2021). Doslidzhennia emotsiinoho intelektu menedzheriv osvity [Research of emotional intelligence of education managers]. *Modernization of todays science: experience and trends*: Collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the I International Scientific and Theoretical Conference. (Vol. 2). (pp. 87-89). Singapore, Republic of Singapore: European Scientific Platform [in Singapore].

УДК 340.12.

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-193-203](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-193-203)

Куртакова Анна Олександрівна доктор філософії в галузі права, доцент кафедри міжнародного права та цивільно-правових дисциплін, Навчально-науковий інститут права ім. князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел.: (050) 264-00-30, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА ЮРИСТА

Анотація. Утвердження громадянського суспільства в Україні, побудова правової демократичної держави, подолання протиріч між застарілими настановами у здійсненні правосуддя і новими вимогами розвитку українського суспільства вимагають від юристів високих професійних та моральних якостей.

Юриспруденція завжди вважалась поважною та нелегкою професією. Оскільки юрист повинен постійно йти в ногу з часом, бути обізнаним у новелах законодавства, мати знання в різних галузях права та вміти застосовувати свої знання на практиці задля досягнення бажаного результату. Та для успішної професійної діяльності юристові замало лише високих професійних якостей. Вони обов'язково повинні поєднуватись із загальнолюдськими моральними надбаннями.

Поняття професійної культури тісно пов'язане з культурою праці. Однак ці поняття не ідентичні. Адже коли мова йде про будь-яку працю, в тому числі некваліфіковану, повсякденну, побутову, де не потрібно спеціальних знань, то в такому випадку доцільніше вживати термін «культура праці». Але у поняття «культура праці» може входити і кваліфікована праця, яка пов'язана зі спеціалізацією, професіоналізмом, виробничою діяльністю. Це означає, що у поняття «культура праці» входить і професійна культура, тобто перше поняття ширше від другого.

Професійна культура тісно пов'язана із культурою особи, яку характеризує, перш за все, праця, діяльність, виконання службових обов'язків і особливо їх ступінь, оскільки тільки працею, її якістю людина перетворює світ і опредмечує свої сили та здібності. Крім того, культура особи — це філософська категорія, що відображає рівень соціалізації людини, її придатність для того чи іншого виду професійної діяльності.

Що стосується юридичної праці, то слід зазначити, що вона базується на міцних теоретичних юридичних знаннях, практичних навиках, котрі становлять основу професійної діяльності.

Ключові слова: культура, професійна культура, культура праці, філософія, юрист, талант, продуктивність праці, моральні якості, професійна мораль.

Kurtakova Anna Alexandrovna Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of International Law and Civil Law of Civil and Commercial Law, Institute of Law, Prince Vladimir the Great, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel.: (050) 264-00-30, <https://orcid.org/0000-0002-9475-6911>

PROFESSIONAL CULTURE OF A LAWYER

Abstract. Establishing civil society in Ukraine, building a democratic state governed by the rule of law, overcoming contradictions between outdated guidelines for the administration of justice and new requirements for the development of Ukrainian society require lawyers of high professional and moral qualities.

Jurisprudence has always been considered a respectable and difficult profession. Because a lawyer must constantly keep up with the times, be aware of the novelties of the law, have knowledge in various fields of law and be able to apply their knowledge in practice to achieve the desired result. But for a successful professional activity a lawyer does not have only high professional qualities. They must be combined with universal moral heritage.

The concept of professional culture is closely related to the culture of work. However, these concepts are not identical. After all, when it comes to any work, including unskilled, everyday, household, where no special knowledge is required, then it is more appropriate to use the term "work culture". But the concept of "work culture" may include skilled labor, which is associated with specialization, professionalism, production activities. This means that the concept of "work culture" includes professional culture, ie the first concept is broader than the second.

Professional culture is closely related to the culture of the person, which is characterized primarily by work, activities, performance of official duties and especially their degree, because only work, its quality a person transforms the world and objects to their strengths and abilities. In addition, the culture of the person - a philosophical category that reflects the level of

socialization of man, his suitability for a particular type of professional activity.

As for legal work, it should be noted that it is based on strong theoretical legal knowledge, practical skills that form the basis of professional activity.

Keywords: culture, professional culture, culture of work, philosophy, lawyer, talent, labor productivity, moral qualities, professional morality.

Постановка проблеми. Будь-яка область професійної діяльності людини володіє певним набором специфічних особливостей, правил і етичних норм. Професійна етика регулює моральні відносини між людьми в трудовій сфері. Іншими словами можна сказати, що це поняття являє собою сукупність певних моральних норм, що визначають ставлення людини до його професійному обов'язку. А юрист повинен бути високоінтелектуальною людиною, який здатен до неординарного мислення, високої самоорганізації, величезної працездатності, щоб із виру постійно мінливої інформації вишукувати основне задля досягнення бажаного результату та вирішення складних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даного питань сприяли праці О. М. Бандурки, С. П. Бочарова, О. В. Землянської, В. Л. Васильєва, С. Н. Ємельянова, В. В. Романова та інших.

Мета статті - розкритті сутності чинників професійної культури, як запоруки професійного зростання.

Виклад основного матеріалу. Професійну діяльність юриста характеризують такі категорії: професійна орієнтація, професійне самоутвердження, професійна майстерність, талант, соціальні почуття, професіоналізм, продуктивна діяльність та ін.

Так, професійне самоутвердження юриста не може бути відокремленим від культурного та морального стану суспільства. Будучи ним обумовленим, воно лежить в його основі, утворюючи ціннісну серцевину, оскільки застерігає від багатьох негативних явищ. Слід зауважити, що процес самоутвердження повинен регулюватись загальнолюдськими цінностями та морально-правовими нормами[1,с.124].

Професійна майстерність юриста складається із високого рівня теоретичної підготовленості, продуктивної діяльності і таланту; високих моральних якостей спеціаліста та його вихованості, коректності, розвинутих соціальних почуттів.

Із цих основних рис особливої уваги заслуговує талант та соціальні почуття. Під талантом ми розуміємо високий ступінь здібностей юриста до правоохоронної роботи, яка вирізняється високою обдарованістю, а також значними результатами у службовій діяльності.

Талант — це вроджена якість. Зрозуміло, що талановитим юристом може бути не кожний, оскільки це більш природний чинник, що залежить від інтелекту особи.

Не менш важливою рисою майстерності є соціальні почуття юриста. Вони характеризуються професійним видом емоційних переживань, який має чітко виражений правовий і моральний характер і певну стійкість. У правоохоронній діяльності можна вести мову про здатність юриста сприймати чуже горе як власне. Але без емоцій, метушні вживати конкретних заходів до вирішення проблеми.

Одним із критеріїв професіоналізму юриста є вироблення власного почерку у правоохоронній діяльності, ефективність виконання службового обов'язку, постійна потреба у продуктивності праці, що характеризує такі психічні властивості як навик та звичка[1,с.124].

Виходячи із цього, під професіоналізмом юриста слід розуміти ступінь знання права, практику юридичної діяльності, навички застосування правових норм, мистецтво спілкування, що відображаються у повсякденній звичці.

Важливість продуктивної праці у професійній культурі юриста пояснюється тим, що він прагне встановити істину і прийняти правильне рішення не традиційними засобами, а новими, прогресивними, які не принижують честі та гідності людини. Звичайно, продуктивна діяльність, яку можна назвати ще й творчою діяльністю, пов'язана з виробленням нової мети і відповідних до неї прийомів. Така діяльність повинна базуватися на глибоких та міцних теоретичних спеціально-правових знаннях, практичних навиках, котрі становлять основу професійної юридичної діяльності.

Розглядаючи юридичну діяльність, слід сказати, що вона має три етапи:

— процес усвідомлення юристом свого призначення, де проходить повна адаптація, ознайомлення з службовими та функціональними обов'язками та специфікою роботи юридичної установи. Це фактично перші службові дії під контролем наставника;

— процес формування юриста як професіонала. Він характеризується повною самостійністю у службовій діяльності, набуттям окремих навиків, виробленням свого стилю та культури в роботі тощо:

— досягнення вершин майстерності, сформованості юриста як професіонала[2,с.144].

Цей етап настає впродовж багатьох років (для кожного юриста по-своєму) або взагалі не настає.

Вказані етапи формування професійної культури впливають на професійну мораль юриста, основною метою якої є регулювання суспільних взаємин, що має своїм завданням допомогти особі знайти правильний вибір при виконанні службових обов'язків, найбільш оптимально реалізувати прийняте рішення в практичній діяльності.

Професійна мораль певним чином регулюється. Особливості цього регулювання диктують правила — певну поведінку, виконання функціональних обов'язків, реалізацію права. Тому професійна мораль не є чимось незмінним, усталеним. Вона динамічна, варіантна, враховує соціальні умови, напрями розвитку суспільства чи певної професії[3,с.12].

Отже, професійна мораль — це система моральних та морально-правових норм, які регулюють дії та поведінку особи у професійній діяльності.

Предметом професійної моралі правника є загальнолюдська мораль, на якій позначається характер юридичної роботи. Професійна мораль юриста видозмінюється у зв'язку із наповненням соціальної культури новим змістом, відродженням загальнолюдських цінностей, прийняттям нового законодавства, стажем роботи тощо. Формування професійної моралі здійснюється завдяки рівням різних видів культури, якими володіє юрист.

Таким чином, **професійна культура** — це результати трудової діяльності, які обумовлені високим ступенем професійної моралі та загальноприйнятими нормами поведінки особи. У свою чергу, професійна культура юриста — це результати професіоналізму, розуміння правових явищ, переконання у цінності права, які обумовлені науковою організацією праці, інтелектом правника, юридичною мораллю, психологічним та педагогічним вмінням і службовим етикетом[1,с.132].

Із визначення можна вивести компоненти професійної культури юриста. До них належать практично усі види культури особи юриста. Слід звернути увагу на те, що кожний вид культури особи юриста увібрав у себе необхідні аспекти виду культури в цілому. Причому це можуть бути як правові, так і неправові аспекти, оскільки для професійної діяльності юриста важливе значення має кожне досягнення культури

Різні види культури юриста є також і критеріями його професійної культури, серед яких знаходиться культура професійних дії, правових

відносин, мислення, діловоде -гва і т. ін. Ці критерії велике значення мають для підтвердження правового статусу юриста.

Правовий статус юриста визначається Конституцією України, законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про нотаріат» та ін., а також відомчими нормативними документами.

Суть правового статусу юриста складають його права та обов'язки, які визначені вищезгаданими законами. Вони розкривають значення кожного юриста в суспільстві, дають можливість зміцнити свої правові позиції, обстоювати інтереси народу. Правовий статус — динамічний. Він постійно модифікується, удосконалюється в залежності від розвитку суспільства. Для професійної культури правовий статус є методологічною основою, він впливає на професійну дисципліну, поведінку юриста, законність, службові стосунки, організацію праці та ін.

Оскільки професійна культура юриста об'єднує всі види культури особи правника, то всі принципи та функції цих видів культури належать також і професійній культурі. Але тут є і свої особливості. Зокрема, існують власні принципи та функції.

Так, власні принципи професійної культури юриста мають загальний та спеціальний характер. До загальних принципів слід віднести: захист прав юриста; рівність усіх юристів перед законом; підпорядкування всіх відомчих актів закону; єдність прав та обов'язків юриста; презумпція невинуватості юриста[4].

Принцип захисту прав юриста передбачений у вищезгаданих законах. Однак для його реалізації необхідно як мінімум дві умови: притаманність юристам високих моральних якостей; віра у дії юристів під час виконання ними службових обов'язків. На даний час реалізація наданих юристам прав часто викликає сумніви з боку держави та її громадян у їх правомірності чи законності, що інколи виправдано. Дії даного принципу пов'язані як із добром кадрів, соціально-побутовими умовами, фінансовим забезпеченням, так і з виконанням державою своїх обов'язків перед юристами[4,с.70].

Рівність усіх юристів перед законом забезпечується ст. 24 Конституції України. Тобто незалежно від посади юрист зобов'язаний виконувати правові норми і нести юридичну та інші види відповідальності за їх порушення.

Такий принцип професійної культури як підпорядкованість усіх відомчих актів закону полягає у недопущенні викривленої регламентації службової діяльності. Така «деталізація» відомчих актів негативно відбивається на професійній культурі.

Принцип єдності прав та обов'язків гарантує міцність правових норм, забезпечує виконавську дисципліну юристів. Справа в тому, що лише одні права чи лише одні обов'язки знижують наполовину юридичні служби. Звичайно, за наявності прав обов'язкове їх використання, а при наявності обов'язків — неухильність їх виконання. Таким чином, використання та виконання є основними засадами необхідної і достатньої умови професійної культури юриста.

У праві кожного демократичного суспільства принцип презумпції невинуватості особи посідає важливе місце. На юристів як окрему частину суспільства теж поширюється цей загальноправовий принцип. Мова йде про недопущення поспішності у звільненні юристів з роботи у випадку порушення проти них кримінальної справи. Навіть винуватість визначається тільки судом [4, с.72].

До спеціальних принципів професійної культури юриста належать: «дозволяється те, що дозволяє закон»; уміння користуватися владними повноваженнями; самовідданість юриста; оптимальність і ефективність юридичної діяльності; диференційований підхід у правоохоронній роботі; гласність, гуманізація юридичної діяльності; законність.

Принцип «дозволяється те, що дозволяє закон» стосується лише службових осіб, у тому числі юристів. Тут майже не відводиться місця альтернативі, плюралізму. Принцип розрахований на можливі прогалини в законодавстві, появу нових прецедентів та ін. Він має на меті забезпечити правомірну поведінку юриста, застерегти його від порушення законності. Професійна мораль у цьому випадку допомагає юристові правильно реалізувати цей принцип.

Однак у реалізації цього принципу чітко виявляється потреба захищеності юристів. Юрист повинен бути впевненим, що під час рішучих дій при виконанні службових обов'язків навіть після негативної, штучно створеної реакції населення, його дії будуть оцінюватися заслужено, не ставитимуться під сумнів, не підлягатимуть ревізії з боку вищих чинів та інстанцій і що йому не загрожує покарання.

На противагу цьому принципові існують інші загальноправові принципи: «усе, що не забороняється законом, дозволяється», «дозволяється все, що не забороняє закон», «забороняється все, що не дозволяється законом». Однак ці принципи не притаманні професійній культурі юриста.

Уміння користуватися владними повноваженнями — принцип найбільш притаманний юристам, оскільки вони наділені значною владою. Реалізація його на практиці базується на володінні

представником державної влади високими моральними якостями. Багатопрофільність юридичної діяльності вимагає оптимального вибору професійно-правових відносин із громадянами, які обумовлені нормами поведінки юристів, їх службовим етикетом, простими нормами моралі і відрізняють їх від діяльності членів інших професійних груп. Суть даного принципу професійної культури полягає у співставленні законних прав юриста з його інтелектом, здібностями, внутрішньою культурою, фізіологічними можливостями особистості тощо. При такому співставленні прослідковуються такі специфічні негативні якості: так званій «час влади», захмеління владою, запрофесійованість, зверхність, грубість деяких юристів. Такі якості виявляються у застосуванні (правомірному чи ні) юридичних норм, обмеженні прав та свобод громадян, їх дієздатності з метою демонстрування свого правового становища у суспільстві. Визнання населенням у більшості випадків такого демонстрування влади пояснюється неповагою до представників влади, не страхом, а швидше підсвідомою готовністю підкорятися, законослухняністю та ін.

Розглядаючи наступний принцип, зауважу, що існують різні види самосвідомості. Однак для юриста, його професійної культури найбільш важливими є національна, моральна та правова свідомість. Як принцип професійної культури юриста слід розуміти ці види свідомості в цілому, де важливу роль відіграє самосвідомість. Самосвідомість — це якісна характеристика свідомості, вона є і критерієм професійної культури.

Суть принципу оптимальності й ефективності юридичної діяльності полягає в тому, щоб забезпечити успішне виконання зовнішнього і внутрішнього імперативів службового обов'язку, виконати професійні дії доволі якісно і при найменших затратах засобів та сил. Основною вимогою в реалізації цього принципу є прорахований, глибоко продуманий вибір того комплексу шляхів, форм, методів та засобів юридичної роботи, який найбільше відповідає ситуації, що склалася.

Диференційований підхід у правоохоронній роботі враховує як загальну мету, так і конкретні обставини кожного правопорушення. Крім того, даний принцип професійної культури полягає й у роботі з кожним окремим суб'єктом правопорушення, в індивідуальних правовідносинах із ним. Організуюючи необхідні заходи правоохоронної діяльності, кожен юрист із високим рівнем професійної культури проводить їх із врахуванням особливостей певної категорії людей, їх морально-психологічного стану, специфіки, характеру,

способу їх життя. Так виробляється власний стиль, свій почерк юридичної діяльності.

Для професійної культури юриста дуже характерним є принцип гласності. Він передбачає три напрями: участь широкого кола громадськості, органів влади у виробленні заходів зміцнення правопорядку; реалізація правоохоронної діяльності за участю громадян; інформування органів влади і управління, трудових колективів, громадських організацій, населення і засобів масової інформації про свою діяльність, як цього вимагають відповідні закони України. Гласність діяльності юристів визначає рівень їх професійної культури, сприяє його підвищенню, запобігає значною мірою поширенню професійної деформації. При цьому юристові важливо уміти зберігати державну і службову таємницю, а також конфіденційність службових відомостей.

Гуманізація юридичної роботи як принцип професійної культури полягає у переконанні громадян, які схильні до скоєння правопорушень, у невичерпних можливостях людини та її здатності свідомо підкорятися закону, дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, сформованих на основі загальнолюдських цінностей.

Потрібне переконання розумом, а не силою.

Як відзначає Коновалова В. О., для професійної культури юриста дуже важливий принцип режиму законності, який прийнятий в нашій державі. Законність у правоохоронних органах визначається рівнем професійної культури кожного юриста, який характеризується ступенем використання і застосування норм закону, інших правових актів. Існує залежність між професійною культурою і службовою дисципліною, які є засобом зміцнення законності в діяльності юристів. Зневага до професійної культури призводить до морального зубожіння, що в свою чергу веде до зниження рівня законності[5,с.37].

Найбільш повну характеристику тієї ролі, яку професійна культура відіграє у юридичній діяльності, можна дати через аналіз її функцій. Сама специфічна суть юридичної культури конкретно розкривається у взаємодії з традиційно сформованими функціями.

Тому природа професійної культури юриста розкривається у таких тісно взаємопов'язаних основних функціях: формування почуття моральної та юридичної відповідальності; сприяння дотриманню сформованого позитивного стереотипу поведінки; вироблення моральної обфунтованості службових взаємовідносин; виховання готовності бездоганно виконати свій службовий обов'язок; вироблення культури професійних дій, погодження суспільних (віддаючи їм

перевагу) і особистих інтересів юриста; попередження професійної деформації; застереження від проявів бюрократизму[5,с. 39].

Функція моральної та юридичної відповідальності багатогранна. Це впливає з того, що моральна відповідальність — це вкорінений у загальнолюдських цінностях і забезпечуваний громадською думкою моральний обов'язок юриста. Моральна відповідальність настає у будь-якому випадку діяльності юриста чи його бездіяльності. Вона не знає ніяких меж і стає могутньою силою професійної культури. Юридична відповідальність — це закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали. Тобто професійна культура виконує запобіжні заходи, що полягають у недопущенні юридичної відповідальності юриста за скоєні вчинки. Це дозволяє замість юридичне забороненої поведінки юриста спрямувати його юридичне дозволена, правомірну поведінку.

Сформований позитивний стереотип поведінки юриста має соціальну цінність, оскільки є масовим явищем, яке корисне як для самої держави, так і для громадян. Він полягає у свідомому виконанні моральних та правових вимог, що утворює певний зразок поведінки юриста, професійну звичку. Професійна культура сприяє формуванню позитивного стереотипу поведінки, оскільки ступінь засвоєння моральних та правових категорій, високий рівень володіння юристом загальнолюдськими цінностями спонукають його до правової діяльності, правомірних дій під час виконання службових обов'язків.

Культура службових правовідносин у правоохоронних органах — процес, який немислимий без моральної обґрунтованості. В основі службових відносин лежить не тільки право, але й мораль, традиції, звичаї, які склалися в юридичних органах. Дієвість цих категорій забезпечується відображенням їх вимог у різноманітних статутах, інструкціях та відомчих нормативних актах, які регулюють службові відносини. Морально обґрунтовані статутні вимоги слугують основою формування юридичної культури[5,с. 97].

Висновок. Уміння бездоганно виконати свій службовий обов'язок дається юристам не одразу, воно виховується, формується шляхом розвитку професійної культури. Сама бездоганність потребує міцного засвоєння правових норм, вміння застосовувати їх у нестандартних ситуаціях, що супроводжується високою культурою професійних дій. Звичайно, кожен юрист намагається виконати свій службовий обов'язок, але виконує його по-різному, на власний розсуд. Наприклад, якщо виконання обов'язку підпорядковане страху перед покаранням, то

в більшості випадків припинюється роль культури дій. Тому критерієм професійної культури є виховання свідомого почуття відповідальності за доручену справу, бажання працювати сумлінно, без права на помилку чи нетактовність.

Література:

1. Ануфрієнко Олександр Анатолійович. Професійно-політична культура юриста (філософсько-правовий аналіз) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. — К., 2007. — 215 с.
2. Бедь В.В. Юридична психологія: Навч. посіб. – К.: Каравелла, 2013. – 376 с.
3. Бризгалов І. В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. - К.: МАУП, 2003. - 48 с.
4. Єлов, Віталій Андрійович. Формування окремих професійних навичок юриста роботи з клієнтом у студентів юридичних факультетів [Текст] / В. А. Єлов ; Міжнародний фонд "Відродження". - Луцьк : Вежа, 2003. - 72 с .
5. Коновалова В.О. Юридична психологія / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 424 с.

References:

1. Anufrienko, Oleksandr Anatolijovich (2007). Profesijno-politichna kul'tura jurista (filosofs'ko-pravovij analiz) [Professional and political culture of a lawyer (philosophical and legal analysis)]. *Candidate's thesis*. Kiev: Kiivs'kij nacional'nij un-t vnutrishnih sprav [in Ukrainian].
2. Bed' ,V.V. (2013). *Juridichna psihologija [Legal Psychology]*. K.: Karavella [in Ukrainian].
3. Brizgalov, I. V. (2003). *Juridichna deontologija [Legal deontology]*. K.: MAUP [in Ukrainian].
4. Єлов, Vitalij Andrijovich (2003). *Formuvannja okremih profesijnih navichok jurista roboti z klientom u studentiv juridichnih fakul'tetiv [Formation of separate professional skills of a lawyer working with a client among students of law faculties]*. Luc'k : Vezha [in Ukrainian].
5. Konovalova ,V.O. (2005). *Juridichna psihologija [Legal psychology]*. K.: Koncern «Vidavnichij Dim «In Jure» [in Ukrainian].

УДК 378.147-057.875:629

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-204-215](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-204-215)

Михеєва Тамара Олександрівна аспірант, викладач кафедри педагогіки та психології професійної освіти Факультету лінгвістики та соціальних комунікацій, Національний авіаційний університет, м. Київ, 03058, пр-т Любомира Гузара, 1, <https://orcid.org/0000-0002-6219-5187>.

СУЧАСНА ВИМОГА МІЖНАРОДНОГО РИНКУ ПРАЦІ – ФОРМУВАННЯ SOFT SKILLS У ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ- МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Метою статті є обґрунтування необхідності удосконалення професійної підготовки іноземних студентів-майбутніх авіаційних інженерів, що обумовлюється специфікою професійної діяльності фахівців авіаційної галузі, важливими характеристиками якої є полікультурне середовище та наявність невизначених умов.

На констатувальному етапі проведеного педагогічного дослідження нами було використано такі методи дослідження: емпіричні (діагностика, спостереження, анкетування) та наукові (структурно-науковий та системно-функціональний аналіз). У ході констатувального етапу дослідження для виявлення мотивів вибору професії, визначення ставлення до підвищення кваліфікації та необхідності наявності сформованих особистісних якостей («гнучких» навичок) було проведено опитування серед іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі Національного авіаційного університету та іноземних інженерів авіаційної галузі, які працюють на зарубіжних авіапідприємствах.

Результати констатувального експерименту засвідчили необхідність формування у іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі «м'яких» («гнучких») навичок (Soft Skills).

Висновки. Однією із необхідних умов формування готовності до професійної діяльності іноземців-майбутніх інженерів авіаційної галузі є успішна реалізація їх індивідуальної освітньої траєкторії. Особливість її полягає у сформованості у студентів не лише професійних умінь та якостей (Hard Skills), але й соціальних, «м'яких» навичок (Soft Skills). До таких навичок ми відносимо: стресостійкість, гнучкість, толерантність до невизначеності, здатність до командної роботи, креативність, комунікативні навички, емоційний інтелект, вміння управляти своїм часом та ін.

Ключові слова: інженери авіаційної галузі, іноземні студенти, професійна підготовка, Soft Skills.

Mikheyeva Tamara Oleksandrivna Postgraduate student, teacher of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education of Faculty of Linguistics and Social Communications, National Aviation University, Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-6219-5187>.

SOFT SKILLS FORMATION OF INTERNATIONAL STUDENTS-FUTURE ENGINEERS OF THE AVIATION INDUSTRY - A MODERN REQUIREMENT OF THE INTERNATIONAL LABOR MARKET

Abstract. The aim of this article is to explain the necessity of improving the professional training of foreign students-major aeronautical engineers. This is conditioned by the specificity of professional activity of the aviation industry specialists, important characteristics of which are the multicultural environment and the presence of unspecified conditions.

On the confirmatory stage of the pedagogical research we used the following research methods: empirical (diagnostics, monitoring, questioning) and scientific (structural-scientific and system-functional analysis). In the course of the establishment phase of the research to identify the motives for choosing a profession, to determine the attitude to raise the level of qualification and the need for the presence of formed personal qualities ("flexible" skills) an interview with foreign students was conducted. The survey was conducted among foreign aviation engineering students of the National Aviation University and foreign aviation engineers working in foreign aviation companies.

The results of the factual experiment revealed the need to form in foreign students-majors in the aviation industry "soft skills".

Conclusions. One of the necessary conditions for shaping readiness to professional activity of foreign young aeronautical engineers is the successful implementation of their individual educational trajectory. The peculiarity of these trajectories lies in the formulation of students not only professional skills and qualities (Hard Skills), but also social, "soft skills" (Soft Skills). We consider the following to be such skills: resistance to stress, resilience, tolerance to ambiguity, ability to work in a team, creativity, communication skills, emotional intelligence, ability to manage one's own time, etc.

Keywords: aviation engineers, foreign students, professional training, Soft Skills.

Постановка проблеми. Високі вимоги міжнародного ринку праці до фахівців різних сфер діяльності та нестабільність світової економіки обумовлюють необхідність наявності у спеціалістів не тільки професійно-важливих якостей (Hard Skills) в межах тієї чи іншої спеціальності. Сучасному фахівцю, щоб досягти успіху та кар'єрного зростання, потрібно ще й володіти так званими Soft Skills, які полягають у таких вміннях: нестандартно мислити та знаходити оригінальні рішення професійних задач; працювати в команді; не боятись відповідальності за прийняті рішення; планувати та ефективно організовувати свій час; попереджати або оптимально вирішувати конфліктні ситуації; швидко адаптуватися до нових умов та ін. Ці та інші якості являють собою сукупність соціальних якостей, які ще називають універсальними компетенціями. Незважаючи на те, що усі вони не входять до умінь та обов'язків, які перелічені у посадових інструкціях, проте саме працівники з добре розвиненими «гнучкими» навичками досягають найвищих результатів, а їх праця є продуктивною та ефективною.

Однією із особливостей авіаційної галузі є полікультурне середовище, яким об'єднані фахівці із різних країн. Зважаючи на це, вкрай важливим є мікроклімат колективу, в якому працюють спеціалісти-представники різних національностей та релігій. Тому ефективність командної роботи залежить не тільки від сумлінного виконання усіма працівниками своїх посадових обов'язків, але й від їх особистісних соціальних («гнучких») навичок.

Беручи до уваги те, що професія авіаційного інженера є престижною та забезпечує фінансову стабільність і кар'єрне зростання, удосконалення професійної підготовки іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі є актуальною проблемою. У світлі вивчення даної проблеми нами визначено такі суперечності між: популярністю вибору іноземцями авіаційних спеціальностей та недостатнім рівнем професійної орієнтації іноземних абітурієнтів на стадії вибору професії; сучасними високими вимогами міжнародного ринку праці до фахівців-випускників технічних університетів та недостатнім науковим обґрунтуванням психолого-педагогічних умов, які направлені на формування готовності до успішного здійснення професійної діяльності; необхідністю врахування індивідуальних та національних особливостей іноземних студентів у розробці та реалізації їх особистісної траєкторії навчання та недостатньою підготовкою викладацького складу до здійснення такої діяльності [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених таких як А. Адлер, Б. Ананьєв, Г. Балл, О. Леонтьєв,

М. Кулакова, Т. Кобилянська, О. Москаленко, Т. Ковалькова, О. Коломієць, І. Крохмаль, І. Радзівілова, Л. Рябокiнь, О. Самойленко та ін. показав, що дослідники по різному трактують поняття «готовність до професійної діяльності». У межах нашого дослідження готовність до професійної діяльності іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі ми розглядаємо як динамічну систему взаємопов'язаних зовнішніх та внутрішніх чинників особистості, які взаємодіють у сукупності з набутими під час професійної підготовки знаннями, вміннями та навичками, спрямованими на успішне виконання завдань професійної діяльності [2].

На сьогоднішній день, за даними Українського державного центру міжнародної освіти (УДЦМО), у 394 вітчизняних ЗВО навчаються 76548 іноземних студентів зі 155 країн світу [3]. При цьому, більшість із них є громадянами країн Африки та Азії. І, зважаючи на помірну вартість надання освітніх послуг та якісну освіту, кількість іноземних студентів щороку зростає.

Так, згідно SWOT-аналізу особливостей надання освітніх послуг для іноземних студентів в Україні [4] сильними сторонами вважаємо:

- можливість отримати мовну підготовку протягом навчання на підготовчих курсах;
- можливість отримати ступінь бакалавра чи магістра, навчаючись англійською мовою (для тих іноземних студентів, які мають відповідний рівень володіння англійською мовою);
- невисока вартість навчання та проживання в Україні;
- спрощеність процедури вступу до ЗВО України для іноземних громадян;
- наявність офіційних державних установ, підпорядкованих Міністерству освіти і науки України, які координують питання набору та навчання іноземних громадян.

Слабкими сторонами вважаємо:

- недостатня представленість українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг (в першу чергу це стосується незначної кількості вітчизняних університетів, які потрапили до міжнародних рейтингових систем);
- відсутність передбаченої в законодавстві можливості для іноземних студентів поєднувати навчання та роботу;
- складна процедура оформлення студентських віз та легалізації документів про освіту, яка може тривати декілька місяців [4].

В той же час, однією із перспектив, на наш погляд, є розробка дистанційних курсів для здобуття вищої освіти іноземними громадянами.

Метою статті є обґрунтування необхідності удосконалення професійної підготовки іноземних студентів-майбутніх авіаційних інженерів, що обумовлюється специфікою професійної діяльності фахівців авіаційної галузі, важливими характеристиками якої є полікультурне середовище та наявність невизначених умов. Одним із засобів удосконалення професійної підготовки вважаємо формування відповідних «м'яких» (соціальних, особистісних) навичок у іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі.

Виклад основного матеріалу. За даними журналу Aviation Pros [5], більшість працівників авіаційної сфери стверджують, що ті конфліктні ситуації, які виникають у процесі виконання їх професійних обов'язків, пов'язані, в першу чергу, з проблемами в міжособистісному спілкуванні. Як зазначається у [5], найчастіше потрібно вирішувати наступні проблеми:

- створення єдності всередині колективу, враховуючи відмінності у підготовці фахівців та їх особистісні якості;
- забезпечення того, щоб зміна працювала не тільки максимально безпечно і технічно якісно, але й з якісним обслуговуванням клієнтів;
- незнання того, як мотивувати чи притягувати до відповідальності;
- постійна підтримка позитивної комунікації між усіма змінами загалом та всередині кожної зміни окремо;
- бути постійним чудовим прикладом для інших у команді;
- time menegement;
- розв'язання конфліктних ситуацій в колективі;
- справедливе і рівне ставлення до всіх членів колективу;
- вміння делегувати обов'язки;
- робота з незадоволеними чи агресивними клієнтами та ін.

Як бачимо, перераховані проблеми зовсім не мають відношення до виконання працівниками авіаційної галузі своїх безпосередніх професійних обов'язків. Однак ці та інші проблеми вимагають не тільки багато часу на їх вирішення, але й здатності керівника розуміти себе та оточуючих, а також наявності певних знань в галузі психології, зокрема тонкощів міжособистісного спілкування. Тож не дивно, що, розглядаючи кандидатів на певні посади, керівники міжнародних організацій авіаційної галузі, надають перевагу тим, у кого добре розвинені соціальні навички (Soft Skills).

Грунтовний аналіз вимог зарубіжних роботодавців до авіаційних інженерів, розміщених на сайтах провідних міжнародних кадрових агентств, дав змогу виокремити особистісні («м'які») навички, якими повинні володіти кандидати на отримання відповідних вакансій. Результати наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Перелік Soft Skills, якими повинні володіти інженери
авіаційної галузі**

Перелік Soft Skills		
За даними CareerHunter, Ірландія [6]	За даними Careers In Aerospace [7]	За даними CareerAddict [8]
<ul style="list-style-type: none"> - критичне мислення (critical thinking); - вирішення проблем (problem-solving); - активне слухання (active listening); - емоційний контроль (emotional control); - стресостійкість (stress tolerance) - командна робота (teamwork); - ініціатива (initiative); - лідерство (leadership). 	<ul style="list-style-type: none"> - усне та письмове спілкування (written and oral communication); - вирішення проблем/аналітичні навички (problem-solving/analytical skills); - емпатія та емоційний інтелект (empathy and emotional intelligence); - командна робота (teamwork); - лідерство (leadership); - інновації та творчість (innovation and creativity); - тайм-менеджмент (time management); - увага до деталей (attention to detail); - гнучкість (flexibility); - здатність мотивувати інших (self-motivation); - надійність (reliability); - самоорганізація (self-management); - бажання навчатися (willingness to learn); - культурна самосвідомість (cultural awareness). 	<ul style="list-style-type: none"> - спілкування (communication); - аналітичне мислення (analytical skills); - міжособистісний підхід (interpersonal); - робота в команді (teamwork); - адаптивність (adaptability); - тайм-менеджмент (time management); - вирішення проблем (problem-solving); - лідерство (leadership); - емоційний інтелект (emotional intelligence); - уважність до деталей (attention to detail); - обслуговування клієнтів (customer service); - вміння проводити розрахунки (numeracy); - іноземні мови (foreign languages); - прийняття рішень (decision-making); - самодисципліна (self-discipline).

Таким чином, необхідність формування Soft Skills у іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі є сучасною вимогою міжнародного ринку праці.

В той же час, проведений аналіз завдань та обов'язків, зазначених у Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників [9]; Стандарту вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [10]; Освітньо-професійної програми «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» [11] показав взаємозв'язок фахових компетентностей (Hard Skills) з загальними (соціальними, «м'якими» навичками). Набуття інтегральної компетентності, про яку йде мова у наведених документах, передбачає забезпечити міждисциплінарність зв'язків, щоб поєднати фахові та загальні компетентності. Інтегральні компетентності розглядаються як «здатність розв'язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері авіаційного транспорту або у процесі подальшого навчання із застосуванням положень, теорій та методів природничих, технічних, інформаційних та соціально-економічних наук, що характеризується комплексністю та невизначеністю умов» [10, 11].

З огляду на вищезазначене, в рамках нашого дослідження нами було проведено опитування серед іноземців-авіаційних інженерів, які працюють на зарубіжних авіапідприємствах, та серед іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі, які навчаються на Аерокосмічному факультеті Національного авіаційного університету. Метою опитування обох груп було виявити мотиви вибору професії (рис.1, 2); визначити ставлення до підвищення кваліфікації (рис.3, 4) та необхідності наявності сформованих особистісних якостей («гнучких» навичок) (рис.5, 6).

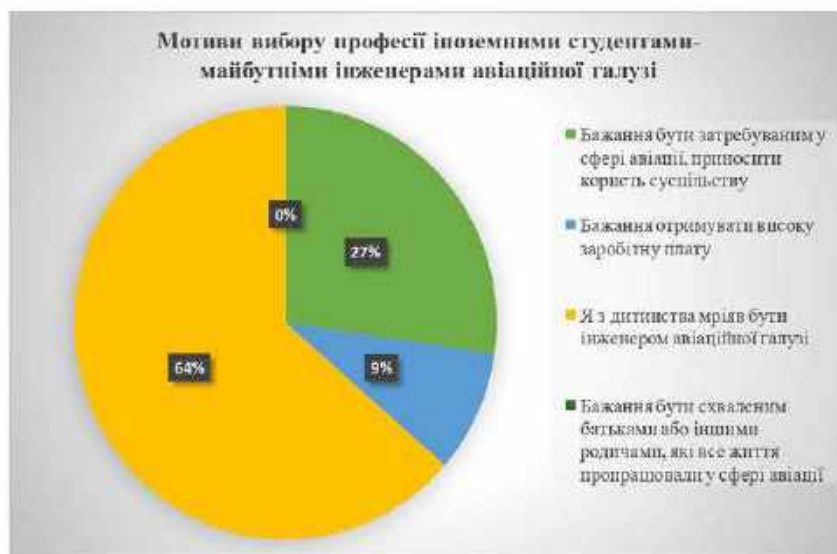

Рис. 1. Мотиви вибору професії іноземними студентами-майбутніми інженерами авіаційної галузі

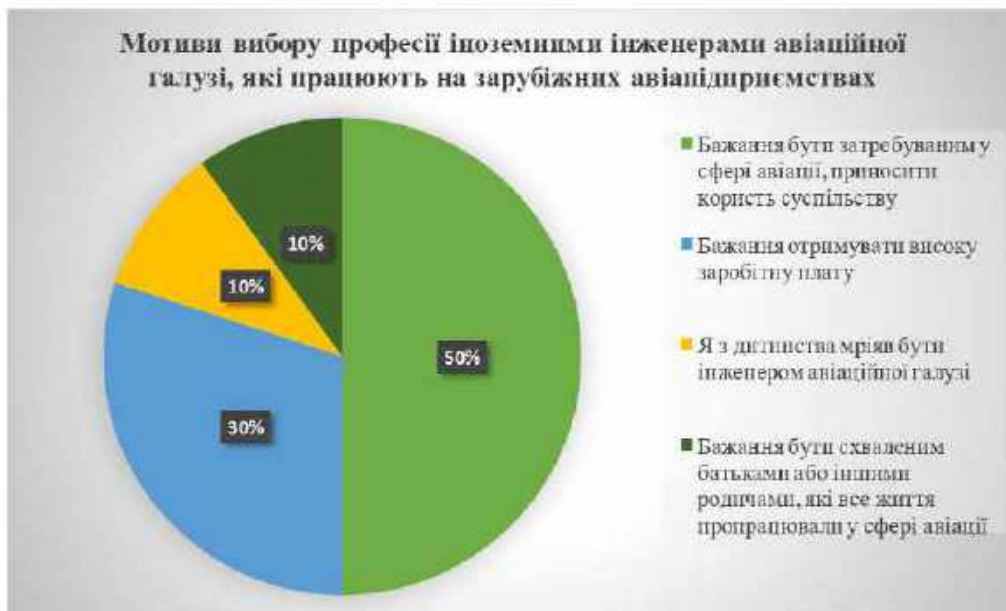

Рис. 2. Мотиви вибору професії іноземними інженерами авіаційної галузі, які працюють на зарубіжних авіапідприємствах

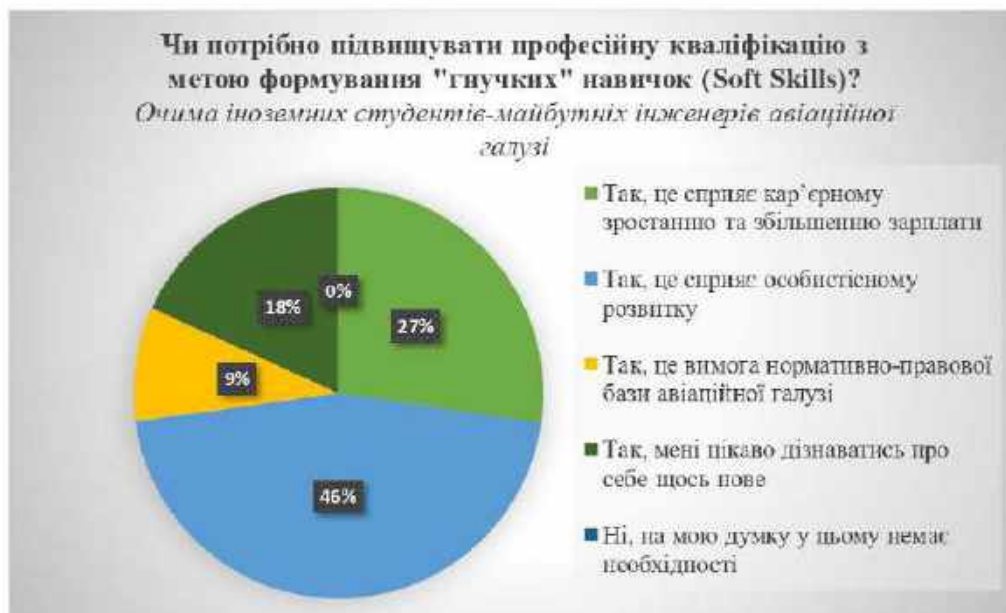

Рис. 3. Ставлення іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі до необхідності підвищення кваліфікації з метою формування Soft Skills

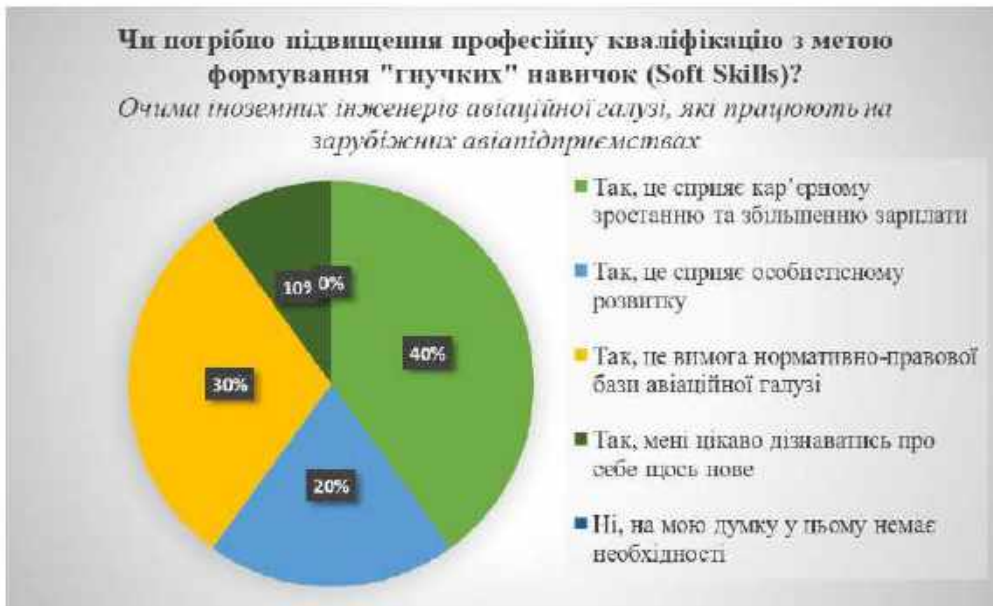

Рис. 4. Ставлення іноземних інженерів авіаційної галузі, які працюють на зарубіжних авіапідприємствах, до необхідності підвищення кваліфікації з метою формування Soft Skills

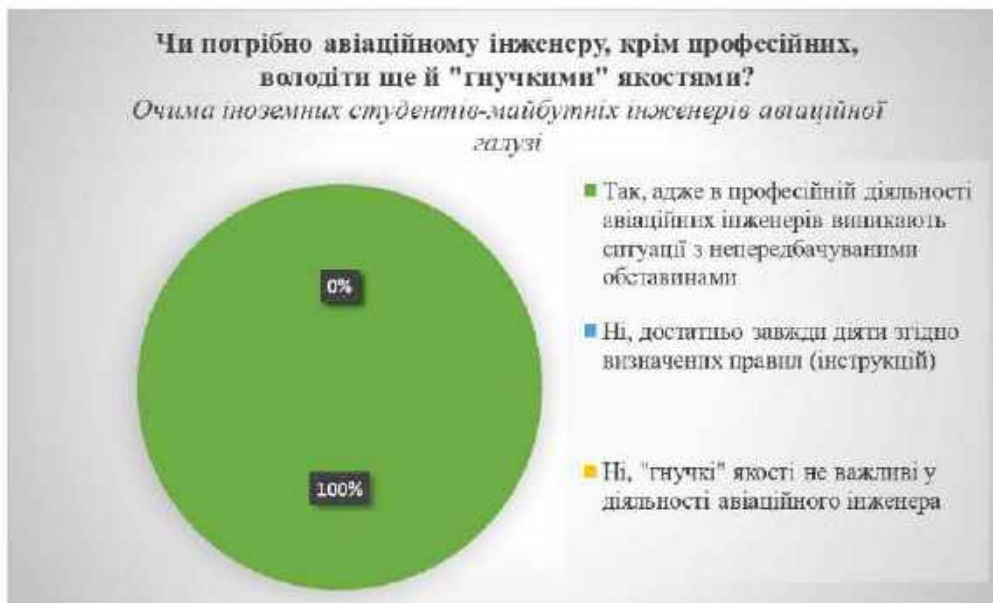

Рис. 5. Ставлення іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі до необхідності наявності у авіаційних інженерів сформованих Soft Skills

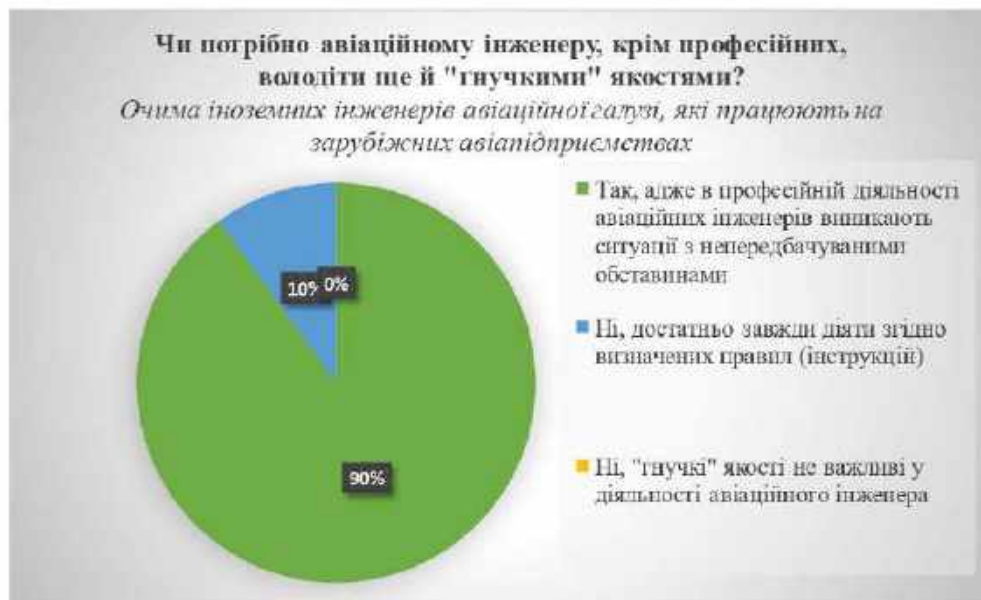

Рис. 6. Ставлення іноземних інженерів авіаційної галузі, які працюють на зарубіжних авіапідприємствах до необхідності наявності у авіаційних інженерів сформованих Soft Skills

Висновки. Таким чином, результати проведеного нами опитування засвідчили необхідність формування Soft Skills у іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі. Беручи до уваги те, що набуття інтегральних компетентностей передбачає успішне вирішення професійних задач в умовах невизначеності, перспективою подальших наукових досліджень вважаємо визначення рівня толерантності до невизначеності серед іноземних фахівців авіаційної галузі, які працюють на зарубіжних авіапідприємствах та серед іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі.

Література:

1. Михеєва Т. О. Формування готовності до професійної діяльності іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі / Т.О. Михеєва // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія: зб. наук. пр. – К.: Національний авіаційний університет, 2020. – Вип. 2(17). – С. 48-53.
2. Михеєва Т. О. Готовність до професійної діяльності в контексті професійної підготовки іноземних студентів-майбутніх інженерів авіаційної галузі. Modern Aspects of Science. Czech Republic. International Economic Institute s.r.o. 14-th volume of the international collective monograph. P. 871.
3. Сайт Українського державного центру міжнародної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>

4. Аналіз стану та основні підходи з оцінювання якості надання освітніх послуг закладами вищої освіти України : монографія / за ред. С. Л. Лондара ; ДНУ «Інститут освітньої аналітики». Київ, 2021. 160 с.

5. Soft Skills Have Hard Value. <https://www.aviationpros.com/education-training/article/12091734/soft-skills-have-hard-value>

6. Aerospace engineer. <https://www.careerhunter.io/careers/aerospace-engineer>

7. Soft Skills. <https://www.careersinaerospace.com/career-resources/softskills/>

8. The Top 15 Skills You Need For a Job in Aviation. <https://www.careeraddict.com/top-10-skills-needed-for-a-job-in-aviation>

9. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 68 «Авіаційний транспорт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bit.ly/3vUFqru>

10. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт» для другого (магістерського) рівня вищої освіти. Режим доступу: <https://bit.ly/3bBDyZ9>

11. Освітньо-професійна програма «Технічне обслуговування та ремонт повітряних суден і авіадвигунів» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 272 «Авіаційний транспорт». Режим доступу: <https://bit.ly/3bKq5yd>

References:

1. Mykheieva, T.O. (2020). Formuvannya hotovnosti do profesiinoy diialnosti inozemnykh studentiv-maibutnikh inzheneriv aviatsiinoi haluzi [Formation of readiness for professional activity of foreign students-future engineers of aviation industry]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Psykholohiia*, 2(17), 48-53 [in Ukrainian]

2. Mykheieva, T.O. (2021) Hotovnist do profesiinoy diialnosti v konteksti profesiinoy pidhotovky inozemnykh studentiv-maibutnikh inzheneriv aviatsiinoi haluzi [Preparedness for professional activity in the context of vocational training of international engineering students in the aviation field.]. *Modern Aspects of Science. Czech Republic. International Economic Institute s.r.o. 14-th volume of the international collective monograph*, 194-206 [in Ukrainian].

3. Sait Ukrainskoho derzhavnoho tsentru mizhnarodnoi osvity [Website of the Ukrainian State Centre for International Education]. *studyinukraine.gov.ua*. Retrieved from <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> [in Ukrainian].

4. Londar, S.L. (2021). *Analiz stanu ta osnovni pidkhody z otsiniuvannya yakosti nadannia osvitnikh posluh zakladamy vyshchoi osvity Ukrainy [Analysis of the status and main approaches to assessing the quality of educational services provided by Ukrainian institutions of higher education]*. Kyiv: DNU «Instytut osvitoi analityky» [in Ukrainian].

5. Soft Skills Have Hard Value. *aviationpros.com*. Retrieved from <https://www.aviationpros.com/education-training/article/12091734/soft-skills-have-hard-value> [in English].

6. Aerospace engineer. *www.careerhunter.io*. Retrieved from <https://www.careerhunter.io/careers/aerospace-engineer> [in English].

7. Soft Skills. *www.careersinaerospace.com*. Retrieved from <https://www.careersinaerospace.com/career-resources/softskills/> [in English].

8. The Top 15 Skills You Need for a Job in Aviation. *www.careeraddict.com*. Retrieved from <https://www.careeraddict.com/top-10-skills-needed-for-a-job-in-aviation> [in English].

9. Dovidnyk kvalifikatsiinykh kharakterystyk profesii pratsivnykiv. Vypusk 68 «Aviatsiinyi transport» [Handbook of qualification and qualification characteristics of the

professions of employees. Issue 68 "Air Transport"]. Retrieved from <https://bit.ly/3vUFqpu> [in Ukrainian]

10. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 272 «Aviatsiinyi transport» dlia drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity [Higher education standard for speciality 272 "Air transport" for the second (master) level of higher education]. Retrieved from <https://bit.ly/3bBDyZ9> [in Ukrainian].

11. Osvitno-profesiina prohrama «Tekhnichne obsluhovuvannia ta remont povitrianykh suden i aviadvyhuniv» drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 272 «Aviatsiinyi transport» [The educational and vocational programme "Maintenance and Repair of Aircraft and Motor Vehicles" for the second (master) level of higher education, speciality 272 "Aircraft Transport"]. Retrieved from <https://bit.ly/3bKq5yd> [in Ukrainian].

УДК 377/378.124

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-216-228](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-216-228)

Пономарьова Марина Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (066) 761-88-43, <https://orcid.org/0000-0001-8463-821X>

Должикова Ірина Сергіївна здобувачка, Державний біотехнологічний університет, вул. Алчевських, 44, м. Харків, 61002, тел.: (066) 708-16-44, <https://orcid.org/0000-0003-3123-3846>

Маршуба Інна Олександрівна здобувачка, Державний біотехнологічний університет 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44, тел.: (099) 208-47-46

ОСОБЛИВОСТІ ФУНДАМЕНТАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ТА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. Професійна школа, що склалась у державі за багато десятиріч, – одна з найважливіших ланок національної системи освіти України, спрямована на забезпечення умов підготовки фахівців сучасного рівня відповідно до світових стандартів змісту освіти, на формування професійних якостей особистості. Пріоритетним напрямом реформування освітньої галузі визначено оновлення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців, стимулювання пізнавальної діяльності, самопізнання і професійного саморозвитку. Водночас професійна освіта потребує внесення змін у механізми й способи формування ціннісних і кар'єрних орієнтацій. Оскільки професійна кваліфікація завжди конкретна, а професійна підготовка у ВНЗ має суттєві ресурсні обмеження, то професійна вища освіта в Україні спрямована на підготовку особи до виконання обов'язків та завдань (професійних робіт) певної первинної посади, яка не потребує від фахівця значного практичного досвіду професійної діяльності (професійного стажу). Характеризуючи компетентність, важливо враховувати такі компоненти: самомотивація, ціннісні орієнтації, ділові якості, сприйняття та установки щодо ролі людини у структурі суспільства. Таким чином, формування професійної графічної компетентності полягає у тому, щоб не тільки навчити його виконувати свої фахові функції, а й прищепити йому системний підхід до аналізу проблемних

ситуацій і вміння на основі цього аналізу приймати оптимальні рішення, які б враховували зміст і структуру його професійної діяльності.

Для ефективного управління підприємством у нинішніх умовах має володіти такими характеристиками та якостями: стратегічне, інноваційне мислення; застосування сучасних методів і технологій в процесі управління підприємством; здатність вирішувати нестандартні проблеми та брати на себе відповідальність за прийняті рішення; вміння працювати в команді, підтримувати сприятливу для роботи атмосферу, вміння навчати підлеглих та колег. Все це вимагає побудови структури професійної компетентності й нової організації навчального процесу.

Ключові слова: професійна освіта, фундаменталізація, система освіти, професійна компетентність, ефективна робота.

Ponomarova Marina Sergeevna PhD of Economic Sciences, Associate Professor State Biotechnological University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 761-88-43, [https // orcid.org / 0000-0001-8463-821X](https://orcid.org/0000-0001-8463-821X)

Dolzhykova Iryna Sergeevna Applicant State Biotechnological University, Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (066) 708-16-44, [https // orcid.org / 0000-0003-3123-3846](https://orcid.org/0000-0003-3123-3846)

Marshuba Inna Oleksadrivna Applicant State Biotechnological University Alchevskikh St., 44, Kharkiv, 61002, tel.: (099) 208-47-46

FEATURES OF THE FOUNDATION OF VOCATIONAL EDUCATION AND FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. The vocational school, which has developed in the country for many decades, is one of the most important parts of the national education system of Ukraine, aimed at providing training for modern professionals by world standards of education, and the formation of professional qualities. The priority area of reforming the education sector is to update the content of professional training for future professionals and stimulate cognitive activity, self-knowledge and professional self-development. At the same time, vocational education needs to make changes in the mechanisms and ways of forming value and career orientations. Since professional qualification is always specific, and vocational training in

universities has significant resource constraints, vocational higher education in Ukraine is aimed at preparing a person to perform duties and tasks (professional work) of a certain primary position, which does not require significant professional experience. activities (professional experience). When characterizing competence, it is important to consider the following components: self-motivation, value orientations, business qualities, perceptions and attitudes about the role of man in the structure of society. Thus, the formation of professional graphic competence is not only to teach him to perform their professional functions but also to instil in him a systematic approach to the analysis of problem situations and the ability to make optimal decisions based on this analysis that would take into account the content and structure of his professional activity. To effectively manage the enterprise in the current environment must have the following characteristics and qualities: strategic, innovative thinking; application of modern methods and technologies in the process of enterprise management; ability to solve non-standard problems and take responsibility for decisions made; ability to work in a team, maintain a favourable atmosphere for work, ability to teach subordinates and colleagues. All this requires the construction of a structure of professional competence and a new organization of the educational process.

Keywords: vocational education, fundamentalization, education system, professional competence, effective work.

Постановка проблеми. Найважливішим фактором соціального розвитку суспільства, соціалізації особистості, накопичення і розподілу інтелектуальних цінностей, забезпечення кадрами всіх сфер життєдіяльності суспільства є *професійна освіта*, сутність якої визначається: соціальною діяльністю індивідів, спрямованою на формування нового типу особистості, здатної ефективно вирішувати народногосподарські, соціальні завдання суспільства; її місцем і роллю як підсистеми суспільства; зв'язком освіти з іншими підсистемами, що акумулюють соціальне замовлення, від якого залежать функції закладів освіти

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалізація комплексу заходів, спрямованих на модернізацію професійної освіти, забезпечуватиме формування особистості професіонала інноваційного типу, якому притаманні певні характерні риси: здатність до безперервного навчання і креативного застосування набутих знань, умінь, інших компетентностей; відповідність особистих нахилів, здібностей, інтересів обраному фаху, професії, кар'єрі; володіння

англійською мовою як мовою глобального спілкування, що дає змогу збагачуватися на міжкультурній основі, розширюватиме можливості фахового зростання, мобільності; включення у соціальну і фахову комунікацію за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; формування громадянських, патріотичних якостей, людської і професійної гідності.

Мета статті є визначити сутність та особливість фундаменталізації професійної освіти; розкрити стан та проблеми розвитку підготовки фахівців професійної освіти; розкрити формування професійної компетентності та чинники, що визначають систему освіти

Виклад основного матеріалу. Фундаментальний характер освіти є одним з пріоритетів Болонського процесу та вибором успіху при поглибленні у європейський освітній простір.

Принцип фундаменталізації стосується всіх видів освіти: загальної, професійної, технічної тощо. Фундаментальність освіти сьогодні є основою професійної гнучкості, яка вимагається постійними змінами в технології виробництва, в змісті професійної діяльності кожного працівника [1].

На початку третього тисячоліття однією з найважливіших, глобальних проблем розвитку освіти вважається її фундаменталізація. У багатьох розвинутих країнах Західної Європи, Північної Америки, Японії йдуть пошуки нових концепцій, педагогічних систем, парадигм освіти, в основі яких лежить ідея фундаменталізації освіти, прагнення подолати професійну замкнутість і культурну обмеженість освіти, переорієнтувати освіту на формування широко освіченої і гармонійно розвинутої особистості. Фундаменталізації освіти вимагають глобальні освітні процеси, які сьогодні мають місце в розвинутих країнах світу. Сьогодні в освіті, передусім у вищій, виник розрив між глобальними потребами суспільства і результатами освіти, між об'єктивними вимогами часу і загальним недостатнім рівнем освіченості, між професійною орієнтацією і потребами особистості в гармонійному задоволенні пізнавальних інтересів, між сучасними методологічними підходами до розвинутих наук і архаїчними формами їх вивчення [2].

Система професійної освіти є однією з найважливіших і найскладніших у життєдіяльності суспільства. Вона виконує різні функції, зокрема: соціальну, економічну, культуру творчу, освітню, пізнавальну та інші. Вони тісно взаємопов'язані й реалізуються в системній взаємодії навчальних закладів різних типів і форм власності, підприємств та організацій усіх економічних секторів, соціальних партнерів, громадських організацій, об'єднаних територіальних громад, органів державної влади та управління [3].

Сучасна система забезпечення якості європейського зразка є мотиваційно-розвивальною, створює умови для рівноправної фахової

співпраці і боротьби за фахову репутацію, орієнтує на внутрішнє безперервне самовдосконалення. Ця система передбачає формування відповідної внутрішньої організаційної культури, забезпечення якості як основи успішного функціонування цілісної системи.

Сама особистість людини перетворюється сьогодні в її професійний інструментарій. Найбільш важливими в процесі адаптації людини до умов сучасного світу є її готовність і вміння сприймати зміни, бути готовою змінюватись самій, постійно вчитися, співвідносячи свої знання з тими вимогами, які висуває до них суспільство. Саме тому, можливість неперервного, професійного, тривалого, автономного навчання стає для кожної людини вкрай важливою [4]. В енциклопедичному виданні «Профтехосвіта України: ХХ століття» викладено унікальні історичні матеріали, які підтверджують, що підвалини професійної освіти як організаційної системи підготовки кваліфікованих спеціалістів було закладено ще в часи Київської Русі, коли Ярославом Мудрим була заснована школа перекладачів і переписувачів при Софії Київській [3]. У межах застосування системного підходу до формування і управління системою вищої професійної освіти існують такі основні завдання: створення та постійне вдосконалення переліків напрямів, спеціальностей, кваліфікацій, за якими здійснюється підготовка фахівців; програм навчальних дисциплін; дидактичних і методичних матеріалів як складових стандартів вищої освіти; визначення вимог до змісту навчання, якості освіти за попередніми рівнями; узгодження діяльності усіх ланок структури ступеневої освіти [5]. На рис. 1. можемо визначити основні першочергові умови збалансування суперечностей при фундаменталізації професійної освіти.

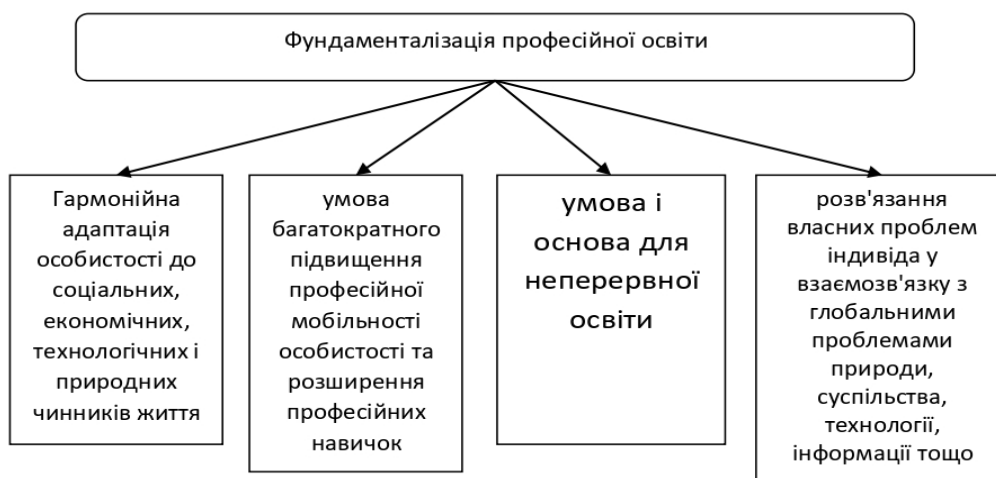

Рис.1. Умови збалансування суперечностей при фундаменталізації професійної освіти

Істотним недоліком професійної освіти в Українській державі є її зорієнтованість на підготовку фахівців як «пасивних виконавців інструкцій», що унеможлиблює творчий розвиток людини, оскільки увага зосереджується на засвоєнні кваліфікаційних вимог, професійно-функціональних обов'язків, типових способів вирішення завдань, алгоритмів фахових дій тощо.

Наприклад, випускники закладів професійної освіти, зазвичай, чітко усвідомлюють, що: по-перше, будь-яка посада має відповідну «функціональну інструкцію», якою слід керуватися, а по-друге, більшість працівників є підлеглими і мають виконувати розпорядження та накази керівників. Означені явища призводять до стагнаційних процесів в особистісно-професійному розвитку працівників, позаяк пасивне виконання «посадових інструкцій» 332 уповільнює й істотно знижує професійне зростання фахівців, мінімізуючи їхню здатність реалізовувати наявні здібності й внутрішній потенціал.

За даними Державної служби статистики України у 2019/2020 н. р. кількість здобувачів освіти у закладах освіти розподілилася так: дошкільну освіту здобували 1,2 млн вихованців, повну загальну середню – 4,1 млн учнів, професійну (професійно-технічну) – 0,2 млн здобувачів, вищу – 1,4 млн здобувачів. Так, порівняно з попереднім навчальним роком у 2019/2020 н. р. зменшилася загальна кількість здобувачів: дошкільної освіти – на 3,7 % (станом на кінець 2019 р.); професійної (професійно-технічної) освіти – на 3,6 %; вищої освіти – на 5,4 %. За даними Директорату вищої освіти і освіти дорослих МОН (таблиця 1) основною ланкою з підготовки педагогічних працівників за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітнім ступенем бакалавр у 2019/2020 н. р. є університети. Ці установи мають найбільше можливостей для підготовки педагогічних працівників.

Таблиця 1

Кількість закладів освіти, що здійснюють підготовку за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за освітнім ступенем бакалавр у 2019/2020 н. р.

Спеціальності галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»	Тип закладу вищої освіти		
	Коледж (ВСП, філія)	Академія (інститут)	Університет
011 Освітні, педагогічні науки	1	1	4
012 Дошкільна освіта	9	5	36
013 Початкова освіта	7	7	39
014 Середня освіта (за предметними спеціальностями)	6	10	53
015 Професійна освіта	2	6	40
016 Спеціальна освіта	1	5	28
017 Фізична культура	3	7	38

Слід зазначити, що у порівнянні з минулим роком, університети очікувано збільшили охоплення підготовки за «педагогічними» спеціальностями (+16,7 %), перш за все, за спеціальністю 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)», тоді як коледжі та інститути/академії втратили це охоплення на 28,2 % та 8,9 % відповідно. Слід зазначити, що в динаміці за період з 2017 по 2019 рік рівень працевлаштування за «освітніми» спеціальностями у розрізі освітньо-кваліфікаційних рівнів/освітніх ступенів був досить диференційованим

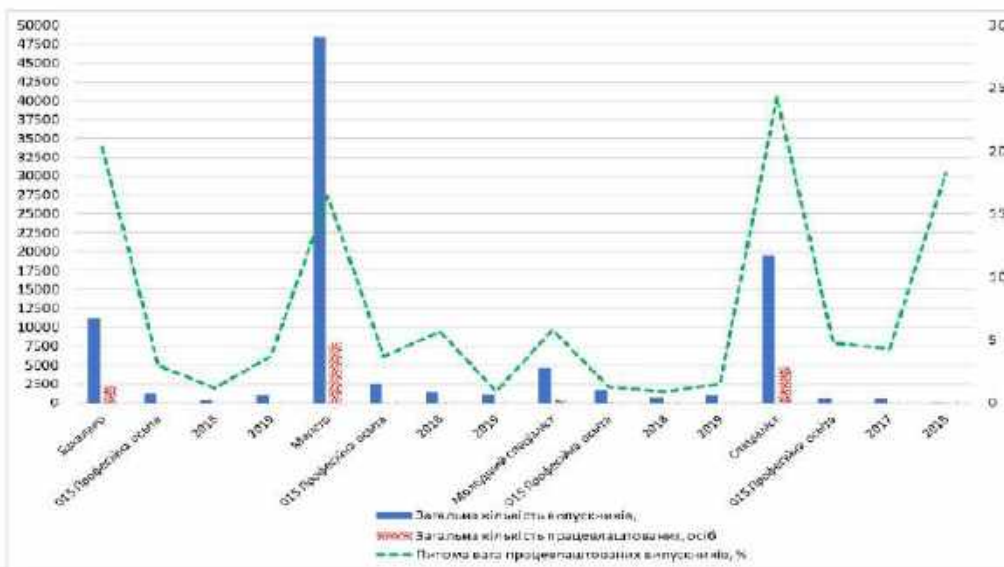

Рис. 2 Кількість та частка працевлаштованих випускників закладів освіти, які готують педагогічних працівників за спеціальністю 015 «Професійна освіта», в закладах освіти (рівень працевлаштування за фахом), 2017–2019

Так, наприклад, динамічне зростання цього показника характерне для спеціальностей 014 «Середня освіта», 015 «Професійна освіта» та 017 «Фізична культура і спорт» освітнього ступеня «бакалавр». Дані рис 2 дозволяють зробити важливий висновок про те, що переважна більшість профільних ЗВО готують педагогічних працівників саме для задоволення потреб регіональних ринків праці, тобто для регіонів в яких вони розташовані. Поряд з цим є ціла група, що здійснюють підготовку педагогічних працівників й для інших регіонів, тобто реалізують потреби декількох регіональних ринків праці, а в окремих випадках, й забезпечують підготовку кадрів на національному

рівні. Серед регіонів країни найвищий рівень концентрації за місцем проживання випускників-педагогів характерний для Закарпатської (96,9 %), Чернівецької (96,0 %) та Одеської (94,5 %) областей, а найнижчий – для Черкаської (73,4 %), Київської (74,3 %) та Луганської (74,9 %) областей відповідно (дані отримані шляхом співставлення місця здавання ЗНО та місця працевлаштування). Проведене моніторингове дослідження дозволило визначити фактичний середній (за 2017–2019 рр.) рівень працевлаштування за фахом випускників ЗВО за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

які готують педагогічних працівників за спеціальністю 015 «Професійна освіта», в закладах освіти (рівень працевлаштування за фахом), 2017–2019

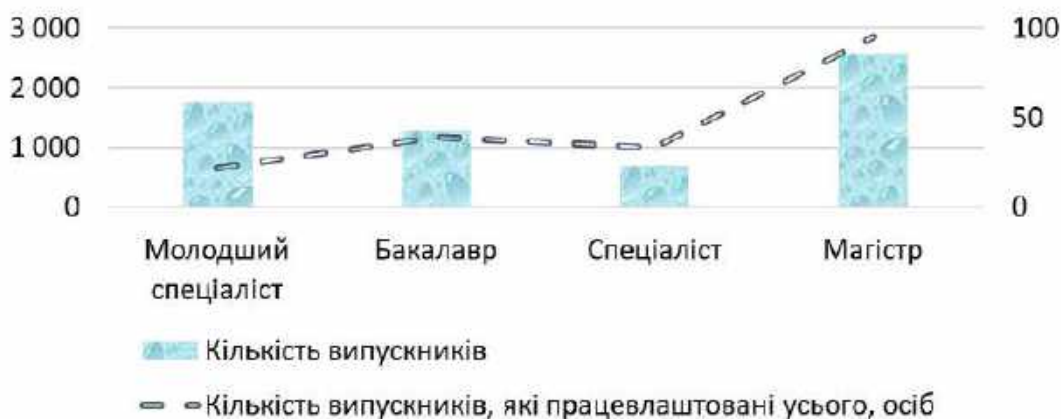

Рис.3. Кількість педагогічних працівників, що здобули вищу освіту за спеціальністю 015 Професійна освіта галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за період 2017–2019 рр.

Питома вага цієї категорії випускників у загальній кількості випускників, які здобули вищу освіту за педагогічними спеціальностями по Україні, становить 18,2 %, зокрема за освітньо-кваліфікаційними рівнями та освітніми ступенями: спеціаліст – 24,3 %, бакалавр – 20,3 %, магістр – 16,4 % та молодший спеціаліст – 5,8 % (рис 3). Зазначимо, що найбільша кількість випускників працевлаштовувалася до закладів загальної середньої та дошкільної освіти (63,4 % та 30,0 % від загалу відповідно).

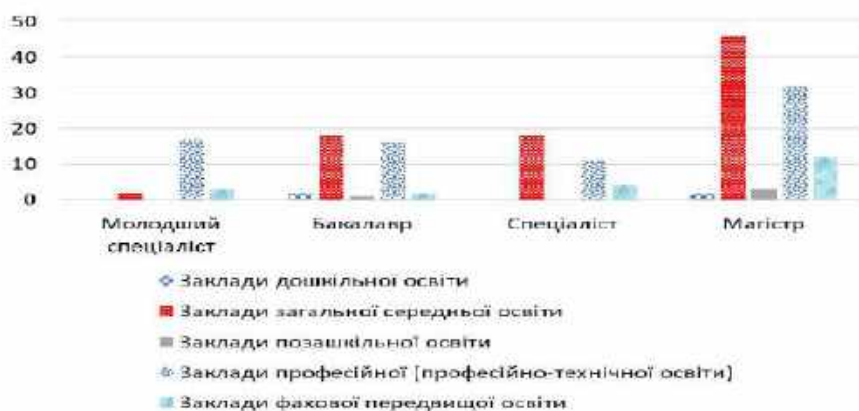

Рис. 4. Розподіл випускників закладів вищої освіти за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка» у 2016–2019 рр. за закладами освіти, де вони працевлаштовані, осіб

Незначна решта випускників-педагогів приступали до роботи у закладах позашкільної, професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти майже в рівних пропорціях у межах 2,0–2,5% на кожен з цих секторів освіти.

Таблиця 2

Розподіл випускників закладів вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта галузі знань 01 «Освіта / Педагогіка» у 2016–2019 рр. за закладами освіти, де вони працевлаштовані, %

Ступінь ВО Шифр та назва спеціальності	Частка випускників за спеціальностями	Частка працевлаштованих у ЗО від загальної кількості випускників	з них працевлаштованих у:				
			Заклади дошкільної освіти	Заклади загальної середньої освіти	Заклади позашкільної освіти	Заклади професійної (професійно-технічної) освіти	Заклади фахової передвищої освіти
Молодший спеціаліст							
Усього	100,0	5,8	60,2	29,7	0,4	8,3	1,5
015 Професійна освіта	38,0	1,3	0,0	9,1	0,0	77,3	13,6
Бакалавр							
Усього	100,0	20,3	33,2	62,1	2,8	1,2	0,6
015 Професійна освіта	11,4	3,0	5,1	46,2	2,6	41,0	5,1
Спеціаліст							
Усього	100,0	24,3	31,9	63,7	2,0	1,4	1,0
015 Професійна освіта	3,5	4,8	0,0	54,5	0,0	33,3	12,1
Магістр							
Усього	100,0	16,4	27,0	64,8	2,8	2,3	3,1
015 Професійна освіта	49,5	3,7	2,1	48,4	3,2	33,7	12,6

Про недостатню вмотивованість працювати за спеціальністю свідчить також аналіз рівня працевлаштування випускників педагогічних спеціальностей до закладів освіти. Як видно з рис. 3. лише 15254 випускники з 83 784 (2016–2019 років випуску), або всього 18,2 % (табл. 2) випускників за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» працевлаштувалися у заклади освіти.

Основну мету сучасної освіти можна визначити як підготовку компетентних спеціалістів, які вільно володіють професією, конкурентоздатних на ринку праці, спроможних до постійного росту в сучасному середовищі. Реформування системи освіти концентрує увагу науковців на проблемі підвищення рівня підготовки вчителів до формування професійної компетентності у майбутніх учителів технології. Критерієм якості підготовки випускників вищих навчальних закладів виступає професійна компетентність. У наукових працях сучасних дослідників представлені специфіка, структура, зміст і шляхи формування професійної компетентності. Серед характерних рис професійної компетентності виділимо наступні (рис.4) Отже, професійна компетентність – основа професійно-творчої діяльності вчителя, чинник розвитку його творчого потенціалу. Сформована в результаті навчання професійна компетентність складається з трьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивно-процесуального та особистісно-рефлексивного. Мотиваційно-ціннісний компонент поєднує в собі сукупність якостей і потреб у вдосконаленні пам'яті, мислення, творчих здібностей. Він передбачає наявність індивідуальної системи цінностей та етичних норм, володіння науковими методами і формами пізнання, позитивне ставлення та пізнавальний інтерес до здійснення майбутньої професійної діяльності в аграрній сфері; здатність до усвідомлення необхідності ставити перед собою нові завдання з метою власного самовдосконалення через активну пізнавальну діяльність. В системі вищої освіти неможливо контролювати зовнішні чинники, які обумовлені процесами у всіх сферах життя в цілому. Ці чинники характеризують досягнутий рівень розвитку інформаційної індустрії.

Ефективна робота внутрішніх чинників вимагає гнучкості системи управління освітніми установами, готовністю і здатністю до зміни змісту освіти і форм роботи педагогів, що склалися, здатністю розпізнавати і освоювати нове, виявляти і поширювати прогресивні організаційні форми і методи учбової роботи. До внутрішніх чинників, що визначають зміни системи освіти можна віднести наступні: якість освіти і його контроль, що полягає в сформованості інформаційної

системи оцінки якості освіти загалом, направленої на створення таких умов підготовки фахівців у області безпеки життєдіяльності, які необхідні і достатні для їх успішної професійної діяльності.; кадровий потенціал, що полягає у високій кваліфікація педагогічних кадрів, а також традиції лідерства в освітній системі України; інфраструктура системи освіти і її безпека, що характеризується розширенням матеріально-технічної бази і засобів підготовки фахівців у області безпеки життєдіяльності.

Рис. 4. Основні риси професійної компетентності

Сукупність даних чинників визначають специфічний напрям розвитку сучасного освітнього процесу – інформаційний, в рамках якого стало складатися уявлення про те, що необхідно перейти до використання засобів інформаційних і комунікаційних технологій в освітньому процесі.

Висновки. В умовах радикальної переоцінки суспільної практики професійна підготовка спеціалістів бути спрямована на формування фахівця, здатного до творчості, до нестандартного мислення, до відповідальності занаслідки своєї фахової діяльності і забезпечення її професійної надійності. Звідси й потреба випереджаючої підготовки спеціаліста до майбутніх умов діяльності, сутність якої полягає в

забезпеченні професійної надійності, котре починається з процесу підготовки майбутнього фахівця у ВНЗ.

Ступінь професійної компетентності пов'язаний з формуванням на основі загальної освіти таких професійно-значущих для особистості й суспільства якостей, що дозволяють їй найбільш повно реалізувати себе в конкретних видах технологічної діяльності.

Література:

1. Гончаренко С. Фундаментальність професійної освіти потреба часу // Професійно-технічна освіта. № 1 2005. с.5-6.

2. Гончаренко С.У. Фундаменталізація професійної освіти як дидактичний принцип // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія [наук.-практ. журнал]. – Вип. 2. – НТУ «ХПІ», 2008. – с. 87-91.

3. Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія / Н.Г. Ничкало. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 125 с.

4. Сисоєва, С.О. Неперервна професійна освіта в контексті її технологічного забезпечення // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. № 2 (2004): 96-102.

5. Корнешук В.В. Сучасна професійна освіта в Україні і надійність спеціалістів // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. № 1-2. 2007. с. 147-150.

6. Офіційний сайт Державної служби статистики: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

7. Васянович Г. Професійні якості майбутнього фахівця: науково-методологічні критерії визначення і класифікації // Педагогіка і психологія професійної освіти. № 4. 2013, с. 9-33.

8. Капіца В. Ф. Професійна кар'єра успішного фахівця. К. - 2013. – 150 с.

9. Айстраханов, Д. Професійна освіта як складна система // Теорія та методика управління освітою. № 8. 2012. С.25-29.

10. Радкевич В. Теоретичні та методичні засади розвитку професійної освіти і навчання: результати, проблеми, перспективи // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка № 11. 2016. С.5-22.

References:

1. Honcharenko S. (2005). Fundamental'nist' profesiyanoi osvity potreba chasu [Fundamentality of vocational education needs time]. *Profesiyno-tekhnichna osvita - Vocational education*. 1, 5-6. [in Ukrainian].

2. Honcharenko S.U. (2008) Fundamentalizatsiya profesiyanoi osvity yak dydaktychnyy pryntsyyp [Fundamentalization of vocational education as a didactic principle]. *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsial'nymy systemamy: filozofiya, psykholohiya, pedahohika, sotsiolohiya [nauk.-prakt. Zhurnal - Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology scientific practice. magazine..* 2, NTU "KhPI", 87-91.[in Ukrainian].

3. Nychkalo N.H. (2014) Rozvytok profesiyanoi osvity v umovakh hlobalizatsiynykh ta intehratsiynykh protsesiv [Development of professional education in the conditions of globalization and integration processes. monohrafiya – monograph. 125 p. Kyiv: MPU Publishing House. Dragomanova, [in Ukrainian].

4. Sysoyeva, S.O. (2004) Neperervna profesiyna osvita v konteksti yiyi tekhnolohichnoho zabezpechennya [Continuing professional education in the context of its technological support] *Neperervna profesiyna osvita: teoriya i praktyka - Continuing professional education: theory and practice*. 2, 96-102. [in Ukrainian].
5. Korneshchuk V.V. (2007) Suchasna profesiyna osvita v Ukrayini i nadiynist' spetsialistiv [Modern professional education in Ukraine and the reliability of specialists]. *Nauka i osvita : nauk.-prakt. Zhurnal - Science and education: scientific-practical magazine*. 1-2, pp. 147-150. [in Ukrainian].
6. Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky [Official website of the State Statistics Service. *ukrstat.gov.ua* Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].
7. Vasyanovych, H. (2013) Profesiyni yakosti maybutn'oho fakhivtsya: naukovometodolohichni kryteriyi vyznachennya i klasyfikatsiyi [Vasyanovich, G. Professional qualities of the future specialist: scientific and methodological criteria for definition and classification] *Pedahohika i psykholohiya profesiynoyi osvity - Pedagogy and psychology of vocational education*. 4, 9-33. [in Ukrainian].
8. Kapitsa V. F. (2013) *Profesiyna kar"yera uspishnoho fakhivtsya [Professional career of a successful specialist]*. Kyiv: [in Ukrainian].
9. Aystrakhanov, D. (2012) Profesiyna osvita yak skladna systema [Vocational education as a complex system]. *Teoriya ta metodyka upravlinnya osvitoyu - Theory and methods of education management*. 8, 25-29. [in Ukrainian].
10. Radkevych V. (2016) Teoretychni ta metodychni zasady rozvytku profesiynoyi osvity i navchannya: rezul'taty, problemy, perspektyvy [Theoretical and methodological principles of vocational education and training: results, problems, prospects]. *Naukovyy visnyk Instytutu profesiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrayiny. Profesiyna pedahohika - Scientific Bulletin of the Institute of Vocational Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Professional pedagogy*. 11, 5-22. [in Ukrainian].

УДК 373.2.015.31:159.942

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-229-237](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-229-237)

Ревть Алла Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (03244) 104-74, <https://orcid.org/0000-0002-8006-6186>

Будулич Тетяна Петрівна студентка спеціальності Дошкільна освіта, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, 82100, тел.: (03244) 104-74

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

Анотація. Уже в дошкільному віці починається процес формування особистості дитини. Цей процес тісно пов'язаний із емоційним розвитком та формуванням емоційної сфери дошкільника. В основі поведінки дитини дошкільного віку, що відповідає соціальним нормам та цінностям лежить здатність до емоційної децентрації.

Досягаючи досить високого рівня емоційної уяви, дитина намагається, перш ніж вчинити, попередньо уявити різні варіанти своїх дій і передбачити їх наслідки для інших людей, а значить і для себе самої. Відомо, що провідним видом діяльності дитини дошкільного віку є гра, а рольова гра на висоті свого розвитку є грою у людські стосунки. Тому за необхідності відтворення людських стосунків дитині доводиться програвати внутрішньо вже не лише систему своїх дій, але і всю систему наслідків тих чи інших своїх дій та вчинків.

Позитивні емоції повинні домінувати у житті дитини, що стане міцним підґрунтям для нормального розвитку психічної сфери. Адже саме домінування позитивних емоцій над негативними, переважання у дитини позитивних емоційних станів визначає її прихильне ставлення до оточуючого світу, його прийняття, його сприймання.

Слід зазначити, що саме дорослі, у тому числі педагоги закладу дошкільної освіти, мають потурбуватися про емоційний комфорт дитини дошкільного віку. Адже саме це ляже в основу нормального психічного розвитку, стане гарантією формування у подальшому емоційно зрілої особистості, що зможе жити у гармонії з навколишнім і

вдосконалюватиме себе і світ навколо. Встановленню емпатійного контакту з дитиною сприяє і наша щирість, відвертість у стосунках з нею. Дитина починає навчатись розуміти і почуття дорослого по відношенню до неї, коли у неї виникають якісь емоційні проблеми.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, емоційна сфера, емоції, почуття, взаємодія.

Rev't Alla Borysivna PhD (Education), Associate Professor of General Pedagogy and Preschool Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka St., 24, Drohobych, 82100, tel.: (03244) 104-74, <https://orcid.org/0000-0002-8006-6186>

Budulych Tetyana Petrovna Student, Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka St., 24, Drohobych, 82100, tel.: (03244) 104-74

CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS

Abstract. Already in preschool age the process of forming a child's personality begins. This process is closely related to the emotional development and formation of the emotional sphere of the preschooler. At the heart of the behavior of a preschool child that meets social norms and values is the ability to emotionally decentralize.

Reaching a fairly high level of emotional imagination, the child tries before doing, pre-imagine different options for their actions and predict their consequences for other people, and hence for himself. It is known that the leading activity of a preschool child is play, and role play at the height of its development is a game of human relations. Therefore, if it is necessary to reproduce human relationships, the child has to lose internally not only the system of their actions, but also the whole system of consequences of certain actions and deeds.

Positive emotions should dominate the child's life, which will be a solid foundation for the normal development of the mental sphere. After all, it is the dominance of positive emotions over negative ones, the predominance of positive emotional states in a child determines his favorable attitude to the world around him, his acceptance, his perception.

It should be noted that adults, including teachers of preschool education, should take care of the emotional comfort of preschool children. After all, this is the basis of normal mental development, will be a guarantee

of further formation of emotionally mature personality that will be able to live in harmony with others and improve themselves and the world around them. Establishing empathic contact with the child is facilitated by our sincerity, openness in relations with her. The child begins to learn to understand the feelings of an adult towards her when she has some emotional problems.

Keywords: preschool child, emotional sphere, emotions, feelings, interaction.

Постановка проблеми. Почуття, емоції, емоційна сфера завжди знаходилися у полі зору науковців, дослідників. Особливий інтерес становить вивчення емоційної сфери дитини, оскільки пояснюється складним поєднанням процесів виховання, соціалізації та розвитку у дитини емоційного ставлення до подій, до навколишнього середовища, до світу відповідно до пропонованих їй цінностей, суспільних норм та цінностей.

Розвиток емоційної сфери дитини дошкільного віку є логічним закономірним процесом, що, у кінцевому результаті, визначає розвиток особистості дитини в цілому, характеризується зміною різних видів діяльності, а у подальшому слугує основою, на якій формується особлива психічна діяльність – емоційна уява. Остання є сплавом афективних та когнітивних процесів, що є характерним для специфічно людських почуттів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дошкільний період вважається основою для формування емоційного життя дитини, тому проблема розвитку емоційної спрямованості дошкільника на довкілля і самого себе є актуальною у педагогіці та психології.

Дослідженням емоційної сфери займалися як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники – Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, К. Ізард, Т. Кириленко, О. Кисельова, І. Кон, В. Котирло, С. Кравчук, М. Лісіна, Я. Неверович, О. Орищенко, М. Савчин, О. Саннікова, Ю. Чернокуж та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недивлячись на значну кількість наукових праць та розвідок, які торкаються даної проблеми, недостатньо вивченими залишаються особливості розвитку емоційної сфери, позитивних та негативних емоцій дитини дошкільного віку. Саме це і зумовили вибір нами теми наукового дослідження.

Мета статті – характеристика особливостей емоційної сфери дитини дошкільного віку, процес її формування у роботі педагога ЗДО.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, охарактеризуємо основні напрямки розвитку емоційної сфери, що забезпечують гармонійне особистісне зростання дошкільника. Як зазначає у своїй праці О. Кононко [1, с. 26], до таких напрямів відносяться:

- розвиток вміння розпізнавати основні емоції за характерними зовнішніми ознаками. Від загального до тонкого диференційованого сприймання і визначення емоційних станів, переживань, як своїх, так і оточуючих людей.
- освоєння різних соціальних форм та способів вияву своїх почуттів, станів.
- прояв власних емоційних станів від незначущих та швидкоплинних, ситуативних до стійких та глибоких переживань.
- розвиток уміння співпереживати, ставити себе на місце іншої людини.
- розвиток здатності до випереджаючої корекції дій.
- набування емоційними проявами все більш узагальненого, усвідомленого, «розумного» характеру.
- формування моральних, естетичних, інтелектуальних почуттів.

Важливою ланкою у вихованні дитини є навчити її озвучувати свої почуття: «Я радий», «Я образилась», «Мені соромно», «Я злякався» тощо. В ситуаціях, коли одна дитина скривдила іншу, ми звикли, в першу чергу, звертати увагу на кривдника: його ми лаємо, сваримо, докоряємо. А потерпілий залишається на самоті. А чи не варто навпаки: більшу увагу приділити саме йому, викликати співчуття до нього, чим допоможемо і дітям виявити чуйність. Вирішувати такі моральні ситуації дитина повинна без примусу, самостійно, маючи право вибору. «Ти закінчив свою роботу? Можеш піти грати, а можеш допомогти мені. Зроби, як вважаєш за потрібне». Такі звертання до дітей допомагають бачити емоційні проблеми один у одного, спонукають до співставлення варіантів виходу з них з різними наслідками як для друзів, так і для самого себе.

Як зазначає І. Мельничук [2, с. 42], емоційне передбачення результатів своїх дій і вчинків можна викликати за допомогою словесного опису, яскравих малюнків, активізувати в першу чергу емоційні образи, яскраву дитячу уяву. Це дає значно кращі результати, впливає на дітей сильніше, ніж раціональні доводи. «Як будуть радіти малі діти вашим іграшкам, якими ми прикрасимо для них ялинку, як їм буде весело!» – такого роду пропозиція стимулює і підтримує інтерес до іншої людини, її потреб, її настроїв.

Для вирішення дітьми моральних колізій доцільно використовувати відповідні життєві ситуації, де б діти могли вчитися реально співчувати, здійснювати моральний вибір, відповідно за благополуччя іншого, слабого тощо.

Заклад дошкільної освіти є сприятливим середовищем, де педагог може щоденно використовуючи життєві ситуації, моделювати з них такі, що вимагають вияву соціальних емоцій. Помічаючи, підтримуючи та заохочуючи прояви дітьми уміння співпереживати, вихователь допомагає дітям вчитися радіти за інших, співчувати [3, с. 42].

Завданням нашого дослідження було вивчення емоційної сфери дошкільника. Психодіагностичну вибірку склали діти підготовчої групи ЗДО № 13 міста Самбір у кількості 44 осіб, за статевим критерієм: 19 дівчаток (43%) та 25 хлопчиків (57%).

Обстеження носило як груповий так і індивідуальний характер. Ситуація в якій досліджувались діти – заняття в садочку. Експериментальний майданчик – ігрова кімната.

Психодіагностичний інструментарій склали: методики «Діагностика наявності страхів», «Неіснуюча тварина», які викладені у збірнику діагностичних методик М. Лемака, В. Петрище [4].

Методика «Діагностика наявності страхів»: для діагностики наявності страхів з дитиною можна провести опитування за наступною схемою. Спочатку ставиться питання: «Скажи, будь ласка, ти боїшся чи не боїшся?...», потім перераховується двадцять два можливих страхи дитини.

На основі отриманих результатів робляться висновки про наявність у дітей страхів. Наявність великої кількості різноманітних страхів у дитину – є важливий показник передневротичного стану. Таких дітей потрібно в першу чергу відносити до групи «ризик» і проводити з ними спеціальну корекційну роботу.

Всі перераховані страхи можна розподілити на декілька груп: медичні (болі, уколів, лікарів, хвороби); страхи, пов'язані з нанесенням фізичної шкоди (неочікувані звуки, транспорт, вогонь, пожежа, стихійне лихо, війна); страхи смерті; страхи тварин і казкових персонажів; страхи кошмарних снів та темноти; соціальні страхи (людей, дітей, покарання, запізнення, самотності); просторові (висоти, води, закритого приміщення).

Тест «Неіснуюча тварина» побудований на теорії психомоторного зв'язку. Для реєстрації стану психіки використовується дослідження моторики (зокрема, моторики малюючої домінуючої руки, зафіксованої у вигляді графічного сліду руху, малюнку).

За своїм характером тест «Неіснуюча тварина» належить до проєктивних. Для статистичної перевірки або стандартизації, результат аналізу може бути поданий в описових формах. За своїм складом даний тест – орієнтований, і як єдиний метод дослідження не використовується, тому вимагає поєднання з іншими методами, як комплексний інструмент дослідження.

Після опрацювання проєктивної методики «Неіснуюча тварина», нами було отримано такі результати:

У 20% (8) досліджуваних спостерігається низька самооцінка, у 52% (22 дітей) – рівень самооцінки в нормі, і у 31% (14 дітей) – вона висока. У 29 дітей (68%) проявляється егоцентризм. Дітям дошкільного віку егоцентризм притаманний, адже вони не розуміють можливість існування інших людей. Стійка тенденція до діяльності, дієвості притаманна 20% (8) досліджуваним. Цим дітям все, що планується досить легко вдається здійснити. Трьом дітям (8%) притаманна тенденція до рефлексії, до роздумів. Ці діти не є дієвими. Інколи в них виникає страх перед активними діями.

48% (21) дошкільників турбує думка оточуючих про себе. 5 (12%) дітей є чуттєвими та балакучими. 24 (56%) дитини схильні до недовір'я і швидкості виникнення побоювання та страхів. У 8% (3) дітей проявляється вербальна агресія. 88% (38) досліджуваних переживають страх, проте, 8% (3) – відчувають боязливість і тривожність. 4% (1) дітей зацікавлені в захопленні оточуючих зовнішньою красою та манерою одягатись, надають цьому досить великого значення.

16% (7) дітей виявляють поверховість думок, легковажність у висловлюваннях, імпульсивність в ухваленні рішень. Зате, 72% (31) – обдумані, раціональні в ухваленні рішень, опираються на істотні положення та значущу інформацію. 68% (29) дітей контролюють свої думки та рішення. У 12% (5) дітей проявляється самостійність та нестандартність думок. Навпаки, стандартність та конформність думок, що являється нормальним та відповідним для дитячого віку спостерігається у 76% (33) досліджуваних. 12% (5) дітей впевнені в собі та досить активні, демонстративні, схильні привертати до себе увагу оточуючих. 28% (12) дітей обдумують свої дії та поведінку, а лише 8% (3) дошкільників обдумують свої думки та рішення.

16% (7) дітей незадоволені собою та своїми вчинками, а 8% (3) впевнені у своїх діях діти. 16% (7) досліджуваних використовують агресивний захист від оточуючих. 12% (5) дітей спрямовують свій захист проти вихователів, батьків, або ж осіб старших за віком, які мають можливість накласти заборону на дитячі рішення, або обмежити

у чомусь їх. 4% (1) дітей не користуються авторитетом у однолітків, прагнуть уникнути глузувань над собою та невизнання оточуючими. 16% (7) дітей готові до будь-якого самозахисту і в будь-яких ситуаціях.

92% (40) досліджуваних дошкільників є досить енергійними. 80% (35) дітей відчують тривогу. Замкнутими є 4% дітей. 88% (38) банальні, без чіткого вирішення творчих можливостей діти. 4% дітей з творчим началом. У 24% (10) дітей проявляється високий ступінь вираження агресивності.

Розглянемо тепер основні результати наявності страхів у дітей дошкільного віку.

Як свідчить наше дослідження, найбільше діти бояться смерті – 59% (26) дітей. 40% (18) дітей бояться захворіти. Страх смерті є нормальним, адже смерті бояться не тільки діти, а й дорослі. Страх смерті та страх хвороби можна віднести до особисто зумовлених страхів. Такі страхи виникають через незадоволення життєво важливих потреб для повноцінного розвитку особистості. Такі страхи дуже важко усунути.

29% (13) дітей бояться грози та вогню. Ці страхи можна віднести до ситуативних. Вони породжуються реальними подіями в житті дитини. Страх виникає як прояв захисного рефлексу, але на цьому, нажаль, його дія не припиняється.

27% (12) дітей бояться казкових персонажів (Баба Яга, Змій Гориневич та інші). Такі страхи відносять до навіюваних, які виникають у дитини під впливом слів, чи дій дорослого. Мала дитина боїться всього нового та невідомого. Для неї все реальне, навіть страхи. Баба-Яга – жива істота, що живе поруч. А лютий Бабай тільки й чатує поблизу з великим мішком (версія «люблячих» батьків). Існують конкретні причини навіюваних страхів – залякування. В таких випадках дитина знає, що близькі для неї люди можуть віддати її чужому дідові, ніхто не захистить її від Баби Яги. Такий метод залякування є досить впливовим.

25% (11) дітей бояться тварин (вовка, ведмедя, собак, змій, павуків та інших). Такий страх може виникати тому, що цього бояться їх батьки.

20% (9) дошкільників бояться страшних снів. Такий страх виникає через розвинуту дитячу уяву. Деякі дитячі фантазії діти не можуть контролювати. У будь-якому випадку дитина сама створює свій світ та свої страхи.

18% (8) досліджуваним дітям притаманний страх висоти та, виходячи із сучасних реалій, страх війни. Страх висоти може бути

зумовлений високим рівнем тривожності батьків щодо дитини. Батьки гіперопікуються дитиною, не даючи їй можливості переборювати свій страх. Страх війни відносять до страху сьогодення, це ситуативний страх. Такі страхи минають, але залишають глибокий слід у психіці дитини й часто переходять у доросле життя людини.

У 16% (7) дітей присутній страх крові та вихователів. 13% (6) дітей бояться болі та темноти. Страх темноти відносять до особистісно зумовлених страхів. Поштовхом до виникнення страху темноти міг стати випадок, який відбувся з дитиною. Наприклад, дитина знаходилась певний час у темному приміщенні на самоті.

11% (5) досліджуваних бояться інших дітей, та неочікуваних звуків. Такі страхи можуть виникати при надмірному піклуванні батьків, або обмеження в спілкуванні з однолітками. У 9% (4) дошкільників наявний страх маленької кімнати. 6% (3) дитини бояться лікарів, води і машин. Страх машин може виникати при стиканні дитини з якимись автокатастрофами. Страх води можна віднести до ситуативних страхів. Він виникає як прояв природного захисного рефлексу. Страх води може зумовлюватись виникненням страху до природних катаклізмів. Лікарів діти бояться через обов'язкові проходження медоглядів.

Найменшим показником страху 2% (1) у дітей дошкільного віку є страх залишатись одному вдома. Такий страх є особистісно зумовленим. Цей страх виникає у малюків через відсутність спілкування з батьками, виникнення почуття самотності.

Висновки. Як показали дослідження емоційної сфери особистості сучасного дошкільника, не всі діти досягають наприкінці дошкільного віку бажаного рівня розвитку емоцій. З віком, за умови уваги до цієї сфери з боку дорослих, самі емоції виступають предметом спостереження і аналізу, обговорення дошкільнятами. Найбільш правильно дошкільнята ідентифікують емоцію радості та печалі.

Література:

1. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. Київ: Освіта, 1998. 255 с.
2. Мельничук І. В. Генеза емоційних особливостей у сучасних дітей. *Наука і освіта*. Одеса, 2002. №5. С. 42–44.
3. Кочерга О. Психофізіологія дітей 4-5 років життя. Київ : Шкільний світ, 2007. 167 с.
4. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник / М. Лемак, В. Петрище. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. 616 с.

References:

1. Kononko, O.L. (1998) Sotsialno-emotsiyni rozvytok osobystosti (v doshkilnomu dytynstvi) [Socio-emotional development of personality (in preschool childhood)]: Navch. posib. dlia vyshch. navch. zakladiv. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
2. Melnychuk, I. V. (2002) Heneza emotsiinykh osoblyvostei u suchasnykh ditei [Genesis of emotional features in modern children]. Nauka i osvita - Science and education, 7 (pp. 42-44). Odesa. [in Ukrainian].
3. Kocherha, O. (2007) Psykhofiziologhiia ditei 4-5 rokiv zhyttia [Psychophysiology of children 4-5 years of age]. Kyiv : Shkilnyi svit [in Ukrainian].
4. Lemak, M. & Petryshche, V. (Ed.). (2011) Psykhologu dlia roboty. Diahnostychni metodyky [Diagnostic methods: a collection]: zbirnyk. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi [in Ukrainian].

СЕРІЯ «ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ»

35.14/.66:75.044](438)»18/19»

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-238-251](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-238-251)

Ахновський Денис Вікторович студент факультету історії та міжнародних відносин, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел.: (050) 998-02-28, <https://orcid.org/0000-0001-7758-3636>

Петрова Інна Володимирівна доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та археології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел.: (095) 352-13-59, <https://orcid.org/0000-0001-9095-1931>

АНАЛІЗ ВІДОБРАЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО СПОРЯДЖЕННЯ, ОБЛАДУНКІВ ТА УНІФОРМИ У ПОЛЬСЬКОМУ БАТАЛЬНОМУ ЖИВОПИСІ XIX-XX СТОЛІТТЯ

Анотація. Стаття присвячена аналізу відображення військового спорядження та озброєння у польському батальному живописі XIX-XX століття, пошуку історичних неточностей та помилок, свідомих і несвідомих історичних викривлень, їхніх причин і наслідків, а також аналізу настроїв, що панували у середовищі польської інтелігенції у XIX-XX сторіччях через їхні художні твори. У роботі виконано аналіз відображення військового спорядження та озброєння у творах Яна Матейка, родини Коссаків, Яна Канти Валері Еляш-Радзіковські та Януарія Суходольського. Методами дослідження є описово-розповідний, аналітико-синтетичний, індуктивно-дедуктивний, проблемно-хронологічний, узагальнення, контент-аналізу, історико-типологічний. Географічні межі роботи – як етнічні польські землі, так і всі райони діяльності польських художників-баталістів в екзилі. Джерельною базою дослідження послуговували картини: Яна Матейка «Грюнвальдська битва», Войцеха Коссака «Грюнвальдська битва» та «Черкеси у Варшаві», Єжи Коссака «Битва під Кутно», Яна Канти Валері Еляш-Радзіковські «Смерть Жолкевського

під Цецорой в 1620» та Януарія Суходольського «Штурм Очакова 6 грудня 1788 року».

У роботі доведено, що польські майстри батального живопису здебільшого мали достатньо вміння та історичної інформації для того, щоб максимально реалістично відобразити озброєння, спорядження та інші військові аспекти у своїй творчості, але історична достовірність не була у пріоритеті у польських художників, оскільки їх головним завданням було передання емоцій, а історична достовірність відтворювалася лише тоді, коли вона відповідала художнім завданням. Проведений аналіз також засвідчив, що відображення військового спорядження та озброєння дуже відрізняється на картинах у залежності від художника та художнього напрямку, який він вибрав.

Ключові слова: військове спорядження, озброєння, мистецтво, батальний живопис, художні твори.

Akhnovskiy Denys Viktorovich Faculty of History and International Relations, student, Vasyl' Stus Donetsk National University, 600-richya St., 21, Vinnytsia, 21021, tel.: (050) 998-02-28, <https://orcid.org/0000-0001-7758-3636>

Petrova Inna Volodymyrivna Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of World History and Archeology, Vasyl' Stus Donetsk National University, 600-richya St., 21, Vinnytsia, 21021, tel.: (095) 352-13-59, <https://orcid.org/0000-0001-9095-1931>

ANALYSIS OF THE REFLECTION OF MILITARY EQUIPMENT, EQUIPMENT AND UNIFORMS IN POLISH BATTLE PAINTING OF THE XIX-XX CENTURIES

Abstract. The article is devoted to the analysis of the reflection of military equipment and weapons in Polish battle painting of the XIX-XX centuries, search for historical inaccuracies and errors, conscious and unconscious historical distortions, their causes and consequences, and analysis of moods among Polish intellectuals in the XIX-XX centuries through their works of art. The analysis of the reflection of military equipment and weapons in the paintings of Jan Matejko, the Kossak family, Jan Kanta Valery Elyash-Radzikowski and January Sukhodolsky is performed. Research methods are descriptive-narrative, analytical-synthetic, inductive-deductive, problem-chronological, generalization, content analysis, historical-typological. The geographical boundaries of the work are

both ethnic Polish lands and all areas of activity of Polish battle artists in exile. The source base of the study were paintings by Jan Matejko "The Battle of Grunwald", Wojciech Kossak "The Battle of Grunwald" and "Circassians in Warsaw", Jerzy Kossak's "Battle of Kutno", Jan Kanti Valery Elyash-Radzikowski "Death of Zholkevsky near Tsetsor in 1620" Sukhodolsky "Assault on Ochakov on December 6, 1788".

The paper proves that Polish masters of battle painting mostly had enough skills and historical information to realistically depict weapons, equipment and other military aspects in their work, but historical authenticity was not a priority for Polish artists, as their main task was the transmission of emotions, and historical authenticity was fulfilled only when it corresponded to artistic goals. The analysis also showed that the display of military equipment and weapons is very different in the paintings depending on the artist and the artistic direction he has chosen.

Keywords: military equipment, armament, art, battle painting, Polish painting.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у всьому світі актуальними є дослідження не лише історії, але й історіографії та історіософії, так званої суспільної історії (folk history) – дослідження розуміння народу і поглядів народу тієї епохи на історію. Саме картини відбивають рефлексію історії, погляд на події, які були як давніми, так і сучасними для творців і повністю відображали їхній погляд на це. Ці картини є дуже цінним історичним джерелом не тієї епохи, яку вони описували, а тієї, в якій були створені. Є багато викривлень: як свідомих, так і несвідомих. Часто історики не приділяють багато уваги дослідженню цих викривлень і причин їх створення. У кращому випадку – вони лише констатують історичні неточності, але не заглиблюються в причину, тому ця тема не дуже досліджена. Але, слід зазначити, що там є багато цікавого, оскільки ці картини відбивають ставлення до своєї історії. Неточності мають свої причини і здебільшого зумовлені тими подіями, які відбувалися в культурно-політичному просторі і є їхніми відображеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження творчості Яна Матейка знайшло відображення у наукових працях О. Бітаєвої, М. Мурашка. Життя і діяльність не лише Матейка, а й інших польських художників досліджують Г. Возняк-Ковалик, І. Коссовська, О. Гарбузової, О. Храпачова, Р. Мутера, О. Станичнова. Опису та аналізу реконструкції Грюнвальдської битви присвячено роботи М. Відейка, Я. Длугоша, В. Микитишина, Н. Яковенка, М. Горелика,

К. Жукова, С. Беляєвої, А. Кубишева, Ю. Бохана, С. Кичинського, А. Надольського, М. Горжковського, Г. Караєва, О. Руденка. Аналізу зброї присвячено праці С. Терського, М. Барятинського, П. Сергєєва, Л. Кривизюка, О. Юрчука, К. Жукова, П. Саса та інших вчених. Однак, дослідження причин виникнення історичних неточностей на польських картинах батального жанру ХІХ-ХХ століть, залишаються поза межами уваги українських та зарубіжних вчених.

Мета статті - аналіз відображення військового спорядження та озброєння у польському батальному живописі ХІХ-ХХ століття, пошук історичних неточностей та помилок, свідомих і несвідомих історичних викривлень, їхніх причин і наслідків, а також аналіз настроїв що панували у середовищі польської інтелігенції у ХІХ-ХХ сторіччях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Художники-баталісти відрізнялися якісною художньою технікою та великим хистом, через що були відомі у всьому світі, а дослідженню їхньої творчості присвячено багато наукових праць як істориків, так і представників суміжних дисциплін. Українська вчена О.В. Бітаєва у науковій статті «Становлення історичної концепції живопису Яна Матейка» [1] аналізує творчість однієї з найвидатніших постатей у напрямленні історичного живопису, Яна Матейка, історії становлення його творчих художніх експериментів в галузі формотворення та стильових пошуків митця. Авторка зазначає, що мистецтво Яна Матейка виникло та сформувалося під впливом ідей та почуттів, що панували серед польського народу в 60-80-х роках ХІХ століття, саме в цей час історичний живопис у Польщі набув особливого значення. Науковиця робить висновок, що художник переглядав історичні причини і їх політичне виявлення у процесах сучасного йому життя. Видатний український художник і педагог, засновник першої у Києві школи малювання, М.І. Мурашко, у «Спогадах старого вчителя» [2] розповідає про вплив художників на його творчість і зазначає, що Ян Матейко був «один з найвидатніших польських живописців. Його історичні композиції, що перегукуються з тогочасними подіями у рідній йому Польщі, мають глибокий зміст і яскраву художню форму. Матейко користувався високою повагою І.Репіна та В.Стасова».

Ян Матейко вважається одним з найталановитіших майстром пензля. На картині Яна Матейка «Грюнвальдська битва» (рис. 1) обладунки зображені на достатньо високому рівні: руки бійців захищають ранні лати: у цьому немає нічого дивного, бо перші згадки про наручі, що повністю захищали передпліччя, датуються ХІІІ сторіччям; тіло скрито сюрком (сюрком – це лляний плащ, який захищав

металеву кольчугу від нагріву на палкому сонці та ржавіння під впливом вологи). Слід зазначити, що сюрко в той час було ще у моді, і відійшло в історію лише з розповсюдженням стилю так званого білого обладунку у 1450-х роках. Але в очі впадає майже повна відсутність шоломів. Так, великий князь литовський Вітовт Кейстутович зображений взагалі без обладунків і має лише захист ніг. Судячи з того, що лицарі на задньому плані носять повноцінні шоломи з захистом обличчя і забралом, ми можемо зробити висновок, що це - свідоме художнє рішення, зроблене для передання емоцій персонажів полотна. Також слід зазначити, що майже всі лицарі на картині зображені у латних рукавичках, які не були розповсюджені у XV сторіччі, для обладунків тих часів характерними були саме рукавиці. Латні рукавички почали робити вже у XVI сторіччі, коли постала потреба використання вогнепальної зброї лицарями. Потреба озброювати лицарів вогнепальною зброєю виникла завдяки винайденню великим італійським вченим Леонардо да Вінчі коліщцевого кремнієвого замку наприкінці XV сторіччя. До того часу просто не було потреби робити рухомим кожен окремих палець, тому виробляли монолітні броньовані рукавиці. Також слід зазначити, що на картині видно лускатний обладунок. Такий обладунок був поширений ще за скіфських часів та широко використовувався в римських легіонах, у Візантії та на теренах колишньої Київської Русі. Хоча він почав втрачати свою популярність у XII сторіччі, він використовувався більшістю європейських армій до кінця Середньовіччя, а польськими крилатими гусарами - взагалі до XVIII століття. Головною особливістю лускатного обладунку було те, що він складався з окремих пластинок, які прикріплювалися до основи своєю верхньою частиною. На картині у нього вдягнений славетний герой гуситських війн Ян Жижка (достеменно невідомо, чи справді Жижка брав участь у битві під Грюнвальдом, але про це є повідомлення у деяких хроністів, тому Ян Матейко вирішив зобразити його на своїй картині).

*Рис. 1. Репродукція з картини Яна Матейка
«Грюнвальдська битва» [3]*

*Рис. 2. Репродукція з картини Яна
Матейка «Битва під Варною» [3]*

Картина Яна Матейка «Битва під Варною» (рис. 2) зображує події невдалого хрестового походу короля Угорщини і Польщі

Владислава III Вареничка. Битва відбулася 10 листопада 1444 року. Владислав III вдягнений у повний пластинчатий багато оздоблений обладунок. На бойовому коні короля також є панцир. Добре вишколений лицарський кінь коштував дуже дорого, окрім того, поранення коня могло призвести до падіння вершника та його травмування. Тому у Середньовіччі було звичайною практикою надягати броню на бойових коней. Османські війська на картині зображені в здебільшого простій кірасі, без захисту рук. На відміну від Владислава Третього, серед османських вояків на картині трапляються шоломи (що правда, без захисту обличчя, але цей захист був нехарактерним для турецької обладункової справи), але більшість з них все одно зображені у чалмах на головах. За спинами в османських лучників ми можемо бачити колчани, наповнені стрілами. Елементи військового спорядження та обладунки, з технічної точки зору, виконані на притаманному Яну Матейку достатньо високому рівні, але як і на попередній картині даного автора, можемо бачити майже повну відсутність шоломів серед головних дієвих осіб. Причина цього та ж сама, що і на «Грюнвальдській битві».

Ще один польський художник, провідний представник течії історичного і батального живопису, витриманого у реалістичних традиціях, Войцех Коссака, отримав свої перші уроки малювання від батька, Юліуша Коссака. Був викладачем батального живопису у варшавській Школі мистецтв. Увійшов в історію польського живопису як провідний представник історичного батального живопису. Головною рисою його творчого кредо, сформованого під впливом мистецтва батька, був патріотизм. Він оспівував славу польської зброї, зображуючи польську армію і монументальні історіософські сюжети. Від батька успадкував любов до коней, яких майстерно зображував у битвах. А оскільки сам був солдатом, чудово знав реалії війни, досконало орієнтувався в історичному контексті подій, прискіпливо вивчав зброю, знаряддя, військову стратегію і тактику. Все це дозволило йому вільно творити у реалістичній традиції, майстерно режисерувати масштабні батальні спектаклі. На відміну від батька, який спочатку був акварелістом, Войцех писав олією. Слід зазначити, що він був також автором трьох воєнних панорам – величезних картин-полотен, доповнених на передньому плані, для більшої достовірності, об'ємними предметами місцевості, фігурами і воєнним реквізитом.

Картина Войцеха Коссака «Грюнвальдська битва» (рис. 3) зображує ту ж саму історичну подію, що і однойменна картина Яна Матейка, тому буде доцільно провести їх порівняння. «Грюнвальдська битва» Войцеха Коссака відрізняється від картини Яна Матейка

більшою достовірністю. Наприклад, переважна більшість воїнів на картині зображена у шолохах, хоча і з відкритими забралами. Але, як і у Матейка, добре видна неточність, пов'язана з латними рукавичками. Крім того, показані на картині обладунки більше схожі на стиль білого обладунку, нехарактерного для початку XV сторіччя, на відміну від обладунку з сюрком, який був зображений на картині у Яна Матейко.

Рис. 3. Репродукція з картини Войцеха Коссака «Грюнвальдська битва» [4]

Рис. 4. Репродукція з картини Войцеха Коссака «Черкеси під Варшавою» [4]

Картина Войцеха Коссака «Черкеси у Варшаві» розповідає про події 1863 року у Варшаві (рис. 4). До речі, в оригінальній назві говориться про Краківське передмістя, але мається на увазі не передмістя Кракова, а район у Варшаві. Постає питання: хто мається на увазі під терміном «черкеси»? Судячи з зображеного на картині, це може означати, як українських козаків (так, у XV—XVIII століттях українських козаків часто називали черкасами, або черкесами як в Московській Імперії, так і в Західній Європі, і автор картини міг використовувати цей застарілий екзонім), так і адиги (кавказька група народів що говорить адигськими мовами абхазо-адизької гілки північнокавказької сім'ї, і зараз вони мешкають здебільшого у Росії та в Туреччині). Одяг черкесів вказує на кавказькі народи (папаха, черкески, бешмет), також їхні зачіски характерні саме для мусульманського населення Північного Кавказу. Але хоругва черкесів явно козацька, на ній зображено український православний хрест, який є характерним для козацької геральдики, але аж ніяк не для кавказців-мусульман.

Войцех Коссак не ставив своєю ціллю достовірно відобразити реальні події. Переважна більшість його картин виконана у стилі романтизму з притаманною йому гіперболізацією. Черкеси на картинах Войцеха Коссака - це уособлений образ ворогів Речі Посполитої, від

Хмельниччини до Російської імперії. Саме тому у них поєднуються як козацькі, так і кавказькі символи. Естетика кавказьких народів слугує для того, щоб показати азійське, нетипове, чуждість для європейської Польщі Російської Імперії. До того ж, Войцех Коссак писав картину про свої дитячі спогади, що також наклало відбиток на його картину.

Син Войцеха Коссака, Єжи, також був художником-баталістом. Коли вперше, у віці 20 років, Єжи презентував свої роботи на виставці у 1911 році, у Варшаві вийшла стаття «Спадок таланту і третій Коссак». Як і батько, польський патріот відображав сучасні йому польські перемоги. Існують дві версії його картини «Битва під Кутно» - 1939 року (рис. 5) та 1943 року (рис. 6).

Рис. 5. Репродукція з картини Єжи Коссака «Битва під Кутно», 1939 рік [5]

Рис. 6. Репродукція з картини Єжи Коссака «Битва під Кутно», 1943 рік [5]

Обидві картини розповідають про міфічний епізод II Світової війни: атака польської кавалерії на німецькі танки. В основу міфу покладено реальну подію - бій під Кроянтами, що сталася 1 вересня 1939 року між 18-м Померанським уланським полком з польського боку і 76-м піхотним полком з німецького боку. Польські війська атакували німецьку піхоту і звернули її до втечі, але були розбиті підкріпленням у вигляді 20-го розвідувального підрозділу, який вчасно підійшов на допомогу і мав на озброєнні бронемашини. Після битви та огляду тіл загиблих німецькі військові доповіли про те, що поляки на конях атакували танки шашками та списами; про це писали італійський журналіст Інд्रो Монтанеллі та німецький генерал Гейнц Гудериан. Німецькі війська пояснювали цю подію так: «польські улани прийняли танки за макети і вирішили, що вони не становлять для них загрози», і ця версія малоімовірна. Дійсно, різні країни використовували макети під час II Світової, наприклад у США існував 23-тій спеціальний

підрозділ, єдиним завданням якого було вводити в оману ворожі війська за допомогою дерев'яних та резинових макетів військової техніки. До того ж польські війська чудово знали як боротися з танками: вони мали на озброєнні протитанкові рушниці Karabin przeciwpancerny WZ.35 та гармати. Німецька пропаганда використовувала цей міф для своїх цілей, але самі поляки перетворили його на приклад уланської хоробрості та героїзму. На картині Єжи Коссака якраз зображений такий романтизований варіант.

Перша історична неточність, яка одразу впадає в очі, - це німецькі танки. Після розгляду їх силуетів стає зрозуміло, що зіставити їх з якимось реальним прототипом неможливо. Найбільш схожими на намальовані в реальній історії були «Фіат-2000» та «Гротте», про існування яких автор скоріше за все навіть і не знав. Треба зазначити, що Єжи Коссак прислухався до конструктивної критики своєї картини, і у 1943 році створив другу версію своєї картини. Головною відмінністю перемальованої картини є німецькі танки. На виправленій версії 1943 року намальовані англійські «Матільди», також відомі як А-12, Mk.II або «Матильда II» - це танки, які вироблялися протягом 1937-1943 рр. та стояли на озброєнні Великої Британії та країн Співдружності, таких як Австралія. У німецькій армії в 1939 році їх не було. На озброєнні тогочасного панцерваффе були Pz Kpfw I, Pz Kpfw II, Pz Kpfw 35(t), Pz Kpfw 38(t), Pz Kpfw III та Pz Kpfw IV. Причина цієї історичної похибки полягає в тому, що автор на момент створення картини мешкав у країнах Співдружності, отже, використовував як референс те, що бачив. У реальній події, що покладена в основу картини, брав участь 20-й розвідувальний підрозділ, який мав при собі здебільшого бронемашини типів Sd.Kfz.222 та Sd.Kfz.231. Потрібно також зазначити, що на картині версії 1943 року були змінені не тільки танки, а й уніформа польських вояків. На першій картині вони зображені у касках М1915. Ця каска, також відома як «адріанівка» на честь свого творця, французького генерала Луї Огюста Адріана, у 1939 році широко використовувалася серед польських кавалерійських та артилерійських частин. На виправленому варіанті польські вояки зображені в іншому головному уборі – конфедератці. Конфедератка (серед поляків більш відома як рогатівка) – головний убір, схожий на пілотку, дуже популярний у польських військах.

Ян Канти Валері Еляш-Радзіковські, польський художник і фотограф, співзасновник Татранського товариства, автор татранських путівників. Він малював переважно історичні картини, пейзажі Татр, а також види краківських пам'яток, портрети, релігійні картини і

настінні розписи; ілюстрував книги і журнали; створював історичні костюми для театру; творив не тільки на полотні, але й на природному ґрунті.

Більшість польських вояків на картині Яна Канти Валері Еляш-Радзіковські «Смерть Жолкевського під Цецорой в 1620» (рис. 7) одягнені в кіраси. Кіраса – захисний обладунок, який складається з нагрудної та наспинної пластини. Кіраса, хоча і почала втрачати свою популярність у XVIII столітті, використовувалася до XX сторіччя. Перші античні кіраси робились з бронзи, на картині зображені залізні пластинчаті кіраси, характерні для армій Нового часу. Шляхта на картині не носить обладунків, але одягнена у хутро. Як не дивно, але такий варіант цілком можливий. Польська шляхта завжди відрізнялася гоноровістю: «практично всі дослідники відзначають той факт, що у війську панувало відчуття безпечності та зверхності по відношенню до свого суперника. Шляхтичі сіяли розкішшю своїх захисних обладунків, магнати хвалились один перед одним хвацьким виглядом власних почтів», «кожен полковник зупиняв своє вояцтво там, де йому видавалось за гоноровіше... у війську панували розкіш, амбіції, чвари і заздрість» [6]. Відомий український історик та джерелознавець Юрій Мицик, проводячи свого часу пошукову роботу в архівних установах Польщі, віднайшов там надзвичайно цікаве джерело з історії Речі Посполитої – анонімну працю з викладом історичних подій у віршованій формі, якій він дав назву «Віршована хроніка». Там є такі слова: «... панове вельможні, воєводи, горді каштеляни, генерали і старости... тут ясно блисуча, з прапорцями на списках гусарія, тут панцерних сяюча і вражаюча зір кавалерія, тут мужній п'ятигорець, молдавська, волоська рота, тут вбрана по-персидські кизилбаська з калканом шовкового дроту... цей леопардом, тигром, той вовчою шкурою обтягнутий, той у ведмедачій страхітливій шкурі, різними килимами вкритий, цей по-турецьки, по-арабськи, в угорській шапці, в дивному вбранні сидить у золоті, в сріблі, у камінні коштовному, не кажучи вже про мідь, у перлах московських, в коронах золотих, у німецьких мереживах, також – італійських, французьких іспанських, шведських, пруських і венеційських... гусар із крилами білими, в пір'ї кречета, орла, балабана, в китицях коштовних, в сяйві весь і в пір'ї Фенікса» [6].

Одяг Жовкевського вимальований за зразком тої моди, що панувала в середовищі польської шляхти в 16-17 роках, і є історично достовірним. Османи вдягнуті в шкури тварин, така зовнішність типова для мусульман, зображених на польських картинах XIX сторіччя.

Польський художник, самоучка, повстанець Януарій Суходольський (1797-1875 рр.) написав картину «Штурм Очакова 6 грудня 1788 року» у 1853 році. Техніка – холст, олія. Розмір картини – 230 x 345 см. Твір знаходиться у воєнно-історичному музеї артилерії, інженерних військ та військ зв'язку у Санкт-Петербурзі (рис. 8).

Рис. 7. Репродукція з картини Яна Канти Валері Еляши-Радзиковські «Смерть Жолкевського під Цецорой в 1620» [7]

Рис. 8. Репродукція з картини Януарія Суходольського «Штурм Очакова 6 грудня 1788 року» [8]

Аналіз картини свідчить про те, що як і на картині Радзиковського, історично достовірно зображений бунчук. На задньому плані зображено також укріплення Очакова, однак аналіз їхньої історичної достовірності ускладнюється тим, що більшість споруд не дійшло до наших часів – російська армія зруйнувала всі оборонні споруди Очакова, окрім палацу Гассан-паші. Це було зроблено за наказом Потьомкіна, який пізніше пояснював свої дії так: «винищення предмету розбрату, який при укладенні миру міг би призвести до небажаного уповільнення в переговорах». Тому до наших часів дійшло досить мало інформації про історичний вигляд Очакова XVIII сторіччя. Військова форма російських вояків на картині зображена історично достовірно: військові вдягнені в так звані «потьомкінські» мундири, введені на початку 80-х років XVIII сторіччя і використовувалися до 1796 року. Мундир був єдиним для всіх, різні роди військ розрізнялись його кольором, а окремі спеціалізації позначались кольором плюмажів (прикраси з пір'я) на касках. Так, наприклад, у піхоті білий колір позначав гренадера, жовтий – мушкетера, зелений – єгера. Виходячи з цієї інформації, можемо зробити висновок, що вояками, зображеними на картині, є рядові-мушкетери піхотного полку та невелика кількість обер-офіцерів.

Висновки. У статті, згідно до поставленої мети, виконано аналіз відображення військового спорядження та озброєння у польському

батальному живописі XIX-XX століття, пошук історичних неточностей та помилок, свідомих і несвідомих історичних викривлень, їхніх причин і наслідків, а також аналіз настроїв що панували у середовищі польської інтелігенції у XIX-XX сторіччях через їхні художні твори. У дослідженні було послідовно виконано наступні завдання та отримано такі висновки.

По-перше, розглянуто історіографію теми дослідження. Аналіз історіографії виявив, що в наукових працях більшості українських дослідників досить мало уваги приділяється аналізу причин появи історичних неточностей на батальних картинах художників.

По-друге, проаналізовано джерельну базу дослідження. Джерельною базою дослідження є картини польських художників-баталістів XIX-XX століття, створені як на етнічних польських землях, так і в місцях перебування художників-мігрантів. Картини, які були створені вже після тих часів, які вони відображають, також є історичним джерелом, але не тієї епохи, яка на них зображена, а тієї, в якій вони були написані.

По-третє, описано методологію дослідження. Методологічний апарат, а саме сукупність ретельно підібраних, виходячи з особливої специфіки дослідження, прийомів, що застосовувалися під час написання роботи склали: а) візуальний аналіз картин, їх внутрішня критика; б) зіставлення предметів озброєння, військового спорядження, техніки та обладунку з реальними історичними прототипами це здійснюється за допомогою використання фотодокументів архівних колекцій зарубіжних та українських музеїв, використання археологічних малюнків та інших графічних зображень предметів озброєння, військового спорядження, техніки та обладунку; використання досліджень з уніформістики, етнології та історії озброєння, а саме наукових статей, монографій та тез як українських, так і зарубіжних авторів; використання фото- і відеозображень реплік історичної військової техніки, спорядження та обладунку, створених реконструкторами за тогочасними технологіями виробництва; в) використання досліджень картин польських художників та історії створення цих творів мистецтва.

По-четверте, виконано аналіз відображення військового спорядження та озброєння у творах Яна Матейка, родини Коссаків, Яна Канти Валері Еляш-Радзіковські та Януарія Суходольського. Доведено, що польські майстри батального живопису здебільшого мали достатньо вміння й історичної інформації для того, щоб максимально реалістично відобразити озброєння, спорядження та інші військові аспекти у своїй

творчості, але історична достовірність не була у пріоритеті у польських художників. Головним завданням польських митців було передання емоцій. Багато творів батального жанру створювалися у скрутні для Польщі часи: період після трьох розділів, Друга світова війна. Художні твори в першу чергу є художніми: з романтизацією історії і Речі Посполитої зокрема, пафосом і гіперболізацією. Історична достовірність виконувалася лише тоді, коли вона відповідала художнім цілям. Аналіз показав, що на польських картинах часто трапляється усереднений образ тюрських народів і їх оснащення.

Аналіз засвідчив, що відображення військового спорядження та озброєння дуже відрізняється на картинах у залежності від художника та художнього напрямку, який він обрав. Гарним прикладом можуть слугувати картини Яна Матейка та Войцеха Коссака «Грюнвальдська битва». Так, у Матейка озброєння добре промальовано, але, наприклад, Вітовт стоїть без захисту, розкинувши руки; так само спостерігаємо багато персонажів без захисту, броні та шоломів. У Войцеха Коссака, на перший погляд, все те ж саме, але його персонажі вдягнені в обладунки, шоломи, є забрала. Отже, картини намальовані у різних стилях. Це добре можна простежити, звернувшись до іншої картини Войцеха Коссака «Черкеси під Варшавою», де ми спостерігаємо дивну мішанину з кубанських казаків, українських козаків та кавказьких народів, оскільки саме ця подія набагато більше хвилювала Войцеха Коссака, ніж Грюнвальдська битва, тому він зображує її у романтичному стилі.

Стосовно художніх творів Яна Канти Валері Еляш-Радзіковські та Януарія Суходольського, які досліджувались у роботі, можна зробити висновок: відносно мало історичних помилок та неточностей, порівнюючи з іншими роботами польських художників-баталістів того часу. Ці автори намагались зобразити події історично достовірними. Для передачі емоції та настрою картини використовують інші художні засоби.

Література:

1. Бітаєва О.В. Становлення історичної концепції живопису Яна Матейка / О.В. Бітаєва // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. — 2014. — Вип.32. — С. 275-283. Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=apitphk_2014_32_39
2. Мурашко М.І. Спогади старого вчителя / М.І. Мурашко. — К.: Мистецтво, 1964. — 167с.
3. Jan Matejko. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Matejko/Matejko_4.htm

4. Wojciech Kossak. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Kossak_W/Kossak_W_bio.htm
5. Ежи Коссак. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zamok.druzya.org/index.php?topic/32585-ежи-коссак-великий-польский-фантаст/>
6. Горобець В. Україна: десятиліття «золотого спокою» та доба революційного збурення / В. Горобець. — К.: Кріон, 2012. — 240 с.
7. Валері Еляш Радзіковські. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.wikiwand.com/uk/Валері_Еляш-Радзіковські
8. Януарій Суходольський. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Януарій_Суходольський

References:

1. Bitaieva, O.V. (2014). Stanovlennia istorychnoi kontseptsii zhyvopysu Yana Matejka. [Formation of the historical concept of painting by Jan Matejko]. *Aktualni problemy istorii, teorii ta praktyky khudozhnoi kultury – Current issues of history, theory and practice of art culture*, 32, 275-283 [in Ukrainian].
2. Murashko, M.I. (1964). *Spohady staroho vchytelia [Memoirs of an old teacher]*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
3. Yan Matejko [Jan Matejko]. *pinakoteka.zascianek.pl*. Retrieved from http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Matejko/Matejko_4.htm [in Polish].
4. Voitsekh Kossak [Wojciech Kossak]. *pinakoteka.zascianek.pl*. Retrieved from http://www.pinakoteka.zascianek.pl/Kossak_W/Kossak_W_bio.htm [in Polish].
5. Ezhy Kossak [Jerzy Kossak]. *zamok.druzya.org*. Retrieved from <https://zamok.druzya.org/index.php?topic/32585-ежи-коссак-великий-польский-фантаст/> [in Russian].
6. Horobets, V. (2012). *Ukraina: desiatylittia «zolotoho spokoju» ta doba revoliutsiinoho zburennia [Ukraine: a decade of "golden peace" and a time of revolutionary upheaval]*. Kyiv: Krion [in Ukrainian].
7. Valeri Eliash Radzikovsky [Valery Elyash-Radzikowski]. *wikiwand.com.ua*. Retrieved from https://www.wikiwand.com/uk/Валері_Еляш-Радзіковські [in Ukrainian].
8. Yanuarii Sukhodolskyi [January Sukhodolsky]. *uk.wikipedia.org*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Януарій_Суходольський [in Ukrainian].

УДК 94 (100)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-252-267](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-252-267)

Гетьманчук Микола Петрович доктор історичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-89, <https://orcid.org/0000-002-2627-8161>

РОСІЙСЬКІ ЕСЕСІВЦІ В ШТУРМОВІЙ БРИГАДІ СС «ДІРЛЕВАНГЕР»: ІЗ ІСТОРІЇ КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ РАДЯНСЬКИХ ГРОМАДЯН В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1942 – 1945 РР.)

Анотація. У статті досліджуються особливості проявів військового колабораціонізму російських громадян колишнього Радянського Союзу в роки Другої світової війни. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від прибуття у лютому 1942 р. штрафного підрозділу СС О. Дірлевангера на територію окупованої Білорусії і до грудня 1944 р., коли його було реформовано у Штурмову бригаду СС, а згодом в лютому 1945 р. у 36-ту гренадерську дивізію СС. Проаналізовано історію військової служби підрозділів російських добровольців у складі Штурмової бригади СС «Дірлевангер». Вказується, що восени 1942 р. в ній служили три роти (450 чоловік) російських добровольців, переведених із складу батальйону допоміжної поліції, сформованого з радянських громадян. Особливу увагу звернуто на їхню участь у бойових діях на території Білорусії, Польщі, Словаччини та Німеччини в 1942 – 1945 рр. Показано участь Штурмової бригади СС «Дірлевангер» в каральних операціях проти білоруських і словацьких партизанів, придушенні Варшавського повстання 1944 р. та в боях з військами Червоної армії. Тільки на території Білорусії російські есесівці, які були зрівняні в правах з німецькими кримінальниками СС О. Дірлевангера, взяли участь у каральних операціях проти партизанів «Карлсбад», «Фріда», «Франц», «Свято урожаю», «Котбус», «Гюнтер», «Герман», «Чарівна флейта», «Північ – Південь та інших. Стверджується, що за два роки і п'ять місяців есесівці О. Дірлевангера в Білорусії спалили 179 населених пунктів та знищили біля 30 тис. чоловік, переважно цивільного населення. Німецькі кримінальні злочинці та їх російські

колабораціоністи перевершували всіх у жорстокості при придушенні Варшавського повстання 1944 р. Лише у серпні 1944 р. в районі Варшави Охота, вони взяли участь у вбивствах 40 000 жителів міста. Доказується, що здійснені німецькими штрафниками та російськими колабораціоністами військові виходять за рамки звичних уявлень про добро і зло. За весь час свого існування штрафники СС О. Дірлевангера знищили біля 60 000 чоловік.

Ключові слова: Друга світова війна, нацистська Німеччини, війська СС, військові злочини, колабораціонізм.

Hetmanchuk Mykola Petrovych Doctor of Historical Science, Professor, Professor of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Polytechnic National University, Metropolitan Andrew St., 5, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-89, <https://orcid.org/0000-002-2627-8161>

RUSSIAN SS IN THE ASSAULT BRIGADE OF THE SS «DIRLEWANGER»: FROM THE HISTORY OF COLLABORATIONISM OF SOVIET CITIZENS THE SECOND WORLD WAR (1942 – 1945)

Abstract. The article examines the features of the manifestations of military collaborationism of Russian citizens of the former Soviet Union during the Second World War. The chronological frame work of the study covers the arrival of the SS O. Dirlewanger penal unit in February 1942 to the territory of occupied Belarus and until December 1944, when it was reformed into the SS Assault Brigade, and later in February 1945 in the 36th SS Grenadier Division. The history of military service of Russian volunteers units as part of the SS «Dirlewanger» Assault Brigade is analyzed. It is stated that in the autumn of 1942 it served three companies (450 men) of Russian volunteers transferred from the auxiliary police battalion formed Soviet citizens. The participation of the SS «Dirlewanger» Assault Brigade in punitive operations against Belarusian and Slovak partisans, the suppression of the Warsaw Uprising of 1944 and in battles with the Red Army is shown. Only on the territory of Belarus did the Russian SS, who were equal in rights with the German SS criminals O. Dirlewanger, take part punitive operations against the partisan «Carlsbad», «Frieda», «Franc», «Harvest Festival», «Cotbus», «Gunter», «Herman», «Magic Flute», «North - South». It is alleged the two years and five months O. Dirlewanger's SS burned 179 settlements in Belarus and killed about 30,000 people, mostly civilians. It is noted that German SS penitentiaries and their Russian

collaborators surpassed all in brutality in suppressing the Warsaw Uprising of 1944. In August 1944 alone Warsaw Hunt district they took part in the assassination of 40,000 city residents. It has been that war crimes committed by German and Russian SS men go beyond the usual notions of good and evil. Throughout its existence, the Sonderkommando, and later battalion, regiment and SS Assault Brigade under the command of O. Dirlevanger, killed 60,000 people.

Keywords: Second World War, Nazi Germany, SS troops, collaborationism, war crimes.

Постановка проблеми. Під час Другої світової війни (1939 – 1945 рр.) у складі Вермахту, військах СС, поліцейських формуваннях нацистської Німеччини воювало 1 млн. 200 тис. громадян колишнього Радянського Союзу. Найбільшу частину з них становили російські громадяни – 380 тис., з яких 50 тис. входили до складу військ СС: 29-та гренадерська дивізія військ СС (російська № 1), 30-та гренадерська дивізія військ СС (російська № 2), 1-ша російська бригада СС «Дружина», російський XV кавалерійський корпус СС, російський полк СС «Варяг». Крім того, чимало російських громадян служило не в національних російських, а в інших формуваннях СС, зокрема, у Штурмовій бригаді СС «Дірлевангер» [11, С. 238-388]. Серед особового складу з'єднання О. Дірлевангера ніколи не значилося більше 10 – 15% членів СС, хоча офіційно воно належало до військ СС. Біля 30% його складу становили звільнені із концентраційних таборів німецькі кримінальні злочинці та іноземні добровольці, серед яких знаходилися радянські громадяни [12, С. 277-278].

Аналіз останніх досліджень. Необхідно відзначити, що у вітчизняній історіографії відсутні дослідження, присвячені цьому формуванню СС та участі в ньому російських громадян. Лише у монографії вітчизняного історика А.В. Боляновського звертається увага на Штурмову бригаду СС «Дірлевангер», але тільки в контексті дослідження ним проблеми участі іноземців у Збройних силах нацистської Німеччини у 1939 – 1945 рр.

Мета статті полягає у висвітленні участі російських громадян у бойових діях Штурмової бригади СС «Дірлевангер» проти партизанів та військ Червоної армії на окупованих територіях Білорусії, Словаччини і Польщі.

Виклад основного матеріалу. В історію Другої світової війни військове формування СС під командуванням О. Дірлевангера увійшло як одне із найбільш жорстоких з'єднань військ СС. Історія цього

формування починається 10 квітня 1940 р., коли доктору О. Дірлевангеру доручили створити команду на базі 5-го полку підрозділів СС «Мертва голова» в концтаборі Заксенхаузен. В червні 1940 р. комплектування Особливої команди браконьєрів «Оранієнбург» (офіційна назва) завершилося, а у вересні 1940 р. штрафну команду О. Дірлевангера, якому присвоїли військове звання гауптштурмфюрера СС, перейменували в особливий батальйон СС. Після цього він отримав наказ відправитися в Генерал – губернаторство у підпорядкування начальника СС і поліції дистрикту «Люблін», бригадефюрера СС О. Глобочника [8, С. 51-52]. На території Генерал – губернаторства зондеркоманду СС «Дірлевангер», чисельність якої дорівнювала одній роті, спочатку залучили до охорони єврейського табору в місті Дзікув та почали використовувати для «зачистки» лісових масивів в районі східного кордону [19, С. 25-26]. На основі розпоряджень рейхсфюрера СС Г. Гімлера до 10 лютого 1942 р. зондеркоманда СС мала прибути у розпорядження вищого керівника СС і поліції Центральної Росії [8, С. 70]. Німецький дослідник Х. Хьоне особливу увагу звертає на те, що формування О. Дірлевангера, яке було створене із кримінальних злочинців і прославилося надзвичайною жорстокістю, офіційно належало до військ СС. Тому офіцери та генерали військ СС беззастережно виконали наказ Г. Гімлера, і не протестували проти появи в рядах військ СС негідника, на совісті якого численні людські жертви [32, С. 398].

На початку лютого 1942 р. зондеркоманда СС прибула на окуповану німецькими військами територію Білорусії у місто Могилів. Після наради у Г. Гімлера 27 лютого 1942 р. обергрупенфюрер СС Г. Бергер домовився, щоб її передали під командування вищого керівника СС і поліції Центральної Росії Е. фон дем Баха [10, С. 216]. За період з 2 по 24 березня 1942 р. есесівці О. Дірлевангера беруть участь в успішних боях по знищенню партизанів в районі Осиповичів і захоплюють трофеї. В результаті цих боїв до 24 березня 1942 р. було очищено від партизанів важливу дорогу Могилів – Бобруйськ [19, С. 41-42]. На початку квітня 1942 р. спільно з поліцейськими батальйонами № 32 і № 37 особовий склад зондеркоманди СС у бою біля Цецевичів оточив і знищив декілька партизанських загонів. Відзначаючи успішні дії зондеркоманди СС, командувач операцією полковник Брауншвейг просив вище командування СС збільшити її чисельність до 250 чоловік [19, С. 42-43].

Переконавшись, що зондеркоманда СС ефективно воює з партизанами, рейхсфюрер СС Г. Гімлер наказав про направлення в її

ряди нової партії німецьких кримінальних злочинців із в'язниць і концентраційних таборів. У свою чергу О. Дірлевангер, домовившись із керівництвом СС і поліції генерального округу «Білорусія», вирішив поповнити її іноземцями. В травні 1942 р. вийшов наказ про передачу йому особового складу із батальйону допоміжної поліції (49 рядових і 11 унтер – офіцерів), який здійснював підготовку радянських військовополонених росіян і білорусів. Дослідники підкреслюють, що в таких підрозділах допоміжної поліції служили переважно росіяни (34, С. 74). У складі зондеркоманди СС російські есесівці 16 червня 1942 р. взяли участь в каральній операції і знищили 16 населених пунктів [24, С. 509-520].

До осені 1942 р. підрозділ формально залишався зондеркомандою СС, але за рахунок іноземних добровольців його чисельність досягла рівня батальйону. Російські та інші добровольці в зондеркоманді були зрівняні у правах з німецькими кримінальниками. До її складу входили: 1) одна рота з німецьким особовим складом (150 чоловік); 2) німецький мотоциклетний взвод (40 чоловік); 3) 3 російські роти (450 чоловік; в одній із них служили українці); 4) артилерійська батарея (40 чоловік; половина особового складу росіяни); 5) за віком німецькі солдати були біля 40 років, а росіяни – до 25 р. [36, С. 111]. За наказом Командного штабу рейхсфюрера СС батальйон СС передали у підпорядкування 1-ї мотопіхотної бригади СС бригадефюрера СС К. фон Тройєнфельда [34, Р. 84]. У складі цієї бригади СС батальйон СС взяв участь в каральній операції «Карлсбад», яка проводилася з 14 по 23 жовтня 1942 р. у районах Могилевської області

Бойові дії проти партизанів батальйон СС О. Дірлевангера проводив спільно з двома поліцейськими охоронними батальйонами, литовським поліцейським батальйоном, підрозділами 638-го французького піхотного полку, 102-м козацьким батальйоном [1, С. 136-138; 16, С. 171-172]. В ході операції було оточено Борисівське партизанське угруповання. Згідно даних німецької бойової групи «фон Готтберг» під час операції «Карлсбад» було вбито 798 партизанів, розстріляно 353 запідозрених у співпраці з партизанами, страчено 1826 євреїв та 7 циган [34, Р. 92-93]. Із 4 по 10 листопада 1942 р. батальйон О. Дірлевангера залучили до проведення операції «Фріда» («Frida»). Під час цієї операції есесівці батальйону знищили 130 партизанів, брали участь у «зачищенні» населених пунктів. Після завершення операції батальйон вивели із підпорядкування 1-ї мотопіхотної бригади СС та відправили до Могилева [10, С. 217].

Оскільки О. Дірлевангер з 28 грудня 1942 р. по 20 лютого 1943 р. перебував у відпустці, командиром батальйону призначили штурмбаннфюрера СС Ф. Маггіля, співробітника штабу рейхсфюрера СС [30, С. 92]. Батальйон СС на початку 1943 р. залучили до проведення антипартизанських операцій «Франц», «Свято урожаю», «Лютий». В ході операції Ф. Магіль наказав підрозділу у районі бойових дій всіх місцевих жителів розстрілювати без виключення. Під час трьох операцій було вбито 18 975 чоловік цивільного населення, в тому числі 3 300 євреїв, 2 400 чоловік вивезли на примусові роботи [11, С. 373; 29, С. 152]. Згідно наказу начальника оперативного штабу поліції безпеки і СД рейхскомісаріату «Остланд» про організацію боротьби з партизанами в Генеральному комісаріаті Білорусія від 18 листопада 1942 р. вказувалося, що право спалювати населені пункти, знищувати місцевих жителів належить виключно керівникам команд СД. Незважаючи на накази вищого керівництва О. Дірлевангер продовжував використовувати жінок і дітей, захоплених при «зачищенні» партизанських сіл, для знаходження мінних полів. Під конвоєм його солдати гнали людей просто на міни, відкриваючи для себе шлях ціною їхнього життя [19, С. 88-89]. В кінці лютого 1943 р. перед батальйоном СС поставили завдання боротьби з партизанськими загонами в районі між Логойськом і Смолевичами. Згідно наказів командування батальйон СС 13 березня 1943 р. «зачистив» від партизанів три населені пункти вздовж залізної дороги Борисів – Мінськ. Німецька рота була направлена в село Прилепи, 1-ша російська в Ляди і 2-га російська в Дуброво. Есесівці батальйону спалили всі три населені пункти, а в Прилепах розстріляли 29 чоловік [34, Р. 113].

Через тиждень, 22 березня 1943 р. вони із 118 поліцейським охоронним батальйоном взяли участь ліквідації білоруського села Хатинь, яке стала символом масового знищення людей. В Хатині карателі вбили і спалили живими в stodолі біля 152 чоловік, з яких 70 грудні і малолітні діти віком від одного місяця до 14 років [28, С. 135-136; 31, С. 9, 77, 114-118, 127]. Сучасні російські дослідники спростовують радянський міф про те, що нібито Хатинь була «тихим і привітливим селом». В сільських будинках зайняли оборону партизани, які вчинили запеклий опір карателям. Щоб подавити їхній опір німцям прийшлося застосовувати протитанкові гармати, важкі міномети і гранатомети. Всього під час бою в селі загинуло 34 партизани (серед яких одна жінка) [8, С. 200]. Оскільки жителі Хатині ховали в селі партизанів, дозволили їм перетворити свої

будинки у вогневі укріплення, було вирішено спалити цей населений пункт. Вже з 24 по 29 березня 1943 р. вони знищили наступні шість населених пунктів, розстрілявши при цьому 300 чоловік [10, С. 220].

На кінець квітня 1943 р. загальна чисельність батальйону СС О. Дірлевангера складала 569 чоловік – 7 офіцерів, 71 чоловік унтер – офіцерів, 481 чоловік рядового складу, з яких 1 офіцер, 44 унтер – офіцери та 322 рядових есесівців були переважно росіянами [19, С. 104]. У квітні – травні 1943 р. батальйон СС в складі бойової групи бригадефюрера СС В. Шімані бере активну участь у боротьбі з партизанами під час проведення німецьким командуванням операцій «Весна - Південь», «Весна - Північ», «Чарівна флейта», «Зірвіголова I і II». Під час проведення цих операцій особовий склад батальйону СС діяв з надзвичайною жорстокістю, знищуючи білоруські населені пункти та безжально розстрілюючи їх жителів. За успіхи у боротьбі з партизанами О. Дірлевангеру 12 травня 1943 р. присвоїли чергове військове звання – оберштурмбанфюрера СС [13, С. 276].

Весною 1943 р. уповноважений рейхсфюрера СС по боротьбі з партизанським рухом групенфюрер СС Е. фон дем Бах доручив вищому фюреру СС і поліції Білорусії бригадефюреру СС К. фон Готтбергу таємно підготувати одну із найбільших антипартизанських операцій «Коттбус» («Cottbus»), яка проводилася з 20 травня по 21 червня 1943 р. Планувалося відновити контроль над дорогою Мінськ – Вітебськ та очистити від партизанів територію в трикутнику Плещениці – Докшиці – Лепель [3, С. 124; 10, С. 376]. Під командуванням бригадефюрера СС К. фон Готтберга було створено потужне оперативне з'єднання німецьких військ, куди увійшов батальйон СС О. Дірлевангера. Вже 17 травня 1943 р. есесівці батальйону спалили село Лесіни, вбивши при цьому 183 чоловіки. 24 травня «спеціальній обробці» були піддані села Кузевичі (66 вбитих), Амнішево (18 вбитих), пограбовано і спалено село Литвичі (розстріляно 217 чоловік) [9, С. 154; 20, С. 88-89]. За німецькими даними для очищення мінних полів було використано захоплених 2 – 3 тисячі чоловік [28, С. 164-165; 30, С. 250].

До кінця травня 1943 р. батальйон СС продовжував практику знищення білоруських населених пунктів. Штрафники СС знищили села та вбили в Іканах (550 чоловік), Засов'ях (235 чоловік), Слободі і Заборонці (26), Осіновику (32), Веретей (76), Толщі і Чупрах (52), Ольховці (25). Німецьке командування високо оцінювало діяльність батальйону СС і його командира, відзначивши, що О. Дірлевангер особисто брав участь у боях з партизанами та керував своїми

підлеглими [8, С. 222; 18, С. 58-79]. За весь час проведення операції «Коттбус» підрозділи бойової групи О. Дірлевангера знищили біля 14 тисяч чоловік і 13 взяли у полон. Особовий склад батальйону СС спалив 39 населених пунктів (13 в районі Заславля і 26 в районі Бегомля та Плещениць). Генеральний комісар Білорусії В. Кубе навіть направив протест рейхсфюреру Г. Гімлеру щодо поведінки батальйону СС. Однак начальник Головного управління СС групенфюрер СС Г. Бергер йому відповів, що батальйон СС проявив себе цілком «пристойно» [8, С. 232-233].

Після операції «Коттбус» батальйон СС отримав офіційну назву спеціальний батальйон СС (SS – Sonderbataillon «Dirlewanger»). У червні 1943 р. збільшилася чисельність особового складу спеціального батальйону СС, яка становила 760 чоловік: 1 німецька рота (150 чоловік); 1 німецький розвідувальний взвод (40 чоловік); 3 російські роти (по 150 чоловік кожна); окремих український взвод (40 чоловік); артилерійська батарея (40 німців і 40 росіян). Крім того, О. Дірлевангер звернувся до начальника концентраційних таборів на території Німеччини бригадефюрера СС Р. Глюкса направити у його розпорядження 150 німецьких браконьєрів і 350 чоловік, ув'язнених за інші злочини [34, Р. 121-122]. Спеціальний батальйон СС майже відразу залучили до проведення нової операції проти партизанів «Гюнтер», яка тривала з 2 по 7 липня 1943 р. Операція проводилася проти партизанів, які діяли на території Мінської і Барановицької областей. В ході операції 5 – 6 липня німецька рота батальйону СС захопила 846 чоловік та розстріляла 176 чоловік «підозрюваних», а 1-ша російська рота арештувала 456 чоловік, конфіскувала 87 голів худоби. Під час операції «Гюнтер» есесівці спеціального батальйону СС вбили у бою 25 партизанів, трьох взяли у полон і 266 чоловік розстріляли за співпрацю з «бандитами», спалили село Олешки. В боях з партизанами загинуло двоє есесівців (росіян) і було двох поранено (німця і росіянина) [8, С. 234].

Необхідно відзначити, що наступна операція проти партизанів «Герман», яка проходила з 3 липня по 30 серпня 1943 р. на території Білорусії, стала однією із найбільш жорстоких. Для проведення операції під командуванням бригадефюрера СС К. фон Готтберга було залучено оперативне з'єднання військ СС і Вермахту, чисельність якого становила біля 9 000 чоловік [10, С. 378]. Бойову діяльність в операції «Герман» спеціальний батальйон СС розпочав 18 липня. Тільки у Воложинському районі за чотири дні було спалено 11 населених пунктів: Нелюби, Макричевщина (15 вбитих місцевих

жителів), Лапиці (50), Романівці, Довгулевщина (17), Полубівці (21), Дубовці, Слобода (10), Пилюжино, Юзефове, Середнє Село (58), Дора (спалено живими 106 чоловік). У селах Путніки, Володьки, Олехновичі було арештовано та «евакуйовано» все населення віком від 15 до 50 років [20, С. 99; 24, С. 534]. На протязі доби 7 серпня есесівці батальйону продовжували захоплювати та «евакуйовувати» місцеве населення, знищувати населені пункти. Дослідники стверджують, що російські есесівці нічим не поступалися своїм німецьким товаришам по зброї у злочинних діях проти цивільного білоруського населення [26, С. 114-115].

Під час операції «Герман», яка завершилася наприкінці серпня, есесівці особливого батальйону СС в боях з партизанами вбили 1617 чоловік, взяли у полон 33 партизанів, зруйнували 64 табори і 48 позицій, 11 бункерів та два партизанські госпіталі. Захоплені есесівцями трофеї склали 5 мінометів, 5 артилерійських гармат, 17 кулеметів, більше 250 гвинтівок і пістолетів. Крім того, вони знищили 39 кулеметів, 3 міномети, 169 гвинтівок, польові кухні і радіостанції. В ході каральних операцій батальйон СС захопив 929 чоловіків, 1361 жінку, 395 дітей [8, С. 246-247]. Всього за різними даними у період із березня 1942 р. по серпень 1943 р. есесівці батальйону СС ліквідували від 15 000 до 20 000 «бандитів» (цивільних осіб та партизанів), знищили більше 100 населених пунктів на території Мінської, Могилевської та Вітебської областей. При цьому власні втрати батальйону СС за цей період склали 92 чоловіки вбитими, 218 пораненими і 8 пропалими безвісти [10, С. 379].

На кінець літа 1943 р. під командуванням О. Дірлевангера знаходилося біля тисячі солдатів і офіцерів. Головне оперативне управління СС 10 серпня 1943 р. видає наказ про включення до складу батальйону СС засуджених злочинців із концтаборів та доведення його чисельності до полку. Структуру батальйону склали: штабна рота; 1-а рота (браконьєри, колишні члени СС і вермахту); 2-а рота (підрозділ із засудженими); 3-а рота (підрозділ із засудженими); 4-а рота (колишня 1-а російська рота); 5-а рота (колишня 2-га російська рота); артилерійська батарея; команда СД (1-й – 3-й взводи). Біля 15% особового складу батальйону склали браконьєри, 35% - іноземні добровольці, 35% - колишні в'язні концтаборів, 15% - засуджені солдати і офіцери СС та вермахту [34, Р. 124; 36, S. 67-68]. Вже 13 вересня 1943 р. згідно наказу Головного штабу СС особливий батальйон СС було розгорнуто в полк у складі трьох батальйонів, яким були присвоєні номери. Чисельність полку (батальйону) СС на

середину жовтня 1943 р. складала не більше 730 чоловік: 391 німець, 309 іноземців (втому числі росіян, які були розподілені в 4-й і 5-й ротах) [14, С. 515; 25, С. 251].

На початку листопада 1943 р. Червона армія розпочала наступ на північному крилі німецької групи армій «Центр» в напрямку Вітебська і звільнила 36 районів та два обласні центри Білорусії – Мозир і Гомель. Під час операції «Багратіон» А. Гітлер навіть оголосив Вітебськ, Могилів і Бобруйськ містами - фортецями [5, С. 331; 21, С. 401]. Штрафники О. Дірлевангера у складі бойової групи «Фон Готтберг» 5 листопада отримали наказ зайняти оборону в районі населеного пункту Дретунь і протидіяти наступаючим радянським військам. Під час затяжних боїв з радянськими військами полк СС у листопаді – грудні 1943 р. поніс значні втрати – 376 есесівців вбитими і пораненими. Тому у грудні 1943 – січні 1944 рр. його було поповнено латвійською ротою СС (166 чоловік) та артилерійською батареєю 156-го артилерійського батальйону охоронної поліції «Шума» (2 офіцери і 55 чоловік рядових) [34, Р. 145 – 153]. Навіть після поповнення чисельність полку СС у лютому 1944 р. складала – 6 офіцерів, 44 унтер – офіцери і 209 рядових а також 201 іноземного добровольця (всього 460 чоловік). Залишки російських підрозділів після боїв під Дретунню та понесених втрат були зведені в одну роту (1 офіцер і 160 рядових) [8, С. 283-290].

Командування СС в особі обергрупенфюрера СС Г. Бергера розпочало активну діяльність щодо збільшення чисельності полку. До червня 1944 р. із концентраційних таборів Заксенхаузена, Аушвіца, Бухенвальду в особливий полк СС прибуло біля 800 чоловік поповнення. Під командуванням О. Дірлевангера станом на 30 червня 1944 р. вже заходилося 971 чоловік (17 офіцерів, 87 унтер – офіцерів, 867 рядових есесівців). Крім того, обергрупенфюрер СС Г. Бергер вирішив поповнити особливий полк СС солдатами та офіцерами 1-го Східно – мусульманського полку СС, який у січні 1944 р. почали формувати на базі 450-го тюркського батальйону із радянських громадян. Через кілька місяців у липні 1944 р. 1-й Східно – мусульманський полк СС передали у підпорядкування О. Дірлевангера [4, С. 452-458; 22, С. 218]. Рейхсфюрер СС Г. Гімлер 30 січня 1944 р. запровадив нагородження знаком «За боротьбу з партизанами» для солдатів та офіцерів вермахту, люфтваффе, поліції та СС, які відзначилися у боях з партизанами. У зв'язку із запровадженням спеціального нагородного знаку, який мав пряме відношення до діяльності особливого полку СС, О. Дірлевангер в лютому 1944 р. направив у Генеральне управління СС запит на нагороди особового

складу: 200 чоловік – бронзовим знаком, 30 – срібним знаком і 20 – золотим знаком [19, С. 135]. Маючи чималий досвід у боротьбі з партизанами Білорусії, особливий полк СС О. Дірлевангера у першій половині 1944 р. знову залучили до проведення антипартизанських операцій: 1) «Мрячний дощ» – квітень 1944 р.; 2) «Свято весни» – 16.04. – 10.05. 1944 р.; 3) «Баклан» – 22.05 – 20.06.1944 р. [1, С. 242; 17, С. 54-55]. Після завершення операції «Баклан» особливий полк СС «Дірлевангер» у складі оперативної групи К. фон Готтберга відправили на фронт проти наступаючих радянських військ в ході операції «Багратіон», яка розпочалася 23 червня 1944 р.

Після участі у боях під Гродно особливий полк СС «Дірлевангер» відступив до Польщі, на полігон Нойгаммер для реорганізації та поповнення. Висвітлюючи історію перебування штрафного підрозділу О. Дірлевангера на території Білорусії, дослідники стверджують, що за два роки і п'ять місяців особовий склад цього формування спалив не менше 179 населених пунктів і знищив в них 13 500 чоловік. До цих жертв потрібно додати жителів, розстріляних під час локальних акцій і під час транспортування на примусові роботи до Німеччини, а також цивільних осіб, вбитих при розмінуванні доріг. У німецькому донесенні про результати тільки операції «Котбус» вказується, що штрафний підрозділ О. Дірлевангера знищив 14 000 чоловік (включаючи 3 000 чоловік, які підірвалися на партизанських мінах). Враховуючи вищезазначене можна допустити, якщо всі ці люди були вбиті есесівцями О. Дірлевангера, то загальна кількість їхніх жертв повинна сягати приблизно 30 000 чоловік [8, С. 337-338].

На території Польщі від 5 серпня 1944 р. особливий полк СС О. Дірлевангера (881 чоловік) у складі бойової групи «Рейнефарт» бере участь у придушенні Варшавського повстання. Під час бойових дій з 8 серпня на початок жовтня 1944 р. особливий полк СС О. Дірлевангера отримав поповнення із німецьких концтаборів та в'язниць чисельністю 3 950 чоловік. Дослідники вказують, що придушенні повстання особливий полк СС відіграв ключову роль, здійснюючи одну із найбільш кривавих операцій у своїй історії, втративши при цьому 2 700 чоловік особового складу. В науковій літературі вказується, що найбільше злочинів проти цивільного населення у Варшаві здійснили есесівці О. Дірлевангера та есесівці зведеного полку російської 29-ї ваффен – гренадерської дивізії СС (російської № 1) ваффен – бригадефюрера СС Б. Камінського. Однак німецькі кримінальні злочинці та їх російські колабораціоністи особливого полку СС перевершували всіх у жорстокості. Захопивши

11 серпня 1944 р. передмістя Варшави Охота, вони взяли участь у вбивствах 40 000 жителів міста [7, С. 801; 8, С. 365-366; 27, С. 760-761]. За заслуги у придушення Варшавського повстання в кінці серпня 1944 р. О. Дірлевангер отримав звання оберфюрера СС та був 30 вересня нагороджений Рицарським хрестом [19, С. 188-195].

В результаті розформування російської 29-ї гренадерської дивізії СС у жовтні 1944 р. О. Дірлевангеру передали 72-й і 73-й гренадерські полки СС, де служили в основному росіяни. Тому 19 грудня 1944 р. особливий полк СС було розгорнуто в Штурмову бригаду СС «Дірлевангер», а в лютому 1945 р. у дивізію СС, яка отримала в реєстрі Головного управління СС № 36 [13, С. 275 – 276; 35, С. 89]. Слід відзначити, що після придушення Варшавського повстання у жовтні 1944 р. Штурмова бригада СС «Дірлевангер» була направлена для придушення повстання у Словаччині, де есесівці бригади брали участь у боях з партизанами та Червоною армією, використовуючи звичну для них практику масових розстрілів мирного населення [8, С. 367-380]. У працях зарубіжних дослідників вказується, що після важких боїв з радянськими військами на території Німеччини 2 – 3 травня 1945 р. 36-та гренадерська дивізія СС була практично знищена. Так завершило своє існування одно із найбільш жорстоких формувань СС [15, С. 117; 34, Р. 223].

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що з точки зору історичної науки точно й однозначно оцінити таке явище як колабораціонізм радянських громадян в роки Другої світової війни, практично неможливо, оскільки він містить ряд суперечливих аспектів. Однак історія особливого формування СС О. Дірлевангера засвідчує, що це збіговисько німецьких злочинців, штрафників військовослужбовців та радянських колабораціоністів залишило після себе глибокі криваві рани на території Білорусії, Польщі та Словаччини, здійснивши злочини, які виходять за рамки звичних уявлень про добро і зло. Російські дослідники стверджують, що за весь час свого існування штрафники СС О. Дірлевангера знищили біля 60 000 чоловік [8, С. 418]. Можна констатувати, що історія штрафного формування СС відображає в собі найбільш неприглядні та страхітливі сторони Другої світової війни.

Література:

1. Бэйда О.И. Французский легион на службе Гитлера. 1941-1944 гг. / О.И. Бэйда. – М.: Вече, 2013. – 336 с.
2. Бишоп К. Иностранные дивизии III Рейха. Иностранные добровольцы в войсках СС 1940 – 1945 / К. Бишоп; пер. с англ. – М.: Эксмо, 2006. – 192 с.

3. Бишоп К. Войска СС на полях сражений Второй мировой войны 1939 – 1945. Западный и Восточный фронт / К. Бишоп, К. Эйлсби; пер. с англ. – М.: Эксмо, 2006. – 368 с.
4. Боляновський А.В. Іноземні військові формування у Збройних силах Німеччини (1939 – 1945 рр.) / А.В. Боляновський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 880 с.
5. Борисенко О. Гітлер. Невивчений урок історії / О. Борисенко. – К.: Гамазин, 2019. – 392 с.
6. Васильченко А. Штрафбаты Гитлера. Живые мертвецы вермахта / А. Васильченко. – М.: Яуза – пресс, 2008. – 320 с.
7. Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / Н. Дейвіс; пер. з англ. – К.: «Основи», 2008. – 1080 с.
8. Жуков Д.А. Охотники за партизанами. Бригада Дирлевангера / Д.А. Жуков, И.И. Ковтун. – М.: Вече, 2013. – 448 с.
9. Жуков Д.А. 1-я русская бригада СС «Дружина» / Д.А. Жуков, И.И. Ковтун. – М.: Вече, 2010. – 368 с.
10. Жуков Д.А. Русские эсесовцы в бою. Солдаты или каратели? / Д.А. Жуков, И.И. Ковтун. – М.: Яуза – пресс, 2009. – 320 с.
11. Жуков Д.А. Русские эсесовцы / Д.А. Жуков, И.И. Ковтун. – М.: Вече, 2013. – 416 с.
12. Залесский К. Возникновение и развитие войск СС // Черная гвардия Гитлера. Ваффен – СС в бою / К. Залесский. – М.: Издатель Быстров, 2007. – С. 7 – 348.
13. Залесский К.А. Войска СС. Военная элита Третьего Рейха / К.А. Залесский. – М.: Яуза – пресс, 2009. – 336 с.
14. Залесский К. СС. Охранные отряды НСДАП / К. Залесский. – М.: Яуза, Эксмо, 2005. – 656 с.
15. Исаев А.В. «Белые пятна» 1945 года. Агония Рейха / А.В. Исаев. – М.: Эксмо: Яуза, 2012. – 352 с.
16. Ковтун И.И. Бригада СС специального назначения // Тайны СС. «Черный орден» Гитлера: Сборник. – М.: Яуза – пресс, 2010. – С. 151 – 178.
17. Козак К.И. Германские и коллаборационистские потери на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1944): анализ и итоги / К.И. Козак. – Минск: Логвинов И.П., 2012. – 374 с.
18. Нацистская политика геноцида и «выжженной земли» в Белоруссии 1941 – 1944. – Минск: Беларусь, 1984. – 271 с.
19. Пищенко А.А. «Штрафники» СС / А.А. Пищенко. – М.: Яуза – пресс, 2009. – 320 с.
20. Преступления немецко – фашистских захватчиков в Белоруссии. 1941 – 1944: Документы и материалы. – Минск: Беларусь, 1965. – 464 с.
21. Ріс Л. Гітлер і Сталін. Тирани і Друга світова війна / Л. Ріс; пер. з англ. – К.: Лабораторія, 2021. – 544 с.
22. Романько О.В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне / О.В. Романько. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004. – 312 с.
23. Романько О. Белорусские коллаборационисты. Сотрудничество с оккупантами на территории Белоруссии. 1941 – 1945 / О. Романько. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2013. – 478 с.

24. Рясной В., Чернявский Ю. Бригады Отто Дирлевангера // Тайны «Черного ордена SS»: Сборник / Составитель Колпакиди А. – М.: Яуза, 2006. – С. 427 – 572.

25. Семенов К. Войска СС. История, структура, боевое применение / К. Семенов. – М.: Яуза – пресс: Эксмо, 2009. – 432 с.

26. Соколов Б.В. Оккупация. Правда и мифы / Б.В. Соколов. – М.: АСТ – ПРЕСС КНИГА, 2002. – 352 с.

27. Тарас А.Е. Анатомия ненависти (Русско – польские конфликты в XVIII – XX вв.) / А.Е. Тарас. – Минск: Харвест, 2008. – 832 с.

28. Трагедия белорусских деревень, 1941-1944: Документы и материалы / Составители В.Д. Селеменев, Н.В. Кирилова. – М.: Фонд «Историческая память», 2011. – 536 с.

29. Умбрайт Х. Неприодоленная проблема. Партизанская война в тылу Восточного фронта // Сталинград. Событие. Воздействие. Символ. – М.: «Прогресс – Академия», 1995. – С. 161 – 182.

30. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941 – 1944). Сборник документов и материалов / Ред. И. Арад. – Иерусалим: ЯД Вашем, Институт национальной памяти жертв нацизма и героев Сопротивления, 1991. – 427 с.

31. Хатынь. Трагедия и память: Документы и материалы / Составитель В.И. Адамушко. – Минск: НАРБ, 2009. – 272 с.

32. Хене Х. Черный орден СС. История охранных отрядов / Х. Хене; пер. с нем. – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2005. – 542 с.

33. Хессе Э. Советско – русская партизанская война 1941 – 1944 гг. // Антипартизанская война в 1941 – 1944 гг. / Под общ. ред. А.Е. Тараса. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 2005. – С. 37 – 102.

34. MacLean L.F. The cruel hunters. SS-Sonderkommando Dirlwanger. Hitler's most notorious anti – partisan unit / L.F. MacLean. – Atglen, PA: Schiffer Military History, 2009. – 304 p.

35. Michaelis R. Der Weg zur 36. Waffen – Grenadier – Division der SS / R. Michaelis. – Rodgau: Verlag fur Militarische Zeitgeschichte Andreas Liebich, 2004. – 104 s.

36. Michaelis R. Das SS – Sonderkommando Dirlwanger. Ein Beispiel deutscher Besatzungspolitik in Weissrussland / R. Michaelis. – Berlin: Michaelis – Verlag, 1998. – 228 s.

References:

1. Bejda O.I. (2013). *Francuzskij lehion na sluzbie Hitlera. 1941 – 1944 hh. [French Legion in the service of Hitler. 1941-1944].* – Moscow: Wecze [in Russian].

2. Bishop K. (2006). *Inostrannyje divizii III Rejcha. Inostrannyje dobrovolcy w wojskach SS 1940 – 1945 [SS Hitler's Foreign Divisions. Foreign Volunteers in the Waffen-SS 1940-1945].* – Moscow: Eksmo [in England].

3. Bishop K., Ejlbsi K. (2006). *Wojska SS na polach srazenij Wtoroj mirovoj wojny 1939 – 1945. Zapadnyj i Wostocznyj front [SS troops on the battlefields of the Second World War 1939-]. 1945. Western and Eastern Front].* – Moscow: Eksmo [in England].

4. Boljanovskij A.W. (2013). *Inozemni wijskovi formuvannia u Zbrojnych sylach Nimeczczyny (1939 – 1945 rr.) [Foreign military formations in the German Armed Forces (1939-1945)].* – Lviv: Wydawnictwo Lvivska politechnika [in Ukrainian].

5. Borysenko O. (2019). *Hitler. Nevyvczenyj urok istorii [Hitler. Unlearned history lesson].* – Kyiv: Hamazyn [in Ukrainian].

6. Wasylczenko A. (2008). *Shtrafbaty Hitlera. Zyvyje mertvietsy wermachta [Hitler's bastards. The living dead of Wehrmacht]*. – Moscow: Jauza – press [in Russian].
7. Dejvis N. (2008). *Boze ihryshcze: istorija Polshczy [God's playground: history of Poland]*. – Kyiv: Osnovy [in English].
8. Zukow D.A., Kovtun I.I. (2013). *Ochotniki za partizanami. Brihada Dirlevangiera [Partisan hunters. Dyrlewanger's brigade]*. – Moscow: Wecze [in Russian].
9. Zukow D.A., Kovtun I.I. (2010). *1-ja russkaja brigada SS «Druzina» [1st Russian SS Brigade «Druzina»]*. – Moscow: Wecze [in Russian].
10. Zukow D.A., Kovtun I.I. (2009). *Russkije esesovcy v boju. Soldaty ili karatieli? [Russian SS men in battle. Soldiers or Punishers?]*. – Moscow: Jauza – press [in Russian].
11. Zukow D.A., Kovtun I.I. (2013). *Russkije esesovcy [Russian SS]*. – Moscow: Wecze [in Russian].
12. Zalesskij K. (2007). *Wozniknovenije i razvitije vojsk SS [The emergence and development of the SS troops] // Czernaja hwardija Hitlera. Waffen – SS w boju.* – Moscow: Izdatiel Bystrov [in Russian].
13. Zalesskij K.A. (2009). *Wojska SS. Wojennaja elita Tretiego Rejcha [SS troops. Military elite of the Third Reich]*. – Moscow: Jauza – press [in Russian].
14. Zalesskij K. (2005). *SS. Ochrannyje otriady NSDAP [SS. Security detachments of the NSDAP]*. – Moscow: Jauza, Eksmo [in Russian].
15. Isajev A.W. (2012). *«Bielyje piatna» 1945 hoda. Ahonija Rejcha [«White Spots» 1945. Agony of the Reich]*. – Moscow: Eksmo: Jauza [in Russian].
16. Kovtun I.I. (2010). *Brigada SS spicialnoho naznachenija [Special purpose SS Brigade] // Tajny SS. «Czernyj orden» Hitlera: Sbornik.* – Moscow: Jauza – press [in Russian].
17. Kozak K.I. (2012). *Hermanskije i kollaboracionistskije potieri na teritorii Bielarusi v hody Wielikoj Otieczestviennoj wojny (1941 – 1944): analiz i itohi [German and collaborationist losses on the territory of Belarus during the Great Patriotic War (1941 – 1944): analysis and results]*. – Minsk: Izdatiel Lohinov I.P. [in Belarus].
18. Nacistskaja politika henocida i «vyzenoj ziemli» v Bielorusii 1941 – 1944. (1984). *[Nazi policy of genocide and «scorched earth» in Belarus 1941 – 1944]*. – Minsk: Bielarus [in Belarus].
19. Pishenkov A.A. (2009). *«Shtrafniki» SS [«Penalty» SS]*. – Moscow: Jauza – press [in Russian].
20. Prestuplenija niemiecko – fashistskich zachvatczikov v Bielorusii 1941 – 1944. Dokumenty. (1965). *[Crimes of the Nazi invaders in Belarus 1941 – 1944: The documents]*. – Minsk: Bielarus [in Belarus].
21. Ris L. (2021). *Hitler i Stalin. Tyrany i Druha svitova vijna [Hitler and Stalin. Tyrants and World War II]*. – Kyiv: Laboratorija [in English].
22. Romanko O.W. (2004). *Musulmanskije lehiony vo Wtoroj mirovoj wojnie [Muslim Legions in World War II]*. – Moscow: OOO «Izdanielstvo AST»: OOO «Tranzitkniha» [in Russian].
23. Romanko O. (2013). *Bielorusskije kollaboracionisty. Sotrudnichestvo s okkupantani na teritorii Belarussii. 1941 – 1945 [Belarusian collaborators. Cooperation with the invaders on the territory of Belarus 1941 – 1945]*. – Moscow: ZAO Centrpolihraf [in Russian].
24. Riasnoj B., Czerniavskij J. (2006). *Brigady Otto Dirlevangiera [Brigades of Otto Dirlewanger]*. // *Tajny «Czernoho ordiena SS»: Sbornik / Sostavitiel Kolpakidi A.* – Moscow: Jauza [in Russian].

25. Semenov K. (2009). *Wojska SS. Istorija, struktura, bojevoje primienienije [SS troops. History, structure, combat use]*. – Moscow: Jauza – press [in Russian].
26. Sokolov B.W. (2002). *Okkupacija. Pravda i mify [An occupation. Truth and myths]*. – Moscow: AST – PRESS [in Russian].
27. Taras A.E. (2008). *Anatomija nienavisti (Russko – polskije koflikty v XVIII – XX vv.) [Anatomy of hatred (Russian – Polish conflicts in XVIII – XX centuries)]*. – Minsk: Charviest [in Belarus].
28. *Trahiedija bieloruskich derevien, 1941 – 1944: Dokumenty i materialy. (2011). [The tragedy of Belarussian villages. 1941 – 1945: Documents and materials] / Sost. W.D. Selemenev, N.W. Kirilowa. – Moscow: Fond «Istoriczeskaja pamiat» [in Russian].*
29. Umbrajt X. (1995). *Niepreodolennaja problema. Partizanskaja wojna v tylu Wostocznoho fronta [An unsurmountable problem. Guerrilla war in the rear of the Eastem Front] // Stalhrad. Sobytije. Wozdiejstvije. Simvol. – Modcow: «Prohress - Akadiemija» [in Russian].*
30. *Unicztozenije jevrjejev SSSR v hody niemieckoj okkupacii (1941 – 1944). Sbornik dokumentov i materialov . (1991). [The extermination of the Jews in the USSR during the years of German occupation 1941 – 1944: Collection of documents and materials] / Red. I. Arad. – Ijerusalim: JD Washem, Institut nacionalnoj pamiatii zertzv nacizma i hierojev Soprotivlienija [in Israel].*
31. Chatyn. *Trahedija i pamjat: Dokumenty i materialy. (2009). [Khatyn. Tragedy and Memory: Documents and materials] / Sostavitel W.I. Adamushko. –Minsk: NARB [in Belarus].*
32. Xene X. (2005). *Czernyj ordien SS. Istorija ochrannyh otriadov [Black Order of the SS. History of the security forces]*. – Moscow: OLMA – PRESS [in Germany].
33. Xesse E. (2005). *Sovietsko – russkaja partizanskaja wojna 1941 – 1944 hh. [Soviet – Russian partisan war] // Antipartizanskaja wojna v 1941 – 1944 hh. / Pod obshcziej red. A.E. Tarasa; per. s niem. – M.: AST; Minsk: Charviest [in Germany].*
34. MacLean L.F. (2009). *The cruel hunters. SS-Sonderkommando Dirlwanger. Hitler's most notorious anti – partisan unit. – Atglen, PA: Schiffer Military History [in United States].*
35. Michaelis R. (2004). *Der Weg zur 36. Waffen – Grenadier – Division der SS [Road to a 36. Waffen – Grenadier – Division of SS]*. – Rodgau: Verlag fur Militarische Zeitgeschichte Andreas Liebich [in Germany].
36. Michaelis R. (1998). *Das SS – Sonderkommando Dirlwanger. Ein Beispiel deutscher Besatzungspolitik in Weissrussland [SS – Sondercommando Dirlwanger. Example German of Besatzungspolitik in Weissrussland]*. – Berlin: Michaelis – Verlag [in Germany].

УДК 930+140.8+37.01 (477+100)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-268-286](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-268-286)

Корсак Костянтин Віталійович доктор філософських наук, професор, викладач, Київський медичний університет, вул. Бориспільська, 2, м. Київ, 02099, <https://orcid.org/0000-0001-7715-9720>

КОРИСНІСТЬ ДЛЯ ПЕРЕМОГИ УКРАЇНЦІВ У ВІЙНІ-2022 ЗНАНЬ З НООІСТОРИЇ ТА БАГАТЬОХ ІНШИХ НООНАУК

Анотація. Ця стаття створена в умовах участі в опорі аморальним нападам, коли до межі теоретичної складності поєдналися негативні наслідки впливу пандемії COVID-2019, війни-2022 і позитивних аспектів вступу людства у нооеру. Автор спирається на 60 років моніторингу світових наукових досягнень, сотні власних творів і багато відкриттів. У темі «історія» доведено, що останні за часом появи уточнені ізотопні та інші датування разом з удосконаленням генетичних дешифрувань органічної складової артефактів дають змогу використати нове поняття «нооісторія». Вона спирається на факти і спроможна пояснити хто, де, коли і як здійснив перший перехід від канібалізму до гуманізму. Наші методи спираються на фундаментальні закони філософії й поєднують головні досягнення точних і гуманітарних наук. У прикладному аспекті ми віддаємо перевагу врахуванню найновіших досягнень у багатьох молодих наукових секторах і відкритих нами перспективних зонах, які пропонуємо називати «ноонауками». Поєднаємо текстове й інфографічне представлення пояснень і пропозицій. Головні результати включають філософсько-світоглядне пояснення причин і особливостей переходу Хомо від канібалізму до аграрного гуманізму в інтервалі 15000-7000 років тому з доведенням вирішальної ролі пращурів українців і європейських землеробів. Нами відкрито причини формування двох полярних архетипів — атлантичного і праукраїнського (аграрно-гуманістичного). Вказано на прояви цього цивілізаційного розриву у наш час і можливі наслідки в майбутньому. У темі «футурологія» наведено докази того, що світ виходить з епохи індустріалізму і прискорено вступає в нооеру, виконуючи заповіти В. Вернадського про можливість порятунку Хомо від демографічних та екологічних загроз тільки через «самостійне виготовлення» харчових та інших засобів життєзабезпечення. Наведено докази, що з 2000 р. Україна стала

лідером у пропаганді потрібних рятівних ноотехнологій і ноонаук (wisetechnology & wisesciences), а тому ще до кінця 2022 року може запропонувати людству шлях до ноопорятунку через нооодуховлення.

Ключові слова: криза людства, загроза колапсів, Війна-2022, перехід від канібалізму до гуманізму, роль носіїв українсько-європейських генів, атлантичний і праукраїнський архетипи, екологічно ідеальні ноотехнології і ноонауки (wisetechnology & wisesciences), ноосимбіоз Хомо і біосфери

Korsak Kostiantyn Vitaliyovych Doctor of Sciences Philosophy, professor, Kyiv Medical University, Boryspilska St., 2, Kyiv, 02099, <https://orcid.org/0000-0001-7715-9720>

USEFUL KNOWLEDGE OF NOOHISTORY AND MANY OTHER NOOSCIENCES FOR THE VICTORY OF UKRAINIANS IN THE WAR OF 2022

Abstract. This article was created in the context of active participation in resistance to aggressive and immoral attackers, when to the limit of theoretical complexity negative consequences of the impact of the pandemic COVID-2019, the War-2022 and the positive aspects of humanity's entry into the nooera were combined. The author draws on 60 years of monitoring world scientific achievements, hundreds of his own works and many discoveries. In the topic "history" it is proved that the latest refined isotopic and other dates together with the improvement of genetic decipherment of the organic component of artifacts allow us to use the new concept of "noohistory". It is based on facts and is able to explain who, where, when and how made the first transition from cannibalism to humanism. The methods are based on the fundamental laws of philosophy and combine the main achievements of the exact sciences and humanities. In the applied aspect, we prefer to take into account the latest developments in many young scientific sectors and promising areas we have opened, which we propose to call "nooscience (wisescience)". We combine textual and infographic presentation of explanations and suggestions. The main results include a philosophical and ideological explanation of the reasons and features of Homo's transition from cannibalism to agrarian humanism in the range of 15000-7000 years ago, proving the crucial role of the ancestors of Ukrainians and European farmers. The reasons for the formation of two archetypes — Atlantic and proto-Ukrainian (agrarian-humanistic) — are explained. The manifestations of this civilizational gap in our time and

possible consequences in the future are pointed out. The topic of "futurology" provides evidence that the world is emerging from the era of industrialism and is rapidly entering the nooera, fulfilling the commandments of V. Vernadsky on the possibility of saving Homo from demographic and environmental threats only through "self-manufacturing" food and other livelihoods. Evidence is provided that since 2000 Ukraine has become a leader in the promotion of the necessary life-saving nootechnologies and noosciences (wisetechnologies & wisesciences), and therefore by the end of 2022 can offer humanity a path to salvation through noospiritualization.

Keywords: crisis of humanity, threat of collapse, 2022 War, transition from cannibalism to humanism, role of carriers of Ukrainian-European genes, Atlantic and proto-Ukrainian archetypes, ecologically ideal nootechnologies (wisetechnologies) and noosciences (wisesciences); noosymbiosis Homo and biosphere

Постановка проблеми. Актуальність цієї чергової авторської статті-узагальнення підвищена через імперативну вимушеність реакції на формування на планеті небачено складної комбінації з кількох глобальних загроз для існування всієї популяції Хомо, активізації Природи у відсічі людству (приклад — пандемія COVID-2019 та ін.), Війни-2022 як наслідку переходу в кризову стадію свого існування найбільшої в історії людства «ракової пухлини», що устигла отримати народну назву «рашка». «Пухлини» з грандіозними ресурсами і безмежно зазомбованим населенням, що обожнює свого «вождя», який насправді є «копією» головного негативного персонажу зі знаменитої книги Вільяма Голдінга «Повелитель мух (Lord of the Flies)», мізки якого заморозилися ще у віці 11 років, хоч навички через тренування і профільну освіту зросли до видатної професійності у провокаціях і підлості. Елліни у часи перших Олімпійських ігор стикалися з невеликими «раковими пухлинками» (полісами) й змогли урятуватися від цієї небезпеки тільки одним-єдиним засобом. Вони оточували хворий поліс великою об'єднаною армією, під загрозою штурму отримували «вождя» і його «бригаду», вішали їх на видоті на поталу грифам та через демократичні вибори і зовнішній контроль через певний час повертали до тями населення. Досить швидко спроби ставати диктаторами припинилися цілковито!

Мета статті. Своєю метою ми вбачаємо в наданні читачам максимально важливої у даний момент інформації, яку нам пощастило помітити і опрацювати за майже дві третини століття під впливом

пошуку відповіді не на класичну трійцю запитань (Що? Де? Коли?), а важливіше четверте — ЧОМУ? Ця робота була частиною фахового обов'язку, цілковитою необхідністю в умовах мало не щоденного спілкування з найрозумнішою частиною української молоді в університетах і заключних класах спеціалізованих ліцеїв.

Цієї інформації так багато, що повне досягнення мети статті вважаємо неможливим й обмежимося у виборі **завдань** тільки мінімумом з усіх найважливіших, враховуючи обмеження доцільного розміру статті.

В **методологічному плані** використаємо все найкраще, що створили попередники з врахуванням того факту, що подвоєння обсягу знань людства триває не десятки років, а у багатьох сферах скоротилося до половини чи третини часу підготовки магістрів в університетах. Тому ми вимушені акцентувати всі відкриття останніх років, відмовляючись від згадок та оцінок корифеїв минулих сторіч, адже орієнтуємо текст не на детальний опис усієї еволюції людства, а на найкориснішу інформацію для керівників України та всіх співгромадян.

Залишається попросити вибачення за те, що знаю «ненормально багато для однієї особи» — так склалося життя. Навіть у сучасних умовах щастить працювати плідно і робити по-справжньому прекрасні відкриття. Стаття буде присвячена двом найголовнішим — №1 з 2000-го року і №2 — з Різдва-2021.

Виклад основного матеріалу.

Невеликий екскурс у спогади і вимушені термінологічні пояснення

Розмірковуючи на шкільній парті про призначення рефлексивних реакцій частин тіла і міркувань усередині головного мозку, автор у своїй підлітковій стадії прийшов до такого логічного висновку: перші виникли для порятунку від негайної загрози, а другі — для реакції на всі можливі події, що ще не сталися, але можуть відбутися в близькому та віддаленому майбутньому. Так надалі й використовував свій мозок, дякуючи йому за працьовитість.

Історія довго була моїм прихованим хобі — аж до настання XXI ст., коли прийшла нооісторія й значно підвищила точність прогнозування. Історичні науки свідчать про те, що здавна люди цінували правильні передбачення майбутнього, хоч далеко не завжди великі групи людей погоджувалися з мудрими попередженнями одинаків. Ми помітили це вже давненько й сформулювали «закон помудрішання» такого змісту: загал населення не слухав цих порад,

здійснював помилки й розумнішав тільки після втрати 30-40% свого складу (назвемо це «закон 1/3 чи 2/5»). Знайомі історики спершу обурилися, але швидко визнали його слушність, пригадавши європейське протистояння католиків і протестантів.

Для необхідного нам застосування **нооісторії** до вивчення минулого і передбачення майбутнього пригадаємо хороші теорії причин, перебігу й наслідків еволюції людства. У спілкуванні зі студентами найкращі результати дало застосування зображення східців, відтворене на рис. 1, яке стало наслідком ознайомлення з безперервними текстами розрекламованих книг «Третя хвиля» і «Шок майбутнього» американського соціолога Е. Тоффлера (1928-2016) [1].

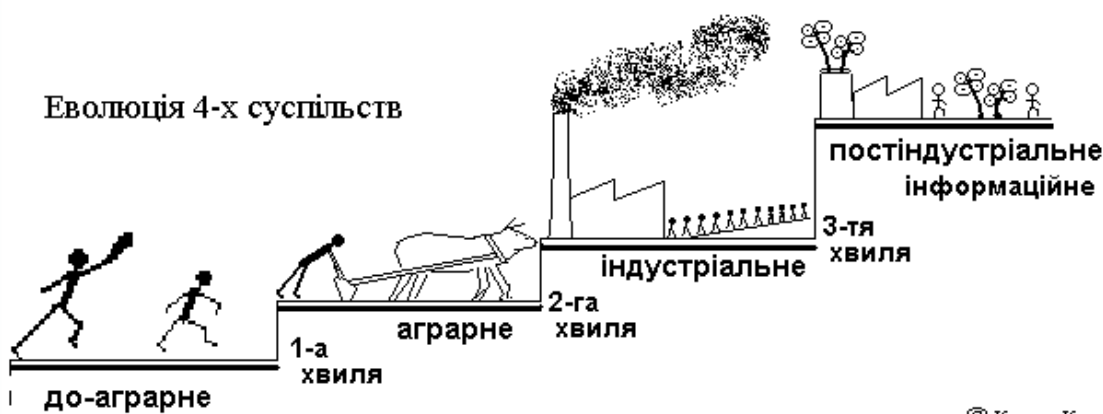

Рис. 1. Пропозиція Е. Тоффлера відтворювати соціально-економічну еволюцію людства як зміну трьох цивілізаційних хвиль

Американець проголосив «третю хвилю» найвищою, що підтримали й інші науковці й почали змагатися у винайденні назв хвиль та суспільства майбутнього. Ми стежили за світовими подіями через безперервний моніторинг досягнень наук і технологій задля підвищення ефективності лекцій і пошуків відвернення третьої світової війни усіх проти всіх за рештки ресурсів. Тому виявлення серед **нанотехнологій екологічно ідеальних (ноотехнологій)** та повільне зростання їх чисельності мало величезний вплив на наші зусилля з уточнення моделі Тоффлера та удосконалення рис. 1. Необхідно було врахувати такі факти:

1) третя хвиля не має права на титул «хвилі», бо не змінила, як це зробили перші дві, всі основи життєзабезпечення людей. Вона не принесла сподівань на порятунок людства від великого комплексу глобальних загроз;

2) смарт-технології є трошки поліпшеними індустриальними, тому не рятують людство від колапсів;

3) ноотехнології (перші 2 помітив у потоці нанотехнологій в 2000-у році) радикально відрізняються від усіх інших, бо не порушують природні процеси й надають людям все потрібне разом з усуненням індустриальних та усіх інших пошкоджень біосфери;

3) для ноотехнологій необхідно увести 7-й технологічний уклад і вважати їх причиною розвитку 4-ї цивілізаційної хвилі — ноохвилі, що приведе людство до побудови ноосупільства як практичної реалізації пропозицій В.І. Вернадського перетворення поняття «ноосфера» з мрії у реальність.

На даний момент всі наші зусилля з удосконалення рис. 1 мають наслідком появу рис. 2, що містить чимало інформації про найновіші наукові і технологічні досягнення.

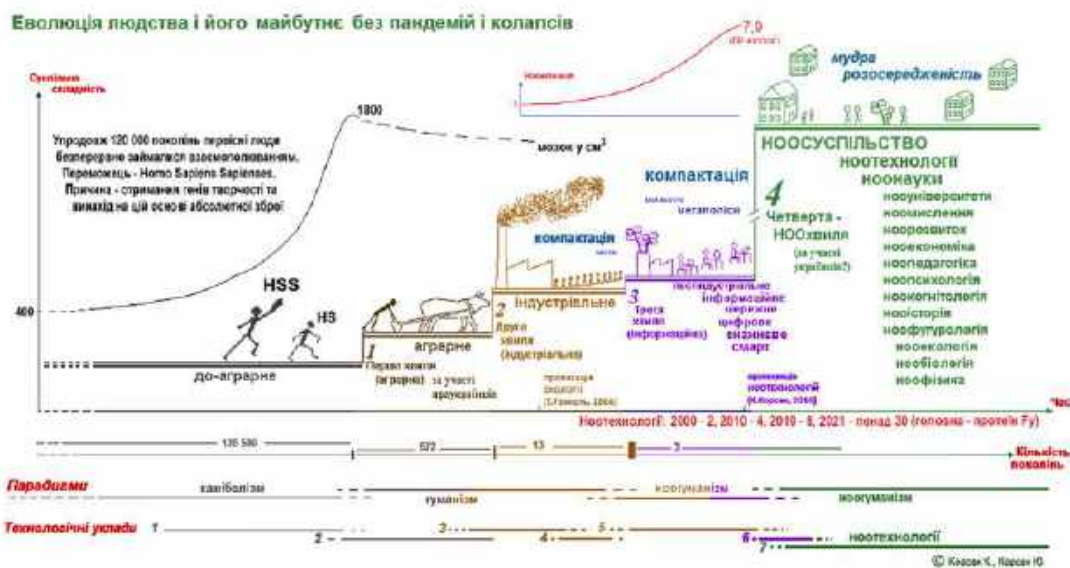

Рис. 2. Схема чотирьох хвиль цивілізаційної еволюції, зміни п'яти суспільств, кількох парадигм, технологічних укладів і графіку обсягу головного мозку

Для економії тексту утримаємося від пояснень даних на рис. 2, сподіваючись на уважне вивчення читачами усіх фактів і наших ноопропозицій. Зробимо наголос тільки на тому, що з весни 2019 року кількість рятівних для людства ноотехнологій (для англійськомовних читачів ми пропонуємо розширене означення: *wisetechnology* ≡ *nootechonology* ≡ *mudrotekhnologii*) стала зростати з великим

прискоренням, тому можна не хвилюватися про порятунок людства.

А от для пояснення категоричного невикористання на Заході для публікацій у світі Sciences&Arts усіх термінів з літерами «ноо (ноо)» використаємо аж кілька абзаців, зокрема, з власної статті у «західному» журналі [2]. Прискіпливість його Редакції до нашого захоплення словом «ноотехнології» (скорочення від «ноосферні технології») була настільки великою, що довелося провести чимале додаткове дослідження, результати якого колись стануть основою спеціалізованої статті, де буде пояснено такий факт: про кілька років перебування В.І. Вернадського у Парижі у Радянському Союзі аж до його зникнення дозволяли писати одні й ті ж кілька слів: *його лекції у Сорбонні чули два французи (Т. де Шарден і Е. Леруа) і запропонували слово «ноосфера»*. Про колосальні відкриття і численні статті — ні слова... Відсутність «історичної правди» помітна навіть у книзі про В.І. Вернадського, що була створена в 2017 р. на основі «радянської інформації» [3].

Розшукуючи в Інтернеті ключове слово «ноотехнології», яке автор вважає своїм «винаходом №1», на англійській мові отримали 607 посилань, на російській – 1 570, українській – 1 720 (дата пошуку 14-06-2022). Для порівняння: для smart technologies ми отримали 3,46 млрд. результатів. Загалом же наше своєрідне історичне «ноодослідження з приводу НОО-» призвело до таких головних висновків:

1) Так сталося, що у розвинених державах і навіть в СРСР тема «ноосфера» опинилася у центрі дискусій і наукових досліджень вже після смерті Т. де Шардена (1955 р.), коли перестала діяти дуже сувора заборона Ватикану на поширення його ідей, а тому на кількох мовах була оприлюднена його глибока і незвичайна книга «Феномен людини». Узгодили вживати слово «ноосфера» для запропонованої Шарденом гіпотетичної навколоземної оболонки з поєднаних свідомих і прихованих думок усіх людей. Вирішили заборонити і це слово, і його похідні (ноотехнології та ін.) в усіх науках (у світі Sciences&Arts). Тому багато авторських статей і пропозицій з літерами «ноо» у назві були проігноровані на Заході «на усі 100%» (винятком стала стаття [2]).

2) На пострадянських теренах слова з «ноо» не заборонені, але термін «ноосфера» найбільше шанують всі екологи і автор, але не провідні корифеї з НАН України. Невелике поширення мають кілька похідних ноослів з використанням у реальному матеріальному світі: ноологія, нооекономіка, нооуправління, нооменеджмент, ноомаркетинг і т.д.

3) Ніде і жодного разу ми не зустріли в науковців Заходу чи Сходу нашої пропозиції називати терміном «ноотехнології» тільки екологічно ідеальні процеси і виробництва. Схоже, що всі на планеті були переконані у неможливості виготовити щось дуже потрібне для Хомо без пошкодження довкілля, без пестицидації біосфери та усіх інших деструктивних явищ.

4) Твердження №3 було правильним до 2000 року, але не зараз, бо ідеальних технологій є, як вказано на рис. 2, багато, а дует Корсаків пропонує світу «Нооглосарій-2», що містить 225 «ноотермінів з майбутнього» на двох мовах і зі стислими поясненнями [4]. Більш доступний для зацікавлених читачів вкорочений варіант цієї нооенциклопедії вже давно вміщений в Інтернеті [5].

З цього пояснення стає зрозумілим намагання автора в усіх матеріалах «для Заходу» використовувати семантичну формулу *wisetechnology* \equiv *nootechonology* \equiv *mudrotekhnologii*. Але історія наукових досліджень і життєвий досвід переконує в тому, що світова повага до рятівних технологій і домінування ноотермінів у ЗМІ настане не скоро. Свого часу людство ігнорувало поняття «екологічні науки» аж 90 років...

Авторське відкриття №2 — нооісторична пояснення участі українського геному у відмові Хомо від канібалізму

В ієрархії власних відкриттів другу позицію автор віддає віднайденому після десятків років роздумів достатньо обґрунтованому поясненню походження трипільської культури і всього українського культурно-духовного світу, впливу якого пощастило зазнати упродовж всього життя. Виявилось, що для цього довелось одночасно вирішити ще й проблему «білої плями» з назвою «перехід Хомо від канібалізму до гуманізму». Окремі факти-фрагменти накопичувалися поступово й наприкінці 2021 року кілька новітніх нооісторичних фактів дали головному мозку змогу поєднати все в логічну цілісність і заслужити від мене щире подяку. Первинний варіант пояснення був оприлюднений у статті «**Неолітичні витоки формування українського архетипу та індоєвропейської культури**» для міжнародної конференції в Гамбурзі [6], а подальший текст відзначатиметься певними поліпшеннями. Ці ідеї пізніше зросли до теорії «п'яти мегаподвигів» носіїв українських генів й отримали певну колективну підтримку ([7] та ін.).

Розпочнемо виклад з пропозиції поглянути на ліву частину рис. 2, де відтворено особливості перших 99,5% всього часу соціальної еволюції Хомо, коли він вже розпочав відділятися від усієї іншої

фауни, але загалом, як члени окремих племен у тропічному поясі Землі, притримувався законів тваринного світу: змагався з подібними до себе за повне оволодіння екологічною нішею, винищував усіх самців з сусіднього племені й захоплював у полон молодих самиць тощо. Виявляється, що у вказаній «ніші» перебувало чимало різних «Homo sapiens», частина з яких мала більші мізки і сильніші м'язи. Та приблизно 300 000 років тому Доля обдарувала «наших пращурів» (Homo Sapiens Sapiens — HSS) цілою групою фрагментів ДНК, які посилили цікавість до довкілля й експериментів, зумовили поглиблення мислення й поліпшення мануальної діяльності.

«Обдаровані» не одразу використали свою перевагу і після серії поразок розпочали перемагати усіх інших тільки після винайдення приблизно 70-80 тис. років тому «абсолютної зброї» — достатньо досконалих луків зі смертельно отруйними стрілами. Інвазія стала безкровною, археологи віднаходять переважно цілі кістяки і непошкоджені черепи убитих «інших». Нащадки перших HSS стали володарями Землі, збільшують сьогодні чисельність на 2-3 особи щосекунди й ігнорують те, що вже час рятуватися, що необхідно заборонити індустріалізм (включаючи недолугу Індустрію 4.0) й поширити ноотехнології і ноонауки.

Тотальність перемоги HSS та їх винахідливість мала наслідком збільшення відсотка осіб «третього віку». Це зараз цими словами ми характеризуємо бабусь і дідусів «понад 65», а в той час мова йшла про 40-річних. Для інтервалу 37-42 Природа передбачила дуже серйозну перебудову законів діяльності головного мозку і нервової системи. Настільки вагому, що у «найрозумніших державах світу» конституційно заборонено пропонувати на позиції президентів фізично обдарованих 20-30-річних «пасіонаріїв». Франція проігнорувала це правило і має халепу — Макрона.

Подальший виклад вимагає звернення до рис. 3, що містить море нооісторичної інформації.

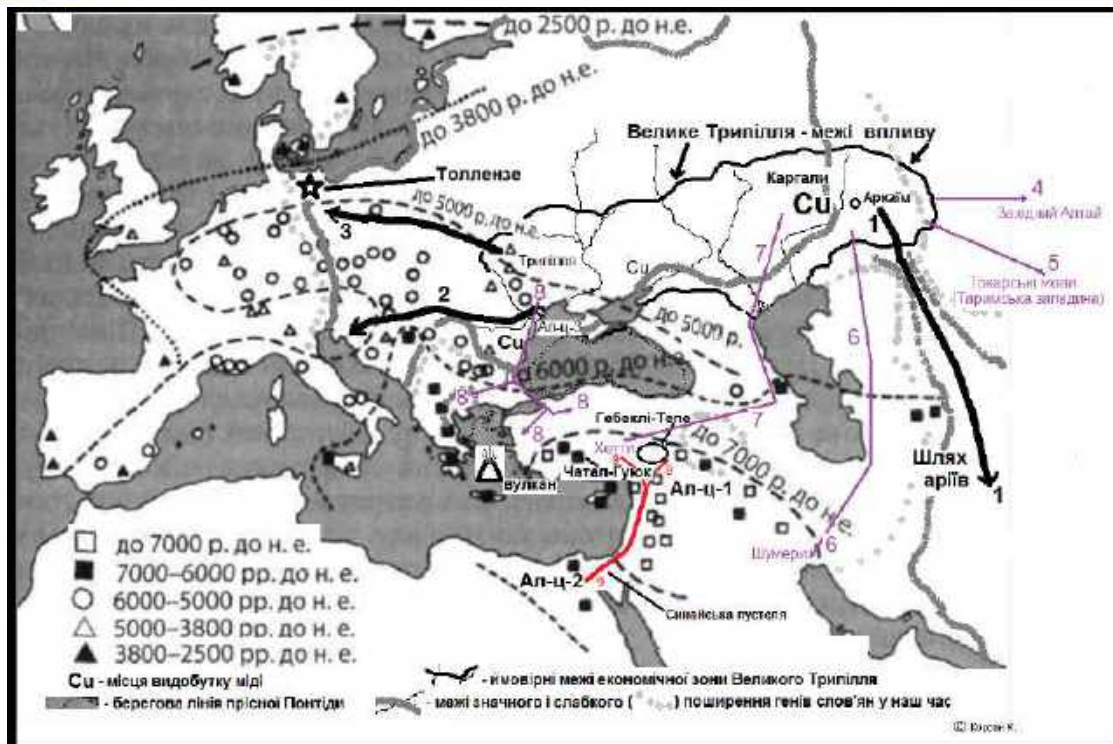

Рис. 3. Схема пов'язаних з діяльністю українських пращурів головних подій в інтервалі 50000 — 4000 років тому

Витоком цієї схеми слід вважати книгу американського науковця Дж. Даймонда «Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами» [8]. У ній пояснено винахід рільництва на Близькому Сході з поширенням до Атлантики, як вказано на рис. 3. Та цьому передувало вимушене переселення наших африканських «першопращурів» через тимчасово позеленілу Синайську пустелю. Рятуючись від загроз чи просто намагаючись перейти на багатші угіддя, майбутні винахідники землеробства здійснили 50 тис. років тому піший марш, вказаний червоною лінією 9 на рис. 3.

На основі наукових даних про природні умови у вказаній географічній зоні можна стверджувати, що тогочасні невеликі племена на початку літньої спеки скупчувалися на пенепленах (пласно-горбкувата місцевість на місці дуже еродованих гір), де було багато сприятливих місць для зростання різних видів диких злаків і бобових не з мікроскопічним, а з чималим насінням. Різні злаки визрівали не одночасно, а з інтервалами — по черзі. Тому мисливці ставали «селянами», мали досить часу на спілкування, що й могло спонукати групу мудрагелів до «мозкового штурму» на теми не тільки свого

сьогодення, а й найбільш імовірного майбутнього у разі небезпечного зменшення доступних ресурсів.

Можна було б написати окрему статтю з довгим критичним аналізом і порівняння тих пропозицій, які могли там звучати при перших «зібраннях» й продовжуватися в наступні роки. Ймовірно, що вони розпочали з узгодження моделі «Всесвіту», визнання вищих керівних впливів для періодичних явищ свого довкілля, усвідомлення пріоритетності й необхідності надати молоді головні ідеї та знання для досягнення антиагресивних переконань і поведінки.

Незаперечним фактом є те, що 13 500 років тому вони дружним півтисячним-тисячним колективом спорудили найпершу «храм-обсерваторію», усередині якої навіть у повній темряві легко визначали сторони світу, а в момент появи чи зникнення сонячного диску з непоганою точністю орієнтувалися щодо днів року. Рис. 4 вказує ідею виділення напрямку на Полярну (тоді це був яскравий Сиріус) (фігурка людини зменшена щонайменше уп'ятеро). Висловимо переконання такого плану: натовпи в історії ніколи не були джерелом винаходів, тому появою цілковито досконалого навчально-виховного кільцевого пристрою ми завдячуємо знанням та інтелекту одного нашого пращура, якого назовемо «Y».

Рис. 4. Реалізація ідеї просторової і часової орієнтації в Гебеклі-Тепе

Як і слід було чекати, подібні споруди зростали і в інших місцях (науковці Туреччини вже відшукали їх аж 12), а поблизу них стали множитися невеликі поселення, де відбулося одомашнення не тільки

перших зернових і бобових, а й тварин. Ставали свійськими і зазнавали відбору на слухняність та інші корисні риси вівці, кози, тури і свині. Знайдені подібні поселення для інтервалу часу 11-9 тисяч років, коли мисливство поступово втрачало лідерство у забезпеченні наших пращурів білками і жирами. У генетичному аспекті це були ті племена, які ми зараз називаємо «найпершими європейськими землеробами» (включаючи і наших пращурів).

Чи не найбільш вражаючим прикладом успіхів у формуванні нової моралі стали «аграрно-комуністичні» поселення у віковому інтервалі 9000-7000 років тому, найбільш відоме серед яких (Чатал-Гуюк) ми відзначили на рис.3. Приблизно 70 поколінь його мешканців жили у спокої й безпеці, відмовлялися від убивств і грабежу, чесно й однаково працювали, підтримуючи один одного. Шанували чистоту, своєчасно відновлювали скромні й розумно прикрашені житла з необпалених блоків глини, забезпечували буття працею на полях і піклуванням про свійських тварин. Архетип поведінки майбутніх трипільців остаточно зміцнився саме у цих поселеннях і пізніше помандрував на європейські терени.

Присутність генів українців і засад їх поведінки ми помічаємо у звичці зберігати досягнення і виробити пращурів. В Гебеклі-Тепе через прецесію Землі і переміщення в позицію Полярної все нових і нових зір наші пращури присипали землею для захисту від варварів старі «прилади» і будували нові (точніші). Ось і Чатал-Гуюк вони не покинули напризволяще, а руйнуванням глиняних стін вирівняли його поверхню й присипали ґрунтом так старанно, що майже 7000 років ніхто не здогадувався про велике підземне селище з багатою історією, не турбував захоронення, не крав цінності й хатне начиння, запаси обсидіану й виробити з нього і т.д. Радість археологів мало не безмежна, адже зазвичай на місці старих поселень будували новіші й використовували для цього все хоч трохи придатне — блоки стін і рештки колон, уламки скульптур і навіть цілі виробити і т.д. Тому Чатал-Гуюк розкопують радісно і дуже акуратно, сподіваючись за 50 років дослідити хоча б половину.

Ми не розшукали у працях інших науковців пояснень припинення активного життя у згаданих нами та інших містах часів неоліту. Найбільш імовірним ми вважаємо не «виснаження ґрунтів» (азотні й інші потреби рослин забезпечували свійські тварини), а небезпеку від інших народів, які обрали агресивний архетип світогляду й могли просто винищити «аграрні комуни» (саме так ісламські терористи не припиняють напади на кібуци у наші дні).

У результаті прискорилося мирна демографічна експансія винахідників землеробства на Захід і Північ, що й вказано на рис. 3. Наші пращури певний час жили на північних берегах прісної Понтіди, а після появи Дарданелл і Босфору змушені були поступово зміститися у лісостеп, де вони зустрілися з розрізненими групами мисливців-аріїв з майже 30000-річним досвідом і відповідними фізичними кондиціями, необхідними для успішного полювання на великих і небезпечних тварин. Неперетинання екологічних ніш присадкуватих хліборобів і високих міцних аріїв стало основою справжнього земного раю під назвою «Трипілля» з усіма ознаками українського національного архетипу: миролюбністю, рівністю статей, повагою до пращурів, майже повною відмовою від силового способу вирішення конфліктів і т.д.

Індивідуальні особливості аріїв ми вважаємо причиною успіху в одомашненні диких коней (детальне пояснення вимагає звернення до етології і цитування щойно надрукованих статей). Західні науковці давно вказували на перше одомашнення на півдні України приблизно 6000 років тому, але тільки зараз мало не 200 науковців багатьох держав довели, що в інтервалі 4200-4000 років тому наші пращури створили породу слухняних тварин з дуже міцною спиною [9]. Так вони уперше стали технологічними лідерами світу, прискорили винахід колісного транспорту й урешті трансформували Трипілля у **Велике Трипілля** — **ВТ**. Так автор пропонує називати терени першого світового поділу праці між Карпатами й Сибіром, що стали витоком індоєвропейських мов та однойменної культури, які детермінували подальший прогрес людства.

Змушені обмежитися тільки короткими поясненнями. Ще у момент початків рільництва наші пращури помітили біля себе багате родовище мідних руд і методом кування самородків розпочали створювати прикраси й інші дрібні вироби. А от промислову металургію міді здійснили праболгари в регіоні Варни, де виявили на висотах понад 800 м. над рівнем моря березові ліси. Вугілля з берези дає на 250-300 °С вищу температуру від дубових чи букових аналогів. Трипільські пращури вирощували коней і отримували від болгар дуже цінні інструменти з металу, що стимулювало їх пошуки руд міді у себе.

На Волині вони помітили практично недоступні горизонти з дрібними мідними самородками, а на Луганщині виявили лише невеликі родовища мідних руд з круто нахиленими пластами. Тільки поблизу Уралу пращурам дуже пощастило і вони багато сотень років легко отримували необхідну кількість руд (родовище Каргали, позначене С₁ на рис. 3). Від межі (приблизно) 3500 року до н.е. та

упродовж багатьох століть у понад 35 000 сполучених під шаром глини шахт видобували лазурит і малахіт. Вони продавали руду і метал, виплавлений у 6-метрових кухонних печах в Аркаїмі та інших містах.

Доведено поширення руди і металів на територію понад 1 млн. км², що й дає нам змогу запропонувати читачам та усім науковцям словосполучення «*Велике Трипілля — ВТ*». Так треба називати величезну економічну зону, найбільш ймовірно розташування якої відтворено на рис. 3 жирною суцільною лінією. Безліч різноманітних впливів ВТ позначено стрілками (від 1 до 8).

Технологічна перевага ВТ була настільки високою, що представники десятків племен і народів прибували для отримання знань і технологій. За короткий час перебування вони не могли запозичити трипільський архетип, але вивчали досить багато виробничих і споріднених термінів (тегів), перенесенням яких ми пояснюємо формування індоєвропейської мовної сім'ї і відповідної культури, що й визначило подальший прогрес мало не усього світу. Ми (К. Корсак і Л. Ляшенко) пропонуємо «хмарнотеговий механізм» формування індоєвропейських мов.

Зробимо наголос на тому, що експерти з теми «Трипілля» переконані у відсутності на його теренах громадянських війн чи значного кривавого суперництва. Наш висновок: всі можливі суперечки усередині ВТ мали наслідком не масове взаємовинищення, а відділення частини громадян, які отримували повну підтримку від усіх для безпечного переселення на нове місце. Саме цим ми пояснюємо «шумерський феномен» та інші подібні явища.

Відомо, що розпад Великого Трипілля зумовило грандіозне виверження у 1628 р. до н.е. егейського вулкану з утворенням на місці великої гори кільця дрібних острівців Санторінського архіпелагу. Тривале зникнення Сонця спричинило «похід арій» на Південь з усім відомими мовними і культурними наслідками.

Ще до цієї дати «західні трипільці» рухались до Атлантики, де на меридіані Берліна сформувалася межа слов'янського світу й трипільського (праукраїнського) архетипу. А от біля океану побратими-винахідники були на 94-96% винищені пращурами сучасних приатлантичних народів. Геноцидники спробували ліквідувати і «наших», але приблизно 3300 років тому у битві при Толлензе отримали урок, що на 2000 років затримав їх новий «Дрангах Остен». Найновіші «західні» вказівки для України змінювати освіту й виховання вславленням ЛГБТ та інших збоченців є продовженням «дрангу».

Про мегаподвиги наших пращурів та особливості війни-2022

Новітні нооісторичні дані про євразійський перебіг розпаду Великого Трипілля потребують для пояснення окремих статей, що примушує нас перейти до короткого переліку подій, акцентуючи те, що заслуговує на робочий термін «мегаподвиги» — досягнення наших пращурів у порятунку Хомо та в грандіозних світоглядних й економічно-культурних змінах.

Якщо першим мегаподвигом ми назвали забезпечення переходу від канібалізму до гуманізму, то другим пропонуємо вважати «індоевропейське одуховлення людства» з Великого Трипілля й інших місць життя і діяльності наших генетичних пращурів. Наслідки (поява грандіозної мовної сім'ї, відповідної культури у безлічі її рис та ін.) достатньо відомі, тому утримаємося від поглиблених пояснень

Третім мегаподвигом пропонуємо вважати діяльність та її подальші наслідки видатної мегаособистості Z — Заратуштри, про якого збереглося море тільки і виключно позитивних спогадів. Він, не маючи змоги виховувати молодь на основі великої кількості кільцевих «стоунхенджів», забезпечив успішний перехід усього людства від пошанування цілком конкретних форсмажорних сил і явищ Природи до сприйняття та використання дуже абстрактного релігійного вчення про існування безтілесних богів та їх помічників. Воно виявилось цілком універсальним і придатним не для одного чи двох племен, а одразу для всього людства.

Нагадаємо, що дослідниця іраністики Мері Бойс (1920-2006) з Британії присвятила все життя аналізу розповідей, міфів і навіть письмових текстів з Рігведи й Авести про Заратуштру. На цій основі вона сміливо вказала, що він жив у період 1700 р. до н.е. і його треба шукати у Синташті, що лежить трохи на схід від вказаного на рис. 3 Аркаїму (кільцеве поселення зі «стоунхенджівською» архітектурою). Там ще до розпаду СРСР і був помічений та безмежно невдало розкопаний (бульдозерами!) великий курган, споруджений вдячними людьми після смерті мегавинахідника.

Ми пояснюємо проповідницький успіх Заратуштри збігом кількох факторів, головним серед яких могли стати ультимативні потреби керівника Бактрії — великої центральноазійської імперії, з якою пов'язують розвинену для тих часів Оксіанську цивілізацію.

Надамо найбільш вірогідне пояснення причин появи Заратуштри як мегаособистості і духовного реформатора. Ймовірно, Z пристосував прадавнє вчення часів Гебеклі-Тепе (винахід інноватора Y) до умов Великого Трипілля, де пояснення молоді цілі, сенсу і правил життя

(освіту і виховання) не можна було вести на «навчальному приладді», зображеному на рис. 4, через його відсутність, а доводилося спиратися на слова.

Як відомо, Заратуштра запропонував пояснювати все буття вічним протистоянням Добра і Зла — двох богів (безтілесних духів). Кожна людина повинна самостійно обрати когось з них. Пророцтво Заратуштри і його вчення (самоназва — Добра Віра Вшанування мудрості) полягає в тому, що колись буде кінець світу, тотальне знищення (новий варіант спогадів про комету, що впала 12 800 років тому і була зображена різьбленням на одній зі споруд в Гебеклі-Тепе), а потім відновлення Добрим Богом до вічного життя усіх тих, хто йшов шляхом правди і порядності. Всі злі будуть покарані чи великими муками чи ще суворіше — «невідновленням». Зороастризм став витокком одразу кількох монотеїстичних вчень. Це відомо достатньо добре, але все ж потребує нооісторичних уточнень.

Четвертий мегаподвиг носіїв українських генів припав на долю нащадка запорізьких козаків В.І. Вернадського і висвітлений нами у колективній статті [10]. Більша його частина була реалізована в роки його вимушеного перебування в Парижі на початку 1920-х років. Йдеться про його відкриття у темах «будова Землі» і «порятунок людства». У першій він сміливо вказав на помилковість загальноприйнятої моделі планети з грандіозним залізним ядром і довів, що головним елементом є водень (мало не 2/3 загальної кількості атомів), а далі йдуть кремній, магній, кальцій та інші. Залізо має відчутний внесок у масу, але не в кількість атомів. В.І. Вернадський дуже радив вивчити роль водню, дослідити всі реакції за його участю і навчитися вловлювати водень у процесі його виділення з літосфери для отримання енергії та багатьох інших потреб. Схоже, що початок ХХІ ст. вже відзначений «підвищенням цікавості до водню».

У темі «порятунок людства» В.І. Вернадський на основі обчислень і багатьох фактів переконливо довів, що порятунок людства в умовах зростання чисельності та потреби підвищувати якість і безпеку життя можливий тільки тоді, коли Хомо навчатиметься самі собі виготовляти їжу без плюндрування біосфери [11]. Саме це й відбувається у даний момент шляхом прискороного винайдення і застосування бактеріальних та інших ноотехнологій.

На жаль, «подвійно розумний західний Хомо» настільки серйозно заборонив усі слова з «ноо», що просто не розуміє, що НАСПРАВДІ відбувається на планеті. Ось і на Міжнародному економічному форумі «Давос-2022» позитивом ми вважаємо виступ нашого Президента

В. Зеленського і обговорення Війни-2022, а негативом — пропаганда «тотального голоду, через тотальне ігнорування бактеріальної ноотехнології «протеїн Fu», що навіть одна спроможна мало не миттєво ліквідувати голод будь-де, де можна знайти «первинну органічну речовину». Бажано поглянути в Інтернеті на це наукове диво і переконатися в тому, що разом з іншими подібними вже у найближчі роки вони знищать усе індустріальне тваринництво і розпочнуть змінювати умови життя людства так ґрунтовно, що «війни за ресурси» припиняться назавжди.

А у даний момент вождь «рашки» проголосив силове захоплення земель спершу в Європі, а пізніше — на всій планеті. Ні він, ні його оточення, ні загал населення неспроможні до стратегічного мислення, мріючи повернути планету у прадавнє минуле — до появи атлантичної і проукраїнської парадигм життєдіяльності. Нооісторія надає докази того, що навіть пращури «рашистів» відзначилися переважно «негативними досягненнями», а тому їх нащадкам доводиться звертатися до безперервної брехні. Частина «атлантичних керівників» держав ЄС генетично-інстинктивно приєднується до В. Путіна, але світ в цілому обрав український взірець героїзму, захист власної культури і використання прадавнього українсько-європейського архетипу мислення і діяльності.

Висновки. Тому ми усі здійснимо п'ятий мегаподвиг — урятуємо світ від загрози з боку «рашки» і переконаємо світ у тому, що вже поглиблюється ноосимбіоз Хомо і довкілля, оскільки саме українці пропонують загальний порятунок через розвиток ноотехнологій і ноонаук (wisetechnologies and wisesciences).

Література:

1. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow.
2. Корсак К.В. Семантичні і когнітивні перешкоди на шляху до ноосимбіозу людства і біосфери / К.В. Корсак, Ю.К. Корсак // *Идеи. Философско списание: международно многоезично научно-теоретично приложение*, Брой 1(17)-2(18), юни-ноємври, година X, 2021, с. 65-77 (DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2021-1\(17\)-2\(18\)-65-77](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2021-1(17)-2(18)-65-77)) (URL: <https://ideas.academyjournal.org/index.php/IDEI/article/view/260/192>)
3. Ситник К. Володимир Вернадський: Людина. Громадянин. Учений. / К. Ситник, Т. Бевз. - Київ, Наукова думка, 2017. - 368 с.
4. Корсак К.В. Нооглосарій-2 — ноонауки для майбутнього без колапсів / К.В. Корсак, Ю.К. Корсак // *Вища школа*. - 2019. - №2. - С. 43-58
5. Корсак К. В. Нооглосарий как средство ноомышления и нооразвития человечества в XXI веке / К.В. Корсак, Ю.К. Корсак // *РЭЛГА*. – 2014. - №7(280), 17 июня. (URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3908&level1=main&level2=articles>)

6. Корсак К.В. (2022). Неолітичні витоки формування українського архетипу та індоєвропейської культури / *Scientific Collection «InterConf»*, (96): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26-28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. 1206 p. Pp. 340-349. (URL: <https://www.interconf.top/documents/2022.01.26-28.pdf>). (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/18193/15932>)

7. Корсак К., Таланчук П., Давиденко Г., Михайлюта О., Калакура Я., Похресник А. та ін. (2022). Роль українців і генетично споріднених народів у реалізації п'яти головних всепланетних революцій / *Міжн. наук журнал «Грааль науки»*, № 12-13 (квітень; 2022) : за матер. III Міжн. н.-пр. конф. “An integrated approach to science modernization: methods, models and multidisciplinary”, 29 квітня 2022 р. ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна) та ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія). С. 526-544. (DOI 10.36074/grail-of-science.29.04.2022.089) (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/issue/view/29.04.2022/737>)

8. Jared Diamond (1997). *Guns, Germs, and Steel. The Fates of Human Societies*. W.W. Norton & Company. New York. London.

9. Librado, P., Khan, N., Fages, A. et al. The origins and spread of domestic horses from the Western Eurasian steppes. *Nature* 598, 634-640 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41586-021-04018-9>

10. Корсак К., Таланчук П., Давиденко Г., Кірик Т., Похресник А., Корсак Ю. та ін. (2022). Давні ноопередбачення В.І. Вернадського та їх сучасні наслідки для світу, України і Росії / *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*, № 14-15 (травень; 2022) : за матеріалами III Міжнародної науково-практичної конференції “Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities”, що проводилася 27 травня 2022 року ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна) та ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія). С. 469-486 (DOI 10.36074/grail-of-science.27.05.2022.084), (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/issue/view/27.05.2022/749>)

11. Vernadsky, W. (1925). L'autotrophie de l'humanite. *Revue generale des sciences*. 1925. No. 17/18. Pp. 495–502 (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k171004/f500.item.zoom>).

References:

1. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow.
2. Korsak, K.V. & Korsak, Yu.K. (2021). Semantychni i kohnityvni pereshkody na shlyakhu do noosymbiozu lyudstva i biosfery [Semantic and Cognitive Barriers to the Noosymbiosis of Humanity and Biosphere] / *Ideas. Philosophical journal: international multilingual theoretical scientific application*, No. 1(17)-2(18), June-November, pp. 65-77 (DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2021-1\(17\)-2\(18\)-65-77](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2021-1(17)-2(18)-65-77)) (URL: <https://ideas.academyjournal.org/index.php/IDEI/article/view/260/192>) [in Ukrainian]
3. Sitnik, K. & Bevz, T. (2017). *Volodymyr Vernads'kyi: Lyudyna. Hromadyanyn. Uchenyy* [Vladimir Vernadsky: Man. Citizen. Scientist]. - Kyiv, Scientific Opinion (Naukova dumka)
4. Korsak, K.V., & Korsak, Yu.K. (2019). Noohlosariy-2 — noonauky dlya maybutn'oho bez kolapsiv [Nooglossary-2 is a noosciences for the future without collapse] *Vyshcha shkola — Higher School*, 2, 31-53 [in Ukrainian]

5. Korsak, K.V., & Korsak, Y.K. (2014). Nooglossariy kak sredstvo noomyshleniya i noorazvitiya chelovechestva v XXI veke [Nooglossary as a means of noothinking and noodevelopment of humanity in the XXI century]. *RELGA*. — *RELGA*, № 7 (280), June 17. (URL: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=3908&level1=main&level2=articles> (in Russian)

6. Korsak, K.V. (2022). Neolitychni vytyky formuvannya ukrayins'koho arkhetypu ta indoyevropeys'koyi kul'tury [Neolithic origins of the formation of the Ukrainian archetype and Indo-European culture] / *Scientific Collection «InterConf»*, (96): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26-28, 2022). Hamburg, Germany: Busse Verlag GmbH, 2022. 1206 p. Pp. 340-349. (URL: <https://www.interconf.top/documents/2022.01.26-28.pdf>) (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/18193/15932>) (in Ukrainian)

7. Korsak, K., Talanchuk, P., Davydenko, G., Mykhaylyuta, O., Kalakura, Ya., Pokhresnyk, A. and others (2022). Rol' ukrayintsiv i henetychno sporidnenykh narodiv u realizatsiyi p'yaty holovnykh vseplanetnykh revolyutsiy [The Role of Ukrainians and Genetically Related Peoples in the Implementation of the Five Main Universal Worldvised Revolutions]. *International scientific journal «Grail of Science»*, №12-13 (April 29, 2022) with the proceedings of the: III Correspondence International Scientific and Practical Conference “An integrated approach to science modernization: methods, models and multidisciplinary”, April 29th, 2022 by NGO European Scientific Platform (Vinnytsia, Ukraine) LLC International Centre Corporative Management (Vienna, Austria). Pp. 526-544 (DOI 10.36074/grail-of-science.29.04.2022.089). (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/issue/view/29.04.2022/737>) (in Ukrainian)

8. Jared Diamond (1997). *Guns, Germs, and Steel. The Fates of Human Societies*. W.W. Norton & Company. New York. London.

9. Librado, P., Khan, N., Fages, A. et al. The origins and spread of domestic horses from the Western Eurasian steppes. *Nature* 598, 634-640 (2021). <https://doi.org/10.1038/s41586-021-04018-9>

10. Korsak, K., Talanchuk, P., Davydenko, G., Kiryk, T., Pokhresnyk, A., Korsak, Yu and others (2022). Davni nooperedbachennya V.I. Vernads'koho ta yikh suchasni naslidky dlya svitu, Ukrayiny i Rosiyi [Ancient noopredictions V.I. Vernadsky and their current consequences for the world, Ukraine and Russia]. *International scientific journal «Grail of Science»*, №14-15 (May; 2022) with the proceedings of the: III Correspondence International Scientific and Practical Conference “Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities”, May 27th, 2022 by NGO European Scientific Platform (Vinnytsia, Ukraine) LLC International Centre Corporative Management (Vienna, Austria). Pp. 469-486. (DOI 10.36074/grail-of-science.22.10.2021. 084) (URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/issue/view/27.05.2022/749>) (in Ukrainian)

11. Vernadsky, W. (1925). L'autotrophie de l'humanite. *Revue generale des sciences*. 1925. No. 17/18. Pp. 495–502 (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k171004/f500.item.zoom>).

УДК9 1316.65(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-287-295](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-287-295)

Котельницький Назар Анатолійович кандидат історичних наук, доцент кафедри права, Чернігівський інститут інформації, бізнесу і права Міжнародного науково-технічного університету імені Ю.Бугая, член-кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН, вул. Гонча,37, м.Чернігів, 14035, тел.: (0462)67-10-99, <https://orcid.org/0000-0003-4480-365X>

«ПИСЬМА ИЗ ЧЕРНИГОВА» В.М.ХИЖНЯКОВА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЗЕМСЬКОГО ЛІБЕРАЛЬНОГО РУХУ НА ПІВНОЧІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (60-80РР.ХІХСТ.)

Анотація. Стаття присвячена контент-аналізу дуже важливого джерела з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України(60-80рр.ХІХст.) - оприлюднених у 1878р. на сторінках відомого альманаху «Слово» листів відомого члена опозиційної аристократичної фронди регіону - Василя Михайловича Хижнякова(1842-1917). Автор прийшов до висновку про те, що «Письма из Чернигова» є дуже важливим джерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України. Очевидна незамінність розглянутих першоджерел полягає у тому, що автор цих епістол був не тільки яскравим репрезентантом досліджуваної течії у визвольному русі у Російській імперії другої половини ХІХст., а й безпосереднім свідком та сучасником політико-ідеологічних баталій, які розгорнулися на території північної України у 60-80рр.ХІХст. Центральною темою листів В.Хижнякова стала антагоністична конфронтація земської ліберальної партії Північного Лівобережжя з регіональною владою, провінційною бюрократією та представниками консервативного нобілітету краю навколо питань розвитку і поступу системи народної освіти, наприклад долі Чернігівської учительської семінарії, яка стала жертвою цього політичного та ідеологічного протистояння. Василь Михайлович у своїх листах дуже переконливо проілюстрував головні пріоритети верховної влади Російської імперії у галузі просвіти - всебічний та широкомасштабний контроль за усіма процесами освіти установами регіональних адміністрацій; принципове усунення земських інституцій від бідь-якого управління сферою просвіти; патронат клерикального світу щодо процедур навчального

процесу; запобігання поширення ідей гуманізму, просвітництва, наукового аналізу та критичного мислення серед контингенту учнів. Іншою важливою частиною листів Василя Михайловича стали його персональні свідчення про історію інституціоналізації, позиціонування та структуризації як земської ліберальної, так і консервативних партій регіонального парламенту Сіверщини - Чернігівського губерньського земського зібрання. Діяч впевнено заявляв, що обидва угруповання мали чітко артикульовані політичні імперативи власної діяльності, які красномовно проявилися у ході жорстких ідеологічних баталій візаві, зокрема у мас - медіа просторі. Опубліковані свідчення В.Хижнякова категорично спростовують певні твердження сучасної науки про те, що поява політичних партій - це явище притаманне виключно початку ХХст. У цілому, публічний епістолярій В.Хижнякова яскраво ілюструє ідеологічну боротьбу опозиційної аристократичної фронди українського Полісся з уповноваженими репрезентантами верховної влади Російської імперії.

Ключові слова: В.Хижняков, листи, земська ліберальна партія, політична та ідеологічна боротьба.

Kotelnytsky Nazar Anatoliyovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of Law, Chernihiv Institute of Information, Business and Law, Yu. Bugay International University of Science and Technology, Corresponding Member of the Center for Ukrainian Studies, Institute of European Studies, Russian Academy of Sciences, Hound St., 37, Chernihiv, 14035, tel.: (0462) 67-10-99, <https://orcid.org/0000-0003-4480-365X>

"LETTER FROM CHERNYHOV" V.M. KHYZHNYAKOV AS A SOURCE FROM THE HISTORY OF THE ZEMSKI LIBERAL MOVEMENT IN THE NORTH OF THE LEFT BANK OF UKRAINE (60 - 80th XIXc.)

Abstract. The article is devoted to the content analysis of a very important source on the history of the Zemstvo liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine (60-80s of the XIX century) - published in 1878. on the pages of the famous almanac "Word" letters of a famous member of the opposition aristocratic front of the region - Vasily Mikhailovich Khyzhnyakov (1842-1917). The author came to the conclusion that "Letters from Chernihiv" is a very important source on the history of the Zemstvo liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine. The obvious irreplaceability of the considered primary sources is that the author

of these epistles was not only a bright representative of the studied current in the liberation movement in the Russian Empire of the second half of the XIX century, but also a direct witness and contemporary of political and ideological battles. 80s of the XIX century. The central theme of V. Khyzhnyakov's letters was the antagonistic confrontation of the Zemstvo Liberal Party of the North Left Bank with regional authorities, provincial bureaucracy and conservative nobility over the development and progress of the public education system, such as the Chernihiv Teachers' Seminary. In his letters, Vasily Mikhailovich very convincingly illustrated the main priorities of the supreme power of the Russian Empire in the field of education - comprehensive and large-scale control over all educational processes by institutions of regional administrations; fundamental removal of zemstvo institutions from any management of education; patronage of the clerical world regarding the procedures of the educational process; preventing the spread of ideas of humanism, education, scientific analysis and critical thinking among the contingent of students. Another important part of Vasyl Mykhailovych's letters was his personal testimony about the history of institutionalization, positioning and structuring of both the Zemstvo Liberal and Conservative parties of the Sivershchyna Regional Parliament, the Chernihiv Provincial Zemstvo Assembly. The activist confidently stated that both groups had clearly articulated political imperatives of their own activities, which were eloquently manifested in the course of fierce ideological battles vis-à-vis, in particular in the mass media space. Published testimonies of V. Khyzhnyakov categorically refute certain claims of modern science that the emergence of political parties is a phenomenon unique to the early twentieth century. In general, V. Khyzhnyakov's public epistolary vividly illustrates the ideological struggle of the opposition aristocratic front of Ukrainian Polissya with the authorized representatives of the supreme power of the Russian Empire.

Keywords: V. Khyzhnyakov, letters, Zemstvo Liberal Party, political and ideological struggle.

Постановка проблеми. Історія земського лібералізму на півночі Лівобережної України, зокрема на етапі 60-80рр.ХІХст. належить до маловідомих та малодосліджених проблем української історичної науки. Відтак, питання публічної репрезентації та вивчення історичних джерел з цієї тематики є вкрай актуальним завданням сучасної української історіографії, оскільки дозволяє сформувати комплекс дослідницького інструментарію, необхідного для вивчення вказаної течії у визвольному русі у Російській імперії другої половини ХІХст.

Яскравим прикладом у цьому можна вважати публічний епістолярій члена опозиційної аристократичної фронди північної України, відомого функціонера міського та місцевого самоврядування, міського голови Чернігова - Василя Михайловича Хижнякова(1842-1917). Відтак, **метою статті** є лаконічний контент - аналіз «Писем из Чернигова» В.Хижнякова, опублікованих на сторінках альманаху «Слово» у 1878р., але позбавлених належної уваги як сучасниками, так і нащадками знаного прогресивного діяча.

Виклад основного матеріалу. Центральною темою оприлюднених листів В.Хижнякова стала проблема жорсткого конфлікту земської ліберальної партії Північного Лівобережжя з регіональною владою, провінційною бюрократією та представниками консервативного нобілітету краю навколо питань розвитку і поступу системи народної освіти. Жертвою цього політичного та ідеологічного протистояння стала, наприклад, Чернігівська учительська семінарія. В.Хижняков наголошував, що консерватори послідовно проводили політику обмеження земської опіки над шкільною справою з тією метою, щоб земства якомога менше витрачали ресурсів на народну просвіту, оскільки у дворянства більший інтерес викликали заклади вищої та середньої освіти - університети, пансіони гімназії, тощо. По суті, земські реакціонери усіяко ігнорували широкі потреби початкової освіти серед селянства. Звідси у аристократії виникло і небажання фінансувати ці потреби, посилаючись на вимоги жорсткої економії земських бюджетів і виключно господарську функцію земських органів. Більше того, у власних мас-медіа, зокрема в «Черниговской газете», консерватори з методичною регулярністю систематично дискредитували прогресивні ініціативи земських лібералів у сфері початкової освіти, які були успішно реалізовані на практиці. В.Хижняков вказував, що ліберальних земців без жодних доказів та аргументів звинувачували у протиправній та антидержавній діяльності, оскільки завдяки їм земські інституції Сіверщини не асигнували фінанси Міністерству просвіти Російської імперії на освітні потреби, а самі відкривали цілу мережу учбових закладів, звісно, в очах верховної влади, для «популяризації» своєї політичної сили і відповідних опозиційних ідей, що суперечило урядовому курсу та офіційній ідеології - консерватизму. В.Хижняков у своїх «Письмах из Чернигова» розкрив зміст освітньої політики реакціонерів, яка була чітко викладена директором Чернігівської учительської семінарії - Л.Ждановичем в його авторських публікаціях. Ці дописи були розміщені на шпальтах вже згаданого проурядового ідеологічного

рупору влади у регіоні - «Черниговской газеты», яка вкрай щедро субсидіювалась консервативною громадськістю. У цьому виданні Л.Жданович виклав свою концепцію «правильної» системи початкової освіти народу, яка зводилась до запобігання поширення ідей гуманізму, просвітництва, наукового аналізу та критичного мислення серед контингенту учнів та будь-якої ймовірності підриву авторитету представників клерикального світу. Галузевий чиновник вказував на неприпустимість викладання релігійних дисциплін світськими персонами і обов'язковості виконання релігійно-моральних норм вчителями та учнями. Л.Жданович пропонував матеріально винагороджувати учителів, які будуть системно виконувати ці рекомендації. Автор категорично наполягав на тому, що педагогічні працівники початкових народних шкіл повинні призначатися не земськими інститутами, а виключно повітовими і губернськими училищними радами, оскільки завдання громадських інституцій принципово відрізняються від завдань державних органів.

Що ж стосується особистого відношення Л.Ждановича до своїх службових обов'язків як директора семінарії, то В.Хижняков відзначав, що головним напрямком його діяльності було забезпечення свого емеритарного статусу, шляхом придбання прав державного службовця, на які він, як директор семінарії, що підпорядковувалась земським установам, не мав права претендувати. Імперське міністерство народної освіти пообіцяло йому гідну пенсію державного службовця, але в обмін на те, що у Статут Чернігівської учительської семінарії будуть внесені спеціальні особливі поправки, які юридично забезпечать урядовий контроль над учбовим закладом. Коли Л.Жданович запропонував викладачам зміни до Статуту, наймані педагогічні працівники, не будучи місцевими за походженням, відмовилися від пропонуваного пільг, оскільки запропоновані зміни зводило нанівець усі прогресивні ініціативи земських інститутів у сфері освіти.

На відміну від своїх підлеглих, директор не зміг відмовитись від привабливих та дуже «солодких» пропозицій влади і почав неухильно виконувати побажання міністерства. Після цього Чернігівська губерньська земська управа пішла на сміливий крок і звільнила директора. Однак, Л.Жданович звернувся до свого профільного керівника - попечителя Київського учбового округу з проханням про свій захист. На великий подив губерньського земства, учбовий округ визнав звільнення директора незаконним, хоча земська інституція мала повне юридичне право як призначати, так і звільняти службовця з посади. У результаті, директор учительської семінарії усіма засобами

почав триматись за своє крісло. І якби не розгляд у губернських земських зборах питання про передачу семінарії Міністерству, то усе б залишилося у такому стані. Однак, в умовах вже публічного скандалу навколо Л.Ждановича, імперське відомство пішло на поступки і перевело «одіозного» директора семінарії на посаду губернського інспектора народних училищ[2,с.162-167].

Тривала «епопея» навколо Чернігівської учительської семінарії завершилась постановою Чернігівського губернського земського зібрання про закриття Чернігівської учительської семінарії влітку 1878р. Звісно, треба визнати, що така ухвала земських зборів свідчила про політичну зумовленість прийнятого рішення, оскільки ліберали мали вплив на депутатський корпус виборної установи. Очевидно, губернське земство не бажало нести відповідальність за нову освітню політику уряду, який централізував усі процеси в освіті і насаджував виключно урядове бачення змісту народної освіти.

З іншого боку, подібні рішення, на думку В.Хижнякова, свідчили і про певну слабкість позиції земської ліберальної партії українського Полісся. Зокрема, діяч вказував на те, що нестримне прагнення ліберальних земців до загального суспільного прогресу затьмарювало аналіз ними конкретної дійсності, у якій жило суспільство Російської імперії - вони не враховували проблему конкретних адресатів прогресивних ініціатив та ігнорували питання інтересів суб'єкта у конкретних реформаційних рішеннях та модерних трансформаціях. Неувага до відносно дрібної проблематики, часто-густо відсутність індивідуального підходу до вирішення питань населення, що породжувало ефект відсутності соціальної справедливості, при цілковито прогресивній лінії партії, породжувала диспропорцію між політичним ідеалом та його практичною реалізацією у деяких дуже чутливих сферах життєдіяльності суспільства. Крім цього, В.Хижняков зауважив, що опозиційній аристократичній фронді краю не вистачало фахівців у конкретних галузях земського господарства, експертного та виваженого розподілу депутатів по напрямкам діяльності та відсутності політичної єдності у принципових питаннях, зокрема національному - частина земців була «україноорієнтованою», частина космополітичною[2,с.172-173,177].

Іншим ключовим питанням публічного епістолярію В.Хижнякова стала історія політичного та ідеологічного структурування у земських інституціях північної України, зокрема - появи чіткої інституціоналізації та позиціонування ліберальної та консервативної партій у Чернігівському губернському земстві. На момент 1878-1879 рр. у

згаданих земських губернських зборах відбулось розмежування депутатського корпусу на реакційну і демократичну частину. Безпосередній свідок і учасник партійних процесів у губернському земстві - Василь Михайлович вказував, що яскравою особливістю «протопарламенту» Північного Лівобережжя було принципове розмежування непримиренних опонентів - угруповань консерваторів та лібералів. Видатний земський діяч наголошував, що ці групи являли собою ідеологічно цілісні партії, з чітко визначеними політичними імперативами, методологічно виробленими програмами діяльності, структурованою організацією тощо. За свідченнями В.Хижнякова, синдроми політизації у діяльності цих земських угруповань з'явилися вже у період другої каденції існування та функціонування земських інституцій Сіверщини[1,с.243-244].

З огляду на ці обставини, далеко не дивним сприймався факт появи у цих партійних угруповань власних засобів масової інформації. Щоправда, це великою мірою стосувалося консервативної партії, яка мала більше фінансових можливостей, адже підтримувала верховну владу. Зокрема, В.Хижняков зазначав, що консерватори мали у своєму розпорядженні власне мас-медіа - «Черниговскую газету», яка була особливим додатком офіційного друкованого органу імперської влади «Черниговских губернских ведомостей»[2,с.160,162]. У світлі цього соратник Василь Михайлович наголошував, що фактична відсутність друкованих засобів інформації у лібералів, і наявність цього у консерваторів, дозволяла останнім використовувати мас-медіа у політичній боротьбі, оскільки орган консерваторів видавався на фінансові субсидії Чернігівського губернського предводителя дворянства, голови губернського земського зібрання і яскравого лідера реакціонерів - М.Неплюєва.

В.Хижняков з жалем констатував, що газета консерваторів працювала виключно на всебічну компрометацію і політичне знищення опонентів - представників ліберальних земців, причому реакціонери були нерозбірливими у засобах боротьби й у більшості випадків опускались до ведення особистої війни проти знакових представників опозиційної аристократичної фронди. Загальний тираж «Черниговской газеты» використовувався як політична агітація проти земських прогресистів - газету безкоштовно розповсюджували поштовою комунікацією по повітовим земським установам українського Полісся. Ці заходи, безумовно, вводили в оману населення регіону, і репрезентували земських лібералів у вигляді політичних егоїстів, що, без сумніву, провокувало ще більше

ідеологічне протистояння лібералів і консерваторів у земських інституціях краю[3,с.178-180].

Висновки. Резюмуючи викладене можемо констатувати - лаконічний контент-аналіз «Писем из Чернигова» В.Хижнякова, оприлюднених на сторінках відомого альманаху «Слово» у 1878р. переконливо засвідчує, що листи відомого члена опозиційної аристократичної фронди є дуже важливим джерелом з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України. Очевидна незамінність розглянутих першоджерел полягає у тому, що автор цих епістол був не тільки яскравим репрезентантом досліджуваної течії у визвольному русі у Російській імперії другої половини ХІХст., а й безпосереднім свідком та сучасником політико-ідеологічних баталій, які розгорнулися на території північної України у 60-80рр.ХІХст.

Центральною темою листів В.Хижнякова стала антагоністична конфронтація земської ліберальної партії Північного Лівобережжя з регіональною владою, провінційною бюрократією та представниками консервативного нобілітету краю навколо питань розвитку і поступу системи народної освіти, наприклад долі Чернігівської учительської семінарії, яка стала жертвою цього політичного та ідеологічного протистояння. Василь Михайлович у своїх листах дуже переконливо проілюстрував головні пріоритети верховної влади Російської імперії у галузі просвіти - всебічний та широкомасштабний контроль за усіма процесами освіти установами регіональних адміністрацій; принципове усунення земських інституцій від будь-якого управління сферою просвіти; патронат клерикального світу щодо процедур навчального процесу; запобігання поширення ідей гуманізму, просвітництва, наукового аналізу та критичного мислення серед контингенту учнів.

Іншою важливою частиною листів Василя Михайловича стали його персональні свідчення про історію інституціоналізації, позиціонування та структуризації як земської ліберальної, так і консервативних партій регіонального парламенту Сіверщини - Чернігівського губерньського земського зібрання. Діяч впевнено заявляв, що обидва угруповання мали чітко артикульовані політичні імперативи власної діяльності, які красномовно проявилися у ході жорстких ідеологічних баталій візаві, зокрема у мас - медіа просторі. Опубліковані свідчення В.Хижнякова категорично спростовують певні твердження сучасної науки про те, що поява політичних партій - це явище притаманне виключно початку ХХст. У цілому, публічний епістолярій В.Хижнякова яскраво ілюструє ідеологічну боротьбу опозиційної аристократичної фронди українського Полісся з уповноваженими репрезентантами верховної влади Російської імперії.

Література:

- 1.Хижняков В.М. Письма из Чернигова. О земских делах и деятелях. Письмо первое. *Слово*. 1878. № 10. С.243-253.
- 2.Хижняков В.М. Письма из Чернигова. О земских делах и деятелях. Письмо второе. *Слово*. 1878. № 11. С.160-169.
- 3.Хижняков В.М. Письма из Чернигова. О земских делах и деятелях. Письмо третье. *Слово*. 1878. № 12. С.171-180.

References:

- 1.Hizhnjakov V.M. (1878) Pis'ma iz Chernigova. O zemskih delah i dejateljah. Pis'mo pervoe. [Letters from Chernigov. About zemstvo affairs and figures. First letter]. *Slovo*, 10, 243-253[In Russian].
- 2.Hizhnjakov V.M. (1878) Pis'ma iz Chernigova. O zemskih delah i dejateljah. Pis'mo vtoroje[Letters from Chernigov. About zemstvo affairs and figures. Letter two]. *Slovo*, 11, 160-169[In Russian].
- 3.Hizhnjakov V.M. (1878) Pis'ma iz Chernigova. O zemskih delah i dejateljah. Pis'mo tret'e[Letters from Chernigov. About zemstvo affairs and figures. Letter three]. *Slovo*, 12, 171-180[In Russian].

УДК 94(477,53)''18/19'':336.71

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-296-304](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-296-304)

Краснікова Оксана Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Полтавський державний аграрний університет, вул. Сковороди, 1/3, м. Полтава, 36003, тел.: (05322) 56-50-03, <https://orcid.org/0000-0002-1591-9613>

ФІНАНСОВИЙ СТАН СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ ПОЛТАВЩИНИ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ НА РУБЕЖІ ХІХ-ХХ СТ.

Анотація. У статті проаналізована фінансова складова функціонування сільськогосподарських товариств Полтавщини у другій половині ХІХ і на початку ХХ століть, яка в історико-економічній літературі ще не була об'єктом дослідження. Основну увагу при цьому автори звернули на діяльність Полтавського сільськогосподарського товариства, яке ввійшло в історію не лише як перше громадське об'єднання кооперативного типу на українських землях Російської імперії, але й було знаменитим своїм складом. Сам за себе говорить той факт, що до складу цього товариства входили такі знані в усьому світі науковці, як майбутні (1908 р.) лауреат Нобелівської премії професор Одеського університету Ілля Мечніков та творець періодичної системи елементів хімік Дмитро Менделєєв, а також професори Харківського університету Анастасій Зайкевич та Київського Іван Рева. Встановлено, що джерела поповнення бюджету сільськогосподарських товариств були найрізноманітнішими - від членських внесків до надходжень від практичної діяльності, як то: організація і проведення сільськогосподарських виставок, доставка з середньоазіатського регіону каракульських овець та реалізація їх в європейській частині імперії, а також кошти, що надходили до каси товариства від функціонування парувальних пунктів коней, корів, свиней та овець. Певне місце у фінансуванні товариств посідали і дотації центральних органів державної влади та земського самоврядування.

Ключові слова: Полтавщина, сільськогосподарські товариства, фінанси, бюджет.

Krasnikova Oksana Mykolayivna Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor at the Department finance, banking and insurance, Poltava State Agrarian University, Scovorody St., 1/3, Poltava, 36003, tel.: (05322) 56-50-03, <https://orcid.org/0000-0002-1591-9613>

FINANCIAL CONDITION OF THE AGRICULTURAL COMPANY OF POLTAVA AS A FACTOR IN THE EFFICIENCY OF THEIR ACTIVITIES AT THE ENTERPRISES OF THE XIX -XX CENTURIES

Abstract. The article analyzes the financial system of the functioning of agricultural societies of Poltava region in the second half of the 19th and the beginning of the XX century, which was a historical and economic literature. At the same time, the authors focus on the activities of the Poltava Agricultural Society, which is the first cooperative type association on the Ukrainian lands of the Russian Empire, but was also famous for its composition. The fact that this society adheres to it spreads scientific knowledge such as the future (1908) Nobel Prize laureate of the professor Ilya Mechkev of Odessa University and the directors of the periodic chemistry system Dmytro Mendeleev, as well as professors Anastasy Zaykevych of the Kharkov University and Kiev Ivan Reva in Kiev. It was established, that replenishment sources of the budget of agricultural societies were various-from member investments to incoming of practical activities, like organization and holding agricultural exhibitions, delivery Karakul sheeps from the Central Asian region and their realization in the European part of the empire, and also money, that had been coming to the company cash box from functioning of the hinges, cows, pigs and sheep's hubs. A special place in the financing of the societies was to receive subsidies from central bodies of state power and local self-government.

Keywords: Poltava region, agricultural company, finances, budget.

Постановка проблеми. Сучасний стан сільськогосподарського виробництва в Україні потребує подальшого реформування агропромислового комплексу з тим, щоб успішно конкурувати на світових ринках товарів і послуг, забезпечуючи таким чином, бажану його ефективність, і відповідно, суттєве зростання добробуту не лише сільськогосподарських товариств, а й усіх громадян нашої держави. У цьому відношенні неабияку роль відіграє не лише використання досвіду сучасних високорозвинених країн світу, але і свій власний,

який мав місце у нашій країні в епоху так званого вільного підприємництва, яка, за твердженням автора цих рядків, наступила після скасування у середині XIX ст. кріпосного права та здійснення інших реформ 60-х років XIX ст. [1, с. 171]. Одним з оригінальних витворів української економічної думки XIX-XX ст. стало формування вже у перші пореформені роки цілої низки громадських організацій, відомих в історико-економічній літературі як сільськогосподарські товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Беручи до уваги те, що визначальну роль у нагромадженні та розповсюдженні наукових досягнень у галузі рослинництва і тваринництва відіграло Полтавське сільськогосподарське товариство, яке у 2015 р. відзначило своє 150-річчя, саме цьому товариству присвячена основна маса історичних праць. Найвизначнішими серед них є публікації В. А. Тихомирова [2], М. Сосновського та С. Велецького [3], А. О. Пантелеймоненка [4], В. А. Вергунова [5], В. М. Самородова, С. Л. Кигим [6] та ряду інших авторів. Усі ці дослідники характеризували, як правило, лише діяльність цих громадських організацій у галузі рослинництва і тваринництва.

Мета статті – висвітлення основних джерел їх фінансування і, відповідно, аналіз фінансового стану таких товариств, серед яких провідне становище упродовж усього періоду їх діяльності посідало Полтавське товариство, що тісно взаємодіяло не лише з аналогічними товариствами інших губерній Російської імперії, а й з так званими малорайонними товариствами, які діяли у межах одного повіту або навіть села.

Виклад основного матеріалу. Фінансову основу товариства, яке складалось з членів почесних, дійсних і кореспондентів, визначав його Статут. Дійсні члени зобов'язувались при вступі вносити по 10 руб. з кожної особи, а у наступні роки – по 5 руб. на рік. При цьому щорічні внески могли бути замінені разовими внесками, загальна сума яких у такому разі не мала бути меншою за 50 руб. У випадку відсутності відповідного внеску особа негайно виключалась з числа членів товариства [7, с. 5]. Згадані членські внески суттєво не змінювались аж до припинення діяльності цієї громадської організації, про що свідчать, зокрема, остання редакція Статуту товариства, здійснена у 1915 р. [8, с. 395]. Що стосується Полтавського товариства, то його членами були не лише мешканці Полтавщини, а й багатьох інших регіонів імперії, включаючи її столицю м. Санкт-Петербург. Станом на 1886-1887 рр. його склад нараховував 239 осіб. Навіть при первісному внеску по 10 руб. кошти

товариства на цей час могли скласти не менше 2390 руб. Отже, при щорічних внесках по 5 руб. товариство могло розраховувати ще на понад 1000 руб. прибутку. Зрозуміло, що джерелом формування бюджету сільськогосподарських товариств не могли бути одні лише надходження від щорічних внесків їх членів, адже згаданим раніше Статутом була передбачена така можливість додаткових надходжень, як організація виставок, складання організаційних планів господарств, виписка, купівля і продаж насіння, землеробських знарядь праці, машин і механізмів, публікація сільськогосподарських відомостей, оголошення фабричних, торгових і промислових фірм та інші види рекламної діяльності. Одну з перших виставок Полтавське товариство організувало у липні 1879 р. Ціни за вхід на виставку товариство встановило наступні: протягом перших п'яти днів – по 25 коп. з особи, за наступні чотири дні – по 10 коп., а в останні два дні вхід був безкоштовним. Проведена виставка дозволила поповнити бюджет товариства загалом на 919 руб. 30 коп., адже виставку відвідало 8858 осіб [9, с. 7]. Кращі зразки рослинництва і тваринництва були відзначені так: вручено одну велику золоту та три малих золоті медалі, сім великих срібних та одинадцять малих срібних медалей, двадцять одна бронзова медаль та 35 похвальних грамот [9, с. 10]. Лише у 70-80-х роках XIX ст. цим товариством було влаштовано шість губернських виставок (1879 р., 1883 р. і 1886 р. у Полтаві; 1880 р. і 1884 р. у Ромнах; 1881 р. – у Кременчуці). А ще ж було 16 повітових виставок: у Лубнах (1883 р.), Костянтинограді (1882 р. та 1886 р.), Решетилівці (1882 р., 1883 р., 1884 р.), Чутовому (1882 р. і 1883 р.), Миргороді (1884 р.), Зінькові (1884 р. та 1886 р.), Прилуках (1884 р.), Драбовому (1884 р.), Нових Санжарах (1884 р.) та Диканьці (1886 р.). Фінансову допомогу Полтавському товариству, як і товариствам малого радіусу діяльності, надавали як центральні органи влади, так і органи земського самоврядування. Так, на губернську виставку 1879 р. Міністерство державних маєтностей, губернське та Полтавське повітове земства виділили кілька сот рублів [2, с. 43].

Беручи до уваги зростання витрат на організацію сільськогосподарських виставок та наявний інтерес громадськості до їх експонатів, у 80-х роках вартість відвідування виставок помітно зростає. Так, 15 липня 1883 р. Полтавське товариство встановило нову плату за відвідування виставки, а саме: перший день – 1 руб., другий – 50 коп., третій, четвертий і п'ятий – 25 коп., шостий, сьомий і восьмий – 10 коп. Останні два дні – відвідувачі могли ознайомитися з відповідними експонатами безкоштовно. Встановлювалась плата за іменні квитки на

весь час виставки. У такому разі клієнт мав сплатити товариству 2 рублі [10, с. 9]. Фінансовий результат виставки 1883 р. був наступним: витрати на організацію склали 1487 руб. 32 коп., а прибуток – 1946 руб. 70 коп., тобто майже на чверть більше [10, с. 23]. Детальний фінансовий звіт Полтавське сільськогосподарське товариство опублікувало у 1910 р., з якого дізнаємося як про загальний прибуток від виставки 1909 р., так і надходження від користування приватними власниками наданими ним місцями для своїх експонатів на цій загально губернській виставці. По відділу землеробства – 210 руб.; садівництва – 424 руб.; лісництва – 51 руб.; конярства – 492 руб.; скотарства – 626 руб.; молочного господарства – 37 руб.; вівчарства – 52 руб.; свинарства – 166 руб.; бджільництва – 64 руб.; птахівництва – 311 руб.; машинному відділенню – 1027 руб.; кустарному – 280 руб.; технічному – 109 руб.; науковому – 221 руб.; домоводства – 129 руб.; торговому – 198 руб. Загальна сума склала близько 4750 руб. [11, с. 21]. Прибутки від осіб, які відвідали дану виставку мали такий вигляд: 5 вересня – 8250 руб.; 6 вересня – 27585 руб.; 7 вересня – 13090 руб.; 8 вересня – 49780 руб.; 9 вересня – 18555 руб.; 10 вересня – 31025 руб.; 11 вересня – 122 руб.; 12 вересня – 14065 руб.; 13 вересня – 54460 руб.; 14 вересня – 884 руб.; 15 вересня – 20560 руб.; 16 вересня – 13165 руб.; 17 вересня – 10975 руб.; 18 вересня – 13425 руб.; 19 вересня – 14860 руб.; 20 вересня – 31940 руб. Разом – 4223 руб. 35 коп. А ще ж були прибутки від оренди буфету, за проданий лісовий матеріал та інше, що дало загальну суму прибутків у 30480 руб. 72 коп. Приблизно такими ж були і витрати на організацію та проведення цієї виставки [11, с. 22-27]. Звернувшись до касового звіту Полтавського сільськогосподарського товариства за 1910 р., фіксуємо загальну суму надходжень у 93472 руб. 30 коп., з яких певна частка надійшла від експедицій до Середньої Азії за каракульськими вівцями – 20985 руб. 73 коп. та Дослідної станції – 39725 руб. Третє місце у списку надходжень до каси товариства посідали прибутки від функціонування редакції журналу «Хуторянин» - 5000 руб. Загальна сума витрат теж склала таку саму цифру, як і надходження – 93472 руб. 30 коп. Знову ж таки основні витрати припадали на каракульські експедиції (22764 руб. 52 коп.), Дослідну станцію (38978 руб. 60 коп.) та редакцію журналу «Хуторянин» (5500 руб.) [11, с. 3-4]. Останній, до речі, у 1909 та 1910 роках визнавався найкращим науково-популярним виданням імперії, двічі отримавши на відповідних виставках у якості відзнаки золоті медалі. Про ефективність діяльності Полтавського сільськогосподарського товариства свідчить зростання його бюджетних

показників у наступних роках. Якщо узяти у якості прикладу останній перед початком Першої світової війни рік, то картина виявиться наступною: у 1913 р. прибуток, як і витрати, склали 103907 руб. 53 коп., що було на 10 тис., або 9,0% більше проти 1910 р. Як і раніше, основну частку прибутку і, відповідно, витрат складали фінансові результати каракульських експедицій. Прибуток у 1913 р. вони дали загальною сумою у 24768 руб., тоді як витрат мали на 18899 руб. 26 коп. [12, с. 37].

Деякі інші джерела фінансування мали сільськогосподарські товариства малого радіусу діяльності, яких станом на 1912 р. нараховувалось в губернії 254. За цим показником Полтавщина посідала перше місце серед аналогічних територіально-адміністративних одиниць імперії, загальна кількість членів яких сягала 13083 осіб [13, с. 28]. Якщо певне товариство у своєму населеному пункті влаштувало сільськогосподарську виставку, то плата за місце була наступною: за великих тварин – від 25 до 50 коп.; дрібних – від 5 до 15 коп. за одну голову. Гніздо птахів оцінювалось у 25 коп. Дрібні товариства, як правило, платили за вхід на виставку не брали. Лише в окремих випадках зустрічалась плата у 2-5 коп. [13, с. 94]. Значного розповсюдження у дрібних сільськогосподарських товариствах набула практика передачі на певний період тих чи інших машин і механізмів, а саме: сівалок, зерноочисних машин, знарядь поверхневого обробітку ґрунту, молотарок, соломорізок, оприскувачів та деяких інших. Оплата за користування членами товариства була, як правило, у кілька разів меншою, ніж користування сторонніми особами. Наприклад, користування сівалкою своїм членам коштувало 25 коп., тоді як сторонні особи платили до 75 коп. [13, с. 115]. Згідно даних, зібраних помічником губернського агронома Тимофієм Зінченком, станом на 1912 р. 182 малорайонних товариства мали у своєму розпорядженні 1368 різних машин і механізмів та відповідних знарядь поверхневого обробітку ґрунту. Здача в оренду дала товариствам прибуток, загальна сума якого складала 13977 руб. 98 коп. Виходило, таким чином, що виручка за такі послуги на одне товариство сягала суми у 76 руб. 80 коп. [13, с. 129]. Якщо застосувати певну градацію такого виду прибутків, то виявиться, що до 9 руб. отримали 9 товариств; від 10 до 20 руб. – 25; від 20 до 50 руб. – 40; від 50 до 100 руб. – 50; від 100 до 200 руб. – 50; від 200 руб. і більше – 8 товариств [13, с. 130]. Інше джерело – парувальні пункти, які мали 36 товариств. У такому разі розмір плати за парування коней коливався від одного до чотирьох рублів з членів товариства і до 5 руб. з сторонніх осіб. У тому ж 1912 р. 36 малорайонних товариств виручили

від парування коней 2289 руб., тоді як витрати на утримання відповідного жеребця склали 1989 руб. 66 коп. Отже, чистий прибуток становив 300 руб. [13, с. 136]. Значно більші масштаби мали прибутки, і відповідно, витрати, від функціонування у 105 товариствах парувальних пунктів великої рогатої худоби. Розмір плати за користування таким пунктом складав від 50 коп. до 2 руб., а у середньому по губернії – 90 коп. У 1912 р. 84 товариства, по яким є у наявності відповідні цифрові показники, виручили за парування великої рогатої худоби 4357 руб. 33 коп. [13, с. 145]. Не отримували товариства прибутку і за парування високопродуктивних свиней завезених з Англії йоркширської і беркширської порід, адже середня плата за користування плідником складала по губернії лише 46 коп. Згідно даних по 55 товариствам останні могли виручити за парування 1506 руб. 80 коп., тоді як було витрачено на їх утримання – 1810 руб. 95 коп. [13, с. 152]. Певний прибуток 13 товариствам давало лише парування овець, вартість користування якими складала від 10 до 75 коп. за голову. Якщо прибуток дорівнював 466 руб. 90 коп., то витрати на утримання – лише 310 руб. 97 коп. [13, с. 157]. Загалом же Тимофій Зінченко та губернський агроном Юрій Соколовський дійшли висновку, що утримання племінних тварин було для сільськогосподарських товариств збитковим. Згідно даних по 76 товариствам на утримання усіх племінних тварин було витрачено 13623 руб. 99 коп., тоді як прибуток від парування склав 7446 руб. 55 коп. Тобто, товариствам доводилося доплатити 6177 руб. 44 коп., або близько 45 % суми, яка була потрібна на утримання відповідних тварин [13, с. 160]. Як і у випадку із загальногубернським сільськогосподарським товариством, малорайонні об'єднання аналогічного типу ліквідували дефіцит свого бюджету майже виключно за рахунок дотацій відповідних урядових структур, або органів земського самоврядування. Так, наприклад, у звіті Полтавського сільськогосподарського товариства за 1910 р. було вказано суми, які надійшли товариству протягом зазначеного року: 2000 руб. – щорічна субсидія Департаменту землеробства, 3000 руб. – щорічна допомога Полтавського губернського земства та 2000 руб. у вигляді коштів, виділених Департаментом землеробства на публікацію «Итогов опытного поля» [11, с. 3].

Висновки. Як і усі інші громадські об'єднання кооперативного типу сільськогосподарські товариства Полтавщини протягом усього періоду своєї корисної з економічної точки зору діяльності мали на меті не отримання максимального прибутку, а надання конкретної

допомоги сільськогосподарським товаровиробникам задля успішної конкуренції на ринку товарів і послуг. Досвід функціонування сільськогосподарських товариств на теренах України у другій половині XIX і на початку XX ст. дає усі підстави для твердження про те, що в сучасних умовах процесу реформування аграрного сектору нашої держави без підтримки та дотацій з бюджету центральних та органів місцевого самоврядування надзвичайно важко буде налагодити ефективне функціонування тих чи інших структур кооперативного типу з метою забезпечення сталого розвитку насамперед сільських територій, де соціальні проблеми дають про себе знати особливо гостро. З точки зору подальшого дослідження проблеми певний інтерес становить питання, пов'язане з використанням сільськогосподарськими товариствами тих кредитних ресурсів, які вони отримували від держави та органів земського самоврядування.

Література:

1. Красникова О. Н. Финансы и кредиты в сельском хозяйстве Украины эпохи свободного предпринимательства (1861-1917 гг.). Экономическая история России 19-20 вв.: современный взгляд. М., 1997. С. 171-184.
2. Тихомиров В. А. Историческая записка о деятельности Полтавского сельскохозяйственного общества с 1865 г. по 1887 г. Полтава: тип. наследн. Н. Пигуренко, 1887. 182 с. Приложения 49 с.
3. Сосновский М., Велецкий С. Полтавское сельскохозяйственное общество. 1865-1895 гг. Полтава: Типо-литогр. Л. Фрицберга, 1897. 311 с.
4. Пантелеймоненко А. О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (друга половина 19 – початок 20 ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 08.01.04 «Економічна історія». К., 1994. 20 с.
5. Вергунов В. А. Полтавському товариству сільського господарства – 150 років: віхи видатних діянь на благо України. К.: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 52 с.
6. Самородов В. М., Кичим С. Л. Полтавське сільськогосподарське товариство (1865-1920 рр.): історія, звичаї, першопостаті. Полтава: Дивосвіт, 2015. 160 с.
7. Тихомиров В. А. Устав Полтавского общества сельского хозяйства. Утвержден министром государственных имуществ 31 мая 1883 г. *Историческая записка*. С. 3. Устав Полтавского общества сельского хозяйства. Полтава: Электрич. тип. Г. И. Маркевича, 1915. 25 с.
8. Отчет комитета по устройству Полтавской сельскохозяйственной выставки. Полтава: Тип. губернского правления, 1879. 80 с.
9. Полтавське товариство сільського господарства (журнали засідань з 15 липня 1883 р. по 20 грудня 1887 р. / Уклад.: В. А. Вергунов, Н. Ф. Гриценко, К. О. Черноколова, Н. М. Опара; ННСГБНААН; під заг. ред. В. А. Вергунова. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2015. Вип. 2. Частина перша. 492 с.
10. Денежный отчет Полтавского общества сельского хозяйства за 1910 год. Полтава: Электрич. тип. Г. И. Маркевича, 1911. 27 с.

11. Отчет о деятельности Полтавского общества сельского хозяйства за 1913 год. Полтава: Электрич. тип. Д. Н. Подземского, 1916. 52, 31, 32 с.

12. Зенченко Т. В. Малорайонные сельскохозяйственные общества Полтавской губернии/ Под ред. Ю. Ю. Соколовского. Полтава: Изд-е журнала «Хуторянин», 1914. 378 с.

References:

1. Krasnikova, O. M. (1997). *Finansyi i kredyty v selskom hozyaystve Ukrainyi epohi svobodnogo predprinimatelstva (1861-1917 gg.)*. [Finances and credits in the agriculture of Ukraine in the era of free enterprise (1861-1917)]. Moskva: Nauka, pp. 171-184 [in Russian].

2. Tihomirov, V. A. (1887). *Istoricheskaya zapiska o deyatelnosti Poltavskogo selskohozyaystvennogo obschestva s 1865 g. po 1887 g.* [Historical note on the activities of the Poltava Agricultural Society from 1865 to 1887]. Poltava: tip. nasledn. N. Figurenko [in Ukrainian].

3. Sosnovskiy, M., & Veletskiy, S. (1897). *Poltavskoe selskohozyaystvennoe obschestvo. 1865-1895 gg.* [Poltava Agricultural Society. 1865-1895]. Poltava: Tipo-litogr. L. Fritsberga [in Ukrainian].

4. Panteleimonenko, A. O. (1994). *Silskohospodarski tovarystva Ukrainy: zarozhennia, osnovni napriamky diialnosti i znachennia (druha polovyna 19 – pochatok 20 st.)* [Agricultural societies of Ukraine: origin, main directions of activity and significance (second half of the 19 th - beginning of the 20 th century)]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

5. Verhunov, V. A. (2015). *Poltavskomu tovarystvu silskoho hospodarstva – 150 rokov: vikhy vydatnykh diian na blaho Ukrainy* [Poltava Society of Agriculture - 150 years: milestones of outstanding deeds for the benefit of Ukraine]. Kyiv: TOV «Nilan-LTD» [in Ukrainian].

6. Samorodov, V. M., & Kychym, S. L. (2015). *Poltavske silskohospodarske tovarystvo (1865-1920 rr.): istoriia, zvytiahy, pershopostati* [Poltava Agricultural Society (1865-1920): history, victories, first figures.]. Poltava: Dyvosvit [in Ukrainian].

7. Tihomirov, V. A. (1915). *Ustav Poltavskogo obschestva selskogo hozyaystva. Utverjden ministrom gosudarstvennyih imuschestv 31 maya 1883 g.* [Charter of the Poltava Society of Agriculture. Approved by the Minister of State Property on May 31, 1883]. *Istoricheskaya zapiska*. Poltava: Elektrich. tip. G. I. Markevicha [in Ukrainian].

8. *Otchet komiteta po ustroystvu Poltavskoy selskohozyaystvennoy vyistavki. (1879)*. [Report of the committee on the organization of the Poltava agricultural exhibition]. Poltava: Tip. gubern. Pravleniya [in Ukrainian].

9. Verhunov, V. A. (Eds.), & Hrytsenko, N. F., & Chernokolova, K. O., & Opara, N. M. (2015). *Poltavske tovarystvo silskoho hospodarstva (zhurnaly zasidan z 15 lypnia 1883 r. Po 20 hrudnia 1887 r.)* [Poltava Society of Agriculture (journals of meetings from July 15, 1883 to December 20, 1887.)], vol 2. Vinnytsia: FOP Korzun D. Yu. [in Ukrainian].

10. *Denejnyiy otchet Poltavskogo obschestva selskogo hozyaystva za 1910 god (1911)*. [Monetary report of the Poltava Society of Agriculture for 1910]. Poltava: Elektrich. tip. G. I. Markevicha [in Ukrainian].

11. *Otchet o deyatelnosti Poltavskogo obschestva selskogo hozyaystva za 1913 god (1916)*. [Report on the activities of the Poltava Society of Agriculture for 1913]. Poltava: Elektrich. tip. D. N. Podzemskogo [in Ukrainian].

12. Zenchenko, T. V., & Sokolovskiy Yu.Yu. (Eds.). (1914). *Malorayonnyie selskohozyaystvennyie obschestva Poltavskoy gubernii* [Small-district agricultural societies of the Poltava province]. Poltava: Izd-e jurnala «Hutoryanin» [in Ukrainian].

УДК 338.45 (477) „1861/1914”

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-305-319](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-305-319)

Левицький Віталій Орестович доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри економіки та фінансів, Тернопільський національний технічний університет ім. Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, тел.: (067) 158-57-39, <https://orcid.org/0000-0001-6096-5443>

Сірко Андрій Анатолійович старший викладач кафедри іноземних мов та військового перекладу, Національна академія Сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, 79026, тел.: (097) 550-39-72, <https://orcid.org/0000-0002-8714-8221>

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВПЛИВ УРЯДУ НА СТАНОВИЩЕ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті висвітлено питання фінансово-економічної політики уряду Російської держави щодо легкої промисловості другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Встановлено, що становище легкої промисловості у великій мірі визначалося такими складовими фінансово-економічних відносин як промислово-фінансовий капітал, податки, торгівля, кооперація, митна політика, ринки збуту, ціноутворення тощо. Зміцнення цих елементів, рівень їх втілення у господарські відносини став особливо прослідковуватися у процесі втілення економічних реформ 60-х років ХІХ ст.

Зауважено, що економічний розвиток Наддніпрянської України зумовлювалося її колоніальним становищем у Російській імперії, адже вона була ринком для збуту текстильних товарів з центральних і північних районів Росії та Польщі.

Відображено дію урядових заходів, що зробили тривалий вплив на розвиток легкої промисловості в Наддніпрянській Україні. Відзначено, що здійснювана політика загороджувальних митних тарифів і патронату у пореформений період сприяла прискореному розвитку легкої промисловості. Розкрито сутність протекціоністської урядової політики, що здійснювалася владою в інтересах російських заводчиків і фабрикантів та у підсумку призвела до прискорення концентрації виробництва, утворення і зміцнення монополій та появи монопольних змов.

Вказано, що фінансово-економічна політика Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. була направлена на формування ефективної системи ринкового господарства та поєднувала у собі як загальні риси, що були притаманні передовому західноєвропейському капіталізму, так і специфічні, притаманні лише їй.

Досліджено, що поряд із об'єктивними факторами, що реалізовувалися за допомогою економічних законів ринкової економіки, і які надали поштовх фабрично-заводській легкій промисловості, існував також і суб'єктивний фактор – протекційна економічна, фінансова, митна, податкова політика урядова політика.

Встановлено, що на основі концентрації виробництва та капіталу на рубежі XIX – XX століть утворилися умови для виникнення й діяльності монополістичних об'єднань у легкій промисловості.

Зазначено, що основу підприємців у легкій промисловості становили купці, проте після податкової реформи у 1898 р. їх кількість серед підприємців скорочується. Також активними у розбудові легкої промисловості були й представники дворян, міщан і селян. Проте, підприємницька діяльність до 1898 р. законодавчо була закріплена лише за купецьким станом.

Ключові слова: реформи, фінансово-економічна урядова політика, легка промисловість, митний тариф, модернізація, протекціонізм, податкова політика.

Levytskyi Vitalii Orestovych Doctor of Sciences (History), Docent, Associate Professor of Economics and Finance Department, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ruska St., 56, Ternopil, 46001, tel.: (067) 158-57-39, <https://orcid.org/0000-0001-6096-5443>

Sirko Andrii Anatoliiovych Senior Lecturer at the Department of Foreign languages and Military translation, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Heroes of the Maidan St., 32, Lviv, 79026, tel.: (097) 550-39-72, <https://orcid.org/0000-0002-8714-8221>

FINANCIAL AND ECONOMIC INFLUENCE OF THE GOVERNMENT ON THE SITUATION OF LIGHT INDUSTRY OF DNEPRIPRIAN UKRAINE OF THE SECOND HALF OF XIX - EARLY XX CENTURY

Abstract. The article covers the issue of financial and economic policy of the Russian government on light industry in the second half of the XIX – early XX century. It is established that the position of light industry

was largely determined by such components of financial and economic relations as industrial and financial capital, taxes, trade, cooperation, customs policy, markets, pricing and more. Strengthening these elements, the level of their implementation in economic relations began to be particularly traced in the implementation of economic reforms of the 60s of the XIX century.

It is noted that the economic development of Dnieper Ukraine was due to its colonial position in the Russian Empire, because it was a market for textiles from the central and northern regions of Russia and Poland.

The effect of government measures that have had a lasting impact on the development of light industry in Dnieper Ukraine is reflected. It is noted that the policy of blocking customs tariffs and patronage in the post-reform period contributed to the accelerated development of light industry. The essence of the protectionist government policy pursued by the authorities in the interests of Russian breeders and manufacturers and ultimately led to the acceleration of concentration of production, the formation and strengthening of monopolies and the emergence of monopoly conspiracies.

It is stated that the financial and economic policy of the Russian Empire in the second half of XIX – early XX centuries. was aimed at forming an effective system of market economy and combined both general features that were inherent in advanced Western European capitalism, and specific, unique to it.

It is investigated that along with the objective factors realized by means of economic laws of market economy, which gave impetus to the factory light industry, there was also a subjective factor - protective economic, financial, customs, tax policy, government policy.

It is established that the concentration of production and capital at the turn of the XIX–XX centuries created the conditions for the emergence and operation of monopolistic associations in light industry.

It is noted that the basis of entrepreneurs in light industry were merchants, but after the tax reform in 1898, their number among entrepreneurs decreased. Representatives of nobles, burghers and peasants were also active in the development of light industry. However, business activity until 1898 was legally enshrined only in the merchant class.

Keywords: reforms, financial and economic government policy, light industry, customs tariff, modernization, protectionism, tax policy.

Постановка проблеми. Проблема фінансової та економічної політики трактується як вся сукупність різних заходів державної влади, що істотно прямо чи опосередковано впливають випадково або

ціленаправлено на розвиток промисловості, а також загалом як урядова політика щодо промислового розвитку. Тому при такому підході необхідно враховувати не лише урядові заходи, що стосуються власне промислового розвитку (промислове законодавство), але й до суміжних галузей економіки, що впливали на перебіг промислового розвитку: будівництво транспортної інфраструктури, монетарний обіг. Таке розуміння тематики дослідження сприяє більш ширшому вивченню промислової політики та детальніше проаналізувати її разом з іншими загальноекономічними проблемами.

Розвиток легкої промисловості українських губерній Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. розвивалася недостатньо внаслідок аграрної спеціалізації більшості губерній, що обумовлювала платіжоспроможність населення урожайністю сільського господарства; відсутності досвіду створення великих промислових підприємств; низької підприємницької активності; перебування Наддніпрянської України у якості сировинної бази для інших районів держави.

Період від другої половини XIX – до початку XX століття в історії проведення державними установами фінансової та економічної політики пов'язаний з специфічними шляхами зародження та поширення централізованого урядового управління на території українських губерній Російської імперії. Вдосконалення управлінських структур сприяло поступовому та неухильному одержавленню найважливіших напрямів фінансово-економічних інституцій. В економіці та промисловості Російської імперії, до якої входила більша частина українських земель, відбулися кардинальні перетворення. Істотний вплив на розвиток легкої промисловості українських губерній чинила урядова фінансово-економічна політика уряду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історіографічних працях з питань економічної історії Російської імперії XIX – початку XX ст. суперечливою постає проблема оцінки післяреформеної економіко-соціальної урядової політики. Вона відображалася у реакції сучасників на дії царського уряду, ці дискусії продовжувалися й після того, як ті чи інші урядові ініціативи намагалися вирішувати нагальні проблеми. Так, В. Бовикін досліджував вплив економічної політики царського уряду та індустріальний розвиток Російської держави [1]. Проблеми законодавчого врегулювання діяльності монополій у текстильній галузі та трудових відносин у ній порушувалися у праці В. Лавричєва [2]. О. Нестеренко простежив формування промислового законодавства та його вплив на розвиток легкої промисловості в Україні [3]. Вплив урядової економічної політики на розвиток галузей

легкої промисловості вивчав К. Пажитнов [4]. Історик Б. Винар вказував на колоніальний характер економічної політики центрального уряду щодо української легкої промисловості в Російській імперії [5]. Однак досліджувана нами тема розкрита у науковій літературі недостатньо та потребує подальшого вивчення.

Мета статті – проаналізувати і розкрити питання фінансової та економічної політики уряду Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на прикладі її впливу на легку промисловість Наддніпрянської України.

Виклад основного матеріалу. Визначальні фінансово-економічні урядові заходи, що здійснювали довготривалий вплив на розвиток держави, ставали об'єктом ретроспективного історико-економічного дослідження. Якщо під час оцінки фінансово-економічної політики самодержавства дослідниками ХІХ – початку ХХ ст. до уваги приймався результат її безпосереднього впливу на результативність економічного життя країни та виробничі відносини, що склалися у суспільстві, то при історичному аналізі усе вагомішого значення набувало виокремлення прямих та опосередкованих наслідків здійснюваної політики [1, с. 9].

Економічна політика держави – це є сукупність урядових дій і заходів, спрямованих на вибір та реалізацію довгострокових і короткострокових економічних рішень. Інструменти економічної політики включають в себе кошти, що використовуються для довгострокового планування, що переслідує цілі стабільності розвитку та економічного зростання, забезпечення національних інтересів, кон'юнктурного регулювання (монетарні й фіскальні інструменти), регіонального та соціального розвитку (дотації, пільги, субсидії), а також інші нормативи та регулятиви для скорочення розриву між фактичним і потенційним виробництвом, подолання рецесії та криз, зменшення безробіття. Інструментарій фінансово-економічної політики держави безпосередньо пов'язаний із раніше узгодженими рішеннями та зобов'язаннями, з переданим спадщину минулим. Саме тому історичне обґрунтування легітимності фінансово-економічної урядової політики, її справедливості, доцільності інструментарію та впровадження його у суспільних інтересах є вирішальними засобами схвалення курсу політичної влади і державної стабільності [6, с. 218].

У внутрішній економічній політиці зусилля держави спрямовувалися на посилення концентрації виробництва на великих підприємствах легкої промисловості, яким надавалися суттєві переваги у порівнянні з дрібними промисловими закладами. У сфері споживання

для широких верств населення на місцевих рівнях активно запроваджувалося державне регулювання цін як на товари тривалого використання, так і першої необхідності [7, с. 620].

У промисловому поступі Російської імперії досить вагома роль належала галузям текстильного виробництва. Наприкінці XIX – початку XX ст. тільки у бавовняній галузі близько 400 тисяч робітників, зайнятих на 730 фабриках, виробляли щорічно товару на суму близько 520 млн крб. Якщо зважити, що сума виробництва, та й усі інші елементи провідних галузей обробної промисловості Російської імперії були значно нижчими (сума виробництва з обробки продуктів тваринництва становила у 1900 р. 11 0894200 крб, вовни – 167 166300 крб, металів – 371 933900 крб) від наведених цифр, то виявиться першорядне значення бавовняної промисловості. Загалом галузі текстильного виробництва забезпечували роботою близько 900 тисяч чоловік. Працівники текстильної галузі становили головну масу російських фабрично-заводських робітників, що було дещо менше половини від загальної кількості [8, с. 4].

При всій своїй циклічності текстильна промисловість на початку XX століття розвивалася динамічно: фінансово-економічна політика самодержавства не завжди стримувала поступальний рух; підприємці-мануфактуристи прагнули не лише отримувати прибутки, за посиленої експлуатації; навіть серед робітників-текстильників траплялися й «аристократи», які проживали у «котеджах», вони організовували власні профспілки «раклистів (старші робітники біля машин) і «граверів», що запозичували кошти в ощадних касах для накопичення власного капіталу [8, с. 5].

Разом із об'єктивними факторами, що функціонували згідно з економічними законами ринкового суспільства, і які надали поштовх фабрично-заводській промисловості, діяв і суб'єктивний фактор, а саме – протекційна політика уряду; суб'єктивний чинник у Російській імперії був досить значним. Поряд з цим підприємницькі кола, що перебували під опікою уряду, набирали дедалі вагомішої сили, активно тиснули на урядовий апарат, змушували його продовжувати і поглиблювати ринкові перетворення. Таким чином, політика патронату в пореформений період всеохоплююче сприяла прискореному розвитку легкої промисловості [9, с. 53].

Реформи 60–70-х рр. XIX ст., попри свою обмеженість, створили умови для економічного розвитку, уможливили індустріалізацію. Її темпи в пореформений період були дуже високими. Особливо це відчувалося у Наддніпрянській Україні, де за кілька років

сформувалися цілком нові галузі промисловості (машинобудівна, важка промисловість та ін.). Промисловий розвиток супроводжувався змінами і в інших сферах життя: всі головні міста сполучили між собою новоутворені залізниці, розгорталися процеси урбанізації, склалися нові суспільні верстви підприємців і промислових робітників тощо.

Проте політика імперського уряду не була розрахована на те, щоб Наддніпрянина скористалася зі свого економічного розвитку. Дотримуючись традиційної політики використання економічного потенціалу українських земель задля задоволення загальноімперських потреб, російський уряд використовував для цього в пореформену добу нові форми. Одним із них стали залізниці. Вони розглядалися як найзручніший засіб переміщення, в разі потреби, військових контингентів до будь-якого регіону імперії. Після завершення будівництва залізниць ними з Наддніпрянини до центру імперії доправляли продукти й сировину, а звідти надходили готові вироби з російських підприємств. Внаслідок цього Наддніпрянина втягувалася до загальноросійського ринку, відповідно до тієї ролі, яку їй визначила імперія. Наприкінці XIX ст. Наддніпрянська Україна давала 26 % загальноімперського прибутку, однак на власні потреби використовувала не більше половини від цієї суми. Решта покривала потреби інших регіонів імперії [10].

Засобом перекачування капіталів з українських губерній до центру стала також політика ціноутворення. Ціни на сировину, що відправлялася з Наддніпрянини, були набагато нижчими, ніж вартість російських товарів, що надходили в українські губернії з російських підприємств. Внаслідок цього українські капітали фінансували розвиток інших регіонів. Використання економічного потенціалу Наддніпрянини проявлялося також у тому, що пріоритет надавався тим галузям української економіки, які мали задовольняти імперські потреби (вугледобувна, металургійна, залізородна), тоді як ті, що могли скласти конкуренцію російським підприємцям (легка промисловість), підтримки не одержували. Внаслідок цього швидкими темпами розвивалися сировинні галузі, а інші помітно відставали. Напередодні Першої світової війни Наддніпрянина давала 72 % усього видобутку сировини в імперії та лише 15 % виробництва готової продукції. Це стало свідченням того, що українська економіка набула однобічного, залежного від центру характеру розвитку [10].

Період другої половини XIX – початку XX ст. в історії державних установ та проведення економічної політики, пов'язаний з особливими шляхами формування й поширення централізованого імперського

управління на території Російської імперії. Раціоналізація управлінських структур сприяла неухильному й поступовому одержавленню найважливіших напрямів соціально-економічного життя.

Перехід до капіталістичного способу виробництва та початок розвитку ринкових відносин в Російській імперії, в тому числі й Україні, пов'язані з реформою 1861 р. Такий перехід відбувався за досить специфічних умов. Адже запровадження капіталістичних відносин в Росії на відміну від більшості країн Заходу, відбувся не в результаті революції, а вході реформ «згори». Внаслідок цього підприємці в Російській імперії на початку другої половини ХІХ ст. не були пануючим класом. Формування самого класу промислової й торгової буржуазії відбувалося вже з розвитком капіталізму. Накопичення капіталу в руках підприємців відбувалося за рахунок прибутків від діяльності вже капіталістичних підприємств [11, с. 54].

Становлення ринкових відносин у Російській імперії розпочався пізніше, ніж у більшості країн Заходу. Це обумовлювало введення захисних дій щодо вітчизняних виробників від конкуренції від дешевших та якісніших іноземних товарів. Поряд з цим у країні відчувалася гостра потреба в імпорті певних видів обладнання, машин, технологій, матеріалів і сировини. Водночас більшість поміщиків, які залишалися досить потужним класом і після реформ 1860-х рр., не були зацікавлені у здійсненні буржуазних реформ. У той же час саме вони повинні були стати основою для формування буржуазії у галузях легкої промисловості [11, с. 55].

Таким чином, таке становище зумовило запізнений процес переходу до капіталістичного виробництва та встановлення ринкових економічних відносин у Російській імперії, вони істотно відрізнялися від аналогічних процесів у Західній Європі та США. Це явище проявилось насамперед у широкому втручанні державних інституцій практично в усі сфери економічного життя країни.

Метою урядової політики стало підвищення продуктивних сил, будівництво власної індустрії. Держава запроваджувала заходи з підвищення промислової ініціативи. Капітал і його організація не сприймалися більше як ворожі елементи. Тому наприкінці ХІХ-го ст. і в перші півтора десятиліття ХХ-го ст. темпи промислового виробництва у Російській імперії були суттєво вищими, ніж у передових країнах Заходу. Наприклад, у бавовняній галузі кількість веретен від 1906 по 1912 р. зросла з 6,5 млн до 9,2 млн одиниць, а кількість виробленого прядива з 16 до 22 млн пудів. За цей період

кількість веретен у Великобританії збільшилася на 20 %, а у США – на 10 %. Кількість механічних ткацьких верстатів від 1900 до 1913 рр. у бавовняній галузі легкої промисловості Російської імперії зросла на 65 %, а щорічне виробництво тканин – на 67,2 %. За 13 років початку ХХ ст. кількість робітників на текстильних фабриках країни збільшилася на 48 %, інтенсивність праці, енергоозброєність та виготовлення продукції зросли більш ніж у три рази [8, с. 18].

Після ліквідації кріпосного права у 1861 р. почалася епоха ринкових перетворень в економіці. Ідеї економічного лібералізму, що охопили Російську імперію від середини 50-х рр. ХІХ ст., призвели до поширення на рівні держави ідей манчестерської школи політекономії, в основі якої було уявлення про економічний розвиток як природний процес, який не вимагає будь-якого державного втручання. Класичним виразником цієї ідеології був міністр фінансів Російської імперії М. Рейтерн. Він фактично здійснював розробку всієї фінансово-економічної політики у державі, сформував основні програмні документи економічної політики, що сприяли швидкому промислому зростанню після реформ 1860-х рр. й стали основою офіційного курсу до революції 1905–1907 рр. [12, с. 7–8.].

Досліджуючи конкретні фактори, що визначили розвиток окремих галузей легкої промисловості, необхідно відзначити, що здійснення фінансово-економічної політики відбувалося переважно в інтересах власників заводів і фабрик. Наприклад, текстильна галузь надійно захищалася від конкуренції з іноземною продукцією. Вона розбудовувалася під егідою загороджувальних митних тарифів на готові вироби та сировину. Проте, наприкінці ХІХ ст. ці тарифи стали стримуючим фактором, адже виконували роль своєрідної винагороди за технічну відсталість, породжували інертність місцевих заводчиків і фабрикантів у технічному вдосконаленні підприємств та здешевленні вироблених товарів. Через дію загороджувальних тарифів імпорту дешевших закордонних товарів утруднювався, небезпека іноземної конкуренції стала обмеженою. Текстильні фабриканти опинялися цілковитими господарями на внутрішньому ринку, адже отримали можливість диктувати свої ціни. Тому конкурентна боротьба могла розгортатися лише на внутрішньому ринку між вітчизняними підприємствами. Протекціоністська урядова політика, що проводилася в інтересах російських фабрикантів, у підсумку призвела до виникнення монопольних змов та прискорення концентрації виробництва [2, с. 27].

Водночас діяв тариф 1822 р., що вплинув на скорочення зовнішньої торгівлі Наддніпрянської України. Уряд, підвищуючи мита на імпортовані товари легкої промисловості, прагнув через запровадження названого тарифу, забезпечити російським товарам монопольне становище на ринку українських губерній. Реалізація на українському ринку російських мануфактурних товарів вимивала 22 млн крб, що становило 1/3 загальної вартості продукції усіх російських фабрик і заводів і перевищував утричі збут на великому ярмарку у Нижньому Новгороді [13, с. 262].

Діючий митний тариф 1868 р. мав уже яскравий ліберальний характер: багато товарів імпортувалися безмитно, на іншу продукцію накладалися порівняно невисокі ставки. Такий пільговий тариф позитивно відобразився на розвитку зовнішньої торгівлі, зростали як обсяги імпорту, так і експорту. Від 80-х рр. XIX ст. здійснюється кілька підвищень тарифних ставок, причому запроваджуються митні ставки на перелік товарів, що раніше імпортувалися безмитно. Введені підвищення об'єднувалися у загальний тариф 1891 р., що вже відображав охоронний характер. Якщо порівняти тарифи 1868 і 1891 рр., то можна відзначити, що нове мито на бавовну призвело до підвищення митних платежів на лляне та бавовняне прядиво [11, с. 57–58].

У Російській імперії митне оподаткування було суттєво вищим, ніж в інших економічно розвинутих країнах. Підвищення митних ставок на сировину і предмети споживання мало наслідками подорожчання товарів на внутрішньому ринку держави, додаткове оподаткування населення і, як наслідок, погіршення його матеріального становища. Згідно наших підрахунків, загальна сума, яку додатково переплачувало населення Російської імперії внаслідок митної політики царизму, становила 631 млн крб за рік. Вітчизняні виробники, які були захищені високим митом, не надто поспішали за технічним прогресом, не переймалися вдосконаленням виробництва та зниженням собівартості виготовленої продукції. Їхні зусилля, здебільшого, були направлені на зменшення зовнішньої конкуренції, підвищення цін на власні товари та за рахунок цього отримання великих прибутків [3, с. 28].

Легка промисловість Наддніпрянської України, що до цього часу ще мала право на деякий вільний вибір потрібного їй імпортного текстилю, стала вигідним і виключним ринком збуту для великоросійського текстильного виробництва. Водночас ще тариф 1822 р. безпосередньо сприяв інтенсифікації текстильного виробництва у Володимирській, Московській, Володимирській, Костромській губерніях, де утворилася ціла мануфактурна округа, їхні фабрики

щоденно експортували велику кількість продукції. Наддніпрянська Україна перетворилася на великий ринок збуту. Виготовлені з української сировини товари текстильної промисловості прибували назад в українські губернії, де їх збували російські купці суттєво дорожче, ніж у самій Росії внаслідок свого монопольного становища [5, с. 8].

Аналіз фінансово-економічної політики уряду в пореформений період вказує, що, як і у дореформений період, відбувалося сприяння розвитку торгівлі й промисловості, при цьому, насамперед, враховувалися інтереси поміщиків-дворян. Її основою залишалися тенденції до задоволення матеріальних побажань дворянства вже не лише як домінуючої соціальної верстви, а як класу у капіталістичному суспільстві, узаконення його привілейованого політичного становища у нових соціально-економічних умовах, до якого дворяни не лише намагалися пристосуватися самі, а й під їх впливом поступово видозмінювали ті чи інші сторони свого господарства. Царський уряд політикою «насадження» промисловості до певної міри задовольняв запити економічного розвитку країни, що обумовлювалося загальними об'єктивними тенденціями розвитку капіталізму як у сільському господарстві, так і в легкій промисловості, збереженням ефективних засобів втручання в економіку у першу чергу в інтересах дворян. Підтримуючи в цілому розвиток промисловості в пореформений час, самодержавний уряд намагався обмежити підприємницьку ініціативу фабрично-заводським законодавством, особливо це стосувалося акціонерної справи [14, с. 21].

Також варто згадати ті держані установи, що безпосередньо розробляли та публікували законодавчі акти. Це найвищі державні установи – Урядуючий сенат. Державна рада, Рада міністрів і Комітет міністрів. Для законодавства Російської імперії XIX – початку XX ст. важливим є документація другого відділення «Собственная императорского величества канцелярия». Від 1862 по 1882 рр. через цю установу пройшли законопроекти перед їх внесенням на розгляд у Державну раду. до 1882 р. друге відділення займалося видавництвом Повного зібрання законів Російської імперії, де містилися акти щодо легкої промисловості [15, с. 27].

У Наддніпрянській Україні фабрично-заводською діяльністю опікувалися органи місцевої ті державної влади. Розвитком промисловості у державі згідно маніфесту «Про заснування міністерств», від 1802 р. керувало Міністерство фінансів. У жовтні 1905 р. утворилося Міністерство торгівлі та промисловості. Місцеве губернське керівництво за допомоги місцевої поліції і земств надавало

дозволи на заснування нових заводів і фабрик та повідомляло Міністерство фінансів; здійснювало нагляд за зміною власників посесійних фабрик, їх нероздільністю; вносило подання у Департамент мануфактур і Внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів, про дозвіл продажу закладів [16, с. 243–248; 17, с. 3, 8].

Висновки. Таким чином, в основі фінансово-економічної політики уряду Російської імперії було намагання захистити політичні та економічні інтереси дворянства, зберегти та розширити його володіння й сфери впливу. Можемо стверджувати, що митна протекціоністська урядова політика була доречною на початковому етапі розвитку фабрично-заводської промисловості, а вже наприкінці XIX століття почала гальмувати економічний розвиток держави, знижувала соціальне становище населення та служила інтересам казни, великих промисловців та фінансової олігархії. Завдяки загороджувальним тарифам притік дешевших імпортованих товарів ускладнювався, загроза іноземної конкуренції згладжувалася. Капіталістична промисловість розглядалася царським урядом, як основа військової могутності, він намагався забезпечити її найвигіднішими ринками збуту при одночасній умові економічного захисту підприємців та невтручання їх у політичну сферу. Політика протекціонізму, що проводилася в інтересах поміщиків, призвела до високих мит на імпортоване обладнання та сировину. Це стримувало розвиток виробництва з переробки волокнистих речовин і позначило на професійному рівні робітників, зайнятих у текстильних галузях. Внаслідок невисокої дивідендності акціонерних підприємств легкої промисловості основний потік банківського та іноземного капіталу спрямовувався в інші галузі промисловості.

Фінансово-економічна політика уряду Російської імперії щодо промисловості Наддніпрянської України у пореформений період не змінилася за своєю сутністю, а лише відбулися формальні зміни, що обумовлювалося новою історичною та економічною ситуацією. Упродовж зазначеного періоду, внаслідок фінансово-економічних урядових заходів, знищувалася українська легка промисловість, перетворюючи українські губернії на вигідний ринок імпортованої продукції. Занепад текстильного, шкіряного виробництва носив характер підпорядкування української легкої промисловості російським економічним інтересам та свідчить про колоніальну політику російського державного апарату в Наддніпрянській Україні.

Література:

1. Бовыкин В. И. Экономическая политика царского правительства и индустриальное развитие России. 1861–1900 гг. *Экономическая история: Ежегодник*. 2002. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). 2003. С. 9–32.
2. Лаверычев В. Я. Монополистический капитализм в текстильной промышленности России (1900–1917 гг.). Москва, 1963. 286 с.
3. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні: в 2 ч. Ч. 2: Фабрично-заводське виробництво. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 580 с.
4. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Шерстяная промышленность. Москва, 1955. 364 с.
5. Винар Б. Розвиток української легкої промисловості. Денвер, 1955. 30 с.
6. Малюшин И. И. Эволюция инструментов экономической политики России во второй половине XIX– начале XX столетия. *Проблемы современной экономики*. 2016. № 1 (57). С. 218–223.
7. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
8. Кругликов А. Л. Текстильная промышленность России, организованный капитал и профессиональные организации рабочего класса, конец XIX–начало XX вв.: автореф. дисс. ... доктора ист. наук: 07.00.02. Москва, 2003. 41 с.
9. Москалюк М. М. Загальний нарис становища та розвитку обробної промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Збірник наукових праць Україна–Європа–Світ Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*. Серія: історія. 2013. Вип. 11. С. 53–59.
10. Економічний розвиток Наддніпрянської України у другій половині XIX ст. URL: <http://ukrmap.su/uk-uh9/1044.html>.
11. Дерев'янкін Т. І., Сайкевич О. Д. З історії державного регулювання ринкової економіки Російської імперії. *Історія народного господарства та економічної думки України: Міжвід. зб. наук. праць*. 2000. Вип. 31–32. С. 54–67.
12. Бігун Г. С. Історія підприємництва в Україні: 1861–1917 рр.: монографія / [Г. С. Бігун, В. Г. Ляшенко, Д. П. Шапран]. Донецьк: ДонДУЕТ, 2007. 187 с.
13. Аксаков И. Исследования о торговле на украинских ярмарках. С.-Петербург, 1858. 383 с.
14. Донік О. М. Промислове підприємництво дворянства України в XIX ст.: урядова політика, особливості розвитку, галузеві напрями. *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С. 18–41.
15. Антонова С. И. Материалы законодательства периода капитализма как исторический источник. Учебное пособие. Москва, 1976. 50 с.
16. Об учреждении министерств. Манифест 8 сентября 1802 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Собр. 1-е. Т. XXVII (1802). № 20406. С.-Петербург, 1830. 1214 с.
17. Свод постановлений о промышленных и фабричных заведениях. *Свод законов Российской империи: Кредитный, торговый, о промышленности фабричной и заводской, устав ремесленный*. С.-Петербург, 1857. Стст. 2, 15. Т. 11. Ч. 1. С. 3, 8.

References:

1. Bovykin, V. I. (2003). *Ekonomicheskaya politika tsarskogo pravitel'stva i industrial'noye razvitiye Rossii. 1861–1900 gg.* [The economic policy of the tsarist government and the industrial development of Russia. 1861–1900]. *Ekonomicheskaya istoriya: Yezhegodnik. 2002*. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN) [in Russian].
2. Laverychev, V. Y. (1963). *Monopolisticheskii kapitalizm v tekstilnoi promyshlennosti Rossii (1900–1917 hh.)* [Monopoly capitalism in the Russian textile industry (1900–1917)]. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
3. Nesterenko, O. O. (1962). *Rozvytok promyslovosti na Ukraini: Fabrychno-zavodske vyrobnytstvo* [Industrial development in Ukraine: factory production]. (Vol. 1). Kyiv: Vyd-vo AN URSSR [in Ukrainian].
4. Pazhytnov, K. A. (1955). *Ocherki istorii tekstilnoi promyshlennosti dorevolutsionnoi Rossii. Sherstyanaya promyshlennost* [Essays on the history of the textile industry in pre-revolutionary Russia. Wool industry]. Moskva [in Russian].
5. Vynar, V. (1955). *Rozvytok Ukrainiskoi legkoi promyslovosti* [Development of Ukrainian light industry]. Denver [in Ukrainian].
6. Malyushyn, Y. Y. (2016). *Évolutsiyya instrumentov ékonomicheskoy politiki Rossii vo vtoroi polovine XIX – nachale XX stoletiya* [Evolution of Russia's Economic Policy Instruments in the Second Half of the 19th – early 20th centuries]. *Problemy sovremennoy ékonomiki*, 1 (57) [in Russian].
7. Lytvyn M. M., Boriak H. V., Heiets V. M. (2011). *Ekonomichna istoriia Ukrainy: Istoryko-ekonomichne doslidzhennia* [Economic history of Ukraine: Historical and economic research]: v 2 t. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
8. Kruglikov A. L. (2003). *Tekstilnaya promyshlennost Rossii, organizovannyj kapital i professionalnye organizacii rabocheho klassa, konec XIX–nachalo XX vv.* [Textile industry in Russia, organized capital and professional organizations of the working class, late 19th–early 20th centuries]. Moskva [in Russian].
9. Moskaliuk M. M. (2013). *Zahalnyi narys stanovyshcha ta rozvytku obrobnoi promyslovosti ukraïnskykh hubernii Rosiiskoi imperii u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st.* [General outline of the situation and development of the manufacturing industry of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the XIX - early XX centuries]. *Zbirnyk naukovykh prats Ukraina–Ievropa–Svit Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. V. Hnatiuka. Serii: istoriia*. Vyp. 11 [in Ukrainian].
10. *Ekonomichnyi rozvytok Naddniprianskoi Ukrainy u druhii polovyni XIX st.* [Economic development of Dnieper Ukraine in the second half of the XIX century]. URL: <http://ukrmap.su/uk-uh9/1044.html>. [in Ukrainian].
11. Derev'yankin, T. I., Saykevych, O. D. (2000). *Z istoriyi derzhavnoho rehulyuvannya rynkovoyi ekonomiky Rosiys'koyi imperiyi* [From the history of state regulation of the market economy of the Russian Empire]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny: Mizhvid. zb. nauk. prats'*. Vol. 31–32 [in Ukrainian].
12. Bihun H. S., Liashenko V. H., Shapran D. P. (2007). *Istoriia pidprijemnytstva v Ukraini: 1861–1917 rr.* [History of Entrepreneurship in Ukraine: 1861–1917]. Donetsk: DonDUET [in Ukrainian].
13. Aksakov, I. (1858). *Issledovaniya o torgovle na ukraïnskikh yarmarkakh* [Research on trade at Ukrainian fairs]. S.-Peterburg [in Russian].

14. Donik O. M. (2007). Promyslove pidpriemnytstvo dvorianstva Ukrainy v XIX st.: uriadova polityka, osoblyvosti rozvytku, haluzevi napriamy [Industrial Entrepreneurship of the Nobility of Ukraine in the XIX Century: Government Policy, Peculiarities of Development, Sectoral Directions]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 5 [in Ukrainian].

15. Antonova S. I. (1976). *Materiali zakonodatelstva perioda kapitalizma kak istoricheskij istochnik* [Materials and legislation of the period of capitalism as a historical source]. Moskva [in Russian].

16. Ob uchrezhdenii ministerstv. Manifest 8 sentyabrya 1802 g. [On the establishment of ministries. Manifesto September 8, 1802]. (1830). *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*. Sobr. 1-e. T. XXVII (1802). № 20406. S.-Peterburg [in Russian].

17. Svod postanovlenij o promyshlennyh i fabrichnyh zavedeniyah [Code of Regulations on Industrial and Factory Establishments]. (1857). *Svod zakonov Rossijskoj imperii: Kreditnyj, torgovyj, o promyshlennosti fabričnoj i zavodskoj, ustav remeslennyj*. S.-Peterburg. Stst. 2, 15. T. 11. Ch. 1 [in Russian].

УДК 327.58:37(477.7)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-320-334](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-320-334)

Матвієнко Людмила Володимирівна кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, проспект Героїв України, 9, м. Миколаїв, 54007, тел.: (066) 740-47-54, <https://orcid.org/0000-0001-8932-5757>

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ТА УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті охарактеризоване становище національних меншин південноукраїнського регіону у 1920–1930-х рр. Встановлено, що політика українізації дозволяла не лише розвиватися національній ідентичності євреїв, поляків, німців, болгар та інших національностей, а й сприяла запозиченню й інтеграції її кращих здобутків у культурний, освітній та мовний простір цих народів. Встановлено, що українська мова та культура поступово ставала для етнічних меншин близькою та зрозумілою.

Методологічну основу дослідження складають принципи історизму та об'єктивності, реалізовані із застосуванням низки методів: загальнологічного (аналізу та синтезу), історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-типологічного, статистико-аналітичного, проблемно-хронологічного. Поєднання зазначених методів дало можливість ґрунтовно систематизувати фактологічний матеріал та дослідити вплив політики українізації на освітні процеси національних меншин Півдня УСРР у 20–30-х рр. ХХ ст.

Найуспішніше й найшвидше українізація в середовищі національних меншин просувалася у сфері освіти, особливо початкової, певною мірою було українізовано установи позашкільного виховання. Найбільших успіхів досягли в сільській місцевості, у школах першого концентру. Певною мірою українізовано вищу школу, особливо педагогічну освіту. Позитивне значення мали спроби вирішення мовно-термінологічної проблеми, а також прагнення забезпечити школи україномовною літературою, поряд із виданнями мовами національних меншин.

Ключові слова: українізація, національні меншини, Південь України, освіта, УСРР.

Matviienko Lydmyla Volodymyrivna Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Sciences, Educational and Research Institute of Humanities, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Heroiv Ukrainy Ave., 9, Mykolaiv, 54007, tel.: (066) 740-47-54, <https://orcid.org/0000-0001-8932-5757>

NATIONAL MINORITIES AND UKRAINIZATION OF EDUCATION IN THE SOUTH OF UKRAINE

Abstract. The article describes the situation of national minorities in the 1920s-1930s in the South Ukrainian region. It was found that the policy of Ukrainization allowed not only the development of the national identity of that time such as Poles, Germans, Bulgarians and other nationalities, but also contributed to the borrowing and integration of its best achievements into the cultural, educational and linguistic space of these peoples. It was found that the Ukrainian language and culture gradually became familiar and understandable for ethnic minorities.

The research methodology is based on the principles of historicism and objectivity, implemented using a number of methods: research (analysis and synthesis), historical-genetic, historical-comparative, historical-typological, historical-analytical. The combination of these methods made it possible to thoroughly systematize the factual material and study the influence of the policy of Ukrainization on the educational processes of national minorities in the South of Ukraine in the 1920s and 1930s of the 20th century.

The newest and most popular Ukrainization among national minorities was found in the field of education, especially in primary education; to a certain extent, out-of-school education institutions were Ukrainianized. The greatest success was achieved in rural areas, in schools of the primary education.

To a certain extent, higher education has been Ukrainianized, especially pedagogical education. The attempts to solve the linguistic terminological problem, as well as the desire to provide schools with Ukrainian-language literature, along with publications in the languages of national minorities, had a positive significance.

Keywords: Ukrainization, national minorities, South Ukrainian region, education, USSR.

Постановка проблеми. Стан сучасної історичної науки відзначається поглибленим інтересом до проблем, пов'язаних з мовним питанням. Тому уроки процесу українізації на Півдні Україні в

середовищі національних меншин можуть бути актуальними і в наш час.

За задумом більшовиків мета українізації 20–30 рр. ХХ ст. полягала в ліквідації наслідків русифікаційної політики царизму. Українська мова повинна була замінити російську в суспільно-політичному і громадському житті республіки. Також українізація передбачала обов'язкове вживання української мови в спілкуванні з україномовним сільським населенням УСРР, використання її в державних та громадських установах, в судочинстві, в армії тощо. В культурно-освітній галузі національна реформа передбачала впровадження української мови в усіх навчальних закладах і в культурних установах УСРР. Хоча політика коренізації і передбачала значні преференції для національних меншин (гарантії використання їх рідної мови в суспільно-громадському житті, а також в культурно-освітніх установах), однак під впливом політики українізації у національних меншин УСРР відбулись зміни освітньо-мовних орієнтацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Колективна монографія «Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді» [6] стала першою спробою переглянути трактування проблеми стосовно національних відносин в Україні. Пріоритетною до цього часу у галузі комплексного висвітлення історії національних меншин УСРР міжвоєнного періоду є також монографія Б. Чирка «Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття)» [12].

Підсумок попередніх досліджень з українізації було підведено в ґрунтовній колективній монографії вчених з Інституту історії України НАН України «Українізація» 1920–1930-х рр.: передумови, здобутки, уроки» [11]. Вперше проаналізовані етнонаціональні наслідки політики українізації, зокрема: по-перше, українізація призвела до розширення розбіжностей між Наддніпрянщиною, Поділлям, Волинню (українських територій) та промисловим Південним Сходом (з російським населенням). По-друге, політика «коренізації» сприяла згасанню старих вогнищ національної ворожнечі. По-третє коренізація дозволила розвиватися не російськомовній ідентичності євреїв, поляків, греків, болгар, інших етнічних груп. Зрушення у самосвідомості цього населення створювали умови для входження цих етнічних спільнот до складу української політичної нації. Українська культура ставала для українців близькою і зрозумілою. Важливе значення мав висновок Я. Грицака, що завдяки «українізації» (1923–1933) українці перетворилися на структурно повноцінну, згуртовану і сконсолідовану

націю та вступили у ХХ ст. як модерна нація [11, с. 188].

Мета статті – визначити трансформації політичних, культурних та мовних орієнтирів національних меншин під час впровадження політики українізації освіти;

Виклад основного матеріалу. Українізація поставила перед національними меншинами питання: на яку культуру і мову орієнтуватися: українську (до чого спонукав українізаційний курс радянського уряду) чи російську (як мову колишньої імперії і водночас мову більшовицької партії). При цьому національна політика радянської влади гарантувала розвиток культури і самих національних меншин. Вибір мови в навчанні дітей став одним із головних критеріїв ставлення нацменшин до українізації.

Крім спадку русифікаційної політики царату, яка сформувала стійке сרותняття російської мови як «панської», на культурно-мовні орієнтації національних меншин південноукраїнського регіону впливала низка обставин, зокрема, його рівень культурного розвитку. Росіяни були панівною нацією й мали можливості для вільного духовного розвитку. Сприятливі умови національного життя мали й німці. Їхній культурний розвиток не зазнав тиску з боку урядової політики й базувався на економічному потенціалі німецьких колоній, що виділялися своєю заможністю. Найбільших утисків зазнавали євреї, які фактично перебували в умовах культурної ізоляції [13, с. 23–24]. Поляки проживали переважно в селах, в оточенні українців, тому більше переймалися українськими культурними цінностями й послуговувалися у побуті польською й українською мовами. Болгари, білоруси, греки, молдавани через однакову релігійну приналежність з росіянами, особливо білоруси і греки, асимілювались й активно залучались до російської культури.

Культурні-мовні орієнтири національних меншин в умовах запровадження політики українізації можна простежити на прикладі вибору мови у сфері освіти представниками різних етнічних груп.

Із приходом більшовиків до влади в Україні перед ними постало завдання створити комуністичну за змістом культуру, яка б сприяла вихованню людей для побудови нового радянського суспільства.

Одним із першочергових заходів у національно-культурній політиці більшовиків стала ліквідація неписьменності серед дорослого населення. Оскільки в Україні три чверті дорослого населення не вміли писати і читати, для вирішення цієї проблеми у 1920 р. була створена при Наркоматі освіти Надзвичайна комісія по боротьбі з неписьменністю. 21 травня 1921 р. РНК УСРР прийняла постанову

«Про боротьбу з неписьменністю», в якій говорилось, про те, що все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати і писати, зобов'язане вчитись письму українською, російською або іншою мовою за бажанням учня.

1923 р. в Україні було створено добровільне товариство, яке згодом об'єдналося в республіканське товариство «Геть неписьменність!» на чолі з головою ВУЦВК Г. Петровським. Під гаслом «Кожний письменний – навчи неписьменного!» по всій Україні почали створюватися пункти ліквідації неписьменності – лікнепи.

Розпочата 1921 р. боротьба з неписьменністю здійснювалася на базі поширення російськомовної грамотності, як для українців, так і для більшості етнічних груп. Перехід до ліквідації неписьменності рідною мовою почався від середини 1920-х років, коли коренізація була поставлена державою на серйозний рівень.

Згідно з даними ЦСУ за 1926 р. відсоток загальної писемності серед росіян складав 55,5%, євреїв – 70%, поляків – 48,2%, німців – 62,4%, греків – 62,4%, болгар – 48,1%, білорусів – 66,05%, татар – 54,5%, чехів – 74,5%, в той час як загальний відсоток писемності серед українців був всього 41,4%. Таким чином, вищий культурний рівень окремих меншин знижував для них статус української мови. Євреї і німці, наприклад, взагалі не мали потреби в ліквідації неписьменності.

Дуже складно проходив процес ліквідації неписьменності серед малочисельних нацменшин України – татар, греків, асирійців, вірмен. Оскільки греки й татари взагалі не мали своєї письменної традиції. Інші малочисельні національні меншини мешкали на території Півдня України розпорошено і через відсутність викладачів і навчальної літератури рідною мовою, були позбавлені можливості ліквідувати неписьменність. Лікнепи для них були організовані в основному російською мовою.

Загалом ліквідація неписьменності на Півдні України розгорталася швидше, ніж по республіці в цілому. У середині 1920-х рр. в Одеській губернії працювало 1508 лікнепів, тоді як, наприклад, у Полтавській – 643, Чернігівській – 419. Але й така їх кількість не могла забезпечити ліквідації неписьменності у встановлені урядом терміни, тобто до кінця 1927 р. Особливо великою була неписьменність, як зазначає О. Данильченко, була серед жінок національних меншин [1, с. 83].

Ставлення населення Півдня України до ліквідації неписьменності також не було постійним. Воно залежало від різних факторів: соціально-економічної та внутрішньополітичної ситуації в регіоні, становища і перспектив національно-культурного розвитку кожної

етнічної групи, культурної спадщини, що дісталася їм від царської Росії, масових агітаційних кампаній і освітньої політики радянської влади та ін. Закономірною стала тенденція до загальної підтримки й активної участі в ліквідації неписьменності [1, с. 86].

На початку 1920-х рр. більшовики почали модернізувати суспільство. А для цього необхідно було підготувати нову еліту – педагогічних, наукових і технічних спеціалістів, а також підвищити освітній і культурний рівень населення країни. Загальновідомим є факт, що основною ланкою у сфері культурного й освітнього розвитку народу є шкільна освіта. Більшовики приділяли багато уваги реформуванню освіти. Така зацікавленість пояснюється кількома чинниками: освіта надавала широкі можливості прищеплювати новим поколінням радянські цінності; з ідеологічного погляду – слугувала зразком нового ладу; радянське суспільство мало бути освіченим; освічене населення збільшувало виробничий потенціал і міць держави.

Першим кроком у реформуванні освіти було введення на початку 1920-х рр. безкоштовного обов'язкового загального навчання для всіх дітей віком до 17 років. Більшовики створили нову систему освіти, до якої входила мережа загальноосвітніх, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. В основі системи шкільної освіти була семирічна трудова школа, що складалась із двох концентрів: першого – початкового (чотирирічка) та другого (трирічка). Наступна ланка освіти – середня спеціальна освіти, до якої відносились технікуми, робітфаки і профшколи різних типів. Вищу освіту можна було здобути в інститутах.

Під час українізації початкової освіти постало питання, якою мовою навчати дітей: за національною ознакою або керуючись вільним вибором дитини та її батьків. О. Шумський визначав, що при прийомі дітей до початкової школи треба керуватися як бажанням батьків, так і живою мовою дитини – тією, якою вона володіла до вступу у навчальний заклад. «Виносити інше рішення, – підкреслював нарком освіти, – значить гвалтувати, калічити дитину. Її треба навчати грамоті тією мовою, яку вона розуміє. Навчився грамоти – іди в яку завгодно школу» [11, с. 86–87]. Було прийнято рішення під час прийому до школи враховувати бажання учня та його батьків щодо вибору мови.

Крім української мови, «початковий всеобуч» у республіці здійснювався більше як 20 мовами [2, с. 73]. Так, за даними про забезпеченість учнів 1 ступеня школою з рідною мовою навчання за грудень 1927 р. росіян в російських школах було 67,1%, у змішаних школах – 14,1%, в українських – 18,8%; поляків своєю мовою навчалось 45,7% учнів, в українських школах – 43,8%; євреїв в школах

з єврейською мовою викладання (ідиш) було 49,6%, в російських – 19,6 %, українських – 27,4%; значна частина болгарських дітей вчилась у школах із рідною мовою викладання (72,5%), в російських було лише 5,0%, в українських – 10,1%; серед німців також більшість дітей вчилися у школах із рідною мовою викладання (84,6%), в російських – 3,6%, в українських – 7,1%; молдаван у школах із рідною мовою викладання було 49%, в українських – 30,6%; греки в основному вчилися в російських школах (66,6%), а в школах із рідною мовою викладання було лише 0,9% [7, с. 165–166].

Серед національних меншин, які вчили своїх дітей в українських початкових школах, переважно були поляки – 43,8%. Молдаван нараховувалось – 30,6%, євреїв – 27,4%, росіян – 18,8%. Російська мова навчання переважала лише у греків (66,6%) і досягала 19,6% у євреїв; у всіх інших національних груп із 100 учнів російською мовою навчалися від 2 до 6 осіб [5, с. 189].

В середній школі співвідношення мови навчання у дітей національних меншин виглядало по іншому. Так, дітей росіян навчалось рідною мовою 62,6 %, в українських школах 16,6 %, у змішаних українсько-російських школах 20,5 % [5, с. 191].

Щодо євреїв, то на 1927/1928 н. р. в єврейських трудшколах навчалось 36,3% єврейських дітей, в українських – 25,01%, в російських – 18,99%, в українсько-російських – 9,25%, в українсько-єврейських – 1,4%, в російсько-єврейських – 7,5%. Втім, мережа єврейських шкіл і охоплення нею єврейських дітей в УСРР була не однакова. У Херсоні, зокрема, цей показник сягав 28–29%, інші єврейські діти займалися в місцевих українських і російських школах. В ряді інших регіонів республіки цей показник був значно нижчим [5, с. 192]. Проте серед єврейських батьків спостерігалось бажання віддавати своїх дітей в російські й українізовані школи.

Під час організації національних шкіл для поляків виникало багато непорозумінь, зокрема проблема розмежування національної та мовної ознак. Мережа польських шкіл в Україні почала зростати з 1924/1925 н. р. У ці роки на Півдні України існувало всього 5 польських шкіл (по одній – в Одесі і Миколаївській окрузі) і три – в Херсонській окрузі, що склало чверть відсотка від всіх шкіл даного регіону. В наступному 1926/1927 н. р. в Миколаєві вже існувало 3 польські школи, а в окрузі – одна. Загалом на території УСРР поляки мали на 1927 р. 123 польські школи, де навчалось 9423 учнів і працювало 189 учителів. У деяких селах функціонували паралельні школи або класи для навчання дітей українською мовою. За мовою навчання мережа польських трудшкіл на

1926/1927 н. р. мала такий вигляд: в польських – 41,5%, в українських – 41,5%, в українсько-польських – 5,9% [5, с. 194]. Такий великий відсоток поляків в українських школах пояснювався бажанням батьків, які мотивували свій вибір тим, що поляки знають українську мову і вважають для себе її рідною [7, с. 253].

Проте, часто польські школи створювалися на короткий термін. Наприклад, у 1925 р. у селі Щербані Вознесенського району Миколаївської округи, де мешкало 75% поляків, польська школа проіснувала всього три місяці зими, поки утримувалась за кошти громади.

Навесні 1924 р. питання про створення німецьких національних адміністративно-територіальних одиниць було одним з найгостріших політичних питань в роботі ВУЦВК. Вже на другому засіданні ЦКНМ (23 травня 1924 р.) розглянула питання «Про виділення німецьких районів і сільрад» і хоча питання ще не було достатньо вивченим і обґрунтованим, проте ЦКНМ звернулася до Президії ВУЦВК з пропозицією виділити райони з компактними масами німецької людності, зокрема й Ландауський (Миколаївської округи Одеської губернії) [3, с. 66]. Німці в основному навчалися рідною мовою. Так, на 1926/1927 н. р. у німецьких школах навчалось 77,8% дітей, в українських 4,5%, в російських – 1,9%; в українсько-німецьких школах – 8,6%, у російсько-німецьких – 8,6%.

Болгари також навчалися переважно рідною мовою. На 1926/1927 н. р. у болгарських школах нараховувалося 71,7% дітей, в українських – 5,07%, у російських – 7,18%, в українсько-болгарських – 4,55%, у російсько-болгарських школах 10,1%, в українсько-російських школах 1,3%. Греків за даними 1926/1927 н. р. навчалось у російських школах 74,05%, у російсько-грецьких – 20,02%, в українських школах – 2,03%, у грецьких – 1,007% [5, с. 199]. У звіті комісії ВУЦВК про перевірку грецького населення відзначалося, що грецьке населення краще знає російську мову, і впровадження української в грецьких селах представляє великі труднощі.

Надзвичайно складною була справа з навчальними посібниками в болгарських, молдавських та інших школах. Про це інспектор Народного комісаріата робітничо-селянської інспекції також зауважував: «Що стосується шкіл решти нацменшостей, які зовсім не мають надрукованих підручників, тобто еллінської, татарської, молдавської, вірменської, албанської, чеської та ін., то хоч статистика органів народної освіти і вважає їх за національні, але в дійсності вони являються російськими і фактично ще досі виконують русифікаторську

роль» [13, с. 29].

Як бачимо, типовою була проблема забезпечення навчальних закладів підручниками мовами національних меншин. Це породжувалося також і збільшенням кількості учнів. Певні спроби налагодження випуску літератури національними мовами робили «Державне видавництво» і «Культурліга», щоправда вони виявлялися малорезультативними. У червні 1926 р. було створено Всеукраїнську філію видавництва народів СРСР, що мала взяти на себе видання літератури мовами етнічних груп УСРР.

У роки розвитку політики коренізації зросли потреби етнічного населення в поширенні видання художньої, технічної, сільськогосподарської літератури рідними мовами. Через неможливість задоволення потреб населення вказаною літературою, на півдні України створювалися національні бібліотеки і нацменівські відділи при окружних бібліотеках. Так, згідно з постановою Раднаркому УСРР від 22 березня 1928 р. та Президії ВУЦВК від 10 квітня 1928 р. «Про конкретні заходи для дальшого поглиблення роботи по забезпеченню успішної самодіяльності нацменів на Україні та найкращого їх обслуговування всіма урядами держапарату в центрі та на місцях», НКО утворив при окружних бібліотеках нацменівські відділи. На півдні України були утворені такі відділи при Херсонській, Миколаївській, Одеській окружних бібліотеках.

Отже, в середній школі серед національних меншин, які навчались рідною мовою були німці, болгари, росіяни; російською мовою навчались білоруси, албанці, вірмени; українська мова переважала серед євреїв, поляків, молдаван.

Дослідниця Л. Якубова звертає увагу на те, що інспектори народної освіти досить часто стикалися з протидією як батьків, так і вчителів з приводу запровадження у навчальний процес мов національних меншин. Постанови про недоцільність даного заходу масово приймалися на батьківських зборах у грецьких, єврейських, болгарських та інших селищах. Небажання вчити дітей національною мовою мотивували не лише відсутністю технічної забезпеченості шкільної реформи, а й перспективою штучного обмеження можливостей дітей у подальшому продовжувати освіту та в майбутньому зайняти відповідне місце у суспільстві [13, с. 31].

Поряд із загальноосвітніми школами для національних меншин в 1920-х – на початку 1930-х рр. створювалася мережа середніх професійних і вищих навчальних закладів.

Найкращі умови здобуття подальшої освіти рідною мовою мали

росіяни. Вони могли навчатися у 3 сільськогосподарських і 2 педагогічних технікумах [2, с. 73]. Інші навчальні заклади, особливо індустріально-технічні, де росіяни склали більшість, навіть в кінці 1920-х рр. були недостатньо українізовані і були в основному російськомовні. До того ж, російська мова залишалась мовою спілкування серед значної кількості населення півдня УСРР.

Належні умови для навчання рідною мовою мали євреї. На початок 1930-х рр. єврейською мовою велось викладання в таких закладах: Бердичівському садово-городньому технікумі, Одеському агро-економічному технікумі, Львівському технікумі зернових культур, Ново-Златопольському сільськогосподарському технікумі механізації, Криворізькому технікумі молочної промисловості. Змішана форма викладання українською і єврейською мовами мала місце в Одеському ветеринарному, Херсонському й Уманському технікумах механізації, Уманському технікумі садівництва й городництва. Вищу освіту єврейською мовою можна було здобути у Ново-Полтавському сільськогосподарському інституті, у педагогічних технікумах Вінниці, Одеси, Житомиру. Також єврейські відділення існували у трьох інститутах народної освіти: Одеському, Київському й Житомирському. До цього переліку закладів необхідно додати дошкільні відділення педтехнікумів і технікуму політпросвіти в Дніпропетровську [8, с. 235].

Поляки мали можливість отримати освіту своєю мовою в двох педагогічних, чотирьох сільськогосподарських та одному індустріальному технікумах. Так, курси для перепідготовки польських вчителів були організовані при Польському педагогічному технікумі в Києві. Вони давали непогані результати, хоча не могли задовольнити тих вимог, які висувалися. У різні роки фахівців польською мовою готували Київський польський педагогічний інститут, де навчалося понад 300 студентів в 20 академічних групах. До того ж він був єдиним в СРСР вищим навчальним закладом, де готували вчителів польської мови та літератури. Також польську національну освіту представляли 7 відділів при вищих освітніх навчальних закладах, 9 педагогічних технікумів, Одеський польський технікум механізації сільського господарства [4, с. 221].

Німці УСРР до початку сталінського погрому мали 5 німецьких сільськогосподарських технікумів, де навчалося 360 студентів, педагогічний технікум (295 студентів) та один індустріальний. А також вищі навчальні заклади (станом на 1931 р.) серед яких Одеський німецький педагогічний інститут, Пришибську німецьку ветеринарно-фельдшерську школу, Ландауську німецьку сільськогосподарську

школу рільництва, Німецький національний відділ при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанську німецьку фельдшерсько-акушерську та Хортицьку німецьку педагогічні школи.

Так, наприклад, в Одеському німецькому педагогічному інституті на 4-х факультетах (історичний, мовно-літературний, природно-географічний та фізико-математичний) у 12 академічних групах навчалося біля 300 студентів.

Для греків УСРР було створено в 1927 р. спеціальне відділення грецький сектор при Маріупольському педагогічному технікумі. Але у зв'язку з нестачею педагогічних кадрів в технікумі всі предмети, крім грецької мови викладались російською або українською мовами [10, с. 280]. Також були відкриті професійні спеціалізовані школи для греків: Богатирська школа рослинництва (була перетворена в Яннісольський аграрний технікум) та Бердянський садово-городницький технікум.

Болгари здобували середню спеціальну освіту рідною мовою в Переяславському болгарському педтехнікумі. В 1930-ті роки вчителів для болгарських шкіл випускав болгарський сектор Одеського педінституту. Потреби у фахівцях для сільського господарства забезпечувала Преславська агрошкола. В 1931 р. школу було реорганізовано в сільськогосподарський технікум з трьома факультетами: виноградарства, садівництва та інтенсивних культур. У 1932 р. відкрили болгарський сектор при Одеському сільськогосподарському інституті. У 1930-ті роки медичний персонал для болгарських районів готував болгарський сектор Одеського медичного технікуму [9, с. 144–145].

У 1933 р. на Одещині діяло 484 школи національних меншин з 14 мовами навчання. Для їх докомплектування на 1933/1934 н. р. було потрібно 649 нових кадрів. Нестача вчителів була постійним явищем для шкіл національних меншостей. З одного боку, постійне розширення мережі шкіл вимагало поповнення педагогічного колективу новими вчителями, а з другого – у 1930-х роках відбувалася боротьба за очищення вчительських кадрів від «ворожого елемента». Суспільство все більше заглиблювалося у параноїдальний пошук шкідників, а на педагогічному фронті це явище набуло **всеосяжного** характеру.

Отже, професійні і вищі навчальні заклади для представників національних меншин, за незначним виключенням, були педагогічного і сільськогосподарського профілю. Однак більшість національних меншин мали обмежені можливості отримувати вищу освіту рідною мовою і тому мусили вивчати українську або російську. Це призводило

до поступової українізації одних національних меншин (поляків, частково євреїв, чехів, молдаван) і подальшої русифікації інших (греків, болгар, німців, білорусів, татар тощо).

Серед причин українізації національних меншин була також непослідовність і суперечливість освітньої реформи, що виявлялася у відсутності наступності в системі освіти. Згідно з реформою навчання в початковій школі перевели на національні мови. Кількість національних шкіл другого концентру була набагато меншою ніж початкових, що змушувало представників національних меншин віддавати своїх дітей в українські і російські школи. Це негативно впливало на рівень підготовки вступників до професійних та вищих закладів освіти і засвідчувало безперспективність вивчення національними меншинами їх рідної мови.

На стан освіти національних меншин також негативно впливали такі фактори: низький рівень підготовки вчителів національних шкіл; відсутність наукової і педагогічної літератури мовою національних меншин; надмірна перевантаженість навчальної програми, адже учням доводилося вивчати одночасно, крім рідної мови, ще й українську і російську й це при тому, що у повсякденному житті використовувалась змішана мова (діалект), частіше з домінуванням української.

Іншою причиною, яка спонукала національні меншини сприймати українські цінності, була культурна ізоляція від своєї етнічної батьківщини. Так, наприклад, для греків і національних меншин арабської мовної групи ізоляція почалася з реформування цих мов. Для греків СРСР запровадили нову орфографію (димотика), що ускладнювало їх спілкування навіть на території країни, не кажучи вже про культурний обмін з грецьким світом, де застосовувалася історична орфографія (кафаревуса). Тюркські народи також вилучили з арабського світу та з-під впливу мусульманського духовенства шляхом переведення їхніх мов з арабської абетки на латинську [13, с. 54].

Факти свідчать, що ставлення національних меншин до українізації було неоднозначне. Сприйняття або зміна парадигми культурних-мовних орієнтацій нацменшин в історичній ретроспективі відбувається або добровільно (менше розвинута культура сприймає більш високорозвинену), або з прагматичних причин (коли відкриваються можливості отримати освіту, з'являється можливість кар'єрного росту тощо).

Причини українізації німців, чехів, частково росіян були суто прагматичні, тому що у цих нацменшин культурно-освітній рівень був вищий, ніж у українців і тенденція переходу на українські цінності була

менш відчутною.

Не дивлячись на те, що культурний рівень поляків і євреїв був вищим, ніж у українців, вони частіше вибирали українську мову. Останнє пояснюється близькістю польської і української мов. Попри постанову про рівноправність мов, діти були позбавлені права навчатись у польській школі, оскільки їх батьки ще за часів царської влади зазнали асиміляційних процесів. До того ж невизначеність статусу українців-католиків, яких у 1920-х рр. вважали за українців і не створювали для них польських шкіл, призвело до подальшої українізації поляків півдня УСРР.

Причинами вибору іншої мови для євреїв були: 1) бажання асимілюватися серед української людності (як раніше російської); 2) нестача підготовлених учительських кадрів. Інколи батьки єврейських дітей не віддавали їх до національних шкіл через відсутність серед навчальних предметів староеврейської мови – івриту. Таким чином, це свідчить про бажання батьків навчати своїх дітей не стільки у школах з їх рідною мовою та пролетарським характером, скільки у навчальних закладах, які б повною мірою були носіями культурних традицій даного народу.

Молдавани і болгари мали нижчий, ніж українці освітньо-культурний рівень і тому сприйняття українізації і українських цінностей означало для них прилучення до більш розвинутої культури. Причиною вибору нерідної мови була наявність українського оточення.

Греки теж мали нижчий, ніж українці освітньо-культурний рівень, але вони не сприйняли ні українізації, ні «грекоцизації». Більшість греків-батьків віддавали своїх дітей до шкіл з російською мовою навчання. Серед причин такого ставлення були: 1) сильний вплив російської культури, що призвело до асиміляції грецького населення; 2) незрозумілість літературної грецької мови; 3) відсутність писемності; 4) слабка підготовка вчителів; 5) відсутність навчальної літератури.

Нечисленні національні меншини (татари, вірмени, ассирійці та ін.) не сприймали українізацію, через те, що були переважно міськими жителями, де панувала російська культура.

Зі зміною етнополітичного курсу держави в 1930-х рр., згорання коренізаційної роботи торкнулися чи не в першу чергу освітньої галузі. Відбувалася докорінна реорганізація, в першу чергу, польських, німецький, болгарських національних шкіл.

Таким чином, українізація 20-х – початку 30-х років ХХ ст. сприяла розширенню сфери функціонування української мови, підвищенню її соціального статусу та престижності серед національних

меншин. Це створило реальні передумови для зміни парадигми культурних та освітньо-мовних орієнтацій національних меншин з російських на українські. Але відсутність реального державного суверенітету УСРР, непослідовність і половинчастість національної політики уряду, обмеженість українізації лише культурно-мовними межами загальмували процес сприйняття національними меншинами українських цінностей, а контрукраїнізація й репресії другої половини 1930-х років засвідчили неможливість його завершення в умовах тоталітарного режиму в СРСР.

Література:

1. Данильченко О. П. Ліквідація неписьменності серед національних меншостей півдня України в 20-х рр. ХХ ст. // Український історичний журнал. 1999. № 3. С. 74–88.
2. Животинський В. О. Освіта національних меншин у 1920-і роки як «зброя комуністичного переродження суспільства» // Відродження. 1995. № 4. С. 72–74.
3. Котляр Ю. В., Міронова І. С. Голодомори 1921–1923 рр. та 1932–1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. 204 с.
4. Міронова І. С. Розвиток освіти і культури польського населення Півдня України в 1920-30-і роки // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. Київ, 2004. Вип. 5. С. 218–225.
5. Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Зб. док. і матеріалів / НАН України. Ін-т нац. відносин і політології; Упоряд. М. І. Ланчук (кер.), І. П. Гошуляк, С. С. Діброва та ін.; Редкол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін. Київ: Наукова думка, 1994. 590 с.
6. Національні відносини на Україні: Запитання і відповіді / В. А. Беспалий, С. П. Бритченко, В. М. Бріцин та ін.; за наук. ред. М. О. Шульги. Київ: Україна, 1991. 238 с.
7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2. 704 с.
8. Орлянський В. С. Євреї України в 20-ті – 30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. Запоріжжя: ЗДТУ, 2000. 254 с.
9. Павленко В. В. Болгарська меншина в Україні (20–30-і рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. 1993. №4. С. 131–149.
10. Терентьева Н. А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII – XX вв.). Київ: Аквилон-Пресс, 1999. 352 с.
11. «Українізація» 1920–30-х років: Передумови, здобутки, уроки / В. М. Даниленко, Я. В. Верменич, П. М. Бондарчук; НАН України. Ін-т історії України. Київ, 2003. 392 с.
12. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30-і роки ХХ століття). Київ: Асоціація «Україна», 1995. 215 с.
13. Якубова Л. Д. Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і денаціоналізація // Український історичний журнал. 1998. № 6. С. 22–36. oooooooooooooooooooooo

References:

1. Danylchenko, O. P. (1999). Likvidatsiia nepysmennosti sered natsionalnykh menshostei pivdnia Ukrainy v 20-kh pp. XX st. [Elimination of illiteracy among the national minorities of the south of Ukraine in the 20s XX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 3. 74–88 [in Ukrainian].
2. Zhyvotynskiy, V. O. (1995). Osvita natsionalnykh menshyn u 1920-i roky yak «znariaddia komunistychnoho pererodzhennia suspilstva» [Education of national minorities in the 1920s as "tools of communist rebirth of society"]. *Vidrodzhennia*. 4. 72–74 [in Ukrainian].
3. Kotliar, Iu. V. & Mironova, I. S. (2008). *Holodomory 1921–1923 rr. ta 1932–1933 rr. na Pivdni Ukrainy: etnichnyi ta mizhnarodnyi aspekty* [The Holodomors of 1921–1923 and 1932–1933 in the South of Ukraine: Ethnic and International Aspects]. Mykolaiv: MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
4. Mironova, I. S. (2004). Rozvytok osvity i kultury polskoho naseleння Pivdnia Ukrainy v 1920-30-i roky [Development of education and culture of the Polish population of the South of Ukraine in 1920-30s]. *Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei*. 5. 218–225 [in Ukrainian].
5. *Natsionalni vidnosyny v Ukraini u XX st. (1994)*. [National relations in Ukraine in the XX century]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. *Natsionalni vidnosyny na Ukraini: Zapytannia i vidpovidi (1991)*. [National Relations in Ukraine: Questions and Answers]. Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
7. *Natsionalni protsesy v Ukraini: istoriia i suchasnist. Dokumenty i materialy. (1997)*. [National processes in Ukraine: history and modernity. Documents and materials]. Kyiv: Vyshcha shkola. 2 [in Ukrainian].
8. Orlianskyi, V. S. (2000). *Yevrei Ukrainy v 20-ti–30-ti roky XX storichchia: sotsialno-politychnyi aspekt*. [Jews of Ukraine in the 20s–30s of the twentieth century: socio-political aspect]. Zaporizhzhia: ZDTU [in Ukrainian].
9. Pavlenko, V. V. (1993). Bolharska menshyna v Ukraini (20–30-ti pp. XX st.) [The Bulgarian minority in Ukraine (20s-30s pp. XX centuries)]. *Ukrainska diaspora*. 4. 131–149 [in Ukrainian].
10. Terenteva, N. (1999). *Hreky v Ukrayne: Ekonomycheskaia y kulturno-prosvyetytelskaia deiatelnost (XVII–XX vv.)* [Greek in Ukraine: Economic, cultural and educational activities XVII–XX century]. Kyiv: Akvilon-pres [in Russian].
11. Danylenko, V. M., Vermenych, Ya. V. & Bondarchuk, P. M. (2003). «Ukrainizatsiia» 1920–30-kh rokiv: Peredumovy, zdobutky, uroky [«Ukrainization» of the 1920s–1930s: Preconditions, Achievements, Lessons]. Kyiv: Institute of History of Ukraine [in Ukrainian].
12. Chyrko, B. V. (1995). *Natsionalni menshyny v Ukraini (20–30-i roky XX stolittia)* [National minorities in Ukraine (20–30 years of the XX century)]. Kyiv: Asotsiatsiia «Ukraina» [in Ukrainian].
13. Yakubova, L. D. (1998). Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20-30-ti roky): korenizatsiia i denatsionalizatsiia [National and cultural life of ethnic minorities of Ukraine (1920-30s): rooting and denationalization]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 6, 22–36 [in Ukrainian].

УДК 324:325

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-335-344](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-335-344)

Санкович Марія Василівна аспірантка кафедри всесвітньої історії, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Тараса Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76008, тел.: (097) 644-54-03, <https://orcid.org/0000-0002-3094-5238>

«НЕСЕМО НОВУ КУЛЬТУРУ» - ДРУГА РАДЯНІЗАЦІЯ ПРИКАРПАТТЯ

Анотація. У статті проаналізовано соціально-економічне становище західноукраїнських земель, зокрема Прикарпаття у період другої радянської Західної України. Розкрито основні аспекти створення колгоспів на Прикарпатті, проаналізовано форми та методи боротьби радянської системи із вільними господарями. Описано приклади створення перших колгоспів, процес депортації українського населення.

У період другої радянської західноукраїнських земель супроводжувались інтенсивним процесом індустріалізації. Вище керівництво СРСР ставило високі завдання: швидкими темпами наздогнати усі інші регіони УСРС у важкій промисловості, відбудові старих заводів та фабрик, а також розвиток нових. Основне завдання ставилося на нафтогазову промисловість, на корисні копалини яких Прикарпаття було багатим. Стаття аналізує процес радянської індустріалізації у даний хронологічний період, а також процес розвитку перших нафтопереробних заводів. В Івано-Франківській області (на той час Снаніславській) розпочалося активне будівництво нафтогазових водогонів, вишок і розпочалося транспортування нафти і газу не лише по території України, але і в Москву та Білорусію. У статті подано аналіз статистичних даних щодо видобутку нафти і газу за різні часові періоди. Розкрито основні умови розвитку важкої індустрії Прикарпаття. Разом з тим, розвиток індустрії призводив до зuboжіння населення регіону, виселення і депортація невдоволених за межі країни. Разом з тим, було винайдено нові методи і способи видобутку і переробки нафтових продуктів, що в результаті призвело до будівництва великих заводів, фабрик і підприємств. Разом із соціально-економічною радянською Прикарпаття відбувалась і культурна анексія краю. Нова влада активно знищувала все українське, українське

село, культуру, звичаї, традиції. Змінювали уклад існуючої системи господарства.

Ключові слова: колгосп, Прикарпаття, друга радянська, економіка, сільське господарство, колективізація.

Sankovich Mariya Vasulivna Postgraduate student of the Department of World History Precarpathian national Vasyl Stefanyk University, Taras Shevchenko St., 57, Ivano-Frankivsk, 76008, <https://orcid.org/0000-0002-3094-5238>

«WE BRING A NEW CULTURE» - THE SECOND SOVIETIZATION OF THE CARPATHIAN

Abstract. The article analyzes the socio-economic situation of Western Ukrainian lands, in particular Prykarpattia during the second Sovietization of Western Ukraine. The main aspects of the creation of collective farms in the Carpathians are revealed, the forms and methods of struggle of the Soviet system with free owners are analyzed. Examples of the creation of the first collective farms, the process of deportation of the Ukrainian population are described.

During the second Sovietization of Western Ukraine, they were accompanied by an intensive process of industrialization. The top leadership of the USSR set high goals: to quickly catch up with all other regions of the USSR in heavy industry, the reconstruction of old plants and factories, as well as the development of new ones. The main task was set for the oil and gas industry, the minerals of which Prykarpattia was rich. The article analyzes the process of Soviet industrialization in this chronological period, as well as the development of the first refineries. In the Ivano-Frankivsk region (then Snanislav region) began the active construction of oil and gas pipelines, towers and began transporting oil and gas not only in Ukraine but also in Moscow and Belarus. The article presents an analysis of statistical data on oil and gas production for different time periods. The main conditions for the development of heavy industry in Prykarpattia are revealed. At the same time, the development of industry led to the impoverishment of the region's population, eviction and deportation of dissatisfied people outside the country. However, new methods and ways of extracting and refining petroleum products were invented, which eventually led to the construction of large plants, factories and enterprises. Along with the socio-economic Sovietization of Prykarpattia, the cultural annexation of the region took place. The new government actively destroyed all Ukrainian,

Ukrainian village, culture, customs, traditions. Changed the structure of the existing system of economy.

Keywords: collectivefarm, Prykarpattia, secondSovietization, economy, agriculture, collectivization.

Постановка проблеми. 30 червня 1945 р., у зв'язку з підписанням договору між Чехословаччиною і СРСР про Закарпатську Україну й завершенням повного возз'єднання українського народу, О.Довженко так прокоментував цю подію у своєму щоденнику: «Об'єднались усі вкраїнські землі. Буде єдине стадо і єдин пастир. Усі тепер будемо однакі. Не будемо вже польським бидлом, ні румунським, ні чесько-угорським. Не будемо зневажати галичан за те, що вони добріші і культурніші од нас. Галичани не будуть боятися нас за те, що ми великі і жорстокосердні «несамо-стоятельні» люде, не європейські й не азійські, «отдельні», як казав той дядько. Узнаємо Закарпатську Україну, про яку у нас не було написано ні однієї Книжечки, ні одного малюночка, ні однієї вісточки. Жили ми поруч тисячу літ, не сказавши один одному слова, ми принаймні «великі» українці. Одягнемо прекрасну Буковину, мальовничу слов'янку, в ... бушлат землянистий...»[1, с.223].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. І це прагнення тоталітарного режиму вдягнути, за О.Довженком, «в бушлат землянистий» західноукраїнські землі виразно простежується у повоєнний період,, коли кремлівське керівництво прагнуло уніфікувати життя регіону з рештою території СРСР й якнайшвидше реалізувати тут власну й апробовану у попередні роки політику - «індустріалізація - колективізація - культурна революція», доповнивши її ще й неофіційною четвертою складовою - «русифікацією»[1, с. 224].

Мета статті – розкрити основні аспекти процесу другої радянської західноукраїнських областей, зокрема Прикарпаття. Розкрити зміни у соціально-економічному і культурному плані.

Виклад основного матеріалу. 7 травня 1945 р. ЦК КП(б)У і РНК УРСР ухвалили постанову «Про заходи по відбудові і дальшому розвитку господарства Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Волинської, Чернівецької областей на 1945 р.» Документ проголошував курс на реконструкцію й розвиток як традиційних для регіону галузей промисловості (нафтовидобувна, газова та ін.), так і нових (машинобудівна, приладобудівна, металообробна тощо). Упродовж четвертої п'ятирічки з великих промислових підприємств Радянського Союзу до Західної України було

надіслано 2% тис. робітників і 2 тис., інженерно-технічних працівників. До 1950 р. чисельність робітників, зайнятих у промисловості західних областей УРСР, зростає з 138 до 284 тис. осіб. Особливістю індустріалізації регіону полягала в тому, що темпи промислового розвитку тут були значно вищими, ніж у східних областях республіки. Якщо питома вага індустрії західних областей в усій промисловості України у 1941 р. становила 4,7 %, то в 1948 р. вже 12,6 % [3, с.61].

Таким чином, радянська влада на території Західної України, а саме зокрема на Прикарпатті мала великий потенціал для реалізації своїх планів. Розвинений в економічному плані регіон мав корисні копалини, заможні сільські господарства, які ставали основою індустріалізації та комунікації.

Ця прискорена індустріалізація, як і в Східній Україні, супроводжувалася водночас повільним розвитком харчової, легкої та інших галузей промисловості, що виробляли товари для населення. Ще більш негативні наслідки викликала розгорнута паралельно за більшовицькими стандартами колективізація, яка здійснювалася форсовано-примусовими методами. Більшість колгоспів було створено в 1948-1949 рр. Якщо на початку 1946 р. в Західній Україні було 158 колгоспів, то на 1 листопада 1949 р. - 198. До середини 1951 р. - понад 95 % селянських господарств примусово були об'єднані в понад 7 тис. колгоспів. До 1950 р. у регіон центральне керівництво надіслало 15 тис. осіб, які вважалися фахівцями в галузі сільського господарства. Політичний контроль забезпечували політвідділи МТС, для роботи в котрих направили 1,7 тис. партійних функціонерів [4, с. 106].

Буденним явищем під час проведення колективізації стали порушення законності. Так, у Станіславській області лише за перше півріччя 1947 р. офіційно було зареєстровано 32 випадки таких порушень (серед них - побиття громадян, вилучення у них майна, незаконні арешти, загроза зброєю та ін.). Ситуація ускладнювалася тим, що процесові колективізації протидіяли УПА й підпілля ОУН. У свою чергу, це стимулювало репресивно-каральну активність комуністичної системи по масовому виселенню так званих «куркулів» та їхніх родин [5, с. 46].

Примусово колективізоване селянство зіткнулося зі значними проблемами. Так, у 1949 р. 4 % прикарпатських колгоспів зовсім не видавали зерно на трудові, а 21 % господарств не виплачував грошей. Тому селяни всіляко ухилялися від праці у колгоспах: у 1950 р. в регіоні 45 % колгоспників (ледь не кожен другий) не відробили

обов'язків мінімум трудоднів. Тим часом комуністична пропаганда всіляко вихваляла «переваги» колгоспного ладу [5, с. 47].

По-різному ставилися до більшовиків представники різних соціальних верств населення Прикарпаття. Малограмотні селяни та біднота з надією вірили в отримання дармового прибутку за рахунок заможного сусіда. Деякі щиро вважали, що керування совітів подарує їм краще життя. Одразу ж після приходу Червоної Армії, класифікувавши селян на куркулів (заможних), середняків та бідних, більшовиками були створені комітети з сільської бідноти та тимчасові управління. В першу чергу, такі комітети допомагали біднішим, влаштовували їх на роботу, переселяли із підвалів та бараків до облаштованих квартир, розподіляли між ними поміщицькі та церковні землі. Були відриті медичні пункти з безоплатним обслуговуванням, дітей бідних та середняків було відправлено в школи, на місцях були проведені збори з вибору голів сільрад. Аби швидше радянлізувати західноукраїнське населення та утвердити більшовицький лад, до різних соціальних верств «совіти» застосовували різні методи агітації. Це були методи, перевірені на жителях Центральної та Східної України. Відтак, найбільш агітували шляхом залучення до своїх лав, роздаванням награваного у поміщиків та силоміць відібраного у заможніших господарів. З різних джерел бачимо, що тим, хто перший вступив до колгоспу а також тим, хто брав участь в організованих більшовиками заходах, що засуджувалися місцевими громадами, наприклад – танцях у Страстну п'ятницю 1940 р. тощо, продавали мануфактуру, одяг та взуття. Цікавим є факт, коли 1940 р. в с. Гавриляк Обертинського району люди пішли до церкви на Великдень, а дівчата, що вступили до лав більшовиків білили новостворений клуб. Підійшовши до церкви вони почали глузувати, «а як же ж нам перехреститься, коли руки у вапні, може лівою...». [5, с. 61]. Фактом є те, що ці ж дівчата пробули всю нічну службу у церкві на колінах.

Таким чином, бачимо, що до лав більшовиків чи то до колгоспів люди вступали з різних міркувань – через залякування, натравлювання, страх, а також через різні заохочення та обіцянки, які в подальшому виявилися суцільним обманом. Деякі селяни, знаючи про колективізацію та Голодомор 1923 – 1933 років в Україні, та боячись вислання в Сибір, відмовлялися від своїх статків, щоб вступити до лав комуністів та зайняти хоч абияку посаду.

Микола Ласійчук з Воскресінців згадував: «Людей скликали на мітинги... Пригадую, як вибирали крамарку до сільської кооперативи. Кандидатки на цю посаду мусіли прилюдно розказати про своє життя.

Це вважали за демократію, але насправді це було облудою. Один із життєписів мені запам'ятався, а саме: «я дочка бідняків, працювала ціле життя на куркулів». Всі вибухнули сміхом. Всі знали, що її мама працювала перекупкою на коломийському ринку. Ця дівчина не працювала... влітку вигривалася на сонці біля Пруту» [5, с. 113]. Проте не всі ставилися до приходу більшовиків однаково. Місцева інтелігенція, представники «Просвіти», національно-свідомі та старші жителі ставилися з недовірою до нових окупантів.

Користуючись різною забороненою інформацією, галицькою пресою та з відчитів, які проводили читальні «Просвіти», більшість з них знали про насильницьку колективізацію та штучно організований московською верхівкою Голодомор 1932 – 1933 років в Україні, що забрав мільйони життів. Наприклад, у селі Голоскова більшість селян були ознайомлені із діяльністю советів в Україні, тому що хтось завіз альбом із 30 фотографіями більшовицьких комісарів під назвою «Кати України». Та й радянська влада недовго «загравала» із західноукраїнським населенням, аби заволодіти їхніми «головами та серцями». Водночас із «позитивними» зрушеннями для бідняків в селах Західної України розпочалися репресії, масові розкуркулення та депортації заможних родин. Представники більшовицької влади зі своїм атеїстичним світоглядом почали закривати читальні «Просвіти», церкви, відкривати клуби, створювати колективні господарства (колгоспи), артілі, МТС (машинотракторні станції). Запроваджений паспортний режим не дозволяв селянам переїжджати. В Західній Україні колективізацію почали проводити швидкими темпами, аби не відставали від УРСР [6].

По Станіславщині з вересня 1939 р. по 1940 р. було організовано 77 колгоспів, в які було примусово загнано 6000 господарств, а станом на 1 червня 1941 р. кількість колгоспів досягла 29515. Одним із перших у Західній Україні був створений колгосп «Нове життя» у с. Верхній Вербіж під Коломиєю в 1939 році. Правління знаходилося у господарстві розкуркуленого та вивезеного в Сибір Миколи Ковбаснюка. Реманент, коні та худобу відбирали у господарів та звозили у новостворений колгосп. До колективізації 1939 р. на території Західної України були свої звичаї, традиції, вірування. Діти зверталися до своїх батьків за давнім українським звичаєм на «ви», а також говорили їм «nene» і «дядьо». То було ознакою високої культури та поваги. Після приходу совітів дітей учили вже казати тато і мама і на «ти». Найбільший авторитет у селі мав вїйт та священник, їх поважали як дорослі, так і ма

лі. Наприклад, як були вечорниці в селі, і йшов хтось із цих людей, то музики переставали грати, чекали доки молодь привітається з ними. Війт та священник заповідали їм, аби не набувалися (не вживали спиртного) та й не билися, не кривдили один одного та й не ганьбили батьків своїх. Прихід «визволителів» та колективізація внесли свої зміни і в традиційне та культурне життя селян. Не можна було вітатися «Слава Ісусу Христу» та відповідати: «Слава навіки Богу», нова влада вчила вітатися «Добрий день». Цьому навчали і дітей у школі, і колгоспників, і тих, хто вступив до лав більшовиків. Але багато людей між собою віталися за старими звичаями. Заборонено було вітатися у релігійні свята «Христос ся рождає!» та «Христос воскрес» [7, с. 27]. Равлюк Ганна Миколаївна жителька села Гавриляк розповідає: «На Великдень 1940 р. мама привіталася з партійцем «Христос воскрес», а він їм: «Чтоты сказала?» і наставив обрєз. А мама кажуть «Добрий день», а він «Иди!» [9]. Грабуючи та висилаючи із прикарпатських сіл заможних господарів, більшовики не залишали в спокої і місцевих священників. Їхнє майно розбирали, а будинки забирали під гаслами, що це державна власність, а не приватна. В 1940-х рр. в селах Прикарпаття влада почала закривати церкви. Так, в селі Гавриляк, коли закривали церкву селяни розбирали та переховували у себе церковне начиння. Равлюк Ганна Іллівна, 1933 р.н. розповідала: «Що її тато заховав церковні книги, аби уберегти, а коли під час Другої Світової війни людей з села «вакували» (евакуйовували), то книги залишилися схованими, після повернення додому все було перенишпорено і книг уже не було» [10]. Така ж доля спіткала більшу частину церковних цінностей, які селяни переховували чекаючи кращих часів. Після закінчення війни у багатьох селах Прикарпаття храми почали знову відкривати, але лише Московського патріархату. Греко-католицька ж церква надовго перейшла у підпілля. Хоча частина церков і відновила свою діяльність, переслідування більшовиками «невірних» партії священників продовжувалася. Калин Анна Андріївна 1929 р.н. з с. Чортовець Городенківського району розповідала, що церква була, але дітей хрестити ходили під вечір до священника додому, аби ніхто не бачив. Люди боялися доносів на них, а большевицьких сексот (з російської «секретний сотрудник») на той час було багато. Та і до церкви, хоч і відновленої люди боялися йти. Недовіра і страх почав оселятися в душах людей. Всі ще пам'ятають як роздавали поміщицькі та церковні землі, худобу і реманент, а через деякий час це все було знову відібрано у колективне господарство з негативними наслідками

для тих, хто відмовлявся. Анна Андріївна переповідала, що «слюб» (шлюб) брали у клубі, хоча церква була відкрита, селяни боялися вінчатися, щоб не наражати себе на злість енкаведистів [11, с. 28].

Вражаючим моментом є те, що після таких маневрів із закриттям та відкриттям церков, глибоко віруюче населення Прикарпаття перестало відвідувати поховальні церемонії. Люди намагалися бути лише на похованні дуже близької людини, оскільки не знали, чи молитися їм на похороні чи ні, і як можна було проводити небіжчика в останню дорогу без молитви. Страх не змушував хіба що дітей співати колядки та щедрівки на різдвяні свята, тікаючи від сексотів та енкаведистів по селі. Гришук Марія Гаврилівна 1929 р.н. з с. П'ядики Коломийського району розповідала: «Одні діти на одному кутку, інші на другому і бігаємо по селі, колядуємо... Ми на цій вулиці, а там уже гукають, що туди не йдіть, бо по тій вулиці ходять більшовики». Повсюди відбувалися арешти негативно налаштованих, «недовірливих» щодо радянської влади. Жителька села Іванівці Мочернюк Ганна, 1922 р.н. свідчила, що за «перших совітів» розкуркулили та заарештували кілька сімей, а перед самим приходом німців усіх людей зігнали в урочище «луги» біля Прута на розстріл. В цей час з'явилися німецькі літаки і відкрили вогонь по радянських машинах. Більшовицькі кати розбіглися [12, с. 41].

Колективізація сільського господарства Прикарпаття, розпочата перед Другою Світовою війною, була завершена, в основному, в кінці четвертої п'ятирічки. По Станіславській області (тепер Івано-Франківська) у 1950 р. були колективізовані майже усі селянські господарства – 96,7%, у селян відібрано 99,1% землі. Після вигнання німців радянська влада вдруге почала освоювати землі Прикарпаття. Розпочався другий період радянізації. Про повернення більшовиків місцеві мешканці говорили: «Перші совіти, були ліпші, бо вони прийшли і одразу пішли» [13, с. 48].

Висновки. Отже, розпочалося активне відновлення створених до початку Другої Світової війни колгоспів та підготовка усіх сіл до створення нових колективних господарств. Знову-таки насильницькими методами змушували селян вступати до колгоспів. Відбирали худобу, реманент, цінні речі, одяг, залякували штрафами, арештами та виселенням в казахстанські степи та Сибір. Зі свідчень очевидців стає відомо, що варто було заарештувати та вислати одну родину з неколективізованого села, як інші зі страху перед НКВС вступали до новостворених колгоспів.

Література:

1. Гунчак Т. *Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії.* [Ukraine: the first half of the twentieth century. Essays on political history.] К., 1993. С. 221 – 224.
2. Григор'єв А. *Станіславська область (географічний нарис).* [Stanislav region (geographical sketch)] К., 1957. С. 61 – 62.
3. *Сторінки історії України: XX століття: Посібн. для вчителя.* [Pages of the history of Ukraine: XX century: Manual. for the teacher.] К., 1992. С. 106.
4. В.В.Онікієнко, Я.І.Жупанський. *Природа й господарство Станіславської області УРСР.* [Nature and economy of the Stanislav region of the USSR] Чернівці, 1960. С. 46 – 47.
5. Грабовецький В. *Іванівці. Літопис села над Прутом.* [Ivanivtsi. Chronicle of the village on the Prut] Івано-Франківськ, 2001. С. 112 – 113.
6. *Свідчення Петруняка Якова Ільковича 1933 р.н.* [Testimony of Petrunyak Yakov Ilkovich, born in 1933] з с. Гавриляк Обертинського району Івано-Франківської області.
7. Боднар І. *Історія села Голоскова. Літопис рідного краю.* [History of the village of Holoskova. Chronicle of the native land.] Коломия, 2007. С. 27.
8. *Коломия й коломийщина. Історико-креснавче видання.* [Kolomyia and Kolomyia. Historical and crossword puzzle edition.] Т. II. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Наукове товариство ім. Шевченка, коломийський осередок. Філадельфія Коломия, 2008. С. 283.
9. *Свідчення Равлюк Ганни Іллівни 1930 р.н.* [Testimony of Anna Illivna Ravlyuk, born in 1930] з с. Гавриляк Обертинського р-н, Івано-Франківської області..
10. *Свідчення Калин Анни Андріївни 1929 р.н.* [Testimony of Anna Andreevna Kalin, born in 1929] з с. Чортовець Городенківського району Івано-Франківської області.
11. *Коломия й коломийщина. Історико-креснавче видання.* [Kolomyia and Kolomyia. Historical and crossword puzzle edition.] Т. II. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. Наукове товариство ім. Шевченка, коломийський осередок. Філадельфія Коломия, 2008. С. 28
12. Савчук М. *Історія Марківки.* [History of Markivka] Коломия, 2002. С. 41.
13. Павло Андрушко, Юрій Феняк. *Історія Верхнього Вербіжа.* [History of the Upper Verbizh.] Коломия, 2007. С. 48 – 49.

References:

1. Gunchak, T. (1993). Ukraine: persha polovina XX stolittja [Ukraine: the first half of the twentieth century]. *Narisi politichnoi istorii - Essays on political history*, 221 – 224 [in Ukrainian].
2. Grigor'ev, A. (1957). *Stanislavs'ka oblast' (geografichnij naris).* [Stanislav region (geographical sketch)]. К. [in Ukrainian].
3. *Storinki istorii Ukraïni: XX stolittja* [Pages of the history of Ukraine: XX century]. К. [in Ukrainian].
4. Onikienko, V.V., Zhupans'kij, Ja.I. (1960). *Priroda j gospodarstvo Stanislavs'koï oblasti URSR* [Nature and economy of the Stanislav region of the USSR]. Chernivci [in Ukrainian].
5. Grabovec'kij, V. (2001). *Ivanivci. Litopis sela nad Prutom* [Ivanivtsi. Chronicle of the village on the Prut]. Ivano-Frankivs'k [in Ukrainian].

6. *Svidchennja Petrunjaka Jakova Il'kovicha 1933 r.n. [Testimony of Petrunyak Yakov Ilkovich, born in 1933] [in Ukrainian].*
7. Bodnar, I. (2007). *Istorija sela Goloskova. Litopis ridnogo kraju. [History of the village of Holoskova. Chronicle of the native land]. Kolomija [in Ukrainian].*
8. *Kolomija j kolomijshhina. Istoriko-kreznave vidannja. [Kolomyia and Kolomyia. Historical and crossword puzzle edition.] (vol. 1-2). [in Ukrainian].*
9. *Svidchennja Ravljuk Ganni Illivni 1930 r.n. [Testimony of Anna Illivna Ravlyuk, born in 1930] [in Ukrainian].*
10. *Cvidchennja Kalin Anni Andriivni 1929 r.n. [Testimony of Anna Andreevna Kalin, born in 1929] [in Ukrainian].*
11. *Kolomija j kolomijshhina. Istoriko-kreznave vidannja. [Kolomyia and Kolomyia. Historical and crossword puzzle edition.] (vol. 1-2). [in Ukrainian].*
12. Savchuk, M.(2002). *Istorija Markivki [History of Markivka]. Kolomija [in Ukrainian].*
13. Pavlo Andrushko, Jurij Fenjak. *Istorija Verhn'ogo Verbizha [History of the Upper Verbizh]. Kolomija [in Ukrainian].*

УДК: 372.382:167.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-345-358](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-345-358)

Сахновський Олександр Євгенович кандидат історичних наук, доцент кафедри методики викладання природничо-математичних дисциплін, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, вул. Вірменська, 16 (корпус 2), м. Чернівці, 58002, тел.: (068) 260-36-10, <https://orcid.org/0000-0003-2375-0542>

СУЧАСНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ У СВІТЛІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИМОГ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. Реалізація обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти в рамках Нової української школи, передбачає якісну зміну змісту, а також методологічних і методичних засад навчання. У цьому зв'язку неабиякої актуальності набуває питання інтеграції сучасних стратегій пізнання минулого у навчальний процес викладання історії та громадянської освіти. Ці підходи не пропонують готові схеми та висновки, а радше ставлять завдання формувати критичне мислення і відходять від традиційної установки: отримай готове знання, запам'ятай, повтори пройдений матеріал тощо.

Серед сучасних стратегій пізнання минулого варто виділити: історико-антропологічний, багатоперспективний, цивілізаційний підходи, а також теорію фронтиру (концепт Пограниччя). Їх поява проявилася у зверненні до міждисциплінарності, багатоаспектності, міжцивілізаційній взаємодії та прагненні надати історії «людського обличчя». Усі вони мають великий пізнавальний і практичний потенціал у реалізації ідей Нової української школи. Особливо цінними ці підходи видаються з перспективи впровадження у навчальний процес засад і принципів історичної дидактики ХХІ ст. та переходу до «школи компетентностей».

Спираючись на засади «олюднення історії», цивілізаційної взаємодії і багатоаспектний відбір сюжетів, ці методологічні підходи сприяють формуванню ідентичності громадянина України та активної громадянської позиції здобувачів освіти через осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, комплексного бачення єдності локального, національного та глобального вимірів суспільного буття. Долається одномірний погляд здобувача освіти на український соціум

та депресивний образ минулого, що заважав світоглядному руйнуванню меншовартості українців. Нарешті створюється сприятливий ґрунт для оволодіння наскрізних в усіх ключових компетентностях вмінь: читання з розумінням, висловлення власної думки усно і письмово, критичне і системне мислення, логічне обґрунтування позиції, ініціативність, ухвалення рішень, співпраця з іншими тощо.

Ключові слова: сучасні методологічні підходи, громадянська та історична галузь, обов'язкові результати навчання, Нова українська школа, багатоперспективність, історична антропологія, фронтір.

Sakhnovskyy Oleksandr Yevgenovych Candidate of Historical Science, associated professor of the department of natural sciences Chernivtsi In-Service Teacher Training Institute of Education, Virmenska 16, Chernivsi, tel.: (068) 260-36-10, <https://orcid.org/0000-0003-2375-0542>.

THE MODERN METHODOLOGICAL APPROACHES OF LEARNING HISTORY IN THE LIGHT OF NEW UKRAINIAN SCHOOL'S REQUIREMENTS

Abstract. The implementation of the learning results in historical and civic's sector of the State Standard of basic secondary education within the New Ukrainian School involves the qualitative shift in the content, methodology and practice framework of teaching. In this context, the problems of the integration of history's modern knowledge strategies into the educational process have become increasingly relevant issue. These approaches do not offer ready-made schemes and conclusions, but rather set tasks for the formation of critical thinking and moving away from the traditional focus: receive ready knowledge, memorize, review studied materials.

Among the modern strategies of history learning the following should be highlighted: historical anthropology, multiperspectivity, civilisational approach and the concept of frontier. All of them have significant cognitive and practical potentials within the implementation of the New Ukrainian School's educational ideas. These approaches are particularly valuable in terms of bases and principles the XXI century historical methodology and transition to "a school of competence".

Current methodological approaches that built upon the principles of "history humanization", civilizational interaction and multidimensional selection of subjects contribute to the formation of the Ukrainian civic

identity and student's active citizenship through a deep comprehension of the connection between past and present, integrated vision of local, national and global unity of social life. The students cope with one-dimensional view on the past of Ukrainian society that prevented the destruction their outlook inferiority.

Finally, the modern methodological strategies of learning the history established the breeding ground for mastering the cross-cutting skills and key competencies for students: reading with understanding, competence in social skills and citizenship, critical and systems thinking, competence in linguistic communication, learning to learn, autonomy and personal initiative. These approaches are sufficient to make a turn from "history as subject of knowledge" to "history as subject of thinking".

Keywords: modern methodological approaches, history and civic learning, necessary required results, the New Ukrainian School, historical anthropology, multiperspectivity, frontier.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах гострих викликів і болісних загроз, українське суспільство переглядає своє ставлення до багатьох аспектів життя. Зокрема у шкільній освіті відбувається складний процес її переходу від «школи знань» до «школи компетентностей», пропонуються нові підходи, інший педагогічний менталітет. Означені зрушення реалізуються насамперед в рамках запровадження концепції Нової української школи – комплексної реформи, яка розрахована на довгу перспективу і має на меті докорінну зміну школи. Навчання спрямоване не стільки на засвоєння знань, скільки на можливості управління ними. У цьому контексті далеко не останнє місце займає проблема поєднання вимог НУШ із сучасними методологічними підходами навчання історії. Останні не пропонують готові схеми та висновки, а радше ставлять завдання формувати критичне мислення і відходять від традиційної установки: отримай готове знання, запам'ятай, повтори пройдений матеріал тощо.

У сучасній філософії освіти історію цінують, насамперед, через методику історичного пізнання, що зумовлює, поворот від «історії як предмета знань» до історії як «предмета мислення». Ключове завдання шкільної історичної освіти має полягати у пошуках відповіді на запитання «чому» та «як». У той же час, в умовах війни, коли існує загроза для Української держави, різкий відхід від викладання «націоналізованої» історії та корективи в бік зменшення патріотичної історії є недоречними. Очевидно, що громадянська та історична галузь в рамках НУШ має поєднувати викладання «націоналізованої» історії з

вимогами освіти XXI ст. і зрозуміліше говорити про умовності «правди» в історії, навчити критично мислити, розрізняти факти та оціночне судження, виявляти загальне й відмінне в порівнюваних об'єктах, пояснювати причини розбіжностей тощо.

Серед сучасних стратегій навчання історії варто виділити: історико-антропологічний, багатоперспективний, цивілізаційний підходи, а також теорію фронтиру (концепт Пограниччя). Їх головна цінність з точки зору історичної дидактики XXI ст. полягає у побудові позитивного «образу Себе», остаточного відходу від депресивного бачення минулого та радянського знеособленого формально-соціологічного погляду на українське суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення сучасних методологічних підходів навчання історії та їх комплексний аналіз були предметом дослідження таких відомих західних експертів, як Роберт Маєр, Клаус Бергман, Роберт Страдлінг, Альф Людтке, Ганс Медик, Пітер Берк, Жак Ревель, Овен Латімор, Вільям Макніл, Андреас Капеллер тощо. Серед вітчизняних науковців і дидактів варто виділити публікації Наталії Яковенко, Ігоря Чорновола, Сергія Леп'явка, Віктора Брехуненка, Віктора Мисана, Світлани Каюк, Станіслава Сергієнка тощо.

Метою статті є аналіз місця і ролі сучасних стратегій освоєння минулого у контексті реалізації основних вимог Нової української школи в громадянській та історичній галузі.

Виклад основного матеріалу. Розробники громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти відносять до основних вимог реалізації компетентнісного підходу у ній наступні категорії [1]:

1. Історико-хронологічне мислення, орієнтація в історичному часі, встановлення причиново-наслідкових зв'язків між подіями, явищами і процесами, діяльністю людей та її результатами в часі, виявлення змін і тяглості в житті суспільства.

2. Геопросторове мислення, орієнтація в соціально-історичному просторі, виявлення взаємозалежності в розвитку суспільства, господарства, культури і навколишнього середовища.

3. Критичне мислення, робота з різними джерелами інформації та формулювання історично обґрунтованих питань.

4. Системне мислення, виявлення взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємовпливу історичних подій, явищ, процесів,

постатей у контексті відповідних епох; розуміння множинності трактувань минулого і сучасного та зіставлення їх інтерпретацій.

5. Усвідомлення власної гідності, діяльність з урахуванням власних прав і свободи, повага до прав і гідності інших осіб, толерантність, протидія виявам дискримінації та нерівного ставлення.

6. Дотримання демократичних принципів, конструктивна взаємодія з друзями, спільнотою закладу освіти, місцевою громадою і суспільством загалом, залучення до розв'язання локальних, загальнонаціональних і глобальних проблем.

Успішна реалізація означених обов'язкових результатів навчання в рамках Нової української школи перебуває у тісному взаємозв'язку з ідеями і смислами, що стоять за сучасними методологічними підходами навчання історії. Цілі останніх, спираючись на засади «олюднення історії», цивілізаційної взаємодії і багатоаспектний відбір сюжетів, сприяють формуванню ідентичності громадянина України та активної громадянської позиції здобувачів освіти через осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, комплексного бачення єдності локального, національного та глобального вимірів суспільного буття на засадах поваги до прав і свобод людини. Долається одномірний погляд на український соціум та депресивний образ минулого, що заважав світоглядному руйнуванню меншовартості українців. Нарешті створюється сприятливий ґрунт для оволодіння наскрізних в усіх ключових компетентностях вмінь: читання з розумінням, висловлення власної думки усно і письмово, критичне і системне мислення, логічне обґрунтування позиції, ініціативність, ухвалення рішень, співпраця з іншими тощо.

Почати огляд означеної вище глибокої взаємодії між цілями НУШ та сучасними методологічними підходами варто з аналізу історико-антропологічного підходу. Його впровадження передбачає глибоку внутрішню трансформацію процесу освоєння минулого, більш відоме як прагнення «повернути» людину в історію або «антропологічний поворот». У цьому руслі, вирішуючи ряд теоретичних проблем пізнання історії, експерти звернулися до категорії «повсякденність». Основним змістом історії повсякденності стали, за словами Наталії Яковенко «не загальні безособові тенденції» [2, с. 226], а всебічний аналіз повсякденного існування, життєвого мікросвіту, стереотипів мислення і поведінки простих звичайних людей – «мовчазної більшості», історію якої традиційні наука так довго ігнорувала. Визначаючи сферу її інтересів, знаний німецький експерт Альф Людтке відзначав, що вона фокусується насамперед на аналізі вчинків тих, кого

називають «маленькими людьми», на «детальному описі їх душевних переживань, спогадів, любові, ненависті, турбот і сподівань на майбутнє. Індивіди в таких дослідженнях, постають і діючими особами, і творцями історії, що активно виробляють, відтворюють і змінюють реалії минулого і теперішнього» [4, с. 77].

Прикметно, що тут інтерес до цього напрямку часто походив не з академічного середовища, а з громадських ініціатив і розвивався завдяки регіональним групам активістів (передусім шкільних вчителів). «Від вивчення державної політики і аналізу суспільних структур і процесів повернемося до маленьких життєвих світів, до повсякденного життя пересічних людей» ось як із вуст гамбурзького вчителя Фолкера Ульріха, звучав один із їх закликів [3, с. 125]. Характерною особливістю становлення історії повсякденності (Alltagsgeschichte) в Німеччині стала концентрація на тематиці сучасної історії і, насамперед, німецького фашизму. Фактично цей напрям виріс із досвіду його переосмислення, точніше із досвіду колективної співучасті [4, с. 82].

На думку Наталії Яковенко «олюднення» історії, дозволить учням «щільно та емоційно ідентифікувати себе з минулим України; щоб їх історія сприймалася як цікава та позитивно навантажена», а в уяві учня «постав пластичний образ минулого в усій його різноплановій динаміці» [2, с. 7]. Відповідно, це мало б допомогти позбутися образу нації-жертви і подолати фундаментальний прорахунок моделювання «історичної пам'яті» у старому шкільному курсі історії, де учням трансливався переважно депресивний образ минулого. Можна також погодитись з думкою Мар'яна Мудрого, який зауважив, що наголошення авторами шкільних програм і підручників на нібито колоніальній залежності України й висвітлення її суспільства, як монолітної цілісності - досягає результату протилежного бажаному – «замість того щоб руйнувати світоглядну меншовартість українців, навпаки, ніби її продовжують» [5, с. 100].

У цьому контексті варто відзначити значний прогрес у запровадженні історико-антропологічного підходу в модельній навчальній програмі НУШ «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи. Інтегрований курс» авторського колективу Кафтан М.В., Козорог О.Г., Костюк І.А., Мудрий М.М., Селіваненко В.В. Історична антропологія виступає у ній як один із основних методологічних підходів. Концепція курсу побудована, як зазначають її автори «на розгортанні погляду дитини від свого «Я» у малих спільнотах, таких як школа, місцева громада тощо, до розуміння

особливостей великих спільнот, якими є Україна та світ, з їх особливостями у часі і просторі» [6, с. 7].

Загалом інтеграція історико-антропологічного підходу у зміст навчальних програм НУШ, сприяє реалізації на практичному рівні формуванню критичного і системного мислення учнів. Ця стратегія пізнання минулого, отримуючи чітко окреслене «людське обличчя», є надзвичайно ефективною при виявленні взаємозалежності та взаємовпливу історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох. Також очевидним є тісний взаємозв'язок історичної антропології з громадянським компонентом. Конструктивна взаємодія з місцевою громадою і суспільством загалом, усвідомлення власної гідності, діяльність з урахуванням власних прав і свободи, повага до прав і гідності інших осіб – усі ці результати навчання знаходять своє яскраве відображення у в межах «антропологічного повороту» та історії повсякденності.

Значне місце у реалізації обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти посідає багатоперспективний (багаторакурсний, багатоаспектний) підхід. Ця стратегія чітко проглядається на рівні розвитку критичного і системного мислення учнів та формулюється як «розуміння множинності трактувань минулого і сучасного та зіставлення їх інтерпретацій» [1]. Відбір сюжетів на засадах багатоаспектності «викладу й показу минулого та сучасного життя українців» лежить також в основі вище згаданої модульної програми НУШ авторського колективу Кафтан М.В., Козорог О.Г., Костюк І.А., Мудрий М.М., Селіваненко В.В. [6].

Загатом багатоперспективний підхід дозволяє навчити критично оцінювати інформацію, розрізняти факти і оціночне судження, виявляти загальне й відмінне в порівнюваних об'єктах, пояснювати причини розбіжностей тощо. Європейські дидакти поширення багатоперспективного підходу в дидактичній історії пов'язують переважно із доступом молоді до широкого спектру інформації з цифрових мереж. Як результат учителі нерідко спостерігають у школярів скептицизм щодо політики і суспільства. Складний і багатогранний світ, у якому вони живуть, зазначають експерти, може «спокусити їх шукати «легких» рішень і відповідей на складні запитання». Запровадження в історичну освіту багатоперспективного підходу може допомогти їм ширше осягнути історичні і теперішні події, визнати, що можливе існування кількох форм «правди» [7].

Багатоперспективність – це термін, який вживається набагато частіше, ніж тлумачиться чи трактується. Німецький дидакт

Клаус Бергман ще в 70-ті роки ХХ століття дав визначення багатоперспективності як «формі викладу історії, де історична ситуація висвітлюється з кількох, щонайменше двох, перспектив, що репрезентують різні суспільні позиції та інтереси». У зв'язку з цим він наголошував, що вибір джерел для навчання історії повинен здійснюватись із врахуванням можливості критичного розгляду різних точок зору на минуле. Необхідно також забезпечити школярів знанням тла, на якому і можуть бути «пояснені» суспільно-політичні передумови і умови, і тим самим – шанси історичного здійснення, успіхи і невдачі» [8].

Роберт Страдлінг – один із найбільш авторитетних експертів у цій галузі, використовує поняття багаторакурсності, яке тотожне багатоперспективності. При цьому «ракурс» – це погляд, обмежений позицією людини, яка його висловлює. Це, звичайно, в рівній мірі стосується як «творців» першоджерел (учасників подій минулого, свідків, літописців, офіційних осіб і укладачів інформації), так й істориків [9, с.13]. Наголошуючи, що залучення різноманітних джерел і різних точок зору може бути суттєвою передумовою багатоперспективності, але само по собі її не гарантує. Страдлінг пов'язує з цим підходом три основні характеристики (виміри): а) різні позиції спостереження; б) різні точки зору; в) різні джерела інформації. Позиція спостереження залежить від того, що почуто, побачено, сприйнято, наскільки надійним є джерело інформації (хто ця людина, яку роль відігравала, де перебувала на час події, яким чином отримувала інформацію тощо). Розгляд події з різних точок зору передбачає певну логіку, базові засади, важливість інформації, факти, які піддаються перевірці, наявність емоційно забарвлених висловів, стереотипів. Якщо точка зору формується на основі кількох джерел, то варто здійснювати критичний аналіз контекстуальної інформації про кожне джерело [9, с.16].

Обґрунтований західними і вітчизняними методистами багатоперспективний підхід посідає сьогодні чільне місце в реалізації обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної галузі НУШ. Він постає як складова ціннісних засад сучасної історичної освіти школярів, що живуть в полікультурному і відкритому світі, як педагогічний принцип виховання учнів в дусі толерантності та діалогу, становлення позитивного досвіду міжкультурної взаємодії. Його реалізація пов'язана насамперед з роботою над історичними джерелами (тобто інформаційна взаємодія в шкільній історичній освіті не лише способом синхронії, а й діахронії).

Варто зазначити, що попри декларативну «правильність» принцип багатоперспективності залишається неоднозначним для практичної реалізації в шкільному курсі історії і є предметом гострої полеміки та дискусій серед дидактів. До аналізу проблем, які можуть обмежувати ступінь багаторакурсності, звертається, зокрема, вище згаданий Р.Страдлінг. На думку методиста, багато з них «обертаються навколо проблем часу, місця, вартості, обсягу і гнучкості, які дозволяє програма» [9, с.20]. Інша проблема – існуюча практика написання підручників. Мова йде насамперед про відсутність відповідних матеріалів у традиційному підручнику, в якому автор пропонує учням лише знайти інформацію в джерелі, замість того, щоб піддати її конкретному аналізу в плані ракурсу та тлумачення. Перешкоджає впровадженню принципу багатоперспективності й те, що підліткам важко дається емпатія і вони часто не в змозі поставити себе на місце іншої людини минулого і мислити так, як мислили тоді. Відтак, багато учнів «скочуються до анахронічного мислення, проєктуючи на минуле свої сьогоденні моральні принципи, досвід, ставлення, почуття і стереотипи» [9, 22-23].

Нарешті на увагу заслуговує й те, що послідовна реалізація ідей цього підходу сприятиме формуванню постмодерністського та релятивістського погляду на історію, коли ставиться під сумнів звичне, традиційне для історичної науки розуміння історичної істини як цілі пізнання, що призводить до руйнації основ класичної історичної освіти.

Зауважимо, що в Україні інтерес до багатоперспективності серед педагогів і науковців помітно зростає ще до запровадження концепції НУШ. Зокрема заслуговує на окрему увагу навчальний посібник для 10 класу «Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900 - 1939 рр.». Книга розроблена за ініціативи Всеукраїнської асоціації викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» та фахівців асоціації EUROCLIO [10].

Загалом відзначити, що багатоперспективний підхід дає можливість зрозуміти, що історичний процес розвивається нелінійно, суперечливо, завжди має кілька альтернатив. З дидактичної точки зору він зорієнтований на максимально об'єктивістську оцінку історії і відображає сучасний стан історичної науки. Його застосування дає змогу розвивати історичне і критичне мислення учнів, а також соціальні якості особистості: громадянськість, соціальну справедливість, сприяє вихованню демократичних цінностей тощо. Отже, такий підхід ставить історію радше як предмет для роздумів, ніж текст для заучування, сприяючи реалізації компетентнісного потенціалу громадянської та історичної освіти.

Вкрай перспективним з точки зору мети громадянської та історичної галузі НУШ виступають також цивілізаційний підхід і теорія фронтиру. Ці стратегії пізнання минулого дозволяють розкрити учням історію України, як результат динамічної взаємодії цивілізаційних рухомих кордонів. Серед них на особливу увагу заслуговують два цивілізаційні розлами, які мають безпосереднє відношення до формування української ідентичності і її національної ідеї: один – між кочовим євразійським степом («Диким полем») та європейським лісостепом, інший – між східним і західним християнством. Перший кордон розділяв осідле населення європейського землеробського суспільства та кочовий світ тюркських народів. Пізніше цей степовий фронтір став частиною так званого Великого європейського кордону між християнством та ісламом. Другий позначає поділ між західним і східним християнством, а також відмінності у їх політичній і соціальній культурі, що досі зберігають свій вплив у сучасному постмодерному світі.

Варто підкреслити, що на відміну від лінійних політичних кордонів, українське степове порубіжжя мало принципово іншу природу і являло собою фронтір (від. англ. frontier) - кордон-протір, особливу зону де відбувалася зустріч різнорівневого, яка мала пористу структуру і володіла рисами динамічної взаємодії, взаємопроникнення, протистояння, рухомості та невизначеності. Як відзначає Тетяна Водотика, у феномені фронтиру яскраво простежується «перетин проблемних полів географії та гуманітарних дисциплін» [11, с. 101]. Останнє видається надвичайно продуктивним з огляду на необхідність формування в учнів наскрізних вмій та впровадження інтегрованого підходу у навчання.

Андреас Капеллер запропонував розглядати явище фронтиру в чотирьох ракурсах: як географічний фронтір між різними кліматичними і рослинними зонами, як соціальний фронтір між різноманітними способами життя і системою цінностей, особливо між осідлим населенням і кочовими родо-племінними союзами, як військовий фронтір, як релігійний і культурний фронтір [12, с. 47-64].

В рамках історії українського суспільства степовий фронтір має подвійну природу та постає одночасно, як джерело постійного страждання та оптимізму відродження. Під кінець 16 ст. почала окреслюватися загальна перевага українських поселенців над мусульманськими сусідами, яка незабаром переросла в неухильне просування чим далі на південь приукраїнського простору фронтиру. Протягом трьох століть (з кінця 15 по кінець 18 ст.) українські

поселенці, які увібрали у себе обидва світи – як європейський землеробський, так і тюркський кочовий, надійно інкорпують значну частину Дикого поля до українського соціокультурного простору. Ця земля стає не просто частиною українського сакрального світу, а простором найбільшої й найефективнішої українізації, що знайшла своє політичне втілення в утворенні Гетьманщини Богдана Хмельницького. Тут формується основна опора української ідентичності: козак-поселенець - людина з високим рівнем самосвідомості, вільна від класових чи станових умовностей, яка володіла яскравими рисами індивідуалізму, а також потягом до самоуправління і рівноправності.

Загалом Держава Україна, як зауважує Ігор Чорновол, імпліцитно носить поняття фронтиру вже на рівні своєї назви. «Іронія полягає в тому, продовжує він, що термін «українці» утвердився лише в ХІХ ст., коли автентичний фронтір давно зник із мапи Східної Європи. «Україна» як назва країни й народу була підхоплена інтелігенцією як частина козацького міфу, що утвердив погляд на минуле з переважно козацьким досвідом та українську, власне козацьку, націю [13, с. 204-205]. З такими висновками важко не погодитись, оскільки чи не вся територія України та її історія може вважатись простором історико-географічного фронтиру.

Варто підкреслити, що в контексті реалізації громадянознавчого та історичного компонентів НУШ, застосування теорії фронтиру та цивілізаційного підходу значно сприяє осмисленню здобувачами освіти унікальної, складної палітри еволюції формування української ідентичності. Концепт Пограниччя дозволяє органічно вписати ключові сюжети української історії у загальноєвропейський контекст, подолати її схематичність і розмитість, виявити міжцивілізаційну природу становлення козацтва як фронтірної спільноти та розуміти сутність соціокультурного портрету сучасних українських регіонів. Нарешті саме феномен фронтиру дозволяє знайти зрозумілі відповіді на дивовижну здатність українського суспільства долати зовнішні та внутрішні кордони в процесі формування своєї ідентичності.

Висновки. Отже, проведений аналіз місця і ролі сучасних методологічних підходів пізнання історії в контексті реалізації обов'язкових результатів навчання громадянської та історичної галузей Нової української школи, свідчить про глибоку інтегративну спільність їх пізнавальних цілей і засад. Масштабна методологічна перебудова стратегій пізнання минулого, яка проявилася у зверненні до міждисциплінарності, багатоаспектності, міжцивілізаційній взаємодії та прагненні надати історії «людського обличчя» тісно переплітається з

вимогами освіти XXI ст., гасло якої – «освіта протягом життя», а основний інструмент – компетентнісний підхід і формування наскрізних вмінь. У сучасній школі навчання є процесом особистого зростання учнів у якому навчальний предмет відіграє роль засобу. Виходячи з цього історико-антропологічний, багатоперспективний, цивілізаційний підходи та теорія фронтиру мають не лише великий пізнавальний і практичний потенціал у реалізації ідей НУШ, а й виступають методологічним підґрунтям, який покладений в основу змісту громадянської та історичної галузі Державного стандарту базової середньої освіти.

Нині триває складний процес вироблення теоретичних і практичних засад переходу базової ланки середньої освіти до стандартів концепції Нової української школи. В цьому контексті застосування сучасних методологічних підходів пізнання минулого дозволить перемоделювати навчання історії та громадянської освіти відповідно до викликів XXI ст., надасть їх вивченню зрозумілого для молоді гуманістичного виміру, забезпечить зв'язок минулого із сучасністю, покаже учням можливі способи діяльності людини та цілих суспільств у різних історичних ситуаціях. Минуле стане близьким для молодого покоління, а шкільний курс історії – своєрідним путівником, з яким цікаво і якому можна довіряти.

Література:

1. Державний стандарт базової середньої освіти затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898. Додаток 17, 18. [Електронний ресурс].- Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/
2. Яковенко Н. Просторові координати підручників історії України (самодостатність «у Європі чи від Європи?») Н. Яковенко // Історична освіта: європейський та український досвід / Н.Яковенко. – Київ. 2010, с. 225-236.
3. Коляструк О.А. Історія повсякденності в сучасній західній науковій традиції [Електронний ресурс] / О.А. Коляструк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 231-238. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_48
4. Людтке А. История повседневности в Германии: Новые подходы к изучению труда, войны и власти / А. Людтке. – М.: РОССПЭН, 2010, 271 с.
5. Мудрий М. Тема «колоніального статусу» України у підручниках з історії / М. Мудрий // Шкільна історія очима істориків-науковців. – Київ. 2008, с. 86-103.
6. Модельна навчальна програма «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи. Інтегрований курс» (авт. Кафтан М.В., Козорог О.Г., Костюк І.А., Мудрий М.М., Селіваненко В.В.). [Електронний ресурс]. 2021, 41с. - Режим доступу: <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/hromadians-ka-ta-istorychna-osvitnia-haluz/>
7. Кріїнс Хаберт, Леу-Рорд ван дер Йоке. Європейські обрії історичної освіти [Електронний ресурс] / Хаберт Кріїнс, Йоке ван дер Леу-Рорд // Матеріали проекту

«Нові шляхи у минуле: Дослідження, версії, ідеї». - Рига: EUROCLIO/Matra, 2000. – Режим доступу: <http://www.novadoba.org.ua/node/69>.

8. Бергман К. Урок історії.[Електронний ресурс] / К.Бергман [Перевод с нем. А.М.Ермакова]. Ганновер: Taschenbuch der Paedagogik, 1996. – Режим доступу: www.gcro.ru/ftp/met_cab/history/didakt_ist.doc

9. Страдлінг Р. Багаторакурсність у викладанні історії [Електронний ресурс] / Р. Страдлінг / [Посібник для вчителя]. - Страсбург: Видавництво Ради Європи, 2004. – 65 с. – Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivityUkrainian.pdf>

10. Комаров Ю, Мисан В., Осмоловський А., Білоножко С, Зайцев О. Історія епохи очима людини. Україна та Європа у 1900-1939 роках / Ю. Комаров, В. Мисан В., А. Осмоловський., С. Білоножко, О. Зайцев. Навчальний посібник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів. – Київ: Генеза. 2004, 182 с.

11. Водотика Т. Теорія фронтиру та її пізнавальні можливості у контексті історичної регіоналістики / Т. Водотика // Регіональна історія України: збірник наукових статей. Випуск 6, 2019, с. 101-114.

12. Капеллер А. Южный и восточный фронт России в XVI-XVIII веках / А. Капеллер // *Ab-Imperio*. №1, 2003, с. 47-49.

13. Чорновол І. Фронтір-ідентичність-націоналізм // *Academia* [Електронний ресурс] / І.Чорновол. – Київ: «Академія». Випуск 18, 2014, с. 197-208 – Режим доступу: <https://www.academia.edu/11178583/>

References:

1. Zakon Ukrainy “Pro zatverdzhennya “Derzhavnogo standartu basovoi serednoi osvity: vid 30 veresnya 2020 roky, №898. Dodatok 17, 18. [“The State Standart of Basic Secondary Education” from September 30, 2020, №898. Application 17, 18]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ [in Ukrainian].

2. Yakovenko N. (2010). Prostorovi koordynaty pidruchnykiv z istorii Ukrainy (samodostatnist “u Evropi chy vid Evropy?) [Spatial Coordinates of Ukraine’s History Textbooks (Self-sufficiency “in Europe and out of Europe?”)]. *Istorychna osvita: evropeiskyy ta ukraïnskyy dosvid – History Education: European and Ukrainian Experience*, 1(2), 225-236. [in Ukrainian].

3. Kolyastyk O. (2009). Istorija povsyakdennosti v sychasniy zahidniy naykoviy tradytsii [Daily Life History in the Western Scientific Tradition]. *Istoriya. Naukovi zapysky Vinnytzkogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Myhaila Kotzyubinskogo – History. Scientific Notes of the Yuriy Kotzyubinskyy State Pedagogical University*, 1 (16), 231-238. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2009_16_48 [in Ukrainian].

4. Ludtke A. (2010). *Istoria povsednevnoti v Germanii. Novye podhody k izucheniyu tryda, voyny i vlasti [Daily Life History in Germany. The New Approaches for Learning of the Labour, the War and the Power]*. Moscow, Russia: ROSSPEN [In Russian].

5. Mudry M. (2008). Tema colonialnogo “statusu Ukrainy” v pidruchnykah istorii [The Topic of the Ukrainian’s “Colonial Status” in the History Textbooks]. *Shkilna istoria ochyma istorikiv-naukovtziv – The School History by the Eyes of History Researches*, 1 (1), 86-103 [in Ukrainian].

6. Kavtan M.V., Kozorog O.G., Kostiuk I.A., Mudry M.M., Selivanenko V.V. (2021). *Modelna navchalna programa “Ukraina i svit. Vstyp do istorii ta gromayanskoï*

osvity. 5-6 klasy. Integrovanyi kurs» [The Modular Training Program “Ukraine and the World. Introduction to History and Civic Education. 5-6-th grade. Integrated Course”]. Kyiv, Ukraine: Svitoch. Retrieved from <https://imzo.gov.ua/model-ni-navchal-ni-prohramy/hromadians-ka-ta-istorychna-osvitnia-haluz/> [in Ukrainian].

7. Kriins Habert, Ley-Rord van Yoke. Yevropeiskii obrii istorychnoi osvity (2000). [European Horizon of History Education]. *Materialy proektu “Novi shlyahy u mynule: Doslidzheniya, versii, idei – Project Materials “The New Ways into Past: Reserches, Versions, Ideas, 1 (3) 118-132*. Retrieved from <http://www.novadoba.org.ua/node/69> [in Ukrainian].

8. Bergman K. (1996). *Urok istorii [The Lesson of History]*. Hannover, Germany: Tashenburg Pedagogik. Retrieved from www.gcro.ru/ftp/met_cab/history/didakt_ist.doc [in Ukrainian].

9. Stradling R. (2004). *Bagatoracursnist u vykladani istorii [Multiperspectivity in the Teaching of History]*. Strasburg, France: Publishing House of the Council of Europe. Retrieved from <http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Notions/Multiperspectivity/MultiperspectivityUkrainian.pdf> [in Ukrainian].

10. Komarov Y., Mysan V., Osmolovskyy A., Bilonozhko S., Zaitsev O. (2004). *Istoria epohy ochyma lyidyny. Ukraina I Yevropa u 1900-1939 [History of the Era by Eyes of a Person. Ukraine and Europe in 1900-1939]*. Kyiv, Ukraine: Geneza. [in Ukrainian].

11. Vodotyka T. (2019). Teoriya frontiry i ii piznavalni mozhlyvosti u contecsti istorychnoi regionalistiki [The Theory of Frontier and Its Cognitive Opportunities in the Context of Historical Regionalistics]. *Regionalna istoria Ukrainy: zbirnyk naukovykh statei – Regional History of Ukraine: Collection of scientific Articles, 1 (6), 101-114*. [in Ukrainian].

12. Kappeler A. (2003). Yuzhnyi i vostochnyi frontier rossii v XVI-XVIII vekah [The Southern and the Eastern Frontiers of Russia in XVI-XVIII]. *Ab-Imperio – Ab-Imperio. 1 (1), 47-49*. [In Russian].

13. Chornovol I. Frontyr-identychnist-natsionalism [Frontier-Identity-Nationalism] *Academia - Academy, 1 (18), 197-208*. Retrieved from: <https://www.academia.edu/11178583/> [in Ukrainian].

УДК 614(477)“1932-1933”

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-359-371](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-359-371)

Свинаренко Наталія Олександрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, доцент, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, пр. Науковий, 9А, м. Харків, 61166, тел.: (057) 702-11-86, <https://orcid.org/0000-0002-8972-0025>

ПРО ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ У 1932-1933 РР.. У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У 1932-1933 рр. в українських селах відбувалося постійне порушення конституційних людських прав: права на захист своєї особистості, на гідне медичне обслуговування та на елементарне задоволення фізіологічних потреб, порушення майнових прав. Радянська держава в той час за першочергове завдання у селах ставила хлібозаготівлі понад усе, навіть ціною мільйонів людських життів. Порушення права на захист своєї особистості - це найперше, на що звертає увагу сучасна людина, аналізуючи матеріали архівів. Будь-яку спробу щось заховати від активістів аби врятувати своє життя та життя дітей, активісти називали саботажем, спробою зірвати хлібозаготівлі. Звертати увагу на загрозливий санітарно-епідеміологічний стан у селах району, боротися з страшними інфекційними хворобами радянські чиновники не мали ні бажання, ні необхідних коштів. У 1932-1933 р. в селах Валківського району Харківської області санітарно-епідеміологічна ситуація носила надзагрозливий характер - за письмовими свідченнями місцевого головного санітарного лікаря в селах люди хворіли на черевний тиф, педикульоз, дизентерію, скарлатину. Необхідних коштів на ефективне лікування та профілактику вируючих інфекційних хвороб у селах державні органи не виділяли. Аналіз архівних джерел свідчить, що населення Валківського району масово голодувало - як колгоспники, та і місцева інтелігенція. Право пересічних людей на забезпечення гідної медичної допомоги у той час не мало практичної реалізації, через брак необхідного фінансування. Порушення майнових прав українських селян у той час було типовим явищем 1932-1933 рр.- бо місцеві активісти діяли на свій розсуд, їх діяльність фактично ніким не

контролювалася, а владні повноваження носили абсолютний характер. Українські селяни у той історичний період практично не мали права на самозахист - їх же майнові права часто порушувалися через невиконання плану хлібозаготівель, вони мали переважно обов'язки. Українське селянство на той час було абсолютно безправним, мусило утримувати себе, свої родини, розгалужений чиновницький апарат і практично перебувало у рабському становищі.

Ключові слова: голод 1932-1933 рр., порушення майнових прав, конфіскація продуктів харчування, загрозливий санітарно-епідеміологічний стан, подвійні стандарти радянської влади.

Svynarenko Nataliya Olexandrivna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies and Language Training of Foreign Citizens, Associate Professor, Semyon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Naukovyi Ave., 9A, Kharkiv, 61166, tel.: (057) 702-11-86, <https://orcid.org/0000-0002-8972-0025>

ON HUMAN RIGHTS VIOLATIONS IN THE UKRAINIAN VILLAGE IN 1932-1933. IN THE KHARKIV REGION: HISTORICAL ASPECTS

Abstract. In 1932-1933 in the Ukrainian villages there was a constant violation of constitutional human rights: the right to protection of one's personality, to decent medical care and to the basic satisfaction of physiological needs, violation of property rights. At that time, the Soviet state made grain procurement a priority in the villages, even at the cost of millions of lives. Violation of the right to protection of one's identity is the first thing a modern person pays attention to when analyzing the materials of archives. Any attempt to hide something from activists to save their lives and the lives of children, activists called sabotage, an attempt to disrupt grain supplies. Soviet officials had neither the desire nor the necessary means to pay attention to the threatening sanitary and epidemiological situation in the villages of the district and to fight against terrible infectious diseases. In 1932-1933 in the villages of Valki district of Kharkiv region the sanitary-epidemiological situation was extremely threatening - according to the written testimony of the local chief sanitary doctor in the villages people suffered from typhoid fever, pediculosis, dysentery, scarlet fever. The necessary funds for the effective treatment and prevention of rampant infectious diseases in rural areas have not been allocated by government agencies. The analysis of archival sources shows that the population of Valki

district was starving en masse - both collective farmers and local intellectuals. The right of ordinary people to decent health care at that time was not realized due to lack of necessary funding. Violation of the property rights of Ukrainian peasants at that time was a typical phenomenon of 1932-1933 - because local activists acted at their own discretion, their activities were virtually uncontrolled, and power was absolute. Ukrainian peasants in that historical period had virtually no right to self-defense - their property rights were often violated due to non-compliance with the plan of grain procurement, they had mostly responsibilities. The Ukrainian peasantry at that time was completely disenfranchised, had to support themselves, their families, an extensive bureaucracy and was practically in a slavish position.

Keywords: famine of 1932-1933, violation of property rights, confiscation of food, threatening sanitary and epidemiological situation, double standards of Soviet power.

Постановка проблеми. Голодомор 1932-1933 рр. увійшов в світову історію як штучний, ретельно організований радянською владою з метою конфіскації всіх зернових (і не тільки!) запасів в українських селах. Конфісковані зернові продукти продавалися за кордон, а люди масово помирали від голоду. Та на це владні органи не звертали уваги. Найжахливіші наслідки він мав на території сіл радянської України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях істориків С.В. Кульчицького [1], В.І. Марочко та О.М. Мовчан [2], О.Лисенка [3], Л.Слободян [4] детально проаналізований цей історичний процес, вивчено його прямі та непрямі наслідки, вплив на різні сфери життя людей у подальшому. Про те, якою була ситуація у медичній та освітній сфері радянської України у 1932-1933 рр. йдеться у статтях Н.Свинаренко та Л.Добрунової [5-6]. При написанні даної роботи застосовано і інші результати наукових розвідок Н. Свинаренко про особливості Голодомору 1932-1933 рр у Харківській області [7-9]. Для більш яскравої аргументації наведеним історичним оцінкам застосовувалися матеріали збірки архівних джерел [10].

Виділення невирішеної раніше частки загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Читаючи матеріали архівів мимоволі помічається, що порушення прав людини в українському селі у 1932-1933 рр. у Харківській області (на прикладі тодішнього Валківського району) були звичайною щоденною дійсністю, до якої практично всі звикли і тільки одиниці вірили у справедливість та

намагалися боротися зі сваволею місцевої влади. Як же висвітлюється питання реалізації найголовніших конституційних прав людини в українських селах 1932-1933 рр.?

Мета статті — метою даної роботи є аналіз тенденції порушення прав людини в українському селі у 1932-1933 рр. у Харківській області (на прикладі тодішнього Валківського району) в історичному вимірі. Вказана мета реалізується через такі завдання: дати характеристику випадкам порушення прав, спрямованих на захист своєї особистості; описати порушення права на охорону здоров'я; проаналізувати порушення майнових прав сільських громадян.

Виклад основного матеріалу. 1. Порушення права на захист своєї особистості. Особисті права людини в українських селах 1932-1933 рр. повсюдно порушувалися і практичної реалізації не мали. Навіть елементарно, коли у людей за нездачу плану хлібозаготівель, вимітали останні зернини з підлоги і залишали родини помирати напризволяще - це типові приклади того, що правом на життя, пізніше на виживання, міг скористатися далеко не кожен.

З листа до газети «Колгоспне село» жителя с. Олександрівки П.О. Сурженка (псевдонім - Іван) про безнадійливе становище вчителів Валківського району від 3 березня 1933 р. «Хто допоможе? За останні місяці зовсім не одержують пайка вчителі Валківського району Харківської області. Стан у вчителів безнадійно жахливий. Коли вчителі звернулися до завідуючого районною базою споживчих товариств, то той відповів, що вчителі - самий скандальний нарід, а бюрократи районні кажуть, що незабаром виросте навесні трава і що тоді - можна йти на пасовисько. А може прокуратура надішле на пасовисько районних бюрократів? Кого ж то першого надішлють на пасовисько?» [10, С.183]. Даний історичний документ красномовно засвідчує приниження гідності пересічних спеціалістів, у даному випадку - місцевих вчителів. І ці всі реалії життя подаються як щоденні будні, як цілком допустима звичність. Їх можна у вузькому колі спілкування принизити, висловити прямо в очі свої геть нерозумні думки. Натомість з високих партійних трибун в сторону вчителів звучали слова вдячності, подяки, їх ставили у приклад юним поколінням. Варто зауважити, що продовольчий пайок для вчителів - це була не благодійність, це тодішня форма обов'язкового державного забезпечення громадян, котрі виконують важливі країні завдання. Натомість - жоден державний чиновник не поніс законного покарання, навіть елементарної догани за те, що вчителі своєчасно не отримували законні продуктові пайки. Іншими словами, держава закривала очі на

голодування вчителів, на незадоволення їх фізіологічних потреб, що вже говорить про голодування українських селян у 1932-1933 рр...До речі, ніде не написано, що педагогам відповідальні працівники принесли свої вибачення.

З розпорядження валківського райвиконкому головам сільрад про термінове подання матеріалів на виселення куркулів від 7 грудня 1932 р. «РВК категорично пропонує протягом 24 годин подати матеріали на виселення за межі села злісних куркулів та інших шкідницьких антирадянських елементів, що ведуть антирадянську роботу проти хлібохаготівель, самі не здають хліб, приховують, спекулюють, закопують, гноять у ямах та ін. місцях..» [10, С. 125].

Вищеописані факти показують нам всю повноту тодішньої влади, її абсолютну силу над нещасними селянами, у яких взагалі жодних людських прав не було. Тільки одні обов'язки. По суті, це було неприховане кріпацтво, тільки з лозунгами, з оголошеною далекосяжною метою, проміжних результатів якої у найближчому майбутньому розгледіти складно.

Абсолютно скрізь в той час порушувалося право на свободу віросповідання. Бо радянські керманічі активно культивували атеїзм та всіляко, часто публічно, принижували вірян. Зокрема, ухвала зборів колгоспного активу Кобзарівської сільради про масовий вихід на роботу в день релігійного свята Великодня від 15 квітня 1933 рр.: «...Добитися 100% виходу всіх колгоспників на роботу в день релігійного свята, аби забезпечити всі роботи потрібною робочою силою...запропонувати правлінню колгоспу поліпшити харчування у колгоспі» [10, С.192-193]. Вказане історичне джерело вказує на те, що задовільнити свої релігійні потреби люди в Україні у 1932-1933 рр. змоги не мали. Бо суспільними пріоритетами були люди-робітники. Описаний історичний факт свідчить про те, що суспільна організація праці була не правильною і не ефективною - бо працювали у неділю, без будь-якого матеріального стимулу. Людям бракувало часу на свої духовні потреби, на свої родини, на достаток своїх сімей. Впроваджувався в селах культ постійно працюючої людини, культ слухняного виконавця. Метою такої праці була ефемерна побудова комунізму, віддалена в часі.

2. Порушення права про охорону здоров'я.

Право людини на гідну охорону здоров'я у 1932-1933 рр. за радянської влади практично повсюдно порушувалося. Сукупність інфекційних хвороб, котрі жили та атакували жителів тодішньої Харківщини наводить жах на будь-яку сучасну людину. Але ще

більший жах охоплює нас, коли розумієш, що з антисанітарією та з інфекційними хворобами тоді ніхто не боровся, через відсутність необхідного фінансування. Підтвердження цьому є наукові роботи, де було описано типові хвороби того часу та названі безпосередні причини смертей людей у документації 1932-1933 рр. на Україні, вказано на контрастність у рівні забезпечення продовольством пересічних робітників, селян та партійного керівництва на місцях [10; 11].

Із зведення валківського санітарного лікаря про загрозливий санітарно-епідеміологічний стан району: «...Весь Валківський район і його районний центр м. Валки знаходяться у геть антисанітарному та загрозливому стані. Для нас страшним є те, що епідеміологічні хвороби охоплюють не один - два населені пункти, а значну кількість сіл та хуторів. Так, черевний тиф зареєстровано у 31 населеному пункті, дифтерит - у 21, дизентерія - у 14, скарлатина - у 11. Антисанітарний стан, як відомо, знаходиться у прямому відношенні до розвитку епідемії. Тому Раднарком УРСР постановою від 10 та 11 травня 1932 р. наказав провести місячник чистоти по всій території республіки, наклавши при цьому відповідальність на місцевих районних голів. Але...по Валківському районі за цей час нічого зроблено не було. Обов'язкова постанова про проведення місячника чистоти було видано аж 28 липня 1932 р. - причому воно не було розіслано по сільрадам та у газетах про це не оголошувалося. Без жодних інструкцій. Жодної копійки на чистоту та оздоровлення району асигновано не було. Найближчим часом, через злочинну бездіяльність, нам загрожує ще стрімкіше розповсюдження черевного тифу та масову появу завошених гуртожитків. » [10, С.103-106]. Свідчення фахового спеціаліста показують реально страшну епідеміологічну картину, особливо враховуючи те, що активної боротьби з розповсюдженими інфекційними хворобами на той час ніхто не проводив. Бо на карантинні заходи, на консультації фахових спеціалістів, на необхідне лікування тисяч хворих людей потрібні були гроші, які держава не вважала за потрібне виділяти. Люди мушили самотужки, засобами традиційної та нетрадиційної народної медицини вирішувати свої медичні проблеми. Бо інтереси та проблеми пересічних радянських людей вважалися їх особистими справами, суспільними ж важливими завданнями вважали завершені раніше п'ятирічні плани, побудову гігантських підприємств — ось на це необхідні кошти радянська влада знаходила.

З довідки наркомату охорони здоров'я Радянської України про заходи щодо надання продовольчої та медичної допомоги населенню,

дітям голодуючих районів Харківської області від 26 квітня 1933 р.: «Для харчування дітей та хворих (у ясла, дитбудинки, стаціонари) відвантажити: з ресурсів Наркомздоров'я - 50 т кондитерських виробів та 30 т крупи. З додаткового фонду НК постачання: 50 т кондитерських виробів та 30 т крупи. З додаткового фонду НК постачання: 10 т борошна, 5 т цукру, 10 т кондитерських виробів та 7 т манної крупи. 1 т олії. Для ясельної кампанії додатково передати: борошна 40 т, консервів - 10 тисяч банок, цукру - 10 т, кондитерських виробів - 10 т...» [10, С.196]. Читаючи цю довідку, мимоволі задаюся питанням - які ж були стандарти здорового харчування для ослаблених дітей у 1932-1933 рр.? До чого тут кондитерські вироби, цукор, консерви? І чому ж немає у вказаному списку молочних продуктів, свіжих чи свіжоморожених м'яса, риби, вершкового масла, вітамінів, фруктів та овочів? Для керівної верхівки радянської держави, ідеологів радянського способу життя, звичайно ж, було все це і до того ж безкоштовно. А от для лікування голодуючих, хворих та ослаблених дітей, яких були десятки тисяч, добре якщо вчасно знаходилася крупа та соняшникова олія. Чомусь у таких випадках про преславету зрівнялівку мова не йшла. Такою була примарна та повсюди декларована рівність радянського суспільства. Ось такими на практиці були подвійні стандарти радянської влади.

Про надскладну ситуацію з санітарією у тодішньому райцентрі на селах району йдеться у наступних матеріалах. Із акту санітарного обстеження помешкань для ув'язнених при валківській райміліції від 15 грудня 1932 р. «У більшості камер повно вош та блошиць. Скрізь дуже холодно. Бракує стільців, більшість арештовних сплять прямо на підлозі, бо наявні нари розраховані на 18 душ. Кубатура приміщень ніяк не відповідає вказаним нормам утримання арештованих чи затриманих. Підлога зі старих дошок зі шпаринами, з підлоги дує. Всі скаржаться на холод, а влітку - ще й на комах. Вікна камери у дерев'яній стіні зовсім не засклені, вікна у кам'яній зовнішній стіні переважно з побитими шибками. Через що у камері вогкість та холод. Всі камери без баків для питної води з фонтанчиками. Плювачок ніде немає, скриньок для сміття - теж. По всіх камерах туалети дуже брудні та пахучі.. Камери утримуються незадовільно, через те, що прибирання великої кількості людей не дає бажаних результатів»[10, С. 133-135]. Опис акту санітарного обстеження помешкань для ув'язнених справляє геть гнітюче враження. В цей період найважливішим державним завданням було побудувати високорозвинену промисловість на рівні найвищих світових стандартів. Зрозуміло, що за таких умов, грошей на

заміну старої поганої підлоги, на виведення вошей та блошиць, на утеплення вікон для утримання сумнівних для радянської влади особистостей, бракувало. Хоча в цей час уже існувала приказка: «Від суми та тюрми не зарікайся». Варто зазначити, що у будівлі тодішньої валківського райвідділку міліції, окрім арештованих та затриманих, знаходилися і постійно працюючі там громадяни. Вони теж повною мірою відчували на собі описані вище факти.

Пояснення голови Огульцівського сількому обласному оргбюро Робос щодо скарги вчителя Кучеренка про голодування освітян від 1 серпня 1932 р. «Вчитель Кучеренко мав отримати 9 кг борошна за червень місяць. На час розподілу цього борошна Кучеренко був на конференції, і тому його не отримав вчасно. На другий день споживкооператив це борошно розбазарив, хоч і був попереджений про те, що цього борошна видавати іншим не можна. Пізніше борошно вчитель отримав, але замість житнього дав соєве. Зарплата весь час видається з великим запізненням (за червень отримали 21 липня). Внаслідок цього вчителі Огульцівської школи формально голодують (у кожного боргів по 100-250 крб.), бо ціни на базарі надзвичайно високі» [10 С.85]. Попри значний статус у суспільстві становище вчителів у той час був не на багато кращим за те, у якому знаходилися українські селяни-колгоспники.

3. *Порушення майнових прав людей.* Будь-яке цивілізоване суспільство базується на тому, що охороняє інтереси пересічних громадян. Та це ніяк не відносилось до радянської України у 1932-1933 рр. Тут, в українських селах, панувала радянська влада, а переважна більшість селян мусила мовчки терпіти беззаконня.

Заява-прохання М.Д. Куценка до сільради с.Черемушної Валківського району Харківської області про повернення йому конфіскованого майна від березня 1932 р. «Цим прохаю повернути мою будівлю, що лишилася нерозібраною, так як мені був доведений план до двору непосильний по моему прибутку. Будівлю цю нажив дуже важко, тому, що я не виходячи 5 років працював у шахті, поки був дужий. Сам працював, тому, що я нащадок бідних. Хазяйство доводилося наживати самому і власними мозолями. Прохаю не відмовити, повернути хоча б саму хату» [10, С.70]. У даному випадку ми бачимо опис порушення прав особистої власності на будинок громадянина М.Д. Куценка, котрий не зміг виконати покладений на його домогосподарство план хлібозаготівель. Покарання за це у вигляді відібрання будинку є абсолютно несправедливим хоча б тому, що будинок цей ніколи не був колгоспною власністю. А куди мусила

діватися родина? Колгоспи не пропонували жодного житла таким людям. Мало того, таких людей показово виселяли за межі села, їх дітей у школі показово принижували...У той час інтереси пересічних селян ніхто не захищав, бо першочерговим завданням тодішнього села були тільки виконання плану хлібозаготівлі за будь-яку ціну.

Щодо перенесення будинків у той час. Зараз будинки вважають нерухомим майном, а в 1932-1933 рр. селянські будинки з дерев'яних колод на підводах можна було перевозити на будь-які доступні віддалі. Але навіть це було доступно не кожній людині, і люди роками заробляли на такі будинки. Окрім будинків, є відомості про те, що у багатьох селян вилучали з домогосподарств сільськогосподарських тварин, начебто, за невиконання плану чи за недовиконання, покладених планів. Права на захист селяни були позбавлені. Адже навіть у архівах ці документи, їх заяви, скарги лежать без жодних резолюцій чи навіть елементарних відміток про розгляд. Це при тому, що тоді документи не втрачалися при пересилці, і спеціалісти за інструкціями мусили все розглядати у чітко вказані терміни.

Як типовий приклад цього, заява інваліда П.І. Курила з с.Болгар Валківського району Харківської області до президії Валківського РВК про несправедливе вилучення у нього корови від 10 липня 1932 р.: «Я не спав день і ніч, ходив по чужим роботам. А коли заробив гроші, то купив теля і виглядів з нього корову, але ж недовго покористувався, а мене її взяли на м'ясозаготівлі. Я вважаю, що в мене корова знята незаконно. Коли б я мав ще якусь худобу, хоча б поросся, а то не маю нічого, через те, що нема за віщо купити» [Ч. Ж., С.79]. Тобто, представники радянської влади на місцях свідомо залишали напризволяще помирати родини українських селян.

Читаючи історичні документи 1932-1933 р. мимоволі ловлю себе на думці — ось звідки іде коріння безкарних злочинних дій місцевої влади — людський фактор, на який завжди списували більшість невирішених питань. Тільки чомусь за радянської влади цей фактор завжди діяв не в інтересах пересічних людей.

Про вилучення коштовностей у жительки с.Болгар Валківського району Харківської області Ганни Липкіної від 14 травня 1933 р. : «Болгарівською сільрадою було відібрано у громадянки Липкіної за несвоєчасну сплату культзбору (хоч насправді культзбір у розмірі 50 крб вона внесла, на що в неї є квитанція) такі речі: золоту обручку — 1, золотих хрестиків -2, срібні ланцюжок та хрестик, але до цього часу від сільради не поступило ні до банку, ні до райДПУ. Відібрано це було 3 місяці тому бригадою на чолі з бригадиром

Петренком та здано до сільради голові Данильченку, який в поясненні пише, що здано до банку 2 місяці тому, але банком не одержано» [10, С.200]. Описана пильним громадянином ситуація показує всю злочинну суть тодішньої місцевої влади, її сваволю. Враховуючи факт наявності у громадянки Г. Липкіної оплаченої квитанції, жодні контролюючі органи не мали жодного права у неї конфіскувати особисті цінності. Правоохоронні органи мали б втрутитися у дану ситуацію, захищати інтереси громадянки Г. Липкіної. Але, зрозуміло, що ці цінності, вилучені у такий відверто злочинний спосіб стали власністю іншої людини.

Акт обшуку і конфіскацію продуктів у жителя с. Заміське З.А. Жили від 1 лютого 1933 р.: «За наказом відповідального бригадира Тупиці Т.О. я, член Заміської сільради Мельник П.Є., вкупі з бригадою з 5 чоловік: Мельника М., Мельника І., Мельника Г. здійснили обшук у громадянина Жили Захара Андрійовича, де відкрили яму, а у ній було жита з 0,5 пуда, квасолі - до двох пудів, сушених груш - до двох пудів, з якої продукти були зняті» [10, С. 176]. Опис акту обшуку і конфіскацію продуктів у жителя с. Заміське З.А. Жили засвідчує злочинну сутність радянської влади. З документу не є відомим, чи названа людина мала родину, чи була одинокою. За наявності у даної людини родини на той час, кожен розуміє, що описані запаси їжі є геть мізерними, бо нового урожаю чекати було ще довго. За аналізом конфіскованої особистої продукції складно віднести це до хлібозаготівель. Збоку це дуже нагадує елементарний грабіж ніким не захищених верств населення привладними прихвоснями. З огляду на те, що акт обшуку датується 1 лютим 1933 р., цілком можна припустити, що описані продукти харчування планувалися або на продаж (сухофрукти), або на насінневий матеріал чи на приготування пісних страв (квасоля). І навряд чи описана кількість нехитрих селянських продуктових запасів повністю вирішила б сталінські плани хлібозаготівель, зате селянській родині точно вистачило б, щоб елементарно вижити.

Висновки. У 1932-1933 р. повсюдно в українських селах відбувалося порушення конституційних прав людини: права на життя, на свободу, повагу до людської гідності, на опір пригноблених. Елементарне бажання українських селян зробити свої запаси їжі представники радянської влади (і активісти, зокрема) розцінювали як саботаж і непокору радянській владі і це дуже жорстоко наказувалось. Аж до виселення у Сибір. Таким чином, права українських селян у 1932-1933 рр. на захист свого життя та життя своїх дітей не мало

можливостей до реалізації. Право на повагу до людської гідності, за свідченнями архівних джерел, представники інтелігенції в умовах 1932-1933 рр. реалізувати не мали — мало того, їх фізіологічні потреби у їжі масово залишалися теж незадоволеними, і це не зважаючи на те, що вони виховували та навчали майбутніх трудівників комунізму.

Щодо порушень майнових прав громадян, то варто зазначити, що їх кількість була дуже значною. Інтереси потерпілих українських селян ніхто не захищав, бо сваволя владних структур на селі тоді була безмежною, а зі змістом цих масових скарги можна ознайомитися у збірниках архівних документів. Читаючи матеріали архівів складно не помітити всю сукупність протиріч, яка прямо суперечила гучним лозунгам радянської влади. Скільки нерозглянутих скарг, заяв українських селян, вчителів, службовців зараз можна знайти в архівах... Писали їх ті, хто вірив у справедливе вирішення питань, тим більше їх зміст є примітивним, коротким, зрозумілим. Підсумовуючи, слід зазначити, що з усіх конституційних прав людини у радянській Україні 1932-1933 рр. практичну реалізацію пересічним громадянам мали право на працю, на захист вітчизни, на навчання.

Література:

1. Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид : труднощі усвідомлення. Київ: Наш час. 2008. 432 с.
2. Марочко В.І. 1932-1933. Хроніка Голодомору в Україні /В.І. Марочко, О.М. Мовчан. Київ : Кліо, 2020. 296 с.
3. Лисенко О. Діяльність сільських активістів як один із факторів виникнення селянських повстань весною 1930 р./ О. Лисенко // *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ: Кліо, - 2011.- Вип.37. - С.166-179.
4. Слободян Л. Голодомор 1932-1933 років як інструмент політики деукраїнізації / Л. Слободян // *Гілея. Науковий вісник*.- 2013.- Вип.74. - С.48-51.
5. Свиначенко Н.О. Історія вивчення медичних аспектів проблем охорони здоров'я людей в 1932-1933 рр. на Україні / Н.О. Свиначенко, Л.Е. Добрунова // *Гілея. Науковий вісник*.- 2020. - Вип.156. - С. 100-103.
6. Свиначенко Н.О Становище освітян Харківщини в роки Голодомору 1932-1933 рр.: здобутки, труднощі та проблеми (історіографічні та джерелознавчі аспекти) / Н. О. Свиначенко, Л.Е. Добрунова // *Південний архів (історичні науки) : збірник наукових праць*.- 2021. - Випуск 36.- С.32-38.
7. Свиначенко Н.О. Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині: проблеми дослідження та суспільного розуміння / Н.О. Свиначенко // *Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 18 жовтня 2018 р. Тоталітарне суспільство як загроза розвитку демократичної держави*. - Харків: ХДУХТ.- 2018. - С.171-176.
8. Svyachenko N. O. Socio-economic situation of educators of Kharkiv region in 1932-1933 /Man and society in the dimensions of sozio-cultural transformation : Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. -С.255-275.

9. Свиначенко Н.О. Вітчизняна публіцистична література про Голодомор 1932-1933 рр. на Харківщині /*Актуальні наукові дослідження в сучасному світі*. - 2019. - Вип. 1(45). - С.53-59.

10. Чорні жнива: Голод 1932-1933 рр. у Валківському та Коломацькому районах Харківщини /Упор. Т.Поліщук. Харків: Вид-во М. Коця,1997. 368 с.

11. Товкун Л.П. Внесок учених-гігієністів у розвиток дієтичного харчування в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.) /Л.П. Товкун // *Молодий вчений*. -2016. № 1 (28).- С.12-13.

References:

1. Kulchytsky, S. V (2008) Holodomor 1932-1933 rr. yak henotsyd : trudnoshchi usvidomlennya [The Holodomor of 1932-1933 as genocide: difficulties of awareness]. Kyiv: Nach tchas [in Ukrainian].

2. Marochko, V.I., & Movchan, O.M. (2020) 1932-1933.Khronika Holodomoru v Ukrayini [1932-1933. Chronicle of the Holodomor in Ukraine]. Kyiv: Clio [in Ukrainian].

3. Lysenko, O. (2011) Diyalnist silskih aktivistiv yak odin is faktoriv viniknennya selyanskih povstan vesnoyu 1930r. [The activities of rural activists as one of the factors in the emergence of peasant uprisings in the spring of 1930] / History of Ukraine : litties. (Vols 37), (pp. 166-179). Kyiv: Klio [in Ukrainian].

4. Slobodyan, L. (2013) Holodomor 1932-1933 rokiv yak instrument polityky de ukrajinizatsiyi [The Holodomor of 1932-1933 as an instrument of politics of Ukrainization]. *Hileya. Naukoviy visnik - Gileya. Scientific Bulletin*, 74, 48-51 [in Ukrainian].

5. Svynarenko, N.O., & Dobrunova, L.E. (2020) Istoriya vyvchennya medychnykh aspektiv problem okhorony zdorov'ya lyudey v 1932-1933 rr. na Ukrayini [History of the study of medical aspects of human health problems in 1932-1933. in Ukraine]. *Hileya. Naukoviy visnik - Gilea. Scientific Bulletin*, 156, 100-103 [in Ukrainian].

6. Svynarenko, N.O., & Dobrunova, L.E. (2021) Stanoviche osvityan Harkivchtchini v roki Holodomoru 1932-1933 rr.: zdobutki, trudnochtchi ta problemi (istoriografichni ta dsherejosnavchsi aspekti) [The situation of educators of Kharkiv region during the Holodomor of 1932-1933: achievements, difficulties and problems (historiographical and source studies aspects)]. *Pivdenniy arhiv (istorichni nauki): zbirnik naukovih praz- Southern Archive (historical sciences): collection of scientific works*, 36, 32-38 [in Ukrainian].

7. Svynarenko, N.O. (2018) Holodomor 1932-1933 rr. na Harkivschcini: problemi doslidshennya ta suspilnogo rosuminnya [The Holodomor of 1932-1933 in the Kharkiv region: problems of research and public understanding]. Proceedings from 18: *Vseukrayinska naukovo-praktichna konferenziya*, 18 shovtnya 2018 r. "Totalitarne suspilstvo yak sagrosa rosvitku demokratichnoyi derzhavi" -Totalitarian society as a threat to the development of a democratic state: All-Ukrainian scientific-practical conference, October 18, 2018". (pp.171-176). Kharkiv : HDUHT [in Ukrainian].

8. Svynarenko N. O. (2022) Socio-economic situation of educators of Kharkiv region in 1932-1933 /Man and society in the dimensions of sozio-cultural transformation : Scientific monograph, (pp.255-275). Riga, Latvia: «Baltiya Publishing» [in Ukrainian].

9. Svynarenko, N.O. (2019) Vitchshisnyana publizistichna literatura pro Holodomor 1932-1933 rr. na Harkivtschini [Domestic journalistic literature on the Holodomor of 1932-1933 in the Kharkiv region]. *Aktualnsye nauchniye issledovaniya v sovremennom mire - Actual scientific research in the modern world*, 1(45), 53-59 [in Ukrainian].

10. Tshorni shniva: Holod 1932-1933 rr. u Walkivskomu ta Kolomazkomu raionah Harkivtshini [Black Harvests: Famine of 1932-1933 in Valkiv and Koiomatsky districs of Kharkiv region] (1997) / Emphasis. T. Polishtshuk. Kharkiv. Widwo M.Kozia [in Ukrainian].

11. Tovkun, L.P. (2016) Vnesok uchenykh-hihiyenistiv u rozvytok diyetychnoho kharchuvannya v Ukrayini (20-30-ti roky XX st.) [The contribution of hygienists to the development of dietary nutrition in Ukraine (20-30s of the XX)]. *Molodiy vchennyi – Young scientist*, 1 (28), 12-14. [in Ukrainian].

УДК 94(477.74-21):061.2:327.39(=112.2)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-372-381](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-372-381)

Синявська Олена Олександрівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-7247-3590>

Садова Іванна Віталіївна студентка факультету історії та філософії, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ТОВАРИСТВА НІМЕЦЬКОЇ ГРОМАДИ В ОДЕСІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті розглядається історія виникнення та основні напрями діяльності німецьких національно-культурних товариств, що діяли в Одесі у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Відзначається, що південний регіон і зокрема Одеса стала центром колонізаторських рухів ще на початку ХІХ ст.

Однією із найчисельніших громад, що заселяла південні території, була німецька. Протягом першої третини ХІХ ст. прийняті урядові документи, що регулювали життя і діяльність німецької громади та створювалися організації, що допомагали німецьким переселенцям облаштуватися на місці. З середини ХІХ ст. спостерігаємо активізацію в діяльності різноманітних німецьких об'єднань, значне місце серед яких належало благодійним та культурно-просвітницьким товариствам.

Перші товариства, що були створені в Одесі, займалися добродійною діяльністю і опікувалися незаможними співвітчизниками, забезпечували їх одягом, їжею та притулками, надавали медичну допомогу та ліки, влаштовували людей похилого віку у будинки піклування, а малолітніх – у сирітські будинки та притулки. Найбільш відомим було Німецьке благодійне товариство, яке поступово розширювало свою діяльність, відбиваючи це в текстах своїх статутів. Одним із перших культурно-просвітницьких товариств було засноване у 1861 році товариство «Гармонія». Поряд із благодійницькою діяльністю, значна увага членами товариства надавалася просвітницькій роботі, влаштуванню музичних вечорів.

На початку ХХ ст. спостерігається активізація діяльності німецьких товариств. Активністю відзначається засноване у 1906 році Південноросійське німецьке товариство, практична діяльність якого зосереджувалася в організації лекцій, концертів, театральних вистав, відкритті читалень. З початком Першої світової війни анти німецькі настрої посилювалися не тільки в суспільстві, а й у державній політиці Російської імперії, наслідком чого стала низка анти німецьких указів та ліквідація німецьких товариств.

Ключові слова: історія, Одеса, німецька громада, національно-культурні товариства.

Syniavska Olena Oleksandrivna Candidate of historical sciences, associate professor, associate professor of the Department of history of Ukraine, I. I. Mechnikov Odesa National University, Yelisavetinska St., 12, Odesa, 65082, <https://orcid.org/0000-0002-7247-3590>

Sadova Ivanna Vitaliyivna Student of the Faculty of history and philosophy of Odesa I. I. Mechnikov National University, Yelisavetinska St., 12, Odesa, 65082,

NATIONAL AND CULTURAL SOCIETIES OF THE GERMAN COMMUNITY IN ODESA IN THE SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XX CENTURY

Abstract. The article examines the history of the origin and main activities of German national and cultural societies that operated in Odesa in the second half of the XIX - early XX century. It is noted that the southern region and in particular Odesa became the center of colonial movements in the early nineteenth century.

One of the largest communities inhabiting the southern territories was German. During the first third of the XIX century government documents were adopted regulating the life and activities of the German community and organizations were set up to help German immigrants settle down. From the middle of the XIX century we see an intensification in the activities of various German associations, a significant place among which belonged to charitable and cultural-educational societies.

The first societies, established in Odesa, engaged in charitable activities and cared for poor compatriots, provided them with clothing, food and shelter, provided medical care and medicine, placed the elderly in care homes and minors in orphanages and shelters. The most famous was the

German Charitable Society, which gradually expanded its activities, reflecting this in the texts of its statutes. The Harmony Society was founded in 1861 as one of the first cultural and educational societies. Along with charitable activities, the members of the society paid a lot of attention to educational work and music evenings.

In the early XX century there is an intensification of German societies. The South German Society, founded in 1906, is active, its practical activity was concentrated in the organization of lectures, concerts, theatrical performances, and the opening of reading rooms. With the outbreak of World War I, anti-German sentiment intensified not only in society but also in the state policy of the Russian Empire, resulting in a series of anti-German decrees and the liquidation of German societies.

Keywords: history, Odesa, German community, national-cultural societies.

Постановка проблеми. Національно-культурні товариства – це добровільні громадські об'єднання, що створені для реалізації культурно-освітніх, мовних, релігійних, інформаційних та інших соціальних потреб представників етнонаціональних спільнот України. Сьогодні в межах територіальних об'єднань існують десятки таких товариств, чимала їх кількість припадає на південний регіон і зокрема Одесу. Витоки створення національно-культурних товариств в південному регіоні сягають періоду колонізації українських теренів у XIX ст.

Як центр південного регіону Одеса від самого початку XIX ст. стала місцем проживання представників багатьох етнічних груп. Характерним явищем у обраний період було об'єднання представників різних громад для реалізації спільних ідей. Не винятком стала і німецька спільнота, яка займала вагомe місце серед всіх етносів, що емігрували на південь України. Тому дослідження появи німецьких організацій, в тому числі товариств, які діяли у зазначений період на теренах Одеси, є важливим аспектом для сучасних міжнародних відносин. Дослідження діяльності різноманітних німецьких товариств допомагає формувати наше уявлення про німецьку спільноту, сприяє розвитку українсько-німецьких відносин та створює необхідне підґрунтя для постійної співпраці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема утворення та діяльності різних національних об'єднань на території південної України в XIX – на початку XX ст. уже знайшли висвітлення на сторінках історичної літератури. Відзначимо праці Я. А. Бойчук та

В. В. Македон, в яких подано загальний огляд функціонування різних національних товариств в Одесі у зазначений період. Дослідження Е. Г. Плеської-Зебольд, М. А. Шевчука, А. Айсфельда присвячені різним аспектам діяльності німецької громади в південному регіоні в дорадянський період. Разом з тим історія німецьких товариств у зазначений період потребує більш глибокого дослідження, особливо враховуючи той факт, що саме південний регіон і місто Одеса стали центром колонізаційних рухів німецької громади.

Мета статті – дослідження умов формування, основних напрямів та специфіки діяльності німецьких національно-культурних товариств в Одесі у другій половині XIX – на початку XX століття та причин їх закриття.

Виклад основного матеріалу. Історія німецьких колоністів в Одесі починається з 1803 року. Саме тоді 17 жовтня був підписаний указ Олександра I, який дозволяв селитися в околицях Одеси, а також інших містах Херсонської, Катеринославської та Таврійської губерній. З цією метою створювалася контора опікунства іноземців, яка мала допомагати якнайкраще облаштуватися іноземним колоністам та забезпечити їх усім необхідним. В червні 1831 року з'явився ще один документ – Положення комітету міністрів щодо німецьких колоністів, які виявили бажання переселитися з Царства Польського до Росії. Переселенцям дозволялося обирати вид діяльності, а також селитися де вони побажають: в містах, околицях, на порожніх ділянках. Крім того, передбачалося надання їм пільг протягом 10 років [1, с.18].

Однією з перших добродійних організацій, заснованих німцями, вважається Німецьке благодійне товариство, яке проіснувало в Одесі з 1846 до 1914 рр. Статут товариства було затверджено у серпні 1846 року. Мета товариства полягала в покращенні матеріального становища співвітчизників, які тимчасово або постійно проживали в Одесі [2, арк.18]. 10 червня 1874 року було затверджено новий статут товариства, який дещо розширив його повноваження. Віднині товариство не тільки надавало матеріальну допомогу, але й допомагало знайти роботу нужденним, придбати необхідні матеріали для праці. Всі внутрішні справи товариства велися німецькою мовою. Постійним почесним головою товариства був генеральний консул Німецької імперії в Одесі [3, с.7-10].

Окрім Німецького благодійного товариства, із 1888 р. існувало ще й Товариство взаємодопомоги німецьким підданам, котрі відбули військову повинність офіцерами та нижніми чинами. Воно так само підпорядковувалося міністерству внутрішніх справ. Оскільки мета і діяльність Німецького благодійного товариства та Товариство

взаємодопомоги німецьким підданам були схожими, то у 1897 р. вони об'єдналися в єдине Благодійне товариство для німецьких підданих в Одесі. У травні 1897 р. затверджено його статут, де визначалися основні завдання [4, с.167-168]. Змінювався статут товариства в 1900 та 1903 роках. Новий статут, затверджений міністром внутрішніх справ П. Дурново у вересні 1903 року, розширював головну мету діяльності товариства, яке віднині займалося найрізноманітнішими видами надання допомоги: забезпечення одягом, їжею та притулками незаможних, надання бідним хворим медичної допомоги та ліків, влаштуванням людей похилого віку у лікарні, будинки піклування, а малолітніх – у сирітські будинки та притулки. Товариство також займалося навчанням та вихованням сиріт та дітей незаможних, наданням нужденним коштів для того, щоб повернутися на Батьківщину [5, с. 2-4].

Поряд із німецькими благодійними організаціями, в діяльності яких культурницька та освітня складова були не головними напрямками, у другій половині ХІХ ст. виникають товариства, які пов'язували своє існування з культурно-просвітницькою діяльністю. Одним із перших було німецьке товариство під назвою «Гармонія», яке розпочало свою діяльність з 1861 року.

Відома дослідниця історії німців в південному регіоні Е. Г. Плеська-Зебольд зазначала, що в квітні 1861 року декілька друзів подали на ім'я генерал-губернатора прохання, в якому розповіли про своє бажання збиратися в певні вечори на обраній квартирі для проведення часу і заняття музикою, літературою, природничими науками. Прохання це підписали бухгалтер Генріх Теш, книготорговець Едвард Берндт, син купця Едвард Ведде, хімік Альберт Гіліг, бухгалтер фірми Петрококіно Карл Пецольд і бухгалтер фірми Белліно-Фендеріх Ернст Румелін [6, с. 319].

Статут товариства «Гармонія» було затверджено у тому ж 1861 році. Головною метою товариства визначалася культурно-просвітницька робота, зокрема, заняття співом, музикою, літературою та природничими науками. Окремим пунктом зазначалося, що державні та релігійні питання, а також політика зовсім не входили в цілі товариства і в жодному разі не допускалися в його межах. Статут 1861 року був невеликим і складався з чотирьох параграфів, в яких відзначалася мета товариства, склад, правила та обов'язки членів та загальні правила [7, арк. 10]. За три роки статут був удосконалений і розширений. У новій редакції окремим параграфом зазначалося, що до складу товариства «Гармонія» могли потрапити німці, а також всі

бажаючи, які володіли німецькою мовою, полюбляли усе німецьке, досягли 20 років та мали гарну поведінку. Статут товариства змінювався ще в 1867, 1868 та 1869 роках.

Найбільш популярними в місті стали музичні акції, які проходили під егідою цього товариства. В. М. Щепакін у своїй праці, присвяченій камерному виконавству в Одесі у другій половині XIX століття, зазначив, що восени 1867 року газета «Одесский вестник» анонсувала серію квартетних зібрань, які мали відбутися саме в залі німецького клубу «Гармонія» за участю виконавців Франка, Бабушки, Росета та Куммера. З того часу протягом наступних трьох років камерні концерти в Одесі стали регулярними і бажаними музично-культурними подіями [8, с.90].

Більше 30 років товариство не мало власного приміщення і розміщувалося в орендованих, одним з перших була будівля на Софіївській, одне з останніх – будинок Карузо на Ланжеронівській. Все це було через те, що мати нерухоме майно товариству було заборонено ще на основі перших статутів. Але у 1898 році з дозволу міністра внутрішніх справ було дозволено внести доповнення, що дозволяло придбати нерухоме майно в місті Одесі. У 1899 році товариство придбало ділянку землі в Авчінніковому провулку, в якому було зведено будівлю з невеликим красивим театральним залом на 600 місць з партером, ложами і хорами. Тут відбувалися маскарадні вечори, давалися гастролі заїжджих акторських труп [6, с. 320].

Ухвалення низки законодавчих актів на початку XX століття зумовило лібералізацію суспільства, а разом із тим активізацію просвітницько-культурної діяльності різноманітних громадських об'єднань. На початку XX століття постало питання збереження національної культури. За ініціативою священників та інтелігенції створювалися об'єднання, які ставили за мету зберегти свою національну культуру, відкривати нові навчальні заклади, а також об'єднати міських і сільських жителів різних соціальних груп. В Одесі у цей час нараховувалося близько 10 німецьких товариств. Головною метою новостворених об'єднань було: розвиток злагоджених міжнаціональних відносин, гуртування представників німецької громади навколо спільних проблем та інтересів, спільної національної ідентифікації на основі рідної мови, традицій, звичаїв, культури, історичної пам'яті [9, с.136].

Одними із перших німецьких товариств, які почали свою діяльність після прийняття Маніфесту 1905 року, були два взаємопов'язаних товариства: Південноросійське німецьке товариство

(утворене у 1906 році) та Німецьке товариство освіти Південної Росії (виникло у 1908 році). Обидва товариства були тісно пов'язані між собою. Їх цілі та методи були майже однаковими. Відмінність між ними полягала в тому, що Південноросійське німецьке товариство сприяло захистові та об'єднанню міського німецького населення, а Німецьке товариство освіти Південної Росії – сільського. Головною метою товариства вбачали опіку та захист німецької мови задля збереження національної свідомості, а також об'єднання усіх німців незалежно від віросповідання для захисту їх національної самосвідомості та культури. Відомо, що обидва товариства розвивалися дуже швидкими темпами [10, с.89].

Практична діяльність товариств виявилася у відкритті нових навчальних закладів, в першу чергу шкіл. Для вчителів та кістерів проводилися освітні курси. Відкривалися бібліотеки та читальні, організовувалися лекції, концерти, театральні вистави, видання газет та журналів. Товариства своєю діяльністю сприяли відвідуванню шкіл, а також поліпшували матеріальне забезпечення своїх членів [11, с.282-284].

За даними Я. А. Бойчук Південноросійське німецьке товариство у 1908 році налічувало 291-го члена. Зважаючи на численну німецьку громаду в Одесі того часу (близько 10 тис. осіб), ця кількість є відносно малою. Згодом статут товариства було змінено, що дозволило більшій кількості людей стати повноправними членами товариства [9, с.96]. За даними О. К. Канєнберг-Сандул на середину 1909 року від цих товариств було відкрито 25 філій у Бессарабській та Херсонській губерніях, в яких нараховувалося 466 членів. А в 1910 році – 64 філії з 848 учасниками [10, с. 89].

У 1909 році розпочало свою діяльність товариство німецьких студентів «Teutonia Euxina». Як зазначає дослідниця В. В. Македон, така назва фігурує тільки в установчих документах, надалі дане об'єднання студентів зустрічається як Товариство студентів німців міста Одеси. Головною метою товариства було сприяння культурного та просвітницького виховання серед німецьких студентів. Для досягнення свої мети в межах об'єднання часто проводились різноманітні концерти. Головами товариства в різний час були Отто Мюллер, Християн Кангер, Отто Цвікер, Готгольд Кнауер та інші. Товариство базувалось на вулиці Кузнечній 13, а потім у приміщенні Клубу одеських промисловців. Студентство слідкувало не тільки за своїм духовним та моральним розвитком, а й приділяло увагу фізичному вихованню [12, с.121].

З початком Першої світової війни анти німецькі настрої посилювалися не тільки в суспільстві, а й у державній політиці Російської імперії. 24 грудня 1914 року імператором було затверджено заборону викладання предметів німецькою мовою у школах для німецьких дітей, крім Закону Божого та німецької мови. Було прийнято низку нормативно-правових актів, які часто називають «ліквідаційними законами», оскільки вони мали дискримінаційний характер та обмежували права всіх «іногородців». Німецькі колоністи не стали виключенням. Акти, прийняті у лютому та в грудні 1915 року, на державному рівні запровадили не тільки ліквідацію німецьких товариств, а й німецької преси, не можна навіть було спілкуватися німецькою мовою.

У циркулярі Міністерства народної освіти від 4 травня 1915 року передбачалося негайне звільнення вчителів, заборона видань газет, журналів та книг німецькою мовою, навіть реклама, вивіски магазинів і підприємств підлягали знищенню. Історик А. Айсфельд зазначав, що Катеринославський губернатор заборонив збиратися разом більш ніж двом німцям-чоловікам навіть у власному домі. Для багатодітних сімей склалася нестерпна ситуація: вони порушували це розпорядження самим своїм існуванням. У громадських місцях встановлена заборона теж діяла. Доходило до того, що колоністи повинні були доручати поховання своїх близьких представникам інших національностей [13, с.62].

Висновки. Таким чином, у другій половині XIX – на початку XX ст. Одеса стала своєрідним центром діяльності національно-культурних товариств німецької громади. Німецькі поселення в Одесі отримали назви Верхньої та Нижньої колоній. Саме в цих межах почали формуватися одні з перших німецьких об'єднань, що згодом перетворювались на товариства. Перші товариства розпочинали свою діяльність як благодійні організації, культурницька робота в яких була лише одним із аспектів. Згодом з'явилися культурно-просвітницькі об'єднання, діяльність яких була спрямована на організацію освітніх програм, музичних та літературних заходів задля збереження своєї мови, культури, національної свідомості. Діяльність німецьких товариств припинилася з початком Першої світової війни.

Література:

1. Шевчук Н. А. Немцы на юге Украины (1803-1917) // Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003: Библиографический указатель / Составители: В. Самодурова, А. Айсфельд, Н. Шевчук. Одесса: Астропринт, 2003. С. 9-55.

2. Державний архів Одеської області. Ф.2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп.1, спр.727 (О благотворительных обществах, существующих в Одесском градоначальстве), 73 арк.

3. Устав Немецкого благотворительного общества. Одесса, 1874. 39 с.

4. Гребцова И. С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII-60-е гг. XIX ст. Одесса, 2006. 320 с.

5. Устав Германского благотворительного общества. Одесса, 1903. 17 с.

6. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы: 1803-1920. Одесса, 1999. 520 с.

7. Державний архів Одеської області. Ф.2 (Канцелярія Одеського градоначальника), оп.1, спр.584 (Об учреждении в Одессе общества под названием «Гармония»), 84 арк.

8. Щепакін В. М. Професійне камерне виконавство в Полтаві, Миколаєві та Херсоні на початку ХХ століття // Мистецтвознавчі записки : Зб. наук. праць. вип. 28. Київ: Міленіум, 2015. С. 88-98.

9. Бойчук Я. А. Німецькі соціально-реабілітаційні громадські об'єднання в Україні (80-ті роки ХІХ - початок ХХ ст.). Київ: Вид-во НПУ ім. МП Драгоманова, 2013. 410 с.

10. Канєнберг-Сандул О. К. Правове становище німецьких колоністів на півдні України (кінець ХVІІІ ст. –1917 р.). Одеса, 2018. 269 с.

11. Гветадзе І. Г. Добродійна та просвітницька діяльність іноземців на Півдні України (40-ві рр. ХІХ – початок ХХ ст.). Донецьк, 2013. 392 с.

12. Македон В. В. Просвітництво в діяльності одеських національно-культурних об'єднань у середині ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Історія. Політологія. 2015, вип. 13-14. С. 119-127.

13. Айсфельд А. Немцы на юге Украины (1871-2003) // Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803-2003. Одесса: Астропринт, 2003. С. 55-87.

Referens:

1. Shevchuk, N. A. (2003). Nemtsy na yuge Ukrainy (1803-1917) [Germans in the south of Ukraine]. *Prichernomorskiye nemtsy v zhizni i deyatel'nosti g. Odesy i regiona 1803-2003: Bibliograficheskiy ukazatel*. V. Samodurova, A. Aysfeld, N. Shevchuk (Ed). (pp. 9-55). Odesa: Astroprint [in Russian].

2. Derzhavnyy arkhiv Odeskoi oblasti [State Archive of Odesa region]. F.2 (Kantselyariya Odeskogo gradonachal'nika), op.1, spr.727 (O blagotvoritelnykh obshchestvakh, sushchestvuyushchikh v Odeskom gradonachal'stve), 73 ark.

3. *Charter of the German Charitable Society* (1874). Odesa [in Russian].

4. Grebtsova, I. S. (2006) *Stanovleniye gosudarstvennogo popечitel'stva i obshchestvennoy blagotvoritel'nosti v Odese v kontse XVIII-60-ye gg. XIX st.* [Formation of state guardianship and public charity in Odesa in the late XVIIIth-60's XIXth century]. Odesa: Astroprint [in Russian].

5. *Charter of the German Charitable Society* (1903). Odesa [in Russian].

6. Plesskaya-Zebold, E. G. (1999). *Odeskiye nemtsy: 1803-1920* [Odesa Germans: 1803-1920]. Odesa [in Russian].

7. Derzhavnyy arkhiv Odeskoi oblasti [State Archive of Odesa region]. F.2 (Kantselyariya Odeskogo gradonachal'nika), op.1, spr. 584 (Ob uchrezhdenii v Odese obshchestva pod nazv aniyem «Garmoniya»), 84 ark.

8. Shchepak, V. M. (2015). Profesiyne kamerne vikonavstvo v Poltavi, Mikolaevi ta Khersoni na pochatku XIX stolittya [Professional chamber performance in Poltava, Nikolaev and Kherson in the early XIX century]. *Mistetstvoznavchi zapiski : Zb. nauk. prats.* (vip. 28). (pp.88-98). Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

9. Boychuk, YA. A. (2013) *Nimetski sotsialno-reabilitatsiyni gromadski ob'ednannya v Ukraini (80-ti roki XIX - pochatok XX st.)* [German social and rehabilitation public associations in Ukraine (80s of the XIX - beginning of the XX century)]. Kyiv: Vid-vo NPU im. M. Dragomanova [in Ukrainian].

10. Kanenberg-Sandul, O. K. (2018). *Pravove stanovishche nimetskikh kolonistiv na pivdni Ukraini (kinets XVIII st. –1917 r.)* [The legal status of German colonists in southern Ukraine (late XVIII century -1917)]. Odesa [in Ukrainian].

11. Gvetadze, I. G. (2013). *Dobrochinna ta prosvitnits'ka diyal'nist' inozemtsiv na Pivdni Ukraini (40-vi rr. XIX – pochatok XX st.)* [Charitable and educational activities of foreigners in the South of Ukraine (40s of the XIX - beginning of the XX century)]. Donetsk [in Ukrainian].

12. Makedon, V. V. (2015). Prosvitnitstvo v diyal'nosti odes'kikh natsional'no-kul'turnikh ob'ednan' u seredini XIX – na pochatku XX st. [Enlightenment in the activities of Odesa national and cultural associations in the middle of the XIX – early XX centuries]. *Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo universitetu. Seriya : Istoriya. Politologiya.* (vip. 13-14). (pp. 119-127). Mariupol [in Ukrainian].

13. Aycefeld, A. (2003). Nemtsy na yuge Ukrainy (1871-2003) [Germans in the south of Ukraine (1871-2003)]. *Prichernomorskiye nemtsy v zhizni i deyatel'nosti g. Odesy i regiona 1803-2003.* (pp.55-87). Odesa: Astroprint [in Russian].

Журнал

«Вісник науки та освіти»

*(Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія»,
Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 1(1) 2022

Формат 60x90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
Громадська наукова організація
«Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р.,
Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com